

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Κωνσταντίνος Αγγελάκος – Αναστασία Μαγγανά
Σοφία Παπαλού – Ιωάννης Πασσάς – Δημήτρης Χριστόπουλος

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Α΄ – Β΄ – Γ΄ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Εγχειρίδιο
Νεοελληνικής Γλώσσας
Α΄ – Β΄ – Γ΄ Γενικού Λυκείου

Γενικής Παιδείας

Επιστημονική Επιτροπή Αξιολόγησης
Συντονιστής / Αξιολογητής

Αξιολογητής

Αξιολογήτρια

Τεχνικός Εμπειρογνώμονας

Επικουρική Εμπειρογνώμονας

Υπεύθυνη του μαθήματος / γνωστικού
αντικειμένου στο πλαίσιο της Πράξης

Γούτσος Διονύσιος

Εν ενεργεία μέλος Διδακτικού Ερευνητικού
Προσωπικού Πανεπιστημίου

Αζελής Αγαθοκλής

Εν ενεργεία Εκπαιδευτικός

Πατσιατζή Ελένη

Εν ενεργεία Εκπαιδευτικός

Παπαχρήστου Νικόλαος

Πτυχιούχος Πληροφορικής

Καλογεροπούλου Παρασκευή

Πτυχιούχος Γραφιστικής

Βασιλική Βαρτζιώτη, Σύμβουλος Β' ΙΕΠ,
μέλος της Επιστημονικής Ομάδας Έργου (ΕΟΕ) της Πράξης

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή, Αξιολόγηση και Ένταξη διδακτικών βιβλίων στο Μητρώο Διδακτικών Βιβλίων και στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων» με κωδικό ΟΠΣ 6010165 στο Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή» 2021-2027

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σπυρίδων Δουκάκης

Πρόεδρος του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνη Πράξης

Πολυξένη Μπίλλα

Σύμβουλος Α' του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Προϊσταμένη Τμήματος Β' Προγραμμάτων Σπουδών και Εκπαιδευτικού Υλικού

Αναπληρώτρια Υπεύθυνη Πράξης

Άννα-Αικατερίνη Λυκούρη

Σύμβουλος Α' του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

**«Με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης»
και το Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή»**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων
και Αθλητισμού

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πρόγραμμα
Ανθρώπινο Δυναμικό και
Κοινωνική Συνοχή

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Αναστασία Μαγγανά – Σοφία Παπαλού
Ιωάννης Πασσάς – Δημήτρης Χριστόπουλος

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ
Κώστας Αγγελάκος

Εγχειρίδιο Νεοελληνικής Γλώσσας

Α΄ – Β΄ – Γ΄ Γενικού Λυκείου

Γενικής Παιδείας

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Αναστασία Μαγγανά, Γλωσσολόγος
Σοφία Παπαλού, Φιλόλογος
Ιωάννης Πασσάς, Φιλόλογος
Δημήτρης Χριστόπουλος, Φιλόλογος

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Κωνσταντίνος Αγγελάκος,
Καθηγητής Ιονίου Πανεπιστημίου

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Παντελής Μάσσος, Φιλόλογος

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Αλέξιος Μάστορης, Γραφίστας

ΔΙΚΑΙΟΥΧΟΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΚΤΥΠΩΤΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

Βαγγέλης Μπακλαβάς, Φιλόλογος

ΜΑΚΕΤΑ ΚΑΙ ΕΙΚΑΣΤΙΚΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Κωνσταντίνος Χαραλαμπίδης, Αρχιτέκτων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ταυτότητα του βιβλίου	8
---------------------------------	---

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ & ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 1: ΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ	10
---	----

1.1 Το περιεχόμενο	10
1.1.1 Λεκτικές/Γλωσσικές πράξεις και επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας	14
1.1.2 Επίπεδα ύφους	18
1.2 Κειμενικοί τύποι και κειμενικά είδη	21
1.2.1 Περιγραφικός κειμενικός τύπος	22
1.2.2 Αφηγηματικός κειμενικός τύπος	28
1.2.3 Επιχειρηματολογικός κειμενικός τύπος	31
1.2.4 Εξηγητικός κειμενικός τύπος	50
1.2.5 Οδηγίες / Καθοδήγηση	54
1.3 Κειμενικά σχήματα	58
1.3.1 Συνοχή	58
1.3.1.1 Προσωπική αναφορά	58
1.3.1.2 Έλλειψη	59
1.3.1.3 Υποκατάσταση	59
1.3.1.4 Λεξιλογικά σχήματα	59
1.3.1.5 Συνδετικότητα	60
1.3.2 Συνεκτικότητα	63
1.3.3 Τα κειμενικά σχήματα και η ρητορική της παραγράφου	64
1.3.3.1 Τα είδη της παραγράφου	64
1.3.3.2 Η δομή της παραγράφου	67
1.3.3.3 Τρόποι οργάνωσης του λόγου	71

ΕΝΟΤΗΤΑ 2: ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	87
--	----

2.1 Λέξεις, λεξικό, λεξιλόγιο	87
– Δείξη	97
– Φωνές και συζυγίες	99
– Ποιόν ενέργειας και θέματα του ρήματος	100
– Χρόνοι του ρήματος	101
– Διάθεση	102
– Έγκλιση και τροπικότητα	102
– Πρόσωπα του ρήματος	104
– Ορθογραφία και λεξικές κατηγορίες	113
– Φτιάχνοντας νέες λέξεις: Παραγωγή και σύνθεση	114
– Παραγωγή	114
– Επιθηματοποίηση	114
– Προθηματοποίηση	115
– Σύνθεση	115
– Φραστικά σύνθετα	116
– Νεολογισμός	116

– Σημασίες και σχέσεις λέξεων	117
– Πολυσημία	118
– Συνώνυμες και αντίθετες λέξεις	119
– Υπερώνυμες και Υπώνυμες	122
– Μορφές, Σημασίες και Σχέσεις	122
2.2 Από τη λέξη στη φράση και από εκεί στην πρόταση	123
– Η δομή της πρότασης	123
– Τα συμπληρώματα του ρήματος	123
– Η σειρά των όρων της πρότασης	124
– Θέμα και Εστία	125
– Σύνδεση προτάσεων	126
– Ονοματικές φράσεις και πτώσεις	127
– Ετερόπρωτοι προσδιορισμοί	128
– Ονοματοποίηση	129
– Ομοιόπρωτοι προσδιορισμοί	129
– Ρήματα και προτάσεις – Ενεργητική Σύνταξη – Παθητική Σύνταξη	130
– Αιτιολογικές – Αποτελεσματικές – Τελικές προτάσεις	131
– Βουλητικές – Ειδικές – Ενδοιαστικές προτάσεις	132
– Ευθύς λόγος – Πλάγιος λόγος	134
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ	135
1. Ρήμα	135
2. Όνομα	139
3. Επίθετο	140

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

ΕΝΟΤΗΤΑ 3: ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΟΜΙΛΗΤΗ	146
3.1 Κοινωνικές γλωσσικές ποικιλίες	146
3.2 Γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες	147
3.3 Διαχρονικές γλωσσικές ποικιλίες	147
ΕΝΟΤΗΤΑ 4: ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΕΔΙΟ	149
4.1 Ο δημοσιογραφικός λόγος	149
4.1.1 Τα χαρακτηριστικά του δημοσιογραφικού λόγου	149
4.1.2 Τα είδη του δημοσιογραφικού λόγου	150
4.2 Ο επιστημονικός λόγος	153
4.3 Ο πολιτικός λόγος	154
4.4 Ο διαφημιστικός λόγος	155
4.5 Ο δοκιμιακός λόγος	156
4.5.1 Το στοχαστικό δοκίμιο	156
4.5.2 Το αποδεικτικό δοκίμιο	156
4.6 Ο εκφραστικός λόγος	157
4.6.1 Το ημερολόγιο	157
4.6.2 Η επιστολή	157
4.6.3 Η αυτοβιογραφία	159
4.6.4 Τα απομνημονεύματα	159

ΕΝΟΤΗΤΑ 5: ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ	160
5.1 Ο προφορικός λόγος	160
5.2 Ο γραπτός λόγος	160
5.3 Ο πολυτροπικός λόγος	160
ΜΕΡΟΣ Γ΄: ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ ΕΚΤΕΤΑΜΕΝΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	
ΕΝΟΤΗΤΑ 6: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ ΕΚΤΕΤΑΜΕΝΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	164
6.1 Βιογραφία - Διδακτικό Παράδειγμα	165
1. Προαναγνωστικό στάδιο	165
2. Αναγνωστικό στάδιο	167
3. Μεταναγνωστικό στάδιο	170
6.2 Στοχαστικό δοκίμιο - Διδακτικό παράδειγμα	173
1. Προαναγνωστικό στάδιο	173
2. Αναγνωστικό στάδιο	175
3. Μεταναγνωστικό στάδιο	176
6.3 Ακαδημαϊκό δοκίμιο - Διδακτικό παράδειγμα	179
1. Προαναγνωστικό στάδιο	179
2. Αναγνωστικό στάδιο	180
3. Μεταναγνωστικό στάδιο	184
ΕΝΟΤΗΤΑ 7: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΛΟΓΟΥ	187
A. Προσυγγραφικό στάδιο	187
B. Κυρίως συγγραφικό στάδιο	189
Γ. Μετασυγγραφικό στάδιο / Αναθεώρηση και βελτίωση του κειμένου	189
ΕΝΟΤΗΤΑ 8: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ	191
8.1 Εισαγωγή	191
8.2 Η τυπολογία του συνοπτικού λόγου	191
8.3 Στρατηγικές παραγωγής συνοπτικού λόγου	193
8.3.1 Προ-συγγραφικό στάδιο	193
8.3.2 Συγγραφικό στάδιο	194
8.3.3 Μετα-συγγραφικό στάδιο	195
8.4 Διδακτικό παράδειγμα	196
Βιβλιογραφία	198

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΒΙΒΛΙΟΥ

Το «Εγχειρίδιο Νεοελληνικής Γλώσσας» είναι μια συνοπτική αλλά συστηματική παρουσίαση του γλωσσικού συστήματος και της χρήσης της γλώσσας μας που έχει ως στόχο –σε συνάρτηση με τα Βιβλία Μαθητή / Μαθήτριας– να διευκολύνει τη γλωσσική διδασκαλία στο Λύκειο. Το βιβλίο διακρίνεται σε τέσσερα (4) μέρη:

Το **1ο Μέρος (Κειμενική Ερμηνεία & Δημιουργία)** αναφέρεται στην κατανόηση και παραγωγή κειμένων, εστιάζοντας το ενδιαφέρον του στην 1η Ενότητα (Κειμενική Οργάνωση) στην αναγνώριση των οργανωτικών σχημάτων των κειμένων και στη 2η Ενότητα (Λεξικογραμματικά Στοιχεία) στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο το γλωσσικό σύστημα λειτουργεί σε όλα του τα επίπεδα (από τη λέξη στην πρόταση και από την πρόταση στο κείμενο), για να υπηρετήσει τις ανάγκες της επικοινωνίας.

Το **2ο Μέρος (Ποικιλίες της Ελληνικής)** αναφέρεται στις διαφορετικές μορφές που λαμβάνει ο λόγος ανάλογα με τον ομιλητή (3η Ενότητα), με το πεδίο (4η Ενότητα) και τον τρόπο (5η Ενότητα) της επικοινωνίας.

Το **3ο Μέρος (Πραγμάτευση Εκτεταμένων Κειμένων)** αφιερώνεται στις στρατηγικές ανάγνωσης εκτεταμένων κειμένων (6η Ενότητα), αλλά και παραγωγής κριτικού (7η Ενότητα) και συνοπτικού (8η Ενότητα) λόγου.

Το **4ο Μέρος** περιέχει ένα ενδεικτικό κριτήριο αξιολόγησης για την Α΄ τάξη του Λυκείου και σε ψηφιακή μορφή (ως ψηφιακά μαθησιακά αντικείμενα) ενδεικτικά κριτήρια για όλες τις τάξεις του Λυκείου.

Καθεμιά από τις Ενότητες του βιβλίου περιέχει μια συνοπτική παρουσίαση της θεωρίας, παραδείγματα και εφαρμογές, αλλά και ασκήσεις στα Ψηφιακά Μαθησιακά Αντικείμενα.

Οι συγγραφείς

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ & ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Κειμενική οργάνωση

ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Λεξικογραμματικά στοιχεία

1.1

Το περικείμενο

Η γλώσσα συνιστά το κατεξοχήν μέσο επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρώπων. Χάρη στις δυνατότητές της μεταξύ άλλων:

- ανταλλάσσουμε πληροφορίες
- διατυπώνουμε αιτήματα
- εκφράζουμε ανάγκες, απόψεις και συναισθήματα
- προσπαθούμε να μεταβάλουμε το περιβάλλον μας
- επιχειρούμε να πετύχουμε κάποια ενέργεια, συμπεριφορά, αντίδραση από κάποιον
- γράφουμε ποιήματα και λέμε ιστορίες.

Κάθε κείμενο διαμορφώνεται από τον λόγο στον οποίον εντάσσεται, ενσωματώνοντας τις περιστάσεις της επικοινωνίας (περικείμενο) και τις έννοιες που αναπτύσσονται από τους μετέχοντες σε αυτή τη διαδικασία. Αυτό σημαίνει ότι όλες οι προτάσεις που συναποτελούν ένα κείμενο σχετίζονται με το περικείμενο του εκφωνήματος και καθορίζονται από αυτό.

Η σημασία του περικειμένου είναι κρίσιμη για την κατανόηση του νοήματος, καθώς η ίδια λέξη ή φράση μπορεί να έχει διαφορετικές ερμηνείες, ανάλογα με το πώς χρησιμοποιείται μέσα σε συγκεκριμένο κείμενο ή διάλογο. Για παράδειγμα, η λέξη «μωρό» μπορεί να αναφέρεται σε διαφορετικά πρόσωπα, ανάλογα με το ποιο είναι το περικείμενο. Εξάλλου, η γνώση της περίπτωσης επικοινωνίας είναι σημαντική για τις διαδικασίες ανάλυσης και ερμηνείας του λόγου, καθώς η κατανόηση του νοήματος απαιτεί συχνά την εξέταση του ευρύτερου πολιτισμικού πλαισίου της επικοινωνίας. Συνεπώς, δεν υπάρχει χρήση της γλώσσας σε πραγματικές συνθήκες επικοινωνίας που να μην είναι οργανωμένη με τη μορφή κειμένου. Με άλλα λόγια, όταν μιλάμε ή γράφουμε, αυτά που λέμε ανήκουν σε ένα κείμενο, συνιστούν έναν οργανωμένο τρόπο έκφρασης, που εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο περικείμενο (Γούτσος 2020: 95).

«Με τον όρο «περικείμενο» περιγράφεται μια σειρά γνωστικών και ψυχολογικών (προ)υποθέσεων, εικασιών, αντιλήψεων ή δεδομένων που αξιοποιούνται από κάποιο άτομο κατά τη στιγμή (και χάριν) της ερμηνείας ενός εκφωνήματος. Το περικείμενο, δηλαδή, αποτελείται από τις πληροφορίες που διαθέτει ο αποδέκτης για το άμεσα φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον της επικοινωνιακής περίπτωσης και τα εκφωνήματα που προηγήθηκαν. Συνδέεται, όμως, και με τις γενικότερες αντιλήψεις του ατόμου για τη λειτουργία του κόσμου, τις προσδοκίες του για το μέλλον, τις επιστημονικές ή θρησκευτικές πεποιθήσεις, εγκυκλοπαιδικές γνώσεις του, τις βιωματικές εμπειρίες του, τη μνήμη του, τις ευρύτερες πολιτισμικές θεωρήσεις του κτλ.»

[Κιοσσές & Χατζημαυρουδή 2020: 101]

Πτυχές του περικειμένου

Η έννοια του περικειμένου είναι πολυδιάστατη και μπορεί να μελετηθεί από πολλές απόψεις. Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε το:

Άμεσο καταστασιακό ή περιστασιακό περικείμενο	Ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό περικείμενο	Γνωσιακό περικείμενο
Συνομιλιακοί ρόλοι (σχέσεις και ρόλος συμμετεχόντων), φυσικές περιστάσεις (τόπος και χρόνος).	Προτιμώμενα θέματα κάθε κοινότητας, οι κοινωνικές συνθήκες, οι ιδεολογικοί παράγοντες, οι συνήθειες και οι υποχρεώσεις των μελών.	Κάθε προϋπάρχουσα γνώση που έχουμε για τον κόσμο. Η διαδικασία εξαγωγής συμπερασμάτων με βάση ποικίλες αναμονές και προσδοκίες.

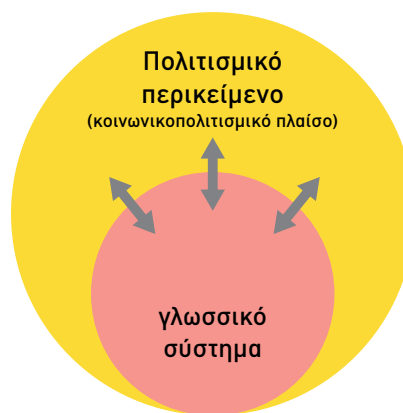
1. **Πεδίο:** Αναφέρεται στο αντικείμενο του υπό πραγμάτευση θέματος, στο περιεχόμενο μιας περίπτωσης επικοινωνίας και μελετά το τι συμβαίνει σε αυτή, το πώς η γλώσσα αναπαριστά την εμπειρία μας για τον κόσμο. Για παράδειγμα, στο πολιτισμικό συγκεκριμένο της εκπαίδευσης, οι γλωσσικές επιλογές που κάνουμε στο μάθημα της Φυσικής διαφοροποιούνται σημαντικά από τις αντίστοιχες του μαθήματος της Ιστορίας. Ή αλλιώς, διαφορετικό είναι το πεδίο μιας συζήτησης μέσα στην τάξη ή σε μια τηλεοπτική εκπομπή για το τι συνέβη στο Πολυτεχνείο τον Νοέμβριο του 1973 και διαφορετικό είναι το πεδίο για το ίδιο θέμα σε ένα επιστημονικό συνέδριο.
2. **Τόνος:** Αφορά τους συνομιλιακούς ρόλους, τους συμμετέχοντες (πομπό και δέκτη) σε μια επικοινωνιακή περίπτωση και μελετά την κοινωνική τους θέση (ίση-άνιση), την επαφή τους (άμεση-έμμεση) και τον τύπο της επιρροής που ασκείται στον δέκτη (θετική-αρνητική). Για παράδειγμα, σε μια συζήτηση με έναν στενό μας φίλο που συναντιόμαστε τακτικά οι γλωσσικές μας επιλογές θα είναι διαφορετικές από ένα πανεπιστημιακό μάθημα στο οποίο ένας/μία καθηγητής/καθηγήτρια απευθύνεται σε μια μεγάλη ομάδα, άγνωστων σε αυτόν/ήν, φοιτητών/φοιτητριών.
3. **Τρόπος:** Αναφέρεται στο κανάλι επικοινωνίας που χρησιμοποιείται: στον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα λειτουργεί ως μέσο δόμησης του μηνύματος (π.χ. προφορικός-γραφτός λόγος) και στο μέσο μετάδοσης του μηνύματος (π.χ. οπτικά και πολυτροπικά κείμενα των ψηφιακών μέσων). Για παράδειγμα, παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση στις γλωσσικές επιλογές που γίνονται σε ένα άρθρο που δημοσιεύεται σε μια εφημερίδα από ένα ομόθεμο άρθρο που αναρτάται σε ένα ψηφιακό μέσο και συνοδεύεται από εικόνες, υπερσυνδέσμους κτλ. (βλ. Εικόνα 1)

Εικόνα 1: Πολιτισμικό & Καταστασιακό περιεχόμενο

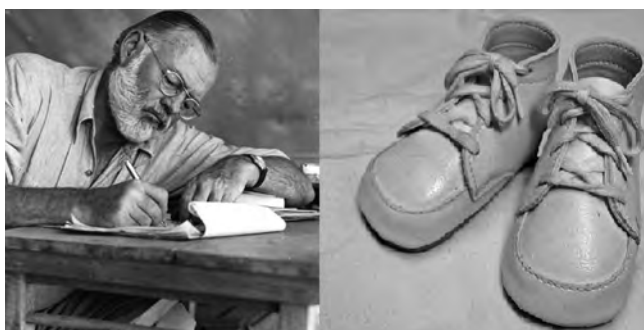
- Τόσο το **περικείμενο**, οι λεγόμενες εξωκειμενικές/εξωγλωσσικές συνθήκες επικοινωνίας, οι οποίες συνδέονται με το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον αλλά και με την ειδικότερη περίπτωση επικοινωνίας, όσο και το **συγκεκριμένο** (τα ενδοκειμενικά συμφραζόμενα), τα γλωσσικά στοιχεία που προηγούνται και έπονται, επηρεάζουν το νόημα του λόγου που εκφέρουμε.

- Η γλώσσα δεν μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητή, αν δεν ληφθεί υπόψη το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο των αντιλήψεων, των αξιών, των στάσεων, των ρόλων κτλ. μιας κοινωνίας, μέσα στο οποίο η γλώσσα λειτουργεί για να υπηρετήσει τις προθέσεις και να ικανοποιήσει τις ανάγκες των συμμετεχόντων στην κοινωνική αλληλεπίδραση. Βέβαια, η σχέση της γλώσσας με το περικείμενο είναι αμφίδρομη: οι επιλογές των ομιλητών μιας γλώσσας μέσα από το γλωσσικό σύστημα καθορίζονται από το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της επικοινωνίας και αυτές με τη σειρά τους αναδιαμορφώνουν τις συνθήκες του πλαισίου αυτού (βλ. Εικόνα 2).
- Ο αποδέκτης ενός μηνύματος για κάθε εκφώνημα διαμορφώνει συνειδητά ή υποσυνείδητα ένα περικείμενο, εντός του οποίου εντάσσει το εκφώνημα, προκειμένου να το κατανοήσει και να το ερμηνεύσει.

Εικόνα 2: Πολιτισμικό περικείμενο & Γλωσσικό σύστημα

- **Εφαρμογή:** Έστω ότι σας δίνεται το αποπλαισιωμένο εκφώνημα: **Προς πώληση: βρεφικά παπούτσια εντελώς αφόρετα.** Σε ποιο κειμενικό είδος υποψιάζεστε ότι ανήκει; Τι σας θυμίζει; Ποια στοιχεία του κειμένου σας οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα; Σε ποιον χώρο (περιβάλλον) θα μπορούσατε να το συναντήσετε; Ποιος είναι ο στόχος του πομπού; Ποιος είναι ο πιθανός αποδέκτης; Πώς θα χαρακτηρίζατε το ύφος;

«For Sale: Baby shoes. Never Worn»
(«Προς πώληση: Παιδικά παπούτσια. Εντελώς αφόρετα»)
Ernest Miller Hemingway

- Εάν μαθαίνατε ότι αποτελεί ίσως την πιο σύντομη (λιλιπούτεια) μυθιστορηματική γραφή που αποδίδεται στον διάσημο Αμερικανό συγγραφέα Ernest Hemingway, ο οποίος καταφέρνει να διηγηθεί μια ολόκληρη ιστορία μέσα σε τόσο λίγες λέξεις, τι θα είχατε να πείτε;
- Τι είναι αυτό που καθιστά λογοτεχνία το κείμενο του Hemingway; Έχει να κάνει με το γεγονός ότι το έγραψε ένας μυθιστοριογράφος κάπου στα 1920 στο ξενοδοχείο Algonquin της Νέας Υόρκης, όπου ο ίδιος μαζί με άλλους ομοτέχνους του στοιχημάτισαν δέκα δολάρια για το ποιος θα μπορούσε να γράψει την πιο σύντομη αλλά και πιο συναρπαστική ιστορία; Σχετίζεται μήπως με τη δομή και τη γλώσσα του κειμένου ή με τη λειτουργία της λογοτεχνίας να αναπαριστά την πραγματικότητα; Ή μήπως με το γεγονός ότι κάποιος εκδότης συμπεριέλαβε την ιστορία αυτή σε μια συλλογή διηγημάτων και αργότερα οι κριτικοί και οι ακαδημαϊκοί κύκλοι την επάινεσαν και την ενέταξαν στη διδασκαλία τους κι εμείς οι αναγνώστες τώρα την απολαμβάνουμε;
- Επομένως, η πρόσληψη ενός κειμένου -του λογοτεχνικού μη εξαιρουμένου- καθίσταται δυνατή όχι χάρη σε κάποια εγγενή ή προφανή ιδιότητά του αλλά στη βάση των αναγνωστικών και πολιτισμικών συμβάσεων που ισχύουν στη συγκεκριμένη επικοινωνιακή περίσταση.

Τι μάθαμε;

Βασική ιδιότητα της ανθρώπινης γλώσσας είναι η ένταξή της σε συγκεκριμένες περιστάσεις επικοινωνίας από τις οποίες κάθε φορά καθορίζεται και τις οποίες με τη σειρά της διαμορφώνει. Με άλλα λόγια, ο αποδέκτης διαμορφώνει στο μυαλό του για κάθε εκφώνημα ένα περικείμενο, το οποίο κρίνεται επαρκές για την κατανόηση και ερμηνεία του εκφωνήματος αυτού.

Το περικείμενο I
— Δραστηριότητες

Το περικείμενο II
— Δραστηριότητες

Το περικείμενο III
— Δραστηριότητες

Το περικείμενο IV
— Δραστηριότητες

Το περικείμενο V
— Δραστηριότητες με
σώματα κειμένων

Γλωσσάρι —
Το περικείμενο

1.1.1

Λεκτικές/Γλωσσικές πράξεις και επικοινωνιακές λειτουργίες της γλώσσας

«Οι λέξεις είναι πράξεις», έλεγε ο φιλόσοφος της γλώσσας Wittgenstein, και μπορεί να προξενήσουν βλάβη: να προσβάλουν, να εξευτελίσουν, να γελοιοποιήσουν, να μειώσουν, με αρνητικές συνέπειες στα άτομα και στην κοινωνία. Ή να ανακουφίσουν, να παρηγορήσουν, να ενθαρρύνουν. Σκεφτείτε ορισμένα κακοπροαίρετα παρατσούκλια ή ανέκδοτα πόσο πληγώνουν, καθώς και λέξεις που εισάγουν διακρίσεις. «Χάρη στις λέξεις, μπορέσαμε να υψώσουμε πάνω απ' τα κτήνη· και χάρη στις λέξεις πέφτουμε στο επίπεδο των δαιμόνων», υποστήριζε ο Άλντους Χάξλεϋ.

Όταν ο Άγγλος συγγραφέας Τζορτζ Όργουελ έγραφε στο έργο του 1984, το γνωστό σύνθημα του δυστοπικού μέλλοντος, «Η ελευθερία είναι σκλαβιά / Ο πόλεμος είναι ειρήνη / Η άγνοια είναι δύναμη», φυσικά και δεν έκανε κάποιες απλές διαπιστώσεις, αλλά ήθελε να δείξει τη δύναμη που διαθέτει ένα καθεστώς να ελέγχει τις αντιδράσεις του πληθυσμού μέσω της κατασκευής λογικών αντιφάσεων κι έτσι να απαγορεύει την αποκλίνουσα/διαφορετική –συνεπώς επικίνδυνη για το ίδιο– σκέψη, άρα και αντίδραση.

Τα εκφωνήματα που οι άνθρωποι παράγουν, προκειμένου να εκφράσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους και να επικοινωνήσουν, επιτελούν μια σειρά από πράξεις, οι οποίες πραγματώνονται μέσω της γλώσσας και αφορούν την κάθε φορά επικοινωνιακή πρόθεση των ατόμων. Η γλώσσα επιτελεί, λοιπόν, πολλές γλωσσικές/λεκτικές πράξεις, οι οποίες μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε διάφορες ομάδες, καθώς φανερώνουν την πολυπλοκότητα και τη λειτουργικότητα της γλώσσας στην καθημερινή ζωή και την κοινωνική αλληλεπίδραση.

Ας δούμε τον παρακάτω διάλογο από την τηλεοπτική σειρά «Οι επτά θανάσιμες πεθερές» ανάμεσα στην Εριέττα, Κοντέσσα από το Αργοςτόλι, η οποία ονειρευόταν να παντρεύσει τον γιο της, τον Γεράσιμο, με Κοντεσσίνα. Αυτός όμως ερωτεύτηκε τη Θέκλα που κατάγεται από το Ληξούρι, σπουδάζει Ιατρική και είναι απόγονος Ποπολάρων.

Γεράσιμος: Τι κοιτάς ρε μάνα, δεν θα μας πεις να περάσουμε;

Πεθερά: Μπόρα είναι, ας περάσει.

Νύφη: Καλημέρα.

Γεράσιμος: Θέκλα, τη μητέρα μου τη γνωρίζεις;

Νύφη: Ναι, χθες, τι κάνετε;

Πεθερά: Προς το παρόν, χρήση ηρεμιστικών.

Σκεφτείτε τη συγκεκριμένη περίπτωση επικοινωνίας. Πώς εκφράζονται οι συνομιλιακοί ρόλοι; Ποιες «πράξεις» επιτελεί η Πεθερά με τις απαντήσεις που δίνει; Ποια απήχηση πιστεύετε πως έχουν τα λόγια της στη Νύφη; Ποιες οι γλωσσικές της επιλογές;

Οι βασικές **λεκτικές πράξεις** τις οποίες επιτελεί η γλώσσα μέσα στο περικείμενο είναι τρεις, ανάλογα με τον παράγοντα της επικοινωνίας (πομπός - δέκτης - μήνυμα) στον οποίο εστιάζεται κάθε φορά το ενδιαφέρον:

Η διάκριση μεταξύ λόγου και πράξεων στηρίζεται ίσως στην αντίληψη ότι η πράξη είναι κάτι υλικό, απτό, που παράγει αποτελέσματα και ειδικά βλάβη, ενώ ο λόγος είναι κάτι άυλο, ανώδυνο, περαστικό. Ακούγοντας ή διαβάζοντας τις λέξεις, καταλαβαίνουμε την προσβολή, την ειρωνεία, την κολακεία κ.λπ. Οι λέξεις συνιστούν την προσβολή ή την ειρωνεία. Όμως, δεν καταλαβαίνουμε μόνο τη φράση που εκφέρεται, καταλαβαίνουμε και πολλά άλλα που δεν διατυπώνονται ρητά. Είναι επίσης σημαντικό να τονίσουμε ότι το νόημα είναι δημόσιο. Μπορεί μία ομιλήτρια να έχει δικούς της σκοπούς όταν μεταχειρίζεται τη γλώσσα, αλλά τα λόγια της έχουν το δημόσιο νόημα της χρήσης τους.

[Βάσω Κιντή, Τα Νέα, 12.8.12]

- **Αποφαντική πράξη:** Η επικοινωνιακή πράξη εστιάζεται στο μήνυμα και σκοπός του ομιλητή είναι η αναπαραγωγή ή η δήλωση/παροχή μιας πληροφορίας. Ο πομπός δηλώνει ή ισχυρίζεται κάτι, αναλαμβάνοντας την ευθύνη για την αλήθεια του περιεχομένου του λόγου του. Στο παράδειγμα που ακολουθεί, ο πομπός επιδιώκει να προσδιορίσει τα χαρακτηριστικά του «καλού δασκάλου» στην εποχή μας.

Αν οι τύποι του καλού δασκάλου είναι πολλοί, το βέβαιο είναι πως ο καλός δάσκαλος δεν είναι χειριστής εργαλείων και τεχνικών, όπως θέλει να μας πείσει μια τρέχουσα αφιλοσόφητη άποψη. Καλός δάσκαλος είναι ή, ακριβέστερα, μπορεί να γίνει μόνο εκείνος που έχει παιδεία, που αγαπάει το αντικείμενο το οποίο διδάσκει και θέλει να το παραδώσει στα παιδιά που έχει απέναντί του, να τα πείσει και εκείνα να το αγαπήσουν. Ο δάσκαλος αυτός θα συναντηθεί με τον μαθητή –δεν θα βαρεθώ να το επαναλαμβάνω– πάνω στο ανοιχτό βιβλίο, όποια υλική μορφή και αν έχει αυτό. [Στ. Ζουμπουλάκης]

- **Κατευθυντική πράξη:** Η επικοινωνιακή πράξη εστιάζεται στον δέκτη και σκοπός του ομιλητή είναι να πείσει ή να παρακινήσει και να κατευθύνει το ακροατήριο να κάνει ή να μην κάνει κάτι. Συγκεκριμένα, οι κατευθυντικές πράξεις μπορεί να περιλαμβάνουν εντολές, αιτήσεις, προσφορές ή προτάσεις, όπου ο πομπός προσπαθεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά ή την αντίληψη του δέκτη. Με άλλα λόγια, προσπαθεί να προσαρμόσει τον κόσμο στα λόγια του. Στο παράδειγμα που ακολουθεί ο πομπός παραλληλίζει το ταξίδι με το τρένο με τη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, προκειμένου να παρακινήσει τον αναγνώστη να χρησιμοποιεί πιο συνετά τα κοινωνικά δίκτυα.

Ας κάνουμε, λοιπόν, μια δεύτερη σκέψη, ας επιβιβαστούμε σε αυτό το «τρένο», το οποίο μπορεί να πραγματοποιεί ψηφιακές στάσεις, να περνάει από τοπία με διαφορετικές απόψεις, με κάποιες διασκεδαστικές συγκρούσεις, με την έννοια του παιχνιδιού μέσα τους –το οποίο όλοι χρειαζόμαστε– όμως ας προσέξουμε! Όταν το τρένο αποκτήσει ιλιγγιώδη ταχύτητα, καλό θα ήταν να είμαστε προσεκτικοί και να μην πέσουμε στον γκρεμό. [Δ. Σωτάκης, άρθρο από τον Τύπο]

- **Εκφραστική πράξη:** Η επικοινωνιακή πράξη εστιάζεται στον πομπό και σκοπός είναι η έκφραση της ψυχικής κατάστασης του πομπού. Με τις πράξεις αυτές τα εκφωνήματά μας συντονίζονται με την ψυχολογική μας κατάσταση και τις αντίστοιχες εμπειρίες μας. Όταν, για παράδειγμα, λέμε με τα κατάλληλα προσωπικά χαρακτηριστικά «Τι είπε πάλι ο άνθρωπος!», επιτελούμε μια εκφραστική πράξη, δηλώνοντας τον θαυμασμό μας για κάποιο άλλο άτομο. Η εκφραστική πράξη είναι μια διαδικασία στην οποία κυριαρχεί ο υποκειμενισμός, η προσπάθεια του πομπού να διαμεσολαβήσει προσωπικές σκέψεις και συναισθήματα. Γι' αυτό συνηθίζεται πολλές φορές η ποιητική και η συγκινησιακή λειτουργία της γλώσσας.

Πολύ χάρηκα που ήρθες να με δεις ύστερα από τόσα χρόνια. / Ειλικρινά λυπάμαι.

Ο σκοπός βέβαια τον οποίο υπηρετεί κάθε κείμενο είναι συχνά δύσκολο να προσδιοριστεί. Για παράδειγμα, το νόημα της φράσης *θα τα πούμε στο σπίτι* εξαρτάται από μια σειρά περιστάσεις, όπως:

- ποιος απευθύνεται σε ποιον και ποια η σχέση τους (άντρας σε γυναίκα, γονιός σε παιδί)·
- ο χώρος και ο χρόνος·
- τι προηγείται και τι έπεται του εκφωνήματος αυτού (τι έχει ήδη λεχθεί και τι θα επακολουθήσει)·
- τι επιδιώκει ο πομπός·
- ο τρόπος πραγματοποίησης της επικοινωνίας (προφορικά, γραπτά ή ψηφιακά)·
- τι τελικά πετυχαίνει ο πομπός.

Οι παράγοντες αυτοί βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους και επηρεάζουν τη μορφή που θα λάβει το μήνυμα. Αν υποθέσουμε ότι η πρόταση εκφέρεται από έναν γονιό προς το παιδί του που έχει διαπράξει κάποια αταξία στο σχολείο όπου και καλείται ο πρώτος να ενημερωθεί από τον διευθυντή ή τη διευθύντρια, θα καταλάβουμε ότι η απλή αυτή πρόταση δεν μεταφέρει μια πληροφορία (*απόφανση*) με βεβαιότητα (οριστική έγκλιση), αλλά επιτελεί την πράξη της προειδοποίησης και της απειλής (*κατεύθυνση*), επιβάλλοντας παράλληλα σιωπή στον αποδέκτη. Εφόσον ο λόγος είναι προφορικός, ρόλο παίζουν στη διαμόρφωση του ανάλογου ύφους τόσο τα παραγλωσσικά όσο και τα εξωγλωσσικά στοιχεία της επικοινωνιακής περιστασης¹ – μπορούμε όλοι/ες να φανταστούμε τον θυμωμένο κηδεμόνα και τις αντιδράσεις του.

Αν, πάλι, υποθέσουμε ότι η πρόταση εκφέρεται στο τέλος μιας τηλεφωνικής συνομιλίας μεταξύ ενός άντρα και της γυναίκας του, χωρίς να έχει εδώ σημασία ποιος είναι ο πομπός και ποιος ο αποδέκτης, καταλαβαίνουμε ότι επιτελεί την επικοινωνιακή πράξη της δέσμευσης από την πλευρά του πομπού και μιας σιωπηρής αποδοχής από την πλευρά του αποδέκτη, ότι θα συναντηθούν στο σπίτι τους.

Λειτουργίες της γλωσσικής επικοινωνίας

Οι γλωσσικές λειτουργίες αναφέρονται στην πραγματολογική διάσταση (χρήση από τους ομιλητές) του γλωσσικού συστήματος. Σε κάθε εκφώνημα συμμετέχουν πολλές λειτουργίες της γλώσσας, ανάλογα με το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, με διαφορετική έμφαση η καθεμιά. Ειδικότερα, οι λεκτικές/γλωσσικές πράξεις που εξετάσαμε πιο πάνω αντιστοιχούν στις έξι (6) βασικές λειτουργίες της γλώσσας, τις οποίες επισήμανε ένας από τους σπουδαιότερους γλωσσολόγους του 20^{ού} αιώνα, ο Roman Jakobson (1960). Ο Jakobson θεωρεί σε κάθε λειτουργία «παρόντες» τους εξής συστατικούς παράγοντες: πομπός, δέκτης, μήνυμα, πλαίσιο αναφοράς, επαφή με τον δέκτη και ψυχολογική σύνδεση.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ	ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ
1. Αποστολέας/ Πομπός	Συγκινησιακή λειτουργία: εκφράζεται η στάση και η διάθεση του πομπού για το θέμα του με παραγλωσσικά (φωνολογική επιμήκυνση, προσωδία), εξωγλωσσικά στοιχεία και αξιολόγηση μέσω της γλώσσας (π.χ. επιφωνήματα, υποκορισμός, μεγέθυνση, λεξιλογική επανάληψη). Το κέντρο βάρους είναι ο πομπός.	<i>Αχ, πόσο σε πεθύμησα! / Αλίμονο! / Μηράσασαβο! / Πω πω!</i>
2. Μήνυμα	Ποιητική ή Αισθητική λειτουργία: η προσοχή στρέφεται όχι στην πληροφορία που μεταφέρει το μήνυμα αλλά στη μορφή που λαμβάνει το μήνυμα (η συνειδητή του επεξεργασία στο επίπεδο της σημασίας αλλά και της μορφής), ώστε να προσελκυστεί η προσοχή του δέκτη, με τη χρήση κατάλληλων υφολογικών στοιχείων (π.χ. ρυθμός, μέτρο, σχήματα λόγου κ.ά.), με σκοπό την επίτευξη του αισθητικότερου συνδυασμού.	<i>Με την πρώτη σταγόνα της βροχής σκοτώθηκε το καλοκαίρι.</i>

1. Εξωγλωσσικά στοιχεία στον προφορικό λόγο είναι οι χειρονομίες, το βλέμμα, οι εκφράσεις του προσώπου, η στάση του σώματος κ.ά., τα οποία τις περισσότερες φορές συνοδεύουν την εκφώνηση του προφορικού λόγου. Τα παραγλωσσικά στοιχεία αφορούν τον επιτονισμό της φωνής, τον ρυθμό, τις παύσεις, την προφορά και την ένταση της φωνής.

3. Περικείμενο / Πλαίσιο αναφοράς/ Αντικείμενο	Αναφορική λειτουργία: μεταφέρουμε πληροφορίες για το πώς είναι ο κόσμος γύρω μας. Αντιστοιχεί στη αποφαντική γλωσσική πράξη. Το μήνυμα δεν χρειάζεται ερμηνεία, καθώς έχει να κάνει με την κοινή αντίληψη όλων μας για τον κόσμο, γι' αυτό και συνηθίζεται η ουδέτερη τριτοπρόσωπη εκφορά.	<i>Αύριο αναμένεται να βρέξει.</i>
4. Κώδικας	Μεταγλωσσική λειτουργία: διευκρινίζουμε κάτι που ειπώθηκε, δίνουμε έναν ορισμό ή παίζουμε γλωσσικά παιχνίδια. Εμφανίζεται κυρίως στον λόγο των επιστημόνων που αναλύουν τη γλώσσα, αλλά όχι μόνο.	<i>Η λέξη «αγαθός» είναι κατηγορούμενο στο υποκείμενο του ρήματος.</i>
5. Διάλογος / Κανάλι	Φατική λειτουργία: η προσπάθεια έναρξης, παράτασης ή διακοπής επαφής μεταξύ πομπού και δέκτη, με φράσεις-«χειρονομίες». Το σημαντικό είναι ότι κάτι λέγεται για να σπάσει τη σιωπή. Ακόμη, η υπερβολική χρήση ειδικού λεξιλογίου, νεολογισμών κτλ. για επιδειξη ή γλωσσική επιβολή.	<i>- Χμ, τι νέα; Καλά; - Καλά. Εσύ;</i>
6. Αποδέκτης	Βουλτική λειτουργία: σχετίζεται με τις προθέσεις των ομιλητών και τα αποτελέσματα που επιδιώκονται να επέλθουν στη συμπεριφορά των δεκτών του λόγου. Συχνή εδώ η δευτεροπρόσωπη έκφραση.	<i>Να προσέχεις. / Άνοιξε το παράθυρο.</i>

Τι μάθαμε;

Η σωστή εκτίμηση από ομιλητές και ακροατές, αφενός, των λεκτικών / γλωσσικών πράξεων και, αφετέρου, των λειτουργιών της γλώσσας, η άσκηση και αποτελεσματική χρήση των ποικιλοτάτων γλωσσικών μέσων που τις ικανοποιούν και πραγματώνουν είναι ένδειξη της πλήρους κατοχής μιας γλώσσας.

Εννοιολογικός χάρτης
— Επικοινωνιακές
λειτουργίες της
γλώσσας

Λεκτικές πράξεις I —
Δραστηριότητες

Λεκτικές πράξεις II —
Δραστηριότητες

Λεκτικές πράξεις III —
Δραστηριότητες

Λεκτικές πράξεις IV —
Δραστηριότητες

Λεκτικές πράξεις V —
Δραστηριότητες

Λεκτικές πράξεις VI —
Δραστηριότητες

Λεκτικές πράξεις VII —
Δραστηριότητες με
σώματα κειμένων

Λεκτικές πράξεις VIII —
Δραστηριότητες με
σώματα κειμένων

Γλωσσάρι —
Γλωσσικές πράξεις
και επικοινωνιακές
λειτουργίες

1.1.2 Επίπεδα ύφους

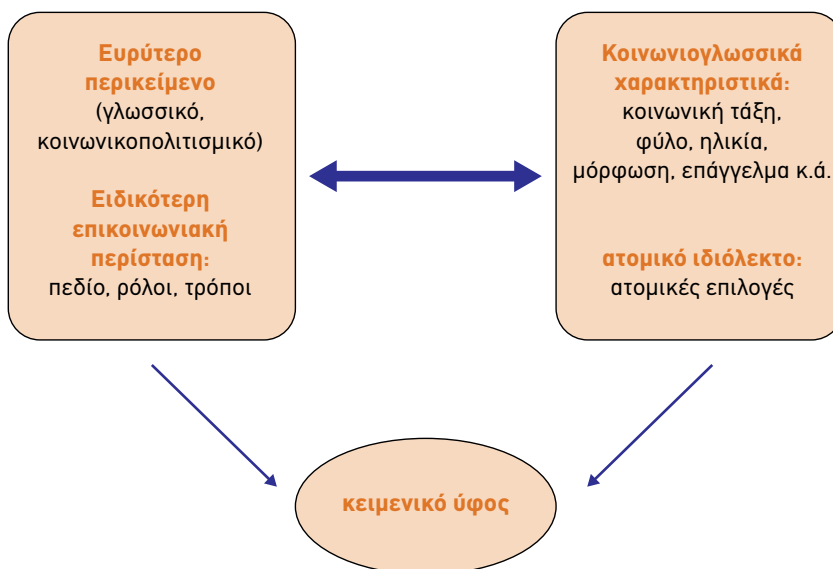
Όπως κάθε άνθρωπος, έτσι κι εσείς είστε φυσικοί ομιλητές της γλώσσας. Κάθε φυσικός ομιλητής είναι κι ένας διαφορετικός χρήστης της γλώσσας, εφόσον τη χρησιμοποιεί με έναν εξατομικευμένο τρόπο, αξιοποιώντας με τις επιλογές του τα ποικίλα μέσα που αυτή του προσφέρει. Διαμορφώνει έτσι το δικό του γλωσσικό ύφος. «Κάθε εκφορά του λόγου διαμορφώνεται από τις ιδιαίτερες γλωσσικές επιλογές του ομιλητή και κατά συνέπεια συνιστά μια μορφή ύφους» (Αρχάκης 2023:120). Το περικειμενικό πλαίσιο ενός κειμένου, για το οποίο μιλήσαμε σε προηγούμενα μαθήματα, επηρεάζει και καθορίζει και το επίπεδο ύφους του, το οποίο πραγματώνεται μέσα από ορισμένες λεξικογραμματικές επιλογές, κατάλληλες για μια συγκεκριμένη περίπτωση επικοινωνίας.

Το επίπεδο ύφους αφορά τις ποικιλίες όσον αφορά τη χρήση της γλώσσας και όχι τις ποικιλίες όσον αφορά τον χρήστη (διάλεκτοι), ο οποίος πραγματοποιεί γλωσσικές επιλογές στο επίπεδο της σύνταξης των φράσεων του κειμένου και του λεξιλογίου του, επιλογές κατάλληλες για τη συγκεκριμένη περίπτωση επικοινωνίας. Η ποικιλότητα του γλωσσικού φαινομένου σε διαφορετικές επικοινωνιακές συνθήκες σχετίζεται με το γλωσσικό ύφος το οποίο επιλέγουμε (λειτουργική ή υφολογική ποικιλία), δηλ. με το γλωσσικό ρεπερτόριο που καθορίζεται σε φωνητικό/φωνολογικό, μορφοσυντακτικό και λεξιλογικό επίπεδο, ανάλογα με τρεις παραμέτρους: το «**σχετικά με τι**» του κειμένου, το «**μεταξύ ποιων**» και το «**πώς**». Η εκάστοτε επικοινωνιακή περίπτωση (αν μιλάμε γύρω από το οικογενειακό τραπέζι, στα κοινωνικά δίκτυα, στη σχολική τάξη, στην αυλή του σχολείου, σε ένα χώρο διασκέδασης ή σε μια δημόσια υπηρεσία· αν συζητάμε με οικεία ή άγνωστα σε μας άτομα) είναι, συνεπώς, αυτή που καθορίζει το ύφος ενός κειμένου.

Η υφολογική ποικιλότητα αφορά διάφορους χαρακτηρισμούς: καθομιλούμενο, καθημερινό, λαϊκό, οικείο, τυπικό, επίσημο ύφος κ.ά. Για παράδειγμα, το μη τυπικό ύφος (κατάλληλο στον καθημερινό λόγο με πρόσωπα ισότιμα μεταξύ τους) περιέχει καθημερινό λεξιλόγιο, ιδιωτισμούς, μικροπερίοδο λόγο, επαναλήψεις, διακοπές, παραγεμίσματα, υποκοριστικά, ρήματα και εκφράσεις που δηλώνουν πιθανότητα και υποκειμενική κρίση. Το τυπικό ύφος (ανάμεσα σε άτομα με ιεραρχημένες σχέσεις – π.χ. καθηγητές/τριες και μαθητές/τριες) περιέχει συνήθως λεξιλόγιο με γόητρο (επίσημες και λόγιες λέξεις) χωρίς ιδιωτισμούς, εκφράσεις δηλωτικές σεβασμού προς τους συνομιλητές κ.ά.

Σκεφτείτε το ύφος που ταιριάζει σε μια επαγγελματική συνέντευξη, σε ένα δελτίο ειδήσεων, στο αυτοματοποιημένο τηλεφωνικό μήνυμα μιας δημόσιας υπηρεσίας, στα μηνύματα που ανταλλάσσετε με τους φίλους και τις φίλες σας στα κοινωνικά δίκτυα, στα συνθήματα που είναι γραμμένα στους τοίχους της πόλης σας, στα τραγούδια που ακούτε, στις σατιρικές εκπομπές, στις σειρές και στα δελτία ειδήσεων της τηλεόρασης, στα ποικίλα δημοσιογραφικά είδη...

Φανταστείτε τώρα τον/την εισαγγελέα να μιλά με τον ίδιο τρόπο στη δικαστική αίθουσα αλλά και στο σπίτι με την οικογένεια και τους φίλους του/της, τον/την γιατρό σε ένα ιατρικό συμβούλιο με τους συνεργάτες του/της αλλά και με έναν/μία ασθενή στο γραφείο του/της.

Κιοσσές & Χατζημαυρουδή (2020:139)

Αν και το ύφος ενός κειμένου καθορίζεται από το περιεχόμενο και την περίσταση επικοινωνίας και επομένως δεν μπορεί να κατηγοριοποιηθεί με ακρίβεια, μπορούμε για διδακτικούς λόγους να διακρίνουμε τρία βασικά επίπεδα:

- 1. Τυπικό:** Εμφανίζεται κυρίως σε γραπτά «θεσμικά» κείμενα (δημόσιας διοίκησης, επιστημονικά, νομικά, εκκλησιαστικά κ.ά.), και σπανιότερα στον προφορικό λόγο (διαλέξεις, κηρύγματα κτλ.). Κυριαρχεί το λόγιο λεξιλόγιο, η υποτακτική σύνδεση και ο μακροπερίοδος λόγος, η παθητική σύνταξη, το γ' ρηματικό πρόσωπο, η ονοματοποίηση, η περιορισμένη χρήση (κυρίως παυστικών) σημείων στίξης, η αναφορική λειτουργία του λόγου κτλ.
- 2. Οικείο:** Χρησιμοποιείται κυρίως στον προφορικό λόγο (π.χ. συνομιλίες) και σπανιότερα στον γραπτό λόγο (φιλικές επιστολές, λογοτεχνικά κείμενα κτλ.). Κυριαρχεί το λαϊκό λεξιλόγιο, η παρατακτική σύνδεση και ο βραχυπερίοδος λόγος, η ενεργητική σύνταξη, το α' και β' ρηματικό πρόσωπο, ο ρηματικός λόγος, τα σχολιαστικά σημεία στίξης, τα σχήματα λόγου και η βιωματική λειτουργία του λόγου κτλ.
- 3. Ουδέτερο:** Παρουσιάζεται κυρίως στον πληροφοριακό γραπτό λόγο (π.χ. δημοσιογραφικά κείμενα, αποδεικτικά δοκίμια, ανακοινώσεις κτλ.) και συνδυάζει επιλογές και από τα δύο προηγούμενα επίπεδα ύφους.

Τυπικό	Απομακρύνθηκε τάχιστα
Οικείο	Μην τον είδατε τον Παναγή Την έκανε με ελαφρά πηδηματάκια Έγινε καπνός / μπουχός. Την κοπάνησε / Την έκανε.
Ουδέτερο	Έφυγε γρήγορα μακριά

Τι μάθαμε;

Ύφος ορίζεται κατά παράδοση ο τρόπος της γλωσσικής έκφρασης σε έμμετρο ή πεζό λόγο, δηλ. το πώς λένε όσα λένε οι ομιλητές ή οι συγγραφείς. Το ύφος είναι ένας τρόπος διαφοροποίησης που συνδέεται με βαθμούς τυπικότητας ανάλογα με την περίσταση επικοινωνίας.

Ύφος Ι –
Δραστηριότητες

Ύφος ΙΙ –
Δραστηριότητες

Ύφος ΙΙΙ –
Δραστηριότητες

Ύφος ΙV –
Δραστηριότητα

Ύφος V –
Δραστηριότητες με
σώματα κεμένων

Γλωσσάρι –
Επίπεδα ύφους

1.2 Κειμενικοί τύποι και κειμενικά είδη

Μελέτη της γλώσσας ως μέσου επικοινωνίας σημαίνει ανάγκη μελέτης της σε επίπεδο κειμένων. Όπως υποστηρίζεται, «δεν υπάρχει χρήση της γλώσσας σε πραγματικές συνθήκες επικοινωνίας που να μην είναι οργανωμένη με τη μορφή κειμένου» (Γούτσος 2012: 71), το οποίο συντίθεται σε διάφορες μορφές και μεταδίδεται ποικιλότροπα (π.χ. γραπτά, προφορικά, ηλεκτρονικά, μέσω της νοηματικής γλώσσας).

Οι κοινωνικοί σκοποί επιτυγχάνονται στον λόγο με ορισμένες διαδικασίες, οι οποίες ονομάζονται ρητορικοί σκοποί ή κειμενικοί τύποι. Πρόκειται για οργανωτικά σχήματα τα οποία είτε συνδέονται πρωτοτυπικά με ορισμένα κειμενικά είδη (π.χ. το κειμενικό είδος της συνταγής μαγειρικής με τον κειμενικό τύπο των οδηγιών) είτε λειτουργούν ως ρητορικές ενότητες κάποιου κειμενικού είδους (π.χ. το κειμενικό είδος του διηγήματος μπορεί να περιλαμβάνει περιγραφικές ρητορικές ενότητες μαζί με τις καθαρά αφηγηματικές). Οι ισχυρότεροι κειμενικοί τύποι είναι πέντε: η περιγραφή, η αφήγηση, η επιχειρηματολογία, η εξήγηση και οι οδηγίες (η καθοδήγηση). Η περιγραφή και η αφήγηση εντάσσονται στον αναφορικό λόγο, ενώ η επιχειρηματολογία στον κατευθυντικό.

Κειμενικοί τύποι

- Οι ευρύτερες και υπερκείμενες μακροκειμενικές κατηγορίες με τις οποίες συνδέονται οι υποκείμενες και πιο συγκεκριμένες (τα ποικίλα κειμενικά είδη).
- Κάθε κειμενικός τύπος διέπεται από ένα συγκεκριμένο δομικό σχήμα, ενώ χαρακτηρίζεται από ορισμένες γλωσσικές και υφολογικές συμβάσεις.

Κειμενικά είδη/Υποείδη

- Κειμενικές ποικιλίες που συνδέονται με τις υπερκείμενες.
- Διαμεσολαβούν στις κοινωνικές δράσεις και συμβάλλουν στην πραγμάτωση κοινωνικών διαδικασιών.

Κειμενικοί τύποι —
Δραστηριότητες με
σώματα κειμένων

Γλωσσάρι —
Κειμενικοί τύποι

1.2.1

Περιγραφικός κειμενικός τύπος

Η περιγραφή απεικονίζει τα βασικά γνωρίσματα ενός προσώπου, αντικειμένου, φαινομένου ή κατάστασης, πραγματικού ή φανταστικού. Έχει ως κύρια κοινωνική λειτουργία την παρατήρηση του κόσμου και την ταξινόμηση των εμπειριών μας σε καθημερινά ή τεχνικά πλαίσια νοήματος, ώστε να είναι δυνατή η άμεση ή μελλοντική αναφορά σε αυτά. Πρόκειται για έναν εμπειρικό τρόπο σύλληψης και γλωσσικής αναπαράστασης της πραγματικότητας, για όσα βλέπουμε, ακούμε, αισθανόμαστε για μια οντότητα (άνθρωπο, πράγμα, κτήριο, τόπο, φαινόμενο, κατάσταση, ιδέα κτλ.). Το αντικείμενο της περιγραφής μπορεί να είναι στατικό (π.χ. ένα άγαλμα) ή να βρίσκεται σε εξέλιξη (π.χ. ένας ποδοσφαιρικός αγώνας). Γενικότερα, η περιγραφή καλύπτει την ανάγκη του ανθρώπου να συλλάβει και να αποδώσει την πραγματικότητα με τον λόγο.

Επικοινωνιακές περιστάσεις

Η περιγραφή συνδέεται με κειμενικά είδη όπως οι πληροφοριακές αναφορές, οι τεχνικές περιγραφές, οι ορισμοί, οι συμβολαιογραφικές πράξεις, οι μικρές αγγελίες, τα διαφημιστικά και ενημερωτικά φυλλάδια, οι τουριστικοί οδηγοί, τα επιστημονικά εγχειρίδια κτλ., κείμενα δηλαδή με καθαρά πληροφοριακή λειτουργία. Συχνά ωστόσο εγκιβωτίζεται σε κειμενικά είδη που επιτελούν διαφορετικούς κοινωνικούς σκοπούς, π.χ. ως εισαγωγική παράγραφος σε ένα εκθετικό δοκίμιο (κατευθυντική λειτουργία) ή ως αφηγηματική τεχνική σε ένα διήγημα (αισθητική λειτουργία). Επομένως, μπορεί, κατά περίπτωση, να αποσκοπεί:

- στην αισθητική συγκίνηση (π.χ. η λογοτεχνική περιγραφή)
- στην κάλυψη πρακτικών αναγκών (π.χ. η περιγραφή εμπορικού προϊόντος σε διαφημιστικό φυλλάδιο)
- στη μετάδοση γνώσεων (π.χ. η περιγραφή κάποιου πειράματος σε γλωσσικό βιβλίο).

Η περιγραφή βασίζεται στην αναφορική λειτουργία της γλώσσας και αποσκοπεί στη λεκτική αναπαράσταση προσώπων, αντικειμένων ή καταστάσεων. Σε αντίθεση με τον δυναμικό χαρακτήρα της αφήγησης, η περιγραφή παρουσιάζει τα αντικείμενά της ουσιαστικά εκτός χρόνου. Η περιγραφή αποκαλύπτει το «είναι» των πραγμάτων, ενώ η αφήγηση το «γίνεσθαι» των κοινωνικών δραστηριοτήτων (Αρχάκης 2023: 109).

Τα είδη της περιγραφής

Στον περιγραφικό κειμενικό τύπο εντάσσονται δύο κειμενικές κατηγορίες:

- α. Οι περιγραφές προσώπων, πραγμάτων, χώρων κ.ά.
- β. Οι περιγραφές διαδικασιών (πειραμάτων, παρασκευών/κατασκευών, φυσικών φαινομένων κ.ά.)

Καθώς ο περιγραφικός κειμενικός τύπος χρησιμοποιείται σε διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας, η τυπολογία ποικίλλει. Θα μπορούσαμε, ωστόσο, να διακρίνουμε τις τυπικές –περισσότερο αντικειμενικές– από τις καθημερινές, προσωπικές και πιο υποκειμενικές περιγραφές (Αρχάκης 2023:110). Είναι διαφορετική η περιγραφή ενός σπιτιού σε μια συμβολαιογραφική πράξη (τυπική περιγραφή) από τη συναισθηματικά φορτισμένη περιγραφή του ίδιου σπιτιού από τον/την παλιό/ά ένοικό του που αναγκάστηκε να το εγκαταλείψει (καθημερινή/προσωπική περιγραφή).

Ο περιγραφικός κειμενικός τύπος υπηρετεί άλλοτε την ανάγκη για πληροφόρηση (αποφαντική πράξη), άλλοτε την ανάγκη να πειστεί, να παρακινηθεί και να επηρεαστεί συναισθηματικά ο δέκτης, ώστε να κάνει ή να μην κάνει κάτι (κατευθυντική πράξη), όπως συμβαίνει στον διαφημιστικό ή και στον πολιτικό λόγο, και άλλοτε –η λογοτεχνική περιγραφή– την ανάγκη για αληθοφάνεια και πρόκληση αισθητικής απόλαυσης (σκιαγράφηση προσώπων, στήσιμο του σκηνικού, προοικονομία, παροχή πολύτιμων πληροφοριών κ.ά.). Ο πρώτος τύπος συναντάται κυρίως σε κειμενικά είδη με τον αντίστοιχο στόχο (ειδησεογραφία, επαγγελματικά υπομνήματα, κυβερνητικά έγγραφα, λήμματα εγκυκλοπαιδείων, τεχνικά εγχειρίδια, ιστορικά τεκμήρια κτλ.). Σε αυτές ο συγγραφέας αποστασιοποιείται από το περιγραφόμενο αντικείμενο, παρουσιάζει πραγματικά δεδομένα που οι άνθρωποι μπορούν να δουν ή να επιβεβαιώσουν.

Παραδείγματα

Λεκτική πράξη: αποφαντική

Πρόκειται για ένα από τα ελάχιστα αγάλματα Κούρων που έχουν βρεθεί στην Ακρόπολη. Αποκαλύφθηκε το 1887 στα ανατολικά του Ερεχθείου. Λείπει το κεφάλι, το μεγαλύτερο μέρος του αριστερού χεριού και μεγάλο μέρος των ποδιών. Στο άγαλμα έχει αποδοθεί και ένα τμήμα αριστερού πήχη που φυλάσσεται στις αποθήκες του Μουσείου (Ακρ. 4246). Ο νέος στέκει με το βάρος του σώματος ισοδύναμα μοιρασμένο στα δύο πόδια, που πατούν σταθερά στο έδαφος. Το αριστερό πόδι προβάλλει ελαφρά, σε μία απόπειρα κίνησης. Τα χέρια είναι τεντωμένα, σχεδόν κολλημένα στους μηρούς, και οι γροθιές σφιγμένες. Η πλίνθος πάνω στην οποία πατούν τα πόδια στερεωνόταν στην υποδοχή της βάσης με μολυβδοχόηση, δηλαδή με λιωμένο μολύβι που κάλυπτε τα κενά. Η επιφάνεια του αγάλματος, ιδιαίτερα η μπροστινή, παρουσιάζει έντονες φθορές από καύση, οι οποίες πιθανότατα προκλήθηκαν κατά την πυρπόληση της Ακρόπολης από τους Πέρσες το 480 π.Χ. Στη βάση, που είναι κατασκευασμένη από μάρμαρο Πεντέλης, υπάρχει χαραγμένη η επιγραφή [Κ]ΕΤΙΟΣ Α[ΝΕΘΕΚΕΝ], δηλαδή «Ο Κέτιος αφιέρωσε (το άγαλμα)».

(πηγή: <https://www.theacropolismuseum.gr/agalma-koyroy-me-ti-basi-toy>)

Λεκτική πράξη: κατευθυντική (στόχος, η αφύπνιση)

Ας ρίξουμε λοιπόν, δίχως περιστροφές και μακρηγορίες, την κριτική μας ματιά στο σκηνικό που χρόνια τώρα με την ευθύνη όλων μας έχει στηθεί γύρω μας. Παράλυτες κοινωνίες πολιτικά αμέτοχων και αδιάφορων, αλλά και περίτεχνα ναρκωμένων ατόμων, με το παιχνίδι μεγάλο ή μικρό να παίζεται ουσιαστικά ερήμην αυτών· πολιτικοί που, εκτός ελάχιστων φωτεινών εξαιρέσεων, αιχμάλωτοι των διαφόρων συμφερόντων, πελατειακών σχέσεων και εκλογικών μεθοδεύσεων και σκοπιμοτήτων, καταντούν, χωρίς οράματα, απλοί διαχειριστές της εξουσίας· μια παιδεία που βρίσκεται σε συνεχή και βαθιά κρίση, σε όλες τις βαθμίδες της και κυρίως στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της Γης. Αυτό είναι δυστυχώς, ίσως με κάποια μικρή διάθεση αφυπνιστικής υπερβολής, το κοινωνικό σκηνικό που βλέπουμε γύρω μας ή τουλάχιστον ένα καθ' όλα καθοριστικό του κομμάτι.

(Νίκος Μαρκόπουλος, εφ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 24.11.08)

Λεκτική πράξη: εκφραστική (περιγραφή μέσα στην αφήγηση)

Μέχρις ότου έρθει η ώρα της κηδείας, άρχισα να τριγυρνάω στα πέριξ του νεκροταφείου. Στις άκρες των ελαιώνων, δίπλα από τη σιδηροδρομική γραμμή, έβλεπα με έκπληξη κόκκινες ανεμώνες, που δεν θυμόμουν να υπήρχαν, όταν παιδιά ζούσαμε στο κοντινό χτήμα. Έφθασα και σε αυ-

τό. Δεν είχε απομείνει, φυσικά, τίποτα. Το πουλήσαμε στην Κατοχή – και τώρα είχε καταντήσει ένας γύφτικος οικισμός, εντός σχεδίου πια. Μια μπουλντόζα άνοιγε έναν ακόμη δρόμο. Προχώρησα προς το μέρος όπου βρισκόταν το πατρικό μου. Ήταν μεσημεράκι, και επικρατούσε μια περέργη ερημιά, ίσως γιατί όλοι κοιμόντουσαν, ή απουσίαζαν. Βρήκα το παλιό μου σπίτι αγνώριστο, με προσθήκες από τσιμεντόλιθους και αλουμιένιες πόρτες. Από τα δέντρα και τον κήπο δεν είχε μείνει ούτε δείγμα. Ξαφνικά είδα τη μανταρινιά! Μέσα σε όλον αυτό το χαλασμό, είχε καταφέρει να επιβιώσει. Γέρικη, σχεδόν αιωνόβια, με καταφαγωμένον τον κορμό και τα κλαδιά της χωρίς φύλλα, διατηρούσε ακόμη αρκετούς καρπούς, κάτι πολύ μικρά μανταρινία, ίδια με εκείνα που έκανε και τότε, όταν σκαρφάλωνα επάνω της την Άνοιξη κι έκοβα τα φρούτα της.

(Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλος, «Ο οβολός»)

Η οργάνωση της περιγραφής

Η οργάνωση της περιγραφής είναι σε μεγάλο βαθμό τυπική ακολουθώντας τις αρχές χωρικής, ταξινομικής ή λογικής ακολουθίας, και διακρίνεται σε τρία στάδια:

- 1. Ονομασία και ταξινόμηση** του περιγραφόμενου αντικειμένου. Κυριαρχούν τα κειμενικά σχήματα του ορισμού, της διαίρεσης/ταξινόμησης, του γενικού-ειδικού και της σύγκρισης-αντίθεσης.
- 2. Παρουσίαση των συστατικών στοιχείων** του περιγραφόμενου αντικειμένου, των εξωτερικών (**αισθητηριακές παρατηρήσεις**) και των εσωτερικών (**πραγματολογικά στοιχεία**: ιδιότητες, λειτουργίες κτλ.). Κυριαρχούν τα κειμενικά σχήματα της χωρικής/χρονικής ακολουθίας και της ιεράρχησης.
- 3. Περιγραφή της σχέσης του πομπού** με το περιγραφόμενο αντικείμενο, έκφραση σκέψεων και συναισθημάτων, συμπεράσματα, αξιολογήσεις κτλ.

Με άλλα λόγια, η φορά που συνήθως ακολουθείται στην τυπική περιγραφή είναι από το γενικότερο στο μερικότερο.

Αντίθετα, η δομή των υποκειμενικών περιγραφών είναι «άτυπη», ειδικά στη λογοτεχνία. Παρόλα αυτά, υπάρχει και εδώ η τάση να προηγούνται οι ταξινομήσεις και να ακολουθούν αισθητηριακές παρατηρήσεις ανάμεικτες με πραγματωλογικά στοιχεία και προσωπικές σκέψεις ή συναισθήματα, αφηγήσεις κτλ. Δηλαδή, παρουσιάζεται και η ανάμειξη/εμπλοκή του περιγράφοντος με το περιγραφόμενο.

Γενικά, τα περιγραφικά κείμενα οργανώνονται στον **άξονα του χώρου**, του πραγματικού ή του συμβολικού. Ο «στατικός» αυτός χαρακτήρας της περιγραφής έχει ως αποτέλεσμα οι λεπτομέρειες που τη συνθέτουν να δομούνται ακολουθώντας την κίνηση μιας κάμερας όσον αφορά τον πραγματικό χώρο (από τα αριστερά στα δεξιά, από τα πάνω στα κάτω, από τα κοντινά στα μακρινά, από τα μέσα προς τα έξω ή αντίστροφα) και μιας λογικής διευθέτησης (από τα απλά στα σύνθετα, από τα περισσότερο σημαντικά στα λιγότερο σημαντικά), όσον αφορά τον συμβολικό χώρο (προσωπικό, κοινωνικό).

Ο τρόπος της περιγραφικής ανάπτυξης ποικίλλει ανάλογα με την περιστασιακή περίπτωση και προσαρμόζεται σε αυτήν.

Η τριπλή ικανότητα του περιγράφοντος

- Ποια πρέπει να λεχθούν.
- Ποια πρέπει να παραλειφθούν.
- Σε ποια πρέπει να σταθεί η προσοχή.

Η γλώσσα της περιγραφής

Η γλώσσα της περιγραφής εμφανίζει ορισμένα σχετικά σταθερά χαρακτηριστικά:

- **Συνδεδετικά ρήματα:** Τα συνδεδετικά ρήματα (είναι, ονομάζεται κτλ.) χρησιμοποιούνται συνήθως στο πρώτο στάδιο, όταν ταξινομούνται και περιγράφονται πράγματα ή φαινόμενα, για να αποδοθούν οι σταθερές ιδιότητές τους.
- **Αξιολογικά στοιχεία:** Επίθετα (περιγραφικά, ταξινομικά, αξιολογικά), μετοχές, αναφορικές προτάσεις και επιρρηματικές φράσεις (επιρρήματα ή εμπρόθετοι προσδιορισμοί) για την απόδοση των ιδιοτήτων των περιγραφόμενων αντικειμένων/διαδικασιών, καθώς η γλώσσα της περιγραφής πρέπει να χαρακτηρίζεται από ακρίβεια. Τα στοιχεία αυτά κατευθύνουν τον αποδέκτη σε συγκεκριμένες πλευρές του περιγραφόμενου αντικειμένου, ενώ χρησιμοποιούνται και για να εκφράσουν κρίσεις ή αξιολογήσεις προς αυτό.
- **Δείκτες λόγου:** Χωρικοί και χρονικοί, για να δηλωθεί με ακρίβεια το οργανωτικό πρότυπο της περιγραφής και παράλληλα να συνδεθούν οι επιμέρους ιδιότητες του περιγραφόμενου.
- **Ονοματοποίηση:** Ονοματικές φράσεις για να δηλωθούν τα περιγραφόμενα αντικείμενα (π.χ. αερόστατο) και οι διαδικασίες που μετατρέπονται σε αφηρημένες έννοιες για να μελετηθούν (π.χ. έθιμα όταν παντρεύονται > έθιμα γάμου).
- **Ειδικό λεξιλόγιο:** Χρησιμοποιείται κυρίως στις αντικειμενικές περιγραφές, για να εξασφαλιστεί ακρίβεια και αντικειμενικότητα.
- **Ρήματα:** Στον άχρονο ενεστώτα (κυρίως στις αντικειμενικές περιγραφές), για να δηλωθεί η αχρονικότητα/διαχρονικότητα των ιδιοτήτων (εξακολουθητική ρηματική όψη), ή στον αόριστο (κυρίως στις υποκειμενικές περιγραφές). Επίσης, απαντώνται ρήματα ενέργειας («κινείται», «μιλά» κτλ.), όταν περιγράφονται συμπεριφορές ή διαδικασίες, και ρήματα σκέψης («ένιωσα», «μου άρεσε» κτλ.), όταν περιγράφονται συναισθήματα ή και συντακτικές δομές με τα ρήματα *είμαι* και *έχω*.
- **Ρηματικά πρόσωπα:** Στις τυπικές κυριαρχεί το τρίτο πρόσωπο, αναδεικνύοντας το αντικείμενο της περιγραφής: στις υποκειμενικές, όταν ο πομπός εκφράζει τα συναισθήματα που του προκαλεί το περιγραφόμενο αντικείμενο, είναι συχνή η παρουσία του πρώτου ρηματικού προσώπου.
- **Σχήματα λόγου** (μεταφορές, παρομοιώσεις, προσωποποιήσεις κτλ.): Χρησιμοποιούνται κυρίως στις προσωπικές και στις λογοτεχνικές περιγραφές.
- Πάντως, το ύφος της περιγραφής εξαρτάται από τους παράγοντες που καθορίζουν την παραγωγή του: το κειμενικό είδος (πρβλ. την περιγραφή ενός τροχαίου σε μια αστυνομική αναφορά και ένα ρεπορτάζ τηλεοπτικού σταθμού), το ακροατήριο (πρβλ. την περιγραφή ενός αρχαίου ναού σε μια ομάδα αρχαιολόγων και σε μια ομάδα τουριστών), τον σκοπό του πομπού (πρβλ. την περιγραφή των τεχνικών χαρακτηριστικών ενός αυτοκινήτου προκειμένου να λάβει άδεια κυκλοφορίας και προκειμένου να πουληθεί σε έναν υποψήφιο αγοραστή).

Εφαρμογή 1η

Ποιος είναι ο σκοπός για τον οποίο, κατά τη γνώμη σου, γράφτηκε το κείμενο που ακολουθεί; Πώς ο τρόπος με τον οποίο επέλεξε να το οργανώσει ο συγγραφέας υπηρετεί τον σκοπό αυτό;

Γιώργος Κατσιμπαλής, [Γνωριμία με τον Καβάφη]

Το απόσπασμα που ακολουθεί (Κατσιμπαλής & Σεφέρης, 2009) προέρχεται από μια 18σέλιδη επιστολή του κριτικού Γιώργου Κατσιμπαλή (1899-1978) στον ποιητή Γιώργο Σεφέρη. Αναφέρεται στη συνάντησή του, τον Φεβρουάριο του 1932, με τον Κωνσταντίνο Καβάφη (1863-1933) στην Αθήνα λίγο πριν τον θάνατό του.

Η εντύπωσή μου; Δυο παμπόνηρα και σπάνιας διεισδυτικότητας μάτια, με μια γλυκύτητα στο κάτω μέρος τού προσώπου, ολόγυρα στο στόμα και στο πηγούνι. Δε μοιάζει καθόλου με ό,τι σκίτσο, φωτογραφία κτλ. έχεις δει ως σήμερα. Φυσιογνωμία από τις πιο ενδιαφέρουσες κι εντυπωτικές. Κατάπληξη μονάχα σου προξενεί η έλλειψη κάθε βάθους, κάθε στοχαστικότητας στην ομιλία του. Παίρνει ένα σπουδαίο κι επίσημο ύφος για να σου πει τα πιο ασήμαντα ή μηδαμινά πράγματα, τονίζοντάς τα με υπολογισμένο στόμφο σα να μιλούσε για την αιωνιότητα. Π.χ. «Εκτιμώ... πολύ... τον Παπαδιαμάντη» ή «Ευχαριστώ... πολύ... για το τάδε πράγμα». Δηλ. σα νάλεγε «Εγώ ο Καβάφης, προσέξετέ το καλά αυτό γιατί έχει σημασία, εκτιμώ ή ευχαριστώ κτλ.». Σ' αυτό φαντάζομαι νάχει συντελέσει το περιβάλλον των καλάκων, και κιναιδων που τον περιστοιχίζει στην Αλεξάνδρεια. Οπωσδήποτε δεν τον φανταζόμουνα τόσο κούφιο. Όταν τον αποχωρίστηκα, έμεινα μονάχα με την εντύπωση ενός πονηρότατου ανθρώπου με εύκολο και καινό πνεύμα χωρίς τίποτ' άλλο που να προδίδει τον καλλιτέχνη ή απλώς το διανοούμενο.

Το απόσπασμα αποτελεί τμήμα μιας προσωπικής επιστολής (κειμενικό είδος) του κριτικού Γιώργου Κατσιμπαλή προς τον φίλο του, ποιητή Γιώργο Σεφέρη. Σκοπός του είναι η έκφραση των σκέψεων και των συναισθημάτων του συντάκτη της επιστολής προς τον αποδέκτη της μετά τη συνάντησή του με τον ποιητή Κωνσταντίνο Καβάφη. Για να επιτύχει τον σκοπό του ο συγγραφέας χρησιμοποιεί μια υποκειμενική περιγραφή (κειμενικός τύπος) της εξωτερικής εμφάνισης και του χαρακτήρα του Καβάφη, που εγκιβωτίζεται στην αφήγηση.

Ο λόγος οργανώνεται με το κειμενικό σχήμα της (συμβολικής) χωρικής ακολουθίας: Η περιγραφή του Καβάφη ξεκινά με αισθητηριακές παρατηρήσεις που αφορούν το πρόσωπο και τη φυσιογνωμία («Δυο παμπόνηρα [...] εντυπωτικές»), συνεχίζεται με αναλυτικότερες πραγματολογικές παρατηρήσεις σχετικές με τη στάση και το ύφος του («Κατάπληξη [...] Αλεξάνδρεια») και ολοκληρώνεται με τη γενική αξιολογική κρίση για τον Καβάφη («Οπωσδήποτε [...] διανοούμενο»).

Ο εκφραστικός/αξιολογικός σκοπός της επιστολής επιτυγχάνεται με τις εξής γλωσσικές επιλογές: [α] Αξιολογικά επίθετα (π.χ. «Φυσιογνωμία από τις πιο ενδιαφέρουσες κι εντυπωτικές», «Οπωσδήποτε δεν τον φανταζόμουνα τόσο κούφιο») με τα οποία δηλώνονται οι προσωπικές κρίσεις του συντάκτη. [β] α' ρηματικό πρόσωπο (π.χ. «Όταν τον αποχωρίστηκα έμεινα μονάχα με την εντύπωση») που αναδεικνύει τον βιωματικό χαρακτήρα της περιγραφής. [γ] Έντονη προφορικότητα (βλ. ελλειπτικότητα: π.χ. «Η εντύπωσή μου;») που σχετίζεται με τον οικείο/εξομολογητικό τόνο της επιστολής. [δ] Σχήματα λόγου (βλ. μεταφορά «παμπόνηρα μάτια», παρομοίωση «σαν να μιλούσε για την αιωνιότητα») που ενισχύουν την αρνητική εντύπωση του συντάκτη από τον Καβάφη. [ε] Ενεστωτικός χρόνος των ρημάτων (π.χ. «Δε μοιάζει», «παίρνει») που αισθητοποιεί τη μονιμότητα των αρνητικών χαρακτηριστικών που αποδίδονται στον ποιητή.

Εφαρμογή 2η

Χριστόφορος Μπλιώνης, «Ο φρύνος» (απόσπασμα από το διήγημα)

Φρύνος λοιπόν, κοινώς ζιάμπα, είναι ένα είδος βατράχου της στεριάς. Μεγάλος σαν γροθιά, χοντρός, κοντολαίμης κι άσκημος, με φουσκωμένα μάγουλα, με ηρησμένα μάτια και δέρμα χλεμπονιάρικο, όλο μπιμπίκια. Ζει μονήρης στην υγρή και σκοτεινή του τρύπα, κάτω από καμιά παλιά κεραμίδα, στο πίσω μέρος του σπιτιού, όπου λιμνάζουν τ' απόβλητα του νεροχύτη: αποφάγια, σάπιες ντομάτες τουρσί, αποπλύματα τυριού, μαζί με τις στάχτες της αλισίβας. Έτσι και σηκώνεις την κεραμίδα και τον ξεσκεπάζεις, συσπειρώνεται και μένει ακίνητος, λογαριάζοντας βέβαια να σε ξεγελάσει μ' αυτόν τον τρόπο. [...] Αν ξεπεράσεις τη σιχασιά σου και τον αγγίξεις μ' ένα ραβδί, εκείνα τα πολυάριθμα μπιμπίκια που 'χει στο δέρμα του ξερνούν ένα βρώμικο γαλατερό υγρό – σκέτο φαρμάκι. Τώρα που το καλοσκέφτομαι, βρίσκω πως από πολλές απόψεις ο φρύνος σήμερα είναι το πιο κοινό είδος στην Αθήνα: φρύνος ο Αθηναίος. Χωμένος στην τρύπα της πολυκατοικίας του, Κύριος οίδε μέσα σε τι βρωμιά, ή φερέοικος με τέσσερις ρόδες, έτοιμος να σου εκτοξεύσει το φαρμάκι του κάθε στιγμή που θα υποψιαστεί πως απειλείται.

[Καλαμάς κι Αχέρωντας, σσ. 9-10, εκδ. Κίχλη, 2017]

Ο Μηλιώνης, εδώ, συνδυάζει τη ρεαλιστική εξεικόνιση του φρύνου με την ευρηματική σύζευξη κάποιων στοιχείων, ώστε να προκύψει ένα ανεπαίσθητο πέρασμα σε ένα διαφορετικό επίπεδο σκωπτικής και κριτικής διάθεσης για τον αστικό βίο. Εάν λάβουμε υπόψη πως κάθε περιγραφή αποτελεί μια επιλογή από το πλήθος των πληροφοριών που είναι διαθέσιμες για κάθε αντικείμενο και επομένως ο δημιουργός της δίνει έμφαση σε ιδιότητες και λεπτομέρειες που τις θεωρεί χαρακτηριστικές ή ιδιαίτερα σημαντικές για το θέμα του ή σε στοιχεία που θα εκμεταλλευθεί ανάλογα στη συνέχεια του κειμένου, καταλαβαίνουμε πως η επιλογή και η ταξινόμηση των στοιχείων στην οιονεί αντικειμενική περιγραφή του φρύνου εξυπηρετεί τη συγγραφική πρόθεση, κατά την οποία η περιγραφή του φρύνου λειτουργεί απολύτως προσχηματικά. Ουσιαστικά πρόκειται για μια περιγραφή **αναλογίας**. Το περιγραφόμενο αντικείμενο (ο αστικός τρόπος ζωής) αντιπαράβάλλεται προς το αντικείμενο/ζώο, που κατά τεκμήριο μάς είναι γνωστό ή τουλάχιστον στον αφηγητή.

Ως προς τη γλώσσα της περιγραφής, παρατηρούμε: [α] Την παρουσία *αξιολογικών στοιχείων*: ονοματικών φράσεων (επίθετα) που αποδίδουν σταθερές ιδιότητες. [β] Την κυριαρχία του *άχρονου ενεστώτα* και της *εξακολουθητικής* ρηματικής όψης (που δηλώνει την αchronική διάρκεια), αφού η περιγραφή δεν εξαρτάται από τη διάσταση του χρόνου όπως η αφήγηση. [γ] Τη συχνή χρήση *βοηθητικών* ρημάτων (κυρίως του *είμαι*) και ρημάτων με στοιχειώδη σημασιολογικά χαρακτηριστικά (κυρίως του *έχω*), που κάνουν τις συνάψεις των προσδιορισμών με αυτά που περιγράφονται.

Τι μάθαμε;

Βασικός στόχος της περιγραφής είναι η αναπαράσταση ενός ορισμένου αντικειμένου ή η ανάπλαση ψυχικών ή πνευματικών εικόνων. Ο τρόπος με τον οποίο μεταφέρονται στους άλλους τα ερεθίσματα αυτά ποικίλλει ανάλογα με τον εκάστοτε σκοπό (στοχοθεσία).

Περιγραφή I –
Δραστηριότητες

Περιγραφή II –
Δραστηριότητες

Περιγραφή III –
Δραστηριότητες

Περιγραφή IV –
Δραστηριότητες με
σώματα κειμένων

1.2.2 Αφηγηματικός κειμενικός τύπος

Η αφήγηση είναι μια διαδικασία τοποθέτησης προσώπων και γεγονότων σε μια ακολουθία χρόνου και χώρου. Ως πράξη και αντικείμενο λόγου εμφανίζεται τόσο συχνά στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο των ανθρώπων, ώστε να θεωρείται έμφυτο γνώρισμα του ανθρώπινου είδους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αφηγηματικός λόγος των παιδιών είναι σε ικανοποιητικό βαθμό αναπτυγμένος ήδη από την προσχολική ηλικία. Τα αφηγηματικά κείμενα αναπαριστούν γλωσσικά εξιστορήσεις συμβάντων είτε φανταστικών (μυθοπλαστικές αφηγήσεις, μύθοι και παραμύθια κ.ά.) είτε πραγματικών (ιστορικές αφηγήσεις, προσωπικές και ρεαλιστικές μαρτυρίες του αφηγητή, ειδήσεις κ.ά.).

Τα είδη της αφήγησης

Η αφήγηση χρησιμοποιείται σε ένα μεγάλο πλήθος επικοινωνιακών περιστάσεων και υπηρετεί πλήθος σκοπών. Μια λειτουργική κατηγοριοποίηση του αφηγηματικού τύπου είναι η ακόλουθη:

1. Λογοτεχνική αφήγηση	2. Εξιστόρηση γεγονότος	3. Παραδειγματική αφήγηση
Λεκτική πράξη: εκφραστική	Λεκτική πράξη: αποφαντική	Λεκτική πράξη: κατευθυντική

Η οργάνωση της αφήγησης

Ο αφηγηματικός λόγος οργανώνεται με διαφορετικές οργανωτικές μονάδες και πρότυπα από τον μη αφηγηματικό. Έτσι, ενώ η αφήγηση αναπτύσσεται στη βάση διάφορων ενοτήτων (στίχοι, στροφές, επεισόδια), στον μη αφηγηματικό λόγο η μονάδα οργάνωσης είναι η παράγραφος. Γι' αυτό, το βασικό οργανωτικό ζητούμενο του αφηγηματικού λόγου είναι η επίτευξη της πλοκής, ενώ στον μη αφηγηματικό λόγο κειμενικά σχήματα όπως το *πρόβλημα-λύση*.

Τα κειμενικά είδη που εντάσσονται στον τύπο της αφήγησης είναι τόσα και τόσο διαφορετικά μεταξύ τους, λόγω των ποικίλων περιστάσεων, ώστε να είναι δύσκολη η διαμόρφωση ενός προτύπου που να βρίσκει εφαρμογή στο σύνολό τους. Ας σκεφτούμε ότι μια ιστορία μπορεί να κατασκευαστεί με ποικίλους σημειωτικούς πόρους (π.χ. προφορικά, γραπτά, ηλεκτρονικά, με σύμβολα, με κινήσεις, με εικόνες, με νότες, πολυτροπικά), να μεταδοθεί ποικιλοτρόπως (από τη λογοτεχνία, το θέατρο, τον κινηματογράφο, την τηλεόραση κτλ.), να υπηρετεί διαφορετικούς κάθε φορά στόχους (από τη διασκέδαση και την απλή πληροφόρηση μέχρι τον επηρεασμό του δέκτη και την επιστημονική απόδειξη). Ωστόσο, η σύγχρονη αφηγηματολογία έχει διαμορφώσει αρκετές τυπολογίες της πλοκής (λειτουργικά σχήματα), όπως το τριμερές σχήμα:

1. Αρχική κατάσταση	Χωροχρονικός προσανατολισμός του αναγνώστη	Πληροφορίες για τα πρόσωπα, το σκηνικό (τον χώρο και τον χρόνο) και την αρχική κατάσταση της αφήγησης. Το τμήμα αυτό μπορεί και να παραλείπεται σε ορισμένες αφηγήσεις.
2. Μετασχηματισμός	[α] Το πρόβλημα που εμφανίζεται [β] Πλοκή / περιπέτεια / επιπλοκή [γ] Η κορύφωση της πλοκής	Τα γεγονότα που ανατρέπουν την αρχική κατάσταση και επιφέρουν την αλλαγή της. Η ιστορία τίθεται σε κίνηση. Οι δράσεις και οι αντιδράσεις που προκαλούνται από το πρόβλημα. Η (ανοδική) αλυσίδα των γεγονότων και των πράξεων που οδηγούν την ιστορία σε ένα σημείο κορύφωσης. Το κρίσιμο σημείο της αφήγησης. Μετά το σημείο αυτό τα πάντα αλλάζουν. Αρχίζει η καθοδική πορεία δράσης.

3. Τελική κατάσταση	[α] Η λύση του προβλήματος [β] Η αξιολόγηση² [γ] Κλείσιμο/Εξοδος	Παρουσιάζεται το αποτέλεσμα/έκβαση της περιπλοκής («θρίαμβος» ή «απώλεια», επιτυχία ή αποτυχία) και οι συγκρούσεις διευθετούνται. Ο αφηγητής διατυπώνει κάποιου είδους κρίση για τη σημασία της ιστορίας (ρητά ή με παραγωγιστικά στοιχεία). Επιχειρείται η μετάβαση από τον παρελθοντικό κόσμο της ιστορίας στον παροντικό κόσμο της συνομιλίας. Μπορεί να περιέχει ως συμπέρασμα μια σύντομη φράση κυρίως διδακτικού χαρακτήρα (επιμύθιο).
---------------------	--	---

Η γλώσσα της αφήγησης

Στο είδος της αφήγησης παρουσιάζονται ορισμένα κοινά γλωσσικά χαρακτηριστικά:

- Ρήματα: συνήθως σε συνοπτικό παρελθοντικό χρόνο (αόριστο) δηλώνουν γεγονότα/περιστάτικα στο πλαίσιο του αφηγηματικού χρόνου και παρατατικό (διάρκεια και ένταση της ενέργειας), χωρίς να είναι σπάνιος και ο ιστορικός ενεστώτας (επιτελεί την αναπαραστατική λειτουργία) με ρήματα που δηλώνουν διαδοχή πράξεων· στον μετασχηματισμό χρησιμοποιούνται συνήθως ρήματα που δηλώνουν κίνηση/δράση, ενώ στην «αρχική» και την «τελική κατάσταση» ρήματα κρίσης/βούλησης κτλ.
- Χρήση χρονικών και αιτιολογικών δεικτών για τη χρονική και αιτιολογική συσχέτιση των αφηγούμενων γεγονότων.
- Επιρρήματα τόπου και χρόνου.
- Αξιολογικά επίθετα ή ρηματικοί τύποι με συνυποδηλωτική σημασία, δηλωτικά αξιολόγησης.
- Γλωσσικοί τύποι και δομές που δηλώνουν τεκμηριωτικότητα, όπως μαρτυρίες και τεκμήρια επιβεβαιωτικά όσων αναφέρει ο αφηγητής/συγγραφέας (π.χ. «όπως προέκυψε»).
- Αξιοποίηση δεικτών όπως το «λοιπόν» και το «τέλος πάντων» οι οποίοι διευκολύνουν τη μετάβαση ή την επιστροφή, αντίστοιχα, σε αφηγηματικές ενότητες.
- Σχήματα λόγου και ποικίλα περιγραφικά μέσα.
- «Το αφηγηματικό “να” σε συνδυασμό με τη χρήση του ιστορικού ενεστώτα και τους ευθέως λόγου δραματοποιεί μια ιστορία και τη μεταφέρει στο παρόν, μεταδίδοντας μια αίσθηση εγγύτητας ανάμεσα στον κόσμο της αφηγούμενης ιστορίας και σε αυτόν της επικοινωνιακής περίπτωσης, μια παροντική, σχεδόν οπτική και ηχητική, αντίληψη των αφηγούμενων γεγονότων – π.χ. *να τρέχει, να παίζει*». (Αρχάκης 2023:108).
- Ρυθμός: επαναλήψεις, παρηχήσεις κτλ.

Εφαρμογή 1η

Το απόσπασμα που ακολουθεί (Μιχαηλίδης, 2010) ανήκει στο είδος της εξιστόρησης γεγονότος.

Στις 23 Σεπτεμβρίου 1821, ύστερα από πολύμηνη προσπάθεια, η Τριπολιτσά αλώθηκε από τους Έλληνες πολιορκητές της. Επρόκειτο για τη μεγαλύτερη, έως τότε, στρατιωτική επιτυχία των επαναστατών, γεγονός όχι μόνο συμβολικής αλλά και στρατηγικής σημασίας, αφού η πόλη αποτελούσε νευραλγικό διοικητικό κέντρο της Πελοποννήσου. Η γενικευμένη σφαγή, όμως, των Οθωμανών της πόλης «εστάθη μεγάλη ασπλαχνία», αμαύρωσε την αίγλη της νίκης, προσθέτοντας ένα ακόμη επεισόδιο στην αντι-

2. Σε πολλές αφηγήσεις η αξιολόγηση παρεμβάλλεται ως διακριτό μέρος μεταξύ της περιπλοκής και της λύσης, ενώ σε άλλες αναμειγνύεται με τη λύση. Εξάλλου, η αξιολόγηση μπορεί να είναι διάσπαρτη σε όλο το αφηγηματικό κείμενο.

παράθεση του Υψηλάντη με τους προκρίτους και προκάλεσε αποτροπιασμό και σε αρκετούς φιλέλληνες. Παρά την εκπεφρασμένη επιθυμία και τις οδηγίες που δόθηκαν από τον απεσταλμένο της Φιλικής Εταιρείας, τα ελληνικά σώματα προκάλεσαν γε- νικευμένες βιαιοπραγίες.

Σκοπός του συγγραφέα είναι η πληροφόρηση για τα γεγονότα που ακολούθησαν την άλωση της Τριπολιτσάς. Στο απόσπασμα κυριαρχεί το γ' ρηματικό πρόσωπο, η ονοματοποίηση και η παθη- τικοποίηση (βλ. 1η περίοδο), για να εξασφαλιστεί η αντικειμενικότητα της αφήγησης. Τον ίδιο στόχο υπηρετεί και η οργάνωση της αφήγησης στον αντιθετικό άξονα «στρατιωτική επιτυχία - αμαύρωση από βιαιοπραγίες».

Εφαρμογή 2η

Το απόσπασμα που ακολουθεί (Βούλγαρης, 2003) ανήκει στο είδος της λογοτεχνικής αφήγησης.

Οι Τούρκοι της Τρίπολης έτρεξαν να σώσει ο καθένας τη φαμίλια του και τα πράγματά του και καμιά προσοχή δεν έδωσαν να εμπο- δίσουν την εισβολή. Οι δικοί μας προχώρησαν, επήραν όλες τις τάπιες και τα δυνατά σπίτια και μόνο μερικοί Τούρκοι εηρόφτασαν και κλείστηκαν στη μεγάλη Τάπια, δίπλα στο Σεράι. Η σφαγή άρχισε σ' όλα τα μέρη της πόλης, το τουφέκι εδούλευε τρεις μέρες ολόκληρες κι έπεφταν χωρίς λύπηση άντρες, γυναίκες και παιδιά ανήλικα. Ένας Υδραίος έσφαξε ενενήντα. Άλλοι Τούρκοι προ- τίμησαν να βάλουν φωτιά στα σπίτια τους και να καούν με τις φαμίλιες τους, παρά να παραδοθούν. Πολλοί ήθελαν να σώσουν κάποιον Τούρκο γνωστό τους, αλλά δεν ήτανε κανένας που να μην είχε δυο τρεις εχθρούς, οι οποίοι μόλις τον έβλεπαν του την άναβαν από πίσω με πιστόλι ή τουφέκι και όσοι ήθελαν να σώσουν Τούρκους και να κάνουν καλό μπαίνουν σε κίνδυνο, γιατί πολ- λές φορές το βόλι διαπέρναγε τον Τούρκο και σκότωνε μαζί και τον Έλληνα. Έτσι χαλάστηκαν έως εκατό δικοί μας.

Σκοπός του κειμένου είναι η αισθητική απόλαυση του αναγνώστη. Συγκεκριμένα, στο απόσπα- σμα η άλωση της Τριπολιτσάς παρουσιάζεται από μια περισσότερο βιωματική οπτική γωνία (π.χ. «Πολλοί ήθελαν να σώσουν [...] με πιστόλι ή τουφέκι»). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μηδενική εστίαση (παντογνώστης αφηγητής) και το ασύνδετο σχήμα που δημιουργεί ένταση και δραματι- κότητα στην αφήγηση.

Τι μάθαμε;

Αφήγηση είναι μια πράξη επικοινωνίας με την οποία παρουσιάζεται προφορικά ή γραπτά μια σειρά πραγματικών ή πλασματικών (επινοημένων) γεγονότων. Επομένως, κάθε αφήγηση, ως πράξη επικοινωνίας, προϋποθέτει τουλάχιστον δύο πρόσωπα: έναν πομπό, τον αφηγητή, και κάποιον στον οποίο απευθύνεται ο αφηγητής -τον αποδέκτη- της αφήγησης. Ο αφηγητής φροντίζει να δώσει στον αποδέκτη τις απαραίτητες πληροφορίες για τον τόπο, τον χρόνο, τα πρόσωπα και τα πιθανά αίτια ενός συμβάντος. Υπάρχουν διάφορα είδη αφήγησης που απο- βλέπουν το καθένα σε έναν διαφορετικό σκοπό. Η λογοτεχνική και η ιστορική αφήγηση εξυ- πηρετούν η καθεμία τους γενικότερους στόχους της λογοτεχνίας και της ιστορίας αντίστοιχα, ενώ υπάρχουν ορισμένα είδη αφηγήσεων που καλύπτουν τις καθημερινές ανάγκες της ζωής.

Αφήγηση I —
Δραστηριότητες

Αφήγηση II —
Δραστηριότητες

Αφήγηση III —
Δραστηριότητες με
σώματα κειμένων

Το γλωσσάρι
της αφήγησης

Οργάνωση
της αφήγησης —
Εννοιολογικός χάρτης

1.2.3 Επιχειρηματολογικός κειμενικός τύπος

Η τεχνική της πειθούς είναι μεγάλης σημασίας για όλους μας. Η γνώση της τεχνικής της πειθούς μάς είναι χρήσιμη είτε ενεργούμε ως δέκτες πληροφοριών είτε ως πομποί. Στην πρώτη περίπτωση η γνώση της τεχνικής της πειθούς ενεργεί ως προστατευτική ασπίδα, βοηθώντας μας να αντιστεκόμαστε στην παραπληροφόρηση και να μην πέφτουμε εύκολα θύματά της. Στη δεύτερη περίπτωση, μάς βοηθά να είμαστε πιο πειστικοί και πιο επιτυχημένοι στον κοινωνικό μας κύκλο ή στη δουλειά μας. Η επιχειρηματολογία είναι ένας **κατευθυντικός** κειμενικός τύπος που επιτελεί την κοινωνική λειτουργία της **πειθούς**. Πρόκειται, δηλαδή, για μια διαδικασία που στοχεύει λιγότερο στην πληροφόρηση του δέκτη (όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με την περιγραφή, την εξήγηση και τις οδηγίες) και περισσότερο στον επηρεασμό του, ώστε να σκεφτεί ή να πράξει με έναν ορισμένο τρόπο σχετικά με ένα επίμαχο ή/και αμφισβητούμενο θέμα. Θεωρείται «ισχυρός» κειμενικός τύπος, γιατί τα κειμενικά είδη που παράγονται από αυτόν είναι αναγκαία τόσο για την ακαδημαϊκή επιτυχία (π.χ. σχολική έκθεση, πανεπιστημιακή έρευνα) όσο και για την κοινωνική συμμετοχή (π.χ. δοκίμια, επιστημονικός / πολιτικός / δημοσιογραφικός / δικανικός λόγος, συζητήσεις, αντιπαραθέσεις, ερμηνείες, αξιολογήσεις κτλ.).

Διακρίνουμε δύο είδη πειθούς. Η **ρητορική** ή **συγκινησιακή πειθώ** χαρακτηρίζει κείμενα (όπως τα προπαγανδιστικά, τα διαφημιστικά και, έως ένα βαθμό, τα δικανικά) που επιδιώκουν να διεγείρουν το θυμικό του δέκτη (εκκλήσεις στο συναίσθημα) και αποβλέπουν σε συμπεριφορική αλλαγή, με ανεξακρίβωτα δεδομένα, παραπλανητικά στοιχεία, συναισθηματικά τεχνάσματα, ηθικές πλάνες, λεκτικό πληθωρισμό, σοφιστικά επιχειρήματα κ.ά. Ο σκοπός τότε είναι να αποπροσανατολίσουμε τον δέκτη ή να τον εξαπατήσουμε, ώστε να οδηγηθεί σε εσφαλμένες κρίσεις και συμπεράσματα. Να προκαλέσουμε συναισθηματική φόρτιση του δέκτη προς όφελός μας. Να προβεί ο δέκτης σε πρωτοβουλίες επικερδείς για μας. Αντίθετα, η **λογική πειθώ** χαρακτηρίζει κείμενα (τα δοκίμια που παράγονται στον χώρο της εργασίας, ορισμένα είδη του δημοσιογραφικού λόγου, τον επιστημονικό λόγο κτλ.) που στοχεύουν κυρίως στον διανοητικό (γνωσιακό) επηρεασμό του δέκτη και χρησιμοποιούν ελεγμένα λογικά εργαλεία και τεκμήρια (εκκλήσεις στη λογική).

ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΠΕΙΘΩ	ΛΟΓΙΚΗ ΠΕΙΘΩ
<i>Βουλευτές μου, άνδρες του Γερμανικού Ράιχσταγκ. Οι περισσότεροι από σας γνωρίζουν, ιδίως δε εσείς, παλαιοί μου σύντροφοι του κόμματος, πόσο προσπάθησα να δημιουργήσω σχέσεις ειλικρινούς κατανόησης ακόμα και φιλίας μεταξύ της Γερμανίας και της Γιουγκοσλαβίας. Εργάσθηκα επί σειρά ετών για τον σκοπό αυτό. Πίστευα ότι μερικοί εκπρόσωποι της χώρας αυτής αντιλαμβάνονταν ότι μόνον οφέλη μπορούσαν να προκύψουν από μία στενή συνεργασία των δύο κρατών μας (...)</i> <i>Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο δεν μαχόμθα σήμερα πλέον μόνο για τη δική μας ύπαρξη αλλά και για να λευτερώσουμε τον κόσμο από μια συνωμοσία η οποία εννοεί να υποτάξει κατά ασυνείδητο τρόπο την ευτυχία των λαών και των ανθρώπων στον ποταπό εγωισμό της.</i>	<i>Ό,τι χαρακτήριζε παλαιότερα την σχολική μας εκπαίδευση ήταν η αγωγή των μαθητών, δηλ. η καλλιέργεια της ψυχής και του πνεύματος με αρχές ηθικής συμπεριφοράς. Αυτό επιτυγχάνεται με την συστηματική σύνδεση των μαθητών με αξίες που πρέπει να διέπουν την ζωή των ανθρώπων εν κοινωνία όπως λ.χ. η αξιοπρέπεια και η ευπρέπεια, ο σεβασμός τού άλλου, η ευγένεια, η αλληλεγγύη, η τιμιότητα, το φιλότιμο, η ενσυναίσθηση, η ταπεινοφροσύνη, η συνεργασία, η θρησκευτική πίστη, το ήθος και η ηθική. Η σύνδεση με αρχές και κανόνες που ρυθμίζουν τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των μελών μιας πολιτισμένης κοινωνίας. Η πίστη στον αγώνα για ισηγορία και ισοπολιτεία, για ελευθερία και δικαιοσύνη. Είναι, νομίζω, κατανοητό ότι η διαμόρφωση της σκέψης και του χαρα-</i>

Η εθνικοσοσιαλιστική κίνηση κατέβαλε κάποτε σε 15ετή αδιάκοπο αγώνα τους εχθρούς αυτούς στο εσωτερικό της χώρας. Το εθνικοσοσιαλιστικό κράτος θα πετύχει να απαλλαγεί και στο εξωτερικό από αυτούς. Το έτος 1941 πρέπει να μπει στην ιστορία ως το σημαντικότερο έτος της ανάστασής μας!

Καθετί που εξαρτάται από μας για την καταπολέμηση των εχθρών θα γίνει. Στη χώρα αυτή ζωντάνευσε ένα πνεύμα το οποίο ο κόσμος δεν κατόρθωσε μέχρι τώρα ακόμη να υπερνικήσει! Συναίσθημα κοινής πίστης κατέλαβε τον Λάο μας! Εκείνο το οποίο κατορθώσαμε να αποκτήσουμε επιτέλους ύστερα από μακρά και απειλητική διαδρομή εσωτερικών αγώνων και το οποίο μας γεμίζει περηφάνια έναντι των άλλων Λαών δε θα μπορέσει να μας το αποσπάσει πλέον καμία δύναμη του κόσμου.

[Απόσπασμα από τον λόγο που εκφώνησε ο Αδόλφος Χίτλερ στο γερμανικό Ράιχσταγκ στις 4 Μαΐου 1941, λίγο πριν τσακίσει τη Γιουγκοσλαβία με την πολεμική μηχανή του]

κτίρια των μαθητών με συνεχή καλλιέργεια τέτοιων αξιών, αρχών και κανόνων ως σταθερών σημείων αναφοράς αλλάζει την σκέψη, την στάση, το ενδιαφέρον, την συμπεριφορά των νέων ανθρώπων και, πάνω απ' όλα, τις σχέσεις μεταξύ τους σε ένα επίπεδο ουσίας και ευγενούς άμιλλας αντί της «νταπλίδικης αναμέτρησης συμμοριών», της «καταπίεσης αδύνατων ατόμων», των «ψευδοπροσωπικών προβολών ξυλοκοπημένων παιδιών», των «ηθικών εκβιασμών και απειλών», των ποικίλων δηλ. μορφών «σχολικού εκφοβισμού». Πρέπει να το ομολογήσουμε ότι από τον καιρό που έπαψε η πλειονότητα των εκπαιδευτικών (κυρίως από την δεκαετία του '80 και εφεξής) να μιλούν στην τάξη συστηματικά για θέματα αγωγής για να μη θεωρούνται από μαθητές τους –όπως άρχισε να γίνεται– τάχα «συντηρητικοί», δήθεν «δεξιόι», σαν «μη προοδευτικοί», ακόμη και «ολίγον χουντικοί», «ξεπερασμένοι» κ.τ.ό., από τότε άρχισε σιγά-σιγά να ατονούν η αυτοσυγκράτηση, ο αυτοέλεγχος, ο σεβασμός στον άλλο και να εκτροχιάζεται η κατάσταση προκαλώντας ανάμειξη των αστυνομικών αρχών και απειρότητα της απονομής δικαιοσύνης.

[Γ Μπαμπινιώτης, εφ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 24.11.24]

Τα είδη της επιχειρηματολογίας

Οι επιχειρηματολογικοί κειμενικοί τύποι διακρίνονται σε δύο κατηγορίες, ανάλογα με τον σκοπό τον οποίον επιτελούν:

- **Έκθεση:** Χρησιμοποιείται για την παρουσίαση μιας θέσης γύρω από ένα θέμα και την υποστήριξή της με τα κατάλληλα επιχειρήματα (π.χ. σχολικό δοκίμιο, επιστολή προς έναν υπουργό, διαφημιστικό κείμενο κτλ.) ή αναλύονται τα αίτια δεδομένου προβλήματος.
- **Συζήτηση:** Παρουσιάζει πληροφορίες και επιχειρήματα και για τις δύο πτυχές του επίμαχου θέματος (θετικές και αρνητικές πλευρές ενός θέματος ή επιχειρήματα υπέρ ή κατά δεδομένης θέσης). Χρησιμοποιείται κυρίως σε κείμενα κοινωνικού και πολιτικού προβληματισμού, προκειμένου να φωτιστεί ολόπλευρα ένα θέμα που αφορά την κοινότητα, πριν ληφθεί οποιαδήποτε τελική απόφαση για αυτό.

Η οργάνωση της επιχειρηματολογίας

Το οργανωτικό πρότυπο της επιχειρηματολογίας εξαρτάται από το είδος στο οποίο ανήκει αλλά και την εκάστοτε περίπτωση επικοινωνίας.

Επιχειρηματολογικός τύπος		
Λεκτική πράξη: κατευθυντική (λόγος πειθούς)		
Έκθεση	Συζήτηση	
1. Αποδεικτέα θέση: Πρόκειται για τον ισχυρισμό που επίκειται να αποδειχθεί ως αληθής. Συχνά ακολουθείται από μικρή έκταση πληροφοριών για το προς εξέταση θέμα.	1. Αναφορά σε δεδομένο επίμαχο θέμα και σχετικές πληροφορίες.	1. Αναφορά σε δεδομένη θέση.

2. Απόδειξη: Αποτελεί το υποστηρικτικό/πληροφοριακό υλικό για την απόδειξη της «θέσης» ή/και την παρουσίαση του αντιλογίου. Μπορεί να αποτελείται από γενικά αποδεκτές αλήθειες, γνώμες, αιτιολογήσεις κτλ. (π.χ. «η φύση του ανθρώπου είναι κοινωνική»), από αίτια ενός γεγονότος ή κατάστασης στο πλαίσιο ενός συλλογισμού ή από εμπειρικά δεδομένα (στατιστικές, πορίσματα ερευνών, παραδείγματα, αυθεντικές μαρτυρίες, γνώμες ειδικών, επεξηγήσεις κτλ.).	2. Παρουσίαση των θετικών και των αρνητικών πλευρών του.	2. Επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα.
3. Συμπέρασμα: Είναι η σύνοψη της επιχειρηματολογίας ή ακόμη και η διατύπωση κάποιων προτάσεων για ανάληψη δράσης.	3. Συμπέρασμα: καταγράφεται η προσωπική άποψη/ισχυρισμός και διατυπώνονται κάποιες προτάσεις για ανάληψη δράσης.	3. Συμπέρασμα

- Ως δομή λόγου, το επιχείρημα συνίσταται από μια **τοποθέτηση ή συμπέρασμα** και έναν **υποστηρικτικό λόγο/αίτια ή προκείμενη**. Αντίθετα, δεν γίνεται λόγος για επιχειρήματα, αν δεν έχουμε τουλάχιστον μια προκείμενη και ένα συμπέρασμα.
- Η έννοια του **αντεπιχειρήματος** σχετίζεται με τη δημιουργία επιχειρημάτων τα οποία προβάλλουν ως βασική τοποθέτηση το αντίθετο συμπέρασμα σε σχέση, πάντα, με το συμπέρασμα του αρχικού επιχειρήματος. Στενά συνυφασμένη με την έννοια του αντεπιχειρήματος είναι η **ανασκευή**. Αποδίδεται στον ομιλητή ως συλλογισμός ο οποίος τείνει να ανατρέψει το συμπέρασμα ενός αντιπάλου με αφορμή ένα επιχείρημα (ή περισσότερα) ικανό να υπονομεύσει κάποιο από τα δικά του. Προτείνονται δύο βασικές στρατηγικές **λογικής ανασκευής**:
 1. Η πρώτη αναφέρεται στην **απόδειξη της αντίθετης πρότασης**. Θεωρείται η πιο πειστική μορφή ανασκευής, δεδομένου ότι αίρεται αυτόματα η αλήθεια της προηγούμενα διατυπωθείσας πρότασης, αφού εδράζεται στον λογικό νόμο της αντίφασης ότι κάτι δεν μπορεί, ταυτόχρονα, να είναι και να μην είναι.
 2. Η δεύτερη στρατηγική σχετίζεται με την **ανατροπή** των προτάσεων, οι οποίες στηρίζουν ένα συμπέρασμα. Η επιτυχία αυτής της στρατηγικής εξαρτάται είτε από την άρνηση της αλήθειας μίας από τις προκείμενες, οι οποίες στηρίζουν το επιχείρημα (π.χ. απόδειξη ή μαρτυρία) είτε με την άρνηση του συμπεράσματος ή των συνεπειών οι οποίες επέρχονται.

Εφαρμογή 1η

Δικαιώματα μπορούν να έχουν μόνο οι άνθρωποι κι αυτό γιατί τα παραχωρούμε ο ένας άνθρωπος στον άλλον. Ένα ζώο μπορεί να έχει ό,τι δικαίωμα μας κατεβαίνει, αλλά μόνο αν του το παραχωρήσουμε οι άνθρωποι συναινώντας. Η ιδέα του δικαιώματος συνεπάγεται αυτή της υποχρέωσης: σε όποιον παραχωρούν δικαιώματα απαιτούν από αυτόν ως αντάλλαγμα καθήκοντα. Συνεπώς, τα ζώα μένουν, λόγω της φύσης τους, έξω από τη σφαίρα των δικαιωμάτων, αφού δεν θα μπορούσαν να φροντίσουν τις υποχρεώσεις τους σκεπτόμενα. Τα περισσότερα ζώα τα χρησιμοποιούμε ανά-

Ο συντάκτης οργανώνει το επιχείρημά του με τον ακόλουθο τρόπο: Αρχικά, προβάλλει τον ισχυρισμό του πως τα δικαιώματα αφορούν μόνο τους ανθρώπους και όχι τα ζώα («Δικαιώματα μπορούν να έχουν μόνο οι άνθρωποι [...] οι άνθρωποι συναινώντας»). Αιτιολογεί τη θέση του αυτή με δύο γενικά αποδεκτές αλήθειες: η ύπαρξη δικαιωμάτων προϋποθέτει την τήρηση υποχρεώσεων («Η ιδέα του δικαιώματος συνεπάγεται αυτή της υποχρέωσης»), ωστόσο τα ζώα από τη φύση τους δεν μπορούν να έχουν υποχρεώσεις («Συνεπώς, τα ζώα μένουν [...] να φροντίσουν τις υποχρεώσεις τους σκεπτό-

λογα με τις ανάγκες μας: για αιώνες τα εξειδικεύουμε ως το σημείο να μη φανεί ανόητο αν πούμε ότι είναι ζώα «επινοημένα». Η αγελάδα δεν έχει το καθήκον ούτε την υποχρέωση να δίνει γάλα, το δίνει και τέρμα. Το παιχνίδι ανάμεσα σε δικαιώματα και υποχρεώσεις βασίζεται στην ανθρώπινη ελευθερία και, ακριβώς γι' αυτό, δεν έχει εφαρμογή στα ζώα.

[Φερνάντο Σαβατέρ, Ηθική της ανάγκης]

μενα»), αλλά η οποιαδήποτε προσφορά τους εκπορεύεται από τη χρήση τους από τους ανθρώπους («Τα περισσότερα ζώα [...] ότι είναι ζώα "επινοημένα"»), πρόταση που τεκμηριώνει με το παράδειγμα της αγελάδας («Η αγελάδα δεν έχει το καθήκον ούτε την υποχρέωση να δίνει γάλα, το δίνει και τέρμα»). Καταλήγει έτσι στο συμπέρασμα πως η έννοια του δικαιώματος συνδέεται αποκλειστικά με την ανθρώπινη ελευθερία και επομένως δεν έχει εφαρμογή στα ζώα («Το παιχνίδι [...] δεν έχει εφαρμογή στα ζώα»).

Εφαρμογή 2η

[§1] Ο πληθυσμός της Γης υπερέβη τα έξι δισεκατομμύρια. Το γεγονός αναφέρθηκε χωρίς πανηγυρισμούς και χωρίς έκφραση ανησυχιών και πέρασε σχεδόν απαρατήρητο. Ίσως αυτό εκφράζει και την αμηχανία του κόσμου για τις συνέπειες της αύξησης του παγκόσμιου πληθυσμού. Οι απόψεις για τις συνέπειες αυτής της αύξησης διέφεραν και διαφέρουν ακόμη. Ο Μάλθος πίστευε ότι η χωρίς περιορισμούς αύξηση του πληθυσμού θα είναι καταστροφική, ενώ ο Δαρβίνος πίστευε ότι είναι πηγή προόδου. Οι μοντέρνοι μαλθουσιανοί, όπως ο Paul Elrich, πιστεύουν ότι όλα τα δεινά της ανθρωπότητας οφείλονται στον υπερπληθυσμό. Αντίθετα, οι σημερινοί θρησκευτικοί ηγέτες φαίνεται όχι μόνο να μην ανησυχούν, αλλά να ευνοούν τις πολλές γεννήσεις.

[§2] Η ουσία του προβλήματος βρίσκεται όχι στο απόλυτο μέγεθος του πληθυσμού, αλλά στη σχέση του με τους πόρους που διαθέτει ο μικρός πλανήτης μας για την ικανοποίηση των αναγκών των ανθρώπων. Οι πλουτοπαραγωγικοί πόροι της Γης, αν και το ακριβές μέγεθός τους δεν είναι γνωστό, είναι χωρίς αμφιβολία από τη φύση δεδομένοι. Είναι πιθανόν νέα εδάφη ως σήμερα ακαλλιέργητα, όπως π.χ. οι έρημοι, να τεθούν στη διάθεση των παραγωγών ή να ανακαλυφθούν νέα κοιτάσματα πετρελαίου ή ακόμη να βρεθεί τρόπος να χρησιμοποιηθεί η ηλιακή ενέργεια, έτσι ώστε να υπάρχει αφθονία ενέργειας. Εντούτοις, η ανάγκη των ανθρώπων για τροφή και για χώρο θέτει απαραίτητα όρια στην αύξηση του πληθυσμού.

[§3] Υπάρχουν επιστήμονες που πιστεύουν ότι ο παγκόσμιος πληθυσμός έχει φθάσει σε αυτό το όριο και ότι οι συνέπειες είναι φανερές. Η φτώχεια σε όλο τον κόσμο, οι συνεχείς τοπικοί πόλεμοι, η καταστροφή του περιβάλλοντος, οι ασθένειες, οι μεταναστεύσεις μεγάλων ομάδων πληθυσμού κτλ., ακόμη και η κυκλοφοριακή συμφόρηση στις πόλεις αποδίδονται στη μεγάλη αύξηση του πληθυσμού. Η δυσαναλογία του πληθυσμού προς τα μέσα παραγωγής είναι τόσο μεγάλη που τα κοινωνικά κακά εμφανίζονται ως φυσιολογικά και αναγκαία.

Σκοπός του συντάκτη είναι να πείσει πως ο υπερπληθυσμός συνιστά πρόβλημα για την ανθρωπότητα. Για να επιτύχει τον στόχο του, οργανώνει το κείμενο με τη μορφή μιας επιχειρηματολογικής συζήτησης με κυρίαρχο τρόπο πειθούς την επίκληση στη λογική.

Στην §1 παρουσιάζει το θέμα («Ο πληθυσμός της Γης υπερέβη τα έξι δισεκατομμύρια») και το δίλημμα («Ο Μάλθος πίστευε...», «Αντίθετα, οι σημερινοί θρησκευτικοί ηγέτες...»).

Στην §2 περιγράφει το πρόβλημα.

Στην §3 παρουσιάζει τα επιχειρήματα των πολεμίων.

[§4] Από την άλλη πλευρά, μπορεί κανείς να αντιτείνει ότι όλα τα κοινωνικά κακά που αναφέρονται πιο πάνω υπήρχαν και μάλιστα σε εντονότερο βαθμό και σε προηγούμενες εποχές, όταν ο πληθυσμός της Γης ήταν πολύ μικρότερος. Ακόμη ότι ο πλούτος που βρίσκεται στη διάθεση των ανθρώπων και γενικά η ποιότητα της ζωής έχουν βελτιωθεί και συνεπώς η αύξηση του πληθυσμού, τουλάχιστον σε αυτή τη χρονική στιγμή, δεν αποτελεί απειλή για το επίπεδο ζωής των ανθρώπων.

[§5] Αυτά και άλλα παρόμοια επιχειρήματα προβάλλονται από τις δύο πλευρές. Οι συζητήσεις αυτές είναι ενδιαφέρουσες, ατέρμονες και γενικά χωρίς πρακτικό αποτέλεσμα. Αυτό όμως δεν εμποδίζει τον κάθε πολίτη να έχει τη δική του άποψη. Σε μένα φαίνεται λογικό ότι, ανεξαρτήτως αν ο πληθυσμός έχει πλησιάσει ή υπερβεί το μέγεθος που οι πόροι της Γης μπορούν να υποστηρίξουν, η αύξηση του πληθυσμού δεν έχει κανένα ευεργετικό αποτέλεσμα στις συνθήκες διαβίωσής μας. Αντίθετα, πιστεύω ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις, η μείωση του πληθυσμού θα είχε θετικά αποτελέσματα.

[§6] Είναι πολύ πιθανόν στο μέλλον, όταν οι πληθυσμιακές πιέσεις γίνουν ακόμη πιο έντονες, να εμφανισθούν αυθόρμητα ή να δημιουργηθούν βάσει σχεδίου μηχανισμοί σταθεροποίησης ή μείωσης του πληθυσμού. Πάντως, αν εμείς δεν κάνουμε αυτό που πρέπει με τρόπο συστηματικό και ανώδυνο, θα το κάνει η φύση με τρόπο βίαιο και επώδυνο.

[Θ. Π. Λιανός, Πρόβλημα ο υπερπληθυσμός]

Στην §4 αυτά των υπερασπιστών (με χρήση σημαντικού αριθμού τεκμηρίων).

Στις δύο τελευταίες παραγράφους καταθέτει τεκμηριωμένα την προσωπική του άποψη, που ταυτίζεται με αυτή των πολεμίων.

Η γλώσσα της επιχειρηματολογίας

Στα επιχειρηματολογικά κείμενα συναντάμε ορισμένα κοινά γλωσσικά χαρακτηριστικά. Τα χαρακτηριστικά αυτά διαφοροποιούνται ανάλογα με τα ρητορικά μέσα (ηθοποιητικά, παθοποιητικά, λογικά) που χρησιμοποιούνται κάθε φορά:

- **Επιστημική τροπικότητα:** Δηλώνει τον βαθμό βεβαιότητας του ομιλητή (υπόθεση, δυνατότητα, πιθανότητα, βεβαιότητα) μέσω της χρήσης τροπικών: επιρρημάτων («πιθανότατα», «συχνά» κτλ.), συνδυασμών μορίων και ρηματικών ποιών ενεργείας, χρόνων ή εγκλίσεων κτλ. (π.χ. «αν επιθυμεί...», «μπορεί να...», «θα μπορούσε να...» κτλ.).
- **Δεοντική τροπικότητα:** Εκφράσεις όπως «πρέπει να...», «προτίθεται να...», «χρειάζεται», «είναι ανάγκη να...» κτλ. βοηθούν τον πομπό να διατυπώσει προτάσεις/συστάσεις για το θέμα και να τις παρουσιάζει ως αναγκαίες, επιθυμητές κτλ.
- **Ρήματα έκφρασης γνώμης** («γνωρίζω», «θεωρώ», «κατανοώ», «αναγνωρίζω», «υποθέτω», «σημειώνω», «αναμένω», «ισχυρίζομαι», «προτιμώ» κτλ.) και αντίστοιχες εκφράσεις (π.χ. «κατά τη γνώμη μου»): Χρησιμοποιούνται για τον χαρακτηρισμό και την άμεση (συνήθως στην ενεργητική φωνή και το α' ή β' ρηματικό πρόσωπο) ή έμμεση (συνήθως στον ενεστώτα ή τον αόριστο, στην παθητική φωνή και στο γ' πρόσωπο ή το α' πληθυντικό) αξιολόγηση δεδομένων και απόψεων (π.χ. «Λέγεται συχνά πως η μετανάστευση νέων επιστημόνων θα μπορούσε να λειτουργήσει ευεργετικά για τη χώρα»).
- **Δείκτες λόγου και αντίστοιχοι μετακειμενικοί όροι:** Χρησιμοποιούνται για τη διατήρηση των λογικών σχέσεων και τη σύνδεση θέσεων. Δηλώνουν κυρίως: [α] Χρονική ακολουθία, για να ιεραρχήσουν δεδομένα και ισχυρισμούς (π.χ. «Υπάρχει μια σειρά από λόγους για τους

οποίους πρέπει να υιοθετηθεί η βιώσιμη ανάπτυξη. Πρώτον...»). [β] Αιτίες και αποτελέσματα, για να συνδεθούν οι ισχυρισμοί με τις προτάσεις που τους υποστηρίζουν (π.χ. «Η ανεργία των νέων αυξάνεται εξαιτίας και των λανθασμένων επαγγελματικών επιλογών πολλών μαθητών», «Επομένως, απαιτείται διεθνής συνεργασία για την αντιμετώπιση του προσφυγικού προβλήματος»). [γ] Επεξήγηση, για να καταστεί σαφέστερος ένας ισχυρισμός (π.χ. «Η βιωματικά κατακτημένη γνώση έχει μονιμότερο χαρακτήρα, δηλαδή αφομοιώνεται καλύτερα από τον μαθητή και ξεχνιέται δυσκολότερα»). [δ] Σύγκριση, για να εισαχθεί ο αντίλογος (π.χ. «Παρ' όλα αυτά, άλλοι ισχυρίζονται πως η ανεξέλεγκτη αύξηση του πληθυσμού μπορεί να αποτελέσει πρόβλημα με απρόβλεπτες συνέπειες»).

- **Ονοματοποίηση:** Με τη χρήση ονοματικών αντί ρηματικών δομών, τα γεγονότα μετατρέπονται σε έννοιες που μπορούν να μελετηθούν και εξασφαλίζεται αντικειμενικότητα, ουδετερότητα και καθολικότητα στην παρουσίαση της λογικής επιχειρηματολογίας (π.χ. «Η ραγδαία μεταπολεμική τεχνολογική και κοινωνική εξέλιξη συνοδεύτηκε μεταξύ άλλων από αύξηση της ζήτησης για ανθρώπινο εργασιακό δυναμικό υψηλής κατάρτισης»).
- **Ρητορικά ερωτήματα:** Χρησιμοποιούνται κυρίως για την παρουσίαση του αντίλογου στη λογική επιχειρηματολογία και την ευαισθητοποίηση του ακροατηρίου στην παθοποιία.
- **Λειτουργία της γλώσσας:** Στη λογική επιχειρηματολογία κυριαρχεί ο αναφορικός λόγος χωρίς να αποκλείεται και ο ποιητικός (κυριαρχεί στην «παθοποιητική» επιχειρηματολογία), οι λόγιες λέξεις έναντι των λαϊκών, τα αφηρημένα ουσιαστικά, οι ειδικοί όροι κτλ.
- **Προτάσεις:** Στη λογική επιχειρηματολογία κυριαρχεί ο μακροπερίοδος και υποτακτικός λόγος, ο οποίος εκφράζει τα σύνθετα νοήματα και τις περίπλοκες σχέσεις της επιχειρηματολογίας, ενώ στην παθοποιητική ο βραχυπερίοδος και παρατακτικός.

Φυσικά, η γλώσσα και το ύφος της επιχειρηματολογίας εξαρτώνται κυρίως από την περίσταση στο πλαίσιο της οποίας παράγεται ένα συγκεκριμένο επιχειρηματολογικό κείμενο. Για παράδειγμα, ένα διαφημιστικό μήνυμα με σκοπό την προώθηση ενός προϊόντος σε ένα παιδί διαφέρει από ένα πολιτικό κείμενο που συντάσσεται με σκοπό την άσκηση πολιτικής επιρροής σε ψηφοφόρους.

Η ρητορική της επιχειρηματολογίας

Κάθε μορφή επικοινωνίας περιέχει τρεις κύριους παράγοντες: τον πομπό, τον δέκτη και το μήνυμα. Όταν η πειθώ εστιάζεται στον πομπό, βρισκόμαστε στην επικράτεια του «ήθους», όταν εστιάζεται στον δέκτη, στην επικράτεια του «πάθους», και όταν επικεντρώνεται στο μήνυμα, στην επικράτεια του «λόγου».

Πομπός

Ήθος

Μήνυμα

Λόγος

Δέκτης

Πάθος

Ήθος (επίκληση στο ήθος)

Η πειθώ επιτυγχάνεται μέσω της επίκλησης στο ήθος του πομπού, όταν ο λόγος συγκροτείται με σκοπό να καταστήσει τον ομιλητή/συγγραφέα **αξιόπιστο** στα μάτια του ακροατή/αναγνώστη. Αν ο στόχος αυτός επιτευχθεί, τότε κάθε πρόταση (ειδι-

Εγώ, τέλος, έχω κάνει κάτι για να προωθήσω αυτούς τους σκοπούς. Ίσως να έχω κάνει κάτι, αλλά πολύ μικρό, αλίμονο, σε σχέση με το μέγεθος του κακού. Στην Αγγλία και στις Ηνωμένες Πολιτείες ενθάρρυνα μερικούς ανθρώπους να εκφράσουν φιλελεύθερες ιδέες ή και τους τρόμαξα αποκαλύπτοντας τι μπορούν να κάνουν τα σύγχρονα όπλα. Δεν είναι πολλά αυτά που έκανα, αλλά αν όλοι είχαν κάνει άλλα τόσα, αυτή η γη θα γινόταν σύντομα ένας παράδεισος.

[Μπέρτραντ Ράσελ]

κά σε επίμαχα ζητήματα όπου δεν υπάρχουν συγκεκριμένα κριτήρια αξιολόγησης) που θα τεθεί από τον πρώτο, θα γίνει δεκτή από τον δεύτερο.

Πρόσθετα μέσα για την επαύξηση της αξιοπιστίας του ομιλητή αλλά και της επισημονικής εγκυρότητας και αποδεικτικότητας του κειμένου, είναι η **επίκληση στην αυθεντία** (παράθεση της αυθεντικής μαρτυρίας ενός προσώπου ή φορέα που θεωρείται «ειδικός») και η **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου** (προσπάθεια απαξίωσης του φορέα της αντίθετης γνώμης).

Πάθος

(επίκληση στο συναίσθημα)

Η επιτυχία της προσπάθειας επηρεασμού του δέκτη εξαρτάται και από τη συναισθηματική διάθεση του ακροατηρίου η οποία επηρεάζει καθοριστικά την κρίση του. Διότι οι άνθρωποι δεν κρίνουν με τον ίδιο τρόπο όταν χαίρονται και θρηνούν ή όταν είναι φιλικοί ή εχθρικοί. Γι' αυτό ο ομιλητής/συγγραφέας οφείλει να γνωρίζει τα **συναισθήματα** του ακροατηρίου στο οποίο απευθύνεται (οργή, πραότητα, φιλία, μίσος, φόβος, θάρρος, ντροπή, εύνοια, οίκτος, αγανάκτηση, φθόνος, ζήλεια), αλλά και τα κοινωνικά και πολιτισμικά **χαρακτηριστικά** του, τα διανοητικά (γνώσεις, εμπειρίες, ενδιαφέροντα), τα βουλητικά (ανάγκες, προσδοκίες, επιδιώξεις) και τα υπαρξιακά (στάσεις, συμπεριφορές, νοοτροπίες). Συνηθισμένα μέσα για τη διέγερση συναισθημάτων στο ακροατήριο είναι η **περιγραφή** μιας κατάστασης, ενός προσώπου κτλ., η **αφήγηση** μιας ιστορίας, το χιούμορ, η **ειρωνεία** καθώς και ποικίλα αξιολογικά στοιχεία, όπως σχολιαστικά σημεία στίξης, ρητορικά ερωτήματα και σχήματα λόγου.

Λόγος (επίκληση στη λογική)

Ο λόγος της πειθούς επικαλείται την κοινή λογική με τη μορφή επιχειρημάτων και τεκμηρίων. Το **επιχείρημα** είναι μια σειρά προτάσεων, που συνδέονται μεταξύ τους λογικά, για να αποδείξει την αλήθεια μιας απόφασης. Οι προτάσεις που συνδέονται ονομάζονται **προκείμενες**, ενώ η απόφαση που προκύπτει

Στην Κεντρική Ευρώπη ολοένα και περισσότεροι νέοι θεωρούν πως η προστασία του κλίματος είναι η αποστολή της γενιάς τους, εκφράζοντας μια «ψυχική δυσφορία» για τον τρόπο με τον οποίο «κατοικούμε» τον πλανήτη, για τον τρόπο με τον οποίο διαχειριζόμαστε την κλιματική αλλαγή, η οποία μας φέρνει αντιμέτωπους με τον «φόβο του θανάτου». Ορμώμενος από το γαλλικό και γερμανικό πράσινο κύμα, ο Γάλλος ψυχχαναλύτης Ρολάν Γκορί απηύθυνε έκκληση για μια ριζοσπαστική αλλαγή, υπογραμμίζοντας πως το οικολογικό πρόβλημα είναι ανθρωπολογικό και πως η οικολογία είναι αλληλένδετη με τις κοινωνικές μάχες και με μια νέα πολιτική φιλοσοφία, σύμφωνα με την οποία η φύση και οι άνθρωποι δεν θα αντιμετωπίζονται ως αποθέματα ενέργειας, διαθέσιμα στον ανταγωνισμό.

[Δήμητρα Αθανασοπούλου, Εφημερίδα των Συντακτών, 3.10.21]

Και βεβαίως η επέτειος διαπνέεται και από βαθύ πατριωτισμό. Τιμά τους ήρωες, συντονίζει τον ηρωισμό με τον βηματισμό της σημαίας, παρελαύνουν οι θερμοπύλες, δάφνιστο στεφάνι στον άγνωστο στρατιώτη και, σιωπηρά, στον κάθε αγνοούμενο.

Για να δώσω και την πιο εγκόσμια μορφή στην επέτειο, ας πω ότι είναι ένα δωρεάν μεταφορικό μέσον με το οποίο μεταφέρεται το πολυπληθές παρελθόν εδώ στο παρόν.

Και ιδού, επιστρέφουν οι γονείς μας, έρχονται κι άλλου είδους αγάπες, άλλες συνοδευόμενες από το αίσθημα, άλλες ασυνόδευτες [...] – ιδού η νύφη ακόμα ερωτευμένη με το νυφικό της, γενέθλια, χρονιάρικα πια τα παιδιά σου, γενέθλια γενέθλια γενέθλια, κοντά η ενηλικίωση, και ακόμα τα κρατάει αγκαλιά και τα θηλάζει εκείνη η παλιά φωτογραφία σου.

[Από ομιλία της Κικής Δημουλά]

Μια δημοκρατία αντέχει ή πέφτει χάρη στον λαό της και την πνευματική του στάση και η εκπαίδευση είναι εκείνη που δημιουργεί αυτήν την πνευματική στάση. Συνεπώς, η παιδεία καθορίζει τη βιωσιμότητα της δημοκρατίας. Όταν η Αθηναϊκή Δημοκρατία διερχόταν κρίση, ο Ισokraτής επέκρινε το εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής του για τα δεινά της αθηναϊκής δημοκρατίας του 4ου αι.

ονομάζεται **συμπέρασμα**. Το **τεκμήριο** είναι ένα δεδομένο το οποίο μπορεί να ελεγχθεί εμπειρικά (π.χ. παράδειγμα, στατιστικό δεδομένο, πόρισμα έρευνας, αλήθεια, μαρτυρία κτλ.) και χρησιμοποιείται για να ενισχύσει την αξιοπιστία ενός ισχυρισμού. Για να είναι πειστικά τα τεκμήρια, πρέπει να είναι έγκυρα, επαρκή και κατάλληλα.

Το «διαδικαστικό» μοντέλο επιχειρηματολογίας του Toulmin

Ο Βρετανός φιλόσοφος και παιδαγωγός Stephen Toulmin (1922-2009) με το έργο του *The Use of Argument* δημιούργησε το 1958, στη βάση των αριστοτελικών τρόπων πειθούς, ένα πρότυπο επιχειρηματολογίας που προσφέρεται για την ανάλυση όχι τόσο της λογικής μορφής ενός επιχειρήματος, όσο της δομής της καθημερινής επιχειρηματολογίας. Όλα τα επιχειρήματα, ανεξαρτήτως πεδίου, έχουν την ίδια μορφή, δηλ. ακολουθούν διαδοχικές φάσεις για να καταλήξουν σε ένα συγκεκριμένο συμπέρασμα. Στο πρότυπο αυτό περιλαμβάνονται έξι στοιχεία:

Τρόποι πειθούς –
Δυναμικός
εννοιολογικός χάρτης

Τρόποι πειθούς –
Στατικός
εννοιολογικός χάρτης

- **Ισχυρισμός:** Πρόκειται για μια σαφώς διατυπωμένη θέση την οποία ο πομπός επιχειρεί να αποδείξει (η κατευθυντήρια ιδέα αλλά και το συμπέρασμα του επιχειρήματος).
- **Βαθμός βεβαιότητας:** Είναι ο δείκτης που καθορίζει τη θέση του ισχυρισμού στο συνεχές, με άκρα την απόλυτη και την ελάχιστη ισχύ («δυνατόν, αδύνατον, πιθανό, βεβαίως, ενδεχομένως, πιθανώς, σίγουρα, υποθετικά, αναγκαστικά κτλ.»).
- **Δεδομένα/Πληροφορίες:** Πρόκειται για τα στοιχεία (παράδείγματα, στατιστικά δεδομένα, πορίσματα ερευνών, εμπειρικές αλήθειες, λογικά επιχειρήματα, αποδείξεις κτλ.) στα οποία ο πομπός βασίζει την αλήθεια του ισχυρισμού του.
- **Εγγυήσεις/Επικυρωτικές αρχές:** Είναι οι απόψεις (γενικά αποδεκτές αλήθειες / αρχές / κανόνες / αξίες του πολιτισμού μας κτλ.) που συνδέουν τα δεδομένα/πληροφορίες με τον ισχυρισμό.
- **Υποστήριξη του ισχυρισμού:** Εμπεριέχει πρόσθετα θεωρητικά ή εμπειρικά δεδομένα από τα οποία αντλούν την ισχύ τους οι επικυρωτικές αρχές.
- **Αντίκρουση/Ανασκευή:** Περιλαμβάνονται οι δηλώσεις/ισχυρισμοί που αναγνωρίζουν τους περιορισμούς που τίθενται για την ορθότητα του ισχυρισμού. Ο πομπός καταγράφει (ή και αντικρούει) τον αντίλογο στο επιχειρήμα του.

Από τα έξι στοιχεία του μοντέλου Toulmin **ο ισχυρισμός, τα δεδομένα και οι εγγυήσεις** υπάρχουν σε κάθε επιχειρήμα.

Εφαρμογή

[§1] Όσοι έχουν να κάνουν με σημερινούς νέους, όλων των ηλικιών, νομίζω ότι είναι υποχρεωμένοι να μάθουν τη «γλώσσα» τους και να τους μιλούν στη «γλώσσα» τους. Διαφορετικά θα είναι αδύνατη η συνεννόηση μαζί τους. Γιατί έχουν το δικό τους τρόπο οι Νέοι σήμερα ν' αντιλαμβάνονται και να εξηγούν τα πράγματα, τα δικά τους μέτρα να εκτιμούν τις καταστάσεις. Επαφή μαζί τους θα έχουμε μόνο αν μνηστούμε κι εμείς στις σημασιολογήσεις και στις εκτιμήσεις τους. Αυτό δε σημαίνει ότι θα τις παραδεχτούμε κιόλας· σημαίνει μόνο ότι θα είμαστε σε θέση να τις καταλαβαίνουμε. Και έως εκεί θα φτάσουμε εάν έχουμε πυ-

Σκοπός του συγγραφέα είναι να πείσει τους ενήλικες πως ο ορθός τρόπος διαπαιδαγώγησης των νέων είναι να κατανοούν τον τρόπο σκέψης και τις επιθυμίες τους («είναι υποχρεωμένοι να μάθουν τη «γλώσσα» τους και να τους μιλούν στη «γλώσσα» τους»), αλλά όχι και να συμφωνούν αναγκαστικά με αυτές («Τούτο δε σημαίνει ότι θα τις παραδεχτούμε κιόλας· σημαίνει μόνο ότι θα είμαστε σε θέση να τις καταλαβαίνουμε»). Ο ισχυρισμός αυτός προβάλλεται στην §1 με υψηλό βαθμό βεβαιότητας που αναδεικνύει η χρήση της υποτακτικής («είναι υποχρεωμένοι να μάθουν») που δηλώνει την υποχρέωση (δεοντική τροπικότητα) και της

κνές σχέσεις μαζί τους και εάν τους ακούμε πάντοτε με υπομονή και συμπάθεια.

[§2] Αντιτείνουν μερικοί:

— Πώς να συζητήσει κανείς με τα σημερινά «οργισμένα Νιάτα»; Για να συνεννοηθείς μαζί τους, πρέπει να υποχωρείς στις αξιώσεις τους, να τους λες διαρκώς ναι. Διαφορετικά, γίνεσαι εκθρόος τους.

[§3] Πόσο λίγο γνωρίζουν τον νέο άνθρωπο, εκείνον που δεν «ωρίμασε», δε σταθεροποιήθηκε ακόμα, όσοι διατυπώνουν αυτή την αντίρρηση; Από το 3ο έτος της ηλικίας περίπου, όταν —όπως έχει παρατηρηθεί— το παιδί αντιδρά έντονα στη βούληση των «μεγάλων» και από πείσμα κάνει το αντίθετο απ' ό,τι το προστάζουν, ο Νέος είναι ένα βασανιστικά αβέβαιο, διαρκώς ταλαντευόμενο πλάσμα που αγωνίζεται να ανακαλύψει και να παραδεχτεί τον «εαυτό» του. Μέσα στην ανασφάλεια που αισθάνεται και την αδυναμία του να αναμετρηθεί γενναία με τους «μεγάλους», ιδρύει και ορθώνει το «εγώ» του με την αντίδραση, με το «όχι» σε κάθε είδος πίεσης απ' «έξω». Η άρνηση λοιπόν είναι το κλίμα του, το καταφύγιο της σωτηρίας του. Με την άρνηση θέλει να δηλώσει ότι είναι και αυτός ένα πρόσωπο αυθυπόστατο. Το «όχι» του όμως γίνεται αποτελεσματικό, όταν συναντήσει ένα άλλο «όχι» — την απόφαση, όχι τόσο του ομπλικού όσο του ισχυρότερου, του «μεγάλου», να μην υποχωρήσει γιατί κατά την κρίση του και προς το συμφέρον του απρόθυμου να συμμορφωθεί «μικρού» δεν πρέπει να υποχωρήσει.

[§4] Είναι λάθος λοιπόν να υποστηρίζεται ότι οι Νέοι έχουν την αξίωση να τους λέμε πάντοτε «ναι». Απεναντίας όταν από μικροί δε βρίσκουν πουθενά αντίσταση στις απαιτήσεις τους, επειδή ενστικτωτικά αισθάνονται ότι, αγύμναστη καθώς μένει, θα αποδυναμωθεί, θα γίνει έρμαιο παράλογων ορέξεων η βούλησή τους (η πιο ουσιαστική, η ενεργητική πλευρά του «εγώ» τους) δυσφορούν. Και δείχνουν τη δυσφορία τους με την περιφρόνηση προς τον γονιό ή τον δάσκαλο που από αδυναμία ή αμφιβολία παραιτείται από το πρώτιστο χρέος του: να κάνει τον τρόφιμό του αυθύπαρκτο υποκείμενο, ισχυρό και αυτοπειθαρχούμενο.

οριστικής έγκλισης και του επιρρηματικού («σημαίνει μόνο») που δηλώνει απόλυτη βεβαιότητα (επιστημική τροπικότητα).

Για να επιτύχει την απόδειξη αυτού του ισχυρισμού επικλείεται τη λογική. Συγκεκριμένα, ξεκινά (§2) από την παρουσία του αντιλόγου σε ευθύ λόγο και σε β' ρηματικό πρόσωπο («Για να συνεννοηθείς μαζί τους, πρέπει να υποχωρείς στις αξιώσεις τους, να τους λες διαρκώς ναι») για να αναδείξει με άμεσο τρόπο την κοινή δικαιολογία των περισσότερων ενηλίκων για τη στάση τους απέναντι στους νέους.

Στη συνέχεια (§3) αντικρούει τον αντίλογο αυτό (βλ. ισχυρισμό με ρητορικό ερώτημα που ισοδυναμεί με μια ισχυρή αρνητική απόφαση: «Πόσο λίγο γνωρίζουν τον νέο άνθρωπο, [...] όσοι διατυπώνουν αυτή την αντίρρηση») με ένα επιχείρημα. Το επιχείρημα βασίζεται πάνω στο δεδομένο, που αντλείται από την κοινή εμπειρία, πως οι νέοι αντιδρούν για να αναδείξουν την ανεξαρτησία τους («Από το 3ο έτος της ηλικίας περίπου [...] ότι είναι και αυτός ένα πρόσωπο αυθυπόστατο») και την εγγύηση-γενική αρχή πως η αντίδραση για να είναι αποτελεσματική πρέπει να γνωρίσει την αντίδραση του άλλου μέρους («Το "όχι" του όμως γίνεται αποτελεσματικό [...] δεν πρέπει να υποχωρήσει»).

Στην §4 υποστηρίζει την εγγύηση αυτή με ένα ακόμα δεδομένο που σχετίζεται με τη στάση δυσφορίας των νέων απέναντι στους ενήλικες που δεν επιτελούν τον ρόλο τους («Και δείχνουν τη δυσφορία τους [...] ισχυρό και αυτοπειθαρχούμενο»).

[§5] Κανείς βέβαια δεν ενθουσιάζεται την ώρα που τον επικρίνουν ή αντιστέκονται στις επιθυμίες του· οι περισσότεροι άνθρωποι θέλουν ν' ακούσουν απ' αυτόν που συμβουλεύονται όσα επιθυμούν, ή έχουν ήδη αποφασίσει να πράξουν. Αργά ή γρήγορα όμως (με τα «παθήματα» της απεισκευής και της ισχυρογνωμοσύνης τους) καταλαβαίνουν την πλάνη και αναθεωρούν τις εκτιμήσεις τους. Αλλά χρειάζονται στο σημείο αυτό μερικές διευκρινίσεις. Το «όχι» το δικό σου θα το τιμήσει ο Νέος περισσότερο από του άλλου το «ναι», με δύο απaráβατους όρους: α. Ότι θα πεισθεί για τη σοβαρότητα και την ειλικρίνιά σου. β. Ότι του έδωσες (με έμπρακτες αποδείξεις) να καταλάβει πως η αποτροπή, το «όχι» σου λέγεται προς το συμφέρον του.

[§6] Το παράπονο του Νέου είναι ότι εμείς οι «μεγάλοι» δεν μπορούμε να παραδεχτούμε πως τα προβλήματα που αντιμετωπίζει είναι δικά του προβλήματα, και διαρκώς τα συσχετίζουμε με όρους και υποχρεώσεις που βρίσκονται έξω από τον κύκλο της προσωπικής του ζωής, ή με τη δική μας θέση μέσα στην «κοινωνία».

[Ε. Π. Παπανούτσος, «Ούτε το ναι πάντοτε ούτε το όχι», στο *Η Παιδεία το μεγάλο μας πρόβλημα*. Αθήνα: Εκδ. Δωδώνη (1976)]

Στην §5 υπάρχει ακόμα ένας αντίλογος («Κανείς βέβαια δεν ενθουσιάζεται [...] έχουν ήδη αποφασίσει να πράξουν»), που εκφράζεται σε γ' ρηματικό πρόσωπο για να παρουσιάσει ως γενικά αποδεκτή αλήθεια («Αργά ή γρήγορα όμως [...] αναθεωρούν τις εκτιμήσεις τους»), τον οποίο ο συντάκτης αντικρούει υπό προϋποθέσεις (βλ. χαμηλό βαθμό επισημικής τροπικότητας με υπόθεση: «Το "όχι" το δικό σου [...] προς το συμφέρον του»).

Στην §6 ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα της αποδεικτικής διαδικασίας («Το παράπονο του Νέου [...] με τη δική μας θέση μέσα στην "κοινωνία"»).

Αποδεικτικοί λόγοι

Είναι το υλικό των προκειμένων, που δεν είναι άλλο από το θεωρητικό και το πρακτικό υλικό. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι αξιολογικές κρίσεις: ορισμοί, εγγυητικές μαρτυρίες, θέσεις, πορίσματα και σχόλια. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα τεκμήρια ή κρίσεις αφηγηματικές ή περιγραφικές. Αναλυτικότερα:

Αποδεικτικό υλικό	
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ	ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
Αξιολογικές κρίσεις	Τεκμήρια
- Ορισμοί: δίνουν το βάθος των προς επεξεργασία εννοιών. - Εγγυητικές μαρτυρίες, η αλήθεια των οποίων θεωρείται δεδομένη και επομένως αυταπόδεικτη. - Θέσεις, η απόδειξη των οποίων έχει απασχολήσει διάφορες επιστήμες. - Πορίσματα: οι κρίσεις που προκύπτουν από άλλες ήδη αποδεδειγμένες κρίσεις. - Σχόλια: όσες παρατηρήσεις ή κρίσεις διατυπώνονται για καλύτερη διασάφηση μιας απόδειξης.	- Παραδείγματα - Ιστορικά γεγονότα - Αξιόπιστες μαρτυρίες και γνωμικά - Πραγματικές καταστάσεις/Γεγονότα - Στατιστικά δεδομένα - Ειδήσεις επικαιρότητας - Εποπτείες των αισθήσεων
Αποδεικτικοί λόγοι — Δυναμικός εννοιολογικός χάρτης 	Αποδεικτικοί λόγοι — Στατικός εννοιολογικός χάρτης

Εφαρμογή

Παρατηρήστε πώς διαρθρώνεται το θεωρητικό και το πρακτικό υλικό στην διασκευασμένη παράγραφο από το δοκίμιο του Ν. Σβορώνου «Παράδοση και ελληνική ταυτότητα»:

Θεωρητικό υλικό	
Εγγυητική μαρτυρία 1	Σε κάθε ανθρώπινο πρόβλημα δεν είναι εύκολο —και λίγοι το πετυχαίνουν— να ξεχωρίσεις το ζωντανό από το θνησιμαίο. Οι δρόμοι της ζωής και του θανάτου είναι μπερδεμένοι και σκοτεινοί, γι' αυτό χρειαζόμαστε ολόκληρη την προσήλωσή μας. Εδώ κείται όλο το πρόβλημα της παράδοσης.
Ορισμός	Όταν μιλάμε για παράδοση, εννοούμε συνήθως τις πολιτιστικές αξίες του παρελθόντος, οι οποίες μεταβιβάζονται στο παρόν και χαρακτηρίζουν έναν λαό. Η παράδοση είναι το «όχημα» το οποίο μεταφέρει στοιχεία του παρελθόντος στο παρόν και στο μέλλον.
Εγγυητική μαρτυρία 2	Όπως κάθε άνθρωπος έχει το δικό του χαρακτήρα, έτσι και κάθε έθνος έχει και αυτό τον δικό του χαρακτήρα.
Θέση	Ειδικότερα, ο ελληνικός πολιτισμός χαρακτηρίζεται οριακός, με στοιχεία της Δύσης και της Ανατολής.
Πόρισμα	Η πραγματική προσφορά του ελληνισμού στην ανθρώπινη σκέψη ήταν ο λόγος, που χωρίς να αποκλείει την άμεση εννοιακή σύλληψη του κόσμου, τη ρυθμίζει και την ελέγχει, όπως ρύθμισε και οργάνωσε στην αρχαιότητα σ' ένα καινούριο οργανικό και πρωτότυπο σύνολο τα διάσπαρτα στοιχεία της Ανατολής. Και η ελληνική εκλογίκευση βρίσκεται στη βάση ολόκληρου του λεγόμενου δυτικού πολιτισμού. Μ' αυτή την έννοια οι διαφωτιστές δεν κάνουν τίποτα άλλο παρά να ακολουθούν την ελληνική παράδοση.
Σχόλιο	Το πραγματικό πρόβλημα για εμάς είναι πρόβλημα συγκεκριμένων επιλογών, πρόβλημα ισορροπίας και λειτουργικότητας στη σημερινή ελληνική κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα, στοιχείων που δεν μπορούν παρά να προέρχονται από τον οικουμενικό πολιτισμό που τείνει να δημιουργηθεί και προς τον οποίο δεν αντιτίθεται ό,τι γερό έχει η ελληνική πραγματικότητα.
Πρακτικό υλικό Ιστορική μαρτυρία	Ήδη από την εποχή της Ρωμαϊοκρατίας, ο μεγαλύτερος ίσως ιστορικός του ελληνισμού, ο Πολύβιος, διαπίστωνε πως ό,τι γινόταν στη Ρώμη έβρισκε τον αντίκτυπό του και τον απόηχό του και στο τελευταίο χωρίο της Ανατολής.

Επιχειρηματολογικά σχήματα

Τα επιχειρηματολογικά σχήματα οργανώνονται στον λόγο με τα αντίστοιχα κειμενικά/οργανωτικά σχήματα.

1. Επιχειρήματα Ορισμού

Η χρήση **επιχειρημάτων ορισμού** καθορίζει το πεδίο στο οποίο θα διεξαχθεί η επιχειρηματολογία πάνω σε κάποιο θέμα, αποτελεί το «σημείο εκκίνησης» για την περαιτέρω ανάπτυξή της (π.χ. «Η πρώτη συγκροτημένη προσπάθεια για την αναζήτηση βιώσιμης λύσης έγινε στα τέλη του 20ού αιώνα με την παραδοχή της αειφόρου ανάπτυξης για το περιβάλλον. Σύμφωνα με αυτήν, η ανάπτυξη για να είναι βιώσιμη και να έχει διάρκεια στον χρόνο, πρέπει να έχει ως όριο τη φέρουσα ικανότητα της φύσης. Η έννοια μιας ανάπτυξης με όρια και περιορισμούς επανέφερε το στοίχημα της συμβατότητας μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης, περιβαλλοντικής προστασίας και κοινωνικής ευημερίας σε ρεαλιστική βάση» (Γ. Μυλόπουλος).

Στην κατηγορία των *επιχειρημάτων ορισμού* εντάσσονται, επιπλέον, επιχειρήματα τα οποία βασίζονται στις δύο υποκατηγορίες του κοινού τύπου του *ορισμού*:

- α) το **γένος**
(π.χ. *Αν το αλκοόλ βλάπτει την υγεία σου, τότε πρέπει να αποφεύγεις το κρασί*)
- β) τη **διαίρεση**
(π.χ. *Δύο βιβλία σημάδεψαν τη ζωή του: Το 1984 του Όργουελ και το Έγκλημα και Τιμωρία του Ντοστογιέφσκι*).

2. Επιχειρήματα Σύγκρισης

Στην περίπτωση αυτή η υποστήριξη μιας τοποθέτησης υπέρ ή κατά μιας διατυπωθείσας άποψης ή προτεινόμενης ενέργειας πραγματώνεται με επιχειρήματα, τα οποία βασίζονται σε συγκρίσεις με παρόμοιες καταστάσεις, απόψεις, ενέργειες. Τα επιχειρήματα σύγκρισης υποδιαιρούνται σε:

- α) Επιχειρήματα που φανερώνουν την **ομοιότητα** ή **αναλογία** ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες σκέψεις, ενέργειες, γεγονότα τα οποία **δεν** ανήκουν στην ίδια τάξη (π.χ. *Αν η ελευθερία είναι ιδανικό, το ίδιο είναι και η δημοκρατία. / Η θρησκεία είναι το όπιο του λαού*).
- β) Επιχειρήματα, τα οποία φανερώνουν ότι η διαφορά ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες συγκρινόμενες τοποθετήσεις δεν είναι ποιοτική (καλή/κακή) αλλά **διαφορά βαθμού** (π.χ. *Σε χώρες με μεγάλη ξηρασία, ακόμα κι ένα ποτήρι νερό αξίζει περισσότερο από το ακριβότερο ποτό*).

3. Επιχειρήματα Σχέσεων

- α) **Επιχειρήματα τα οποία εκφράζουν τη σχέση ανάμεσα στην αιτία και στο αποτέλεσμα:** Η σχέση αιτίας-αποτελέσματος αποτελεί την κύρια πηγή άντλησης επιχειρημάτων. Οι μαθητές οφείλουν να αναδεικνύουν με τα επιχειρήματά τους ποια είναι η πιθανότερη και η πιο κατάλληλη *αιτία*, η οποία δικαιολογεί ένα συγκεκριμένο *αποτέλεσμα* σε μια ορισμένη περίπτωση (π.χ. *Αναζητά καθημερινά πληροφορίες για την κλιματική απορρύθμιση, επειδή θα λάβει μέρος σε Ρητορικούς Αγώνες*).
- β) **Επιχειρήματα τα οποία εκφράζουν τη σχέση ανάμεσα στο προηγούμενο και στο επόμενο:** Τα επιχειρήματα αυτά χαρακτηρίζονται ως «χαλαρότερες μορφές» των επιχειρημάτων που εκφράζουν τη σχέση ανάμεσα στην αιτία και στο αποτέλεσμα. Παίρνουν συνήθως τη μορφή *υποθετικού συλλογισμού*. Αν ισχύει μια προηγούμενη κατάσταση, τότε θεωρείται φυσικό ότι έπεται μια άλλη (π.χ. *Αν ένας μαθητής συστηματικά αργεί να μπει στην τάξη, τότε πρέπει να του απαγορευτεί η είσοδος*).
- γ) **Επιχειρήματα τα οποία εκφράζουν τη σχέση της αντίθεσης:** Επιχειρήματα αυτής της μορφής βοηθούν τους μαθητές στην ανασκευή αντίθετων απόψεων και στην ενίσχυση της προσωπικής θέσης. Επίσης, μέσα από τη χρήση αντιθετικών ζευγών, όπως *καλό ≠ κακό, δίκαιο ≠ άδικο, σπουδαίος ≠ ασήμαντος* επιτυγχάνεται η διατύπωση αξιολογικών επιχειρημάτων πάνω σε θέματα τα οποία εγείρουν αντιθετικές απόψεις (π.χ. «*Έχει λεχθεί ότι η Ευρώπη είναι "η ήπιος των αντιφάσεων". Ωστόσο, η Ευρώπη των αντιφάσεων –των συνενώσεων δηλαδή αλλά και των συγκρούσεων, της χριστιανικής αγάπης αλλά και των θρησκευτικών πολέμων, της δημοκρατίας αλλά και των ολιγαρχικών έως και φασιστικών καθεστώτων, της ειρήνης αλλά και των άγριων πολέμων, του πιο σημαντικού πολιτισμού στις τέχνες και στα γράμματα αλλά και ενός φάσματος ασύλληπτης βαρβαρότητας– αυτή η Ευρώπη των αντιφάσεων είναι και αυτή που κατόρθωσε, περνώντας από πολλά στάδια εξέλιξης, να φθάσει στην Ενωμένη Ευρώπη των αρχών του 21ου αιώνα*» [Γ. Μπαμπινιώτης]).

- δ) **Επιχειρήματα τα οποία εκφράζουν τη σχέση της αντίφασης:** Η σχέση της αντίφασης στην επιχειρηματολογία εκφράζεται, όταν ταυτόχρονα διατυπώνονται για το ίδιο θέμα και «κατά την ίδια σχέση» επιχειρήματα ασυμβίβαστα μεταξύ τους. Η παράθεση αντιφατικών επιχειρημάτων από τους μαθητές-συγγραφείς μπορεί να αποτελέσει το σημείο εκκίνησης για την ανάπτυξη επιχειρηματολογίας, η οποία αφορά είτε την υπεράσπιση της προτεινόμενης θέσης είτε την ανασκευή της αντίθετης τοποθέτησης. (π.χ. *Μερικοί επιστήμονες προτείνουν την αειφορία ως τρόπο αντιμετώπισης της οικολογικής κρίσης, επειδή, κατά τη γνώμη τους, η ανάπτυξη για να είναι βιώσιμη και να έχει διάρκεια στον χρόνο, πρέπει να έχει ως όριο τη φέρουσα ικανότητα της φύσης. Άλλοι ισχυρίζονται πως αυτό το μοντέλο θέτοντας όρια και περιορισμούς στην οικονομική ανάπτυξη, απέτυχε να απαντήσει στα μεγάλα προβλήματα της ύφεσης και της ανεργίας*).

4. Επιχειρήματα Μαρτυρίας

- α) **Επιχειρήματα αυθεντίας.** Σε αυτή τη μορφή επιχειρηματολογίας ένα πρόσωπο, το οποίο θεωρείται αυθεντία σε κάποιον τομέα, επιβεβαιώνει την αλήθεια μιας πρότασης προκειμένου να καταστήσει περισσότερο πειστικό το επιχείρημα. Η επίκληση στην αυθεντία ενδέχεται να αφορά κάποια μη καθορισμένη ή ανώνυμη ομάδα ατόμων (π.χ. *«Η εκπαιδευτική διαδικασία διολισθαίνει, στις κοινωνίες του υπαρκτού αρριβισμού, δηλαδή του εξουθενωτικού ανταγωνισμού και του ακόρεστου καταναλωτισμού, στη λογική που φοβόταν εδώ και πολλές δεκαετίες ο Αμερικανός παιδαγωγός Τζον Ντιούι: “να διδάσκουμε για θέματα και όχι για μαθητές.”»* [Γ. Κωβαίος]).
- β) **Επιχειρήματα μαρτυρίας.** Πολλές φορές η επιχειρηματολογία συμπεριλαμβάνει μαρτυρίες από εκπροσώπους μιας ομάδας, για να στηρίξει, ισχυρότερα, τοποθετήσεις σχετικές με μια επιθυμητή μορφή συμπεριφοράς και τις συνέπειές της (π.χ. *«Πέρα από τις –φανερές σε όλους– παρενέργειες από τον εθισμό των παιδιών μας στην οθόνη, διαθέτουμε πλέον και τη μαρτυρία χιλιάδων φοιτητών από 33 χώρες, οι οποίοι προτιμούν το έντυπο σύγγραμμα αντί του ηλεκτρονικού, καθώς το ηλεκτρονικό δεν τους βοηθά στην απομνημόνευση, στην κατανόηση πληροφοριών και στη συγκέντρωση την ώρα της ανάγνωσης»*).
- γ) **Επιχειρήματα από παράδειγμα.** Δίνονται παραδείγματα, για να υποστηριχτεί μια τοποθέτηση σχετικά με ένα θέμα (π.χ. *«Υπάρχει –ανάλογα με την εποχή και τις συνθήκες– μεγάλη τέχνη που λειτουργεί για τους πολλούς –για παράδειγμα η αρχαία τραγωδία– και παρωδία τέχνης πάλι για τους πολλούς –τα “λαϊκά” αναγνώσματα των περιοδικών μεγάλης κυκλοφορίας– όπως υπάρχει και μεγάλη τέχνη που λειτουργεί μόνο για τους λίγους –τα κουαρτέτα του Μπετόβεν– και παραποιημένη τέχνη πάλι για τους λίγους – έργα της λεγόμενης “πρωτοπορίας” που είναι αποτέλεσμα απελπισίας, απόγνωσης, περιχαράκωσης στις διαστάσεις του ασυνείδητου του καλλιτέχνη»*).
- δ) **Επιχειρήματα από στατιστικές.** Η χρήση στατιστικών, οι οποίες προέρχονται από νόμιμες και αξιόπιστες πηγές, συμβάλλει στην υποστήριξη ή αντίθετα στην αποδυνάμωση της τοποθέτησης (π.χ. *«Θέλουμε να συμφωνήσουμε με τα κράτη-μέλη σχετικά με νέους και πιο φιλόδοξους στόχους. Για παράδειγμα, θέλουμε να μειώσουμε το μερίδιο των ατόμων με χαμηλές επιδόσεις από 15% σε 10% και εκείνων που εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο από 10% σε 5%. Οι άνθρωποι πρέπει να αποκτούν δεξιότητες και ικανότητες καθ’ όλα τα στάδια της ζωής τους. Θέλουμε να αρχίζουμε νωρίς και να προωθήσουμε την υψηλής ποιότητας προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα, ενώ για τα μεταγενέστερα στάδια θέλουμε να καθορίσουμε πιο φιλόδοξο κριτήριο αναφοράς για τη συμμετοχή στην διά βίου μάθηση: στο*

25% μέχρι το 2025. Πιστεύουμε, επίσης, ότι έως το 2025 όλοι οι νεαροί Ευρωπαίοι που ολοκληρώνουν την ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση πρέπει, πέραν της μητρικής τους γλώσσας, να έχουν καλή γνώση δύο ξένων γλωσσών»).

- ε) **Επιχειρήματα από νόμους.** Στην περίπτωση αυτή τα χρησιμοποιούμενα επιχειρήματα βασίζονται σε συμφωνίες, συμβόλαια, διαθήκες, νομικά έγγραφα, τα οποία νομιμοποιούν ή αναιρούν μια τοποθέτηση (π.χ. «Το περιεχόμενο του αθλητικού και αγωνιστικού θεσμού περιβάλλεται από το ήθος, δηλαδή το ιδιαίτερο εκείνο γνώρισμα και την ιδιαίτερη υφή, το έθος, την έξιν, στην πρακτική της αθλητικής και αγωνιστικής δράσης. Η δράση αυτή προβάλλεται ως μία ξεχωριστή και ιδιαίτερη φυσιογνωμία που απαιτεί ειδική δεοντολογία, η οποία θα συμπυκνώνει τα αθλητικά και αγωνιστικά ήθη, το “ευ αγωνίζεσθαι”, την οποία εξασφαλίζουν οι κανόνες δικαίου» [Δ. Παναγιωτόπουλος]).
- στ) **Επιχειρήματα από αποφθέγματα.** Η χρήση αποφθεγμάτων, παροιμιών πάνω σε «θέματα παγκόσμιου ενδιαφέροντος» προσδίδει πειστικότητα στα λεγόμενα, αφού θεωρούνται απόσταγμα σοφίας (π.χ. «Μήπως, πράγματι, πνέει τα ιστορικά της λοίσθια η Δημοκρατία, όπως την γνωρίσαμε από τα βιβλία μας; Αν είναι έτσι, ας αρχίσουμε εγκαίρως να φανταζόμαστε μian άλλη Δημοκρατία, βαθύτερη και γνωστικότερη. Ο θάνατος λοίσθιος ιατρός κακών»).
- ζ) **Επιχειρήματα περιπτώσεων.** Σε αυτήν την κατηγορία ανήκουν: (i) Επιχειρήματα τα οποία αφορούν το δυνατό ή το αδύνατο μιας πράξης (π.χ. «Αφού εγκρίθηκε η μετεγγραφή από το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων στο ΕΚΠΑ, μπορείς να ξενοικιάσεις την γκαρσονιέρα όπου μένεις μέχρι τώρα»). (ii) Επιχειρήματα τα οποία αφορούν την πραγμάτωση παρελθοντικών ή μελλοντικών γεγονότων (π.χ. «Αν έκλεψε το αυτοκίνητο του φίλου του, το θεωρείς απίθανο να έκλεβε χρήματα και από τους γονείς του;»).

Το παραγωγικό και το επαγωγικό επιχειρήμα

Το επιχειρήμα στη φυσική γλώσσα είναι ένα σύνολο από προτάσεις (προκείμενες), που συνδέονται μεταξύ τους λογικά για να υποστηρίξουν την αλήθεια μια άλλης πρότασης (συμπέρασμα/ισχυρισμός).

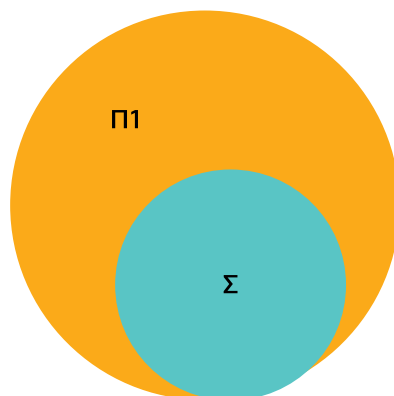
Η ραγδαία αύξηση των ποσοστών ανεργίας κατά τη διάρκεια της δεκαετίας της κρίσης (2009-2019) είχε ως αποτέλεσμα τη θεαματική αύξηση του πολιτικού εξτρεμισμού, της βίας και της εγκληματικότητας, αλλά και του αλκοολισμού και της τοξικομανίας, φαινομένων που μπορούμε γενικά να κατατάξουμε στην κοινωνική παθογένεια. Το γεγονός αυτό ερμηνεύεται μάλλον εύκολα, αν αναλογιστεί κανείς πως η εργασία αποτελεί για ένα άτομο όχι μόνο την κύρια πηγή εισοδήματος, αλλά και το βασικό μέσο για την επίτευξη της αυτοπραγμάτωσης μέσω της διοχέτευσης της δημιουργικότητάς του. Επομένως, η βίαιη διακοπή της εργασίας και η συνέχισή της για μεγάλο χρονικό διάστημα προκαλούν στο άτομο έντονα αισθήματα ανασφάλειας και δυσαρέσκειας, που ενδέχεται να εκφραστούν είτε ως αντικοινωνικές είτε ως αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές.

- **Ισχυρισμός:** Η αύξηση της ανεργίας προκαλεί φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας («Η ραγδαία αύξηση [...] κοινωνική παθογένεια»).
- **Αιτιολόγηση** (1^η προκείμενη): Η εργασία αποτελεί πηγή εισοδήματος μέσω διοχέτευσης της δημιουργικότητας («Το γεγονός αυτό ερμηνεύεται [...] διοχέτευσης της δημιουργικότητάς του»).
- **Αποτέλεσμα** (2^η προκείμενη): Η έλλειψη εργασίας προκαλεί ανασφάλεια και δυσαρέσκεια («Επομένως, η βίαιη διακοπή [...] αισθήματα ανασφάλειας και δυσαρέσκειας»).
- **Αποτέλεσμα** (3^η προκείμενη): Τα αισθήματα αυτά εκφράζονται με τη μορφή αντικοινωνικών και αυτοκαταστροφικών συμπεριφορών («που ενδέχεται να εκφραστούν είτε ως αντικοινωνικές είτε ως αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές»).

Το παραγωγικό επιχείρημα

Στο παραγωγικό επιχείρημα η συλλογιστική πορεία ξεκινά από μια γενική διαπίστωση (αρχή, ορισμό, κανόνα κτλ.), που θεωρείται αποδεδειγμένη αρχή ή εύλογη υπόθεση και, μέσω ενός ακόμη δεδομένου, καταλήγουμε σε ένα ειδικό συμπέρασμα, στον καθορισμό ή στη διευκρίνιση μιας συγκεκριμένης πρότασης.

Η κατηγοριοποίηση των συλλογισμών

Εικόνα 3: Παραγωγικό επιχείρημα

Επομένως, στα παραγωγικά επιχειρήματα/συλλογισμούς η αλήθεια του συμπεράσματος προκύπτει (παράγεται) με λογική αναγκαιότητα και απόλυτη βεβαιότητα από την αλήθεια μιας γενικής διαπίστωσης, της οποίας αποτελεί υποσύνολο. Μπορούμε λοιπόν να πούμε πως η ορθότητα του συλλογισμού (άρα και η αποδεικτική ισχύς του) εξασφαλίζεται από την ίδια τη μορφή του. Όταν η μορφή του είναι σωστή, τότε το επιχείρημα θεωρείται έγκυρο, ενώ, αν και οι προκείμενες προτάσεις του είναι αληθείς, τότε και το συμπέρασμα είναι αληθές. Επομένως, **ορθός** ονομάζεται ένας συλλογισμός που είναι **έγκυρος** και ταυτόχρονα **αληθής**. Αντίθετα, ο συλλογισμός που δεν είναι ορθός, είτε γιατί είναι άκυρος είτε γιατί, παρότι έγκυρος, δεν είναι αληθής, ονομάζεται **παραλογισμός**. Εάν μάλιστα ο παραλογισμός οφείλεται σε πρόθεση παραπλάνησης ονομάζεται **σόφισμα**.

	ΑΛΗΘΕΙΣ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΕΣ	ΨΕΥΔΕΙΣ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΕΣ
ΕΓΚΥΡΟΣ (ορθή μορφή)	ΟΡΘΟΣ	ΜΗ ΟΡΘΟΣ
ΑΚΥΡΟΣ (λανθασμένη μορφή)	ΜΗ ΟΡΘΟΣ	ΜΗ ΟΡΘΟΣ

Βέβαια, στην καθημερινή επιχειρηματολογία σπάνια μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την αλήθεια των προκείμενων προτάσεων (όπως για τη γενικά αποδεκτή αλήθεια «οι άνθρωποι είναι θνητοί») και, επομένως, στηριζόμαστε κατά βάση σε υποκειμενικές γνώμες. Η αβεβαιότητα αυτή μεταφέρεται ασφαλώς και στο συμπέρασμα. Παρόλα αυτά, μπορούμε να ενισχύσουμε την αποδεικτική ισχύ των επιχειρημάτων μας σχηματίζοντας σύνθετα επιχειρήματα, στα οποία η αλήθεια μιας προκείμενης αποδεικνύεται μέσω ενός επιμέρους επιχειρήματος.

Το επαγωγικό επιχείρημα

Σε αντίθεση με το παραγωγικό, στο επαγωγικό επιχείρημα η αλήθεια του συμπεράσματος προκύπτει μόνο ως **πιθανότητα** (άλλοτε μεγαλύτερη και άλλοτε μικρότερη), ακόμα και αν οι προκείμενες στις οποίες στηρίζεται είναι αληθείς, καθώς συνάγεται από μια περιορισμένη σειρά ειδικών προ-

κείμενων προτάσεων που αναφέρονται σε αυτό. Αυτές οι προκείμενες προτάσεις αποτελούν προϊόντα εμπειρικής παρατήρησης (παραδείγματα, στατιστικά δεδομένα, πορίσματα ερευνών, αλήθειες, μαρτυρίες κτλ.). Το συμπέρασμα λοιπόν δεν μπορεί προφανώς να είναι ποτέ απολύτως βέβαιο (η τέλεια επαγωγή εμφανίζεται ως έννοια μόνο στα μαθηματικά), αφού, ακόμα και αν μελετούσαμε όλες τις περιπτώσεις, δεν θα μπορούσαμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο στο μέλλον να βρεθεί μια περίπτωση που να διαψεύδει το συμπέρασμα. Η πειστικότητα επομένως ενός επαγωγικού επιχειρήματος δεν εξαρτάται από τη μορφή του, αλλά από την πιθανότητα να ισχύει το συμπέρασμά του, φυσικά –όπως και στο παραγωγικό επιχείρημα– και από την αλήθεια των προκείμενων προτάσεων.

ΑΛΗΘΕΙΣ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΕΣ		ΨΕΥΔΕΙΣ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΕΣ
ΙΣΧΥΡΟ (αυξημένη πιθανότητα)	ΠΕΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ	ΜΗ ΠΕΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΑΣΘΕΝΕΣ (μειωμένη πιθανότητα)	ΜΗ ΠΕΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ	ΜΗ ΠΕΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

Είδος συλλογισμού και πορεία οργάνωσης παραγράφου

Το είδος ενός συλλογισμού (παραγωγικός ή επαγωγικός) δεν ταυτίζεται σε καμία περίπτωση με τον τρόπο οργάνωσης μιας παραγράφου. Ο συνηθέστερος τρόπος οργάνωσης ενός επιχειρήματος σε μία παράγραφο είναι από το γενικό στο μερικό (αναλυτικός τρόπος / κειμενικό σχήμα: «από το γενικό στο ειδικό»), δηλ. γράφουμε μια παράγραφο ξεκινώντας από την αποδεικτέα θέση και συνεχίζουμε με το αποδεικτικό υλικό, σπανιότερα συμβαίνει το αντίθετο (συνθετικός τρόπος).

Εγώ είμαι βέβαιος ότι οι Νεοέλληνες δεν έχουν κοινωνική αγωγή και τούτο το συμπεραίνω από τους τρόπους τους. Κοιτάξτε πρώτα πώς οδηγούν το αυτοκίνητό τους στους πολυσύχναστους δρόμους. Δεν εξετάζω το «πόθεν έσχες» αυτής της πολυτέλειας· αυτή είναι άλλη υπόθεση. Έχει παρατηρηθεί (πολύ ορθά, νομίζω) ότι ο χαρακτήρας ενός λαού φαίνεται στον τρόπο του αυτοκινητικού οδηγημάτος του. Ο Νεοέλληνας οδηγεί άτακτα, ασυνάρτητα, εγωιστικά, υπερφίαλα. Δεν ακολουθεί τις χαραγμένες γραμμές, δεν υπακούει στις εντολές της Τροχαίας, που δίνονται για την ασφάλειά του, δεν ανέχεται να προηγείται στη σειρά ένας άλλος και προσπαθεί να τον προσπεράσει με κίνδυνο πολλές φορές της ζωής του, δεν αναχαιτίζει το δρόμο για να κάνει τόπο να περάσει ο δυστυχής πεζός, ο ηλικιωμένος, ο ανάπηρος, η έγκυος γυναίκα. Αλλά προχωρεί ακάθεκτος, ακόμη και όταν δε βιάζεται, μόνο για να δείξει την υπεροχή της τέχνης ή της μηχανής του. Προσέξτε ιδίως πώς αγκυροβολεί στα πεζοδρόμια, για να αναπαυθεί ή επειδή δε χρειάζεται πια το όχημά του. Σωστή ιλαροτραγωδία. Μάταια τα όργανα της τάξης τον απειλούν με πρόστιμο και χαράζουν σήματα, για να συμμορφωθεί, ή του αφαιρούν τις πινακίδες, για να τον σωφρονίσουν. Εκείνος αναδέχεται με χαμόγελο την ποινή ή φροντίζει να την αποφύγει με τις γνωριμίες και με τις ψεύτικες εξομολογήσεις του, για να συνεχίσει την άλλη μέρα τα ίδια παραπτώματα που, ούτε λίγο ούτε πολύ, στοιχίζουν κάποτε τη ζωή των συνανθρώπων ή και τη δική του. Το δυστύχημα είναι ότι η μόρφωση, η κοινωνική προέλευση, ο τρόπος της βιοπάλης ή η ηλικία και το φύλο πολύ μικρή επιρροή έχουν σ' αυτή τη συμπεριφορά. Το κακό είναι, φαίνεται, βαθιά ριζωμένο μέσα του, έρχεται «από πολύ μακριά». Και δε διορθώνεται, τουλάχιστο μέσα στα χρονικά όρια που μπορούμε να το παρακολουθήσουμε.

[Ε. Π. Παπανούτσος, «Η ψυχολογία των Νεοελλήνων»]

Η παράγραφος οργανώνεται αναλυτικά (από το γενικό στο ειδικό), εφόσον η αποδεικτέα θέση («Εγώ [...] τρόπους τους») βρίσκεται στην αρχή της παραγράφου και το αποδεικτικό υλικό («Κοιτάξτε [...] παρακολουθήσουμε») έπεται.

Ο συλλογισμός, ωστόσο, είναι επαγωγικός με γενίκευση, εφόσον ο συγγραφέας στηρίζεται σε επιμέρους παρατηρήσεις του τρόπου με τον οποίον οδηγούν οι Νεοέλληνες, για να αποδείξει τη θέση του, ότι οι τελευταίοι δεν έχουν κοινωνική αγωγή.

Εφαρμογή: Να μελετήσετε την οργάνωση της επιχειρηματολογίας στο παρακάτω απόσπασμα από επιφυλλίδα του Γ. Μπαμπινιώτη. Ποιος είναι ο ισχυρισμός του και πώς διατυπώνεται; Τα επιχειρήματα είναι παραγωγικά ή επαγωγικά προσανατολισμένα; Σε ποιο συμπέρασμα καταλήγει ο καθηγητής; Η παράγραφος οργανώνεται αναλυτικά (παραγωγικά) ή συνθετικά (επαγωγικά);

Η Πολιτεία προφανώς ενδιαφέρεται για τους πολίτες της· αυτούς καλείται να προετοιμάσει με την υποχρεωτική, μάλιστα, μόρφωση που προσφέρει δωρεάν (κατά συνταγματική πρόβλεψη) σε όλους τους αυριανούς πολίτες της, ακόμη και σε επίπεδο πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Ερωτῶν: με το εν λειτουργία εκπαιδευτικό της σύστημα προσφέρει πράγματι την απαιτούμενη μόρφωση των αυριανών της πολιτών, στους οποίους μάλιστα αναγνωρίζει το δικαίωμα ψήφου, εφόσον έχουν συμπληρώσει το 17ο έτος τής ηλικίας τους; Με άλλα λόγια, προετοιμάζει η Παιδεία μας αποτελεσματικά τους αυριανούς πολίτες τουλάχιστον με τα χαρακτηριστικά: α) υπεύθυνου πολίτη, β) δημοκρατικού πολίτη, γ) κριτικά σκεπτόμενου πολίτη, δ) κοινωνικά ευαίσθητου πολίτη και ε) καλλιεργημένου πολίτη; Η ελκρινής απάντηση είναι, νομίζω, πως όχι. Ούτε επιδιώκεται ούτε επιτυγχάνεται τέτοια μορφή παιδείας. Η αίσθηση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του «υπεύθυνου πολίτη» λ.χ. στα οικονομικά βάρη απέναντι στην Πολιτεία (στην «ασυδοσία» που έλεγε ο Αδαμάντιος Κοραής, έναντι της «ασυδοσίας»). Μήπως έχουμε πετύχει στην διαμόρφωση «δημοκρατικών πολιτών»; Κάθε αντικειμενικός κριτής θα ομολογήσει ότι πόρρω απέχουμε ακόμη. Δημιουργούμε έστω «κριτικά σκεπτόμενους πολίτες»; Η αδυναμία στην παραγωγή και πρόσληψη απαιτητικών κειμένων και οι μορφές συμπεριφοράς που βλέπουμε δείχνει πως όχι. Και από πολίτες «κοινωνικά ευαίσθητους» πώς πάμε; Η «κοινωνική δικαιοσύνη» δεν είναι το φόρτε μας· κάποιες χιλιάδες συμπολιτών ζουν κάτω από τα όρια τής φτώχειας, για να μη μιλήσουμε για παντελή έλλειψη «εθελοντισμού». Όσο για «καλλιεργημένους πολίτες», που έχουν μάθει να ενδιαφέρονται για το βιβλίο, την μουσική, το θέατρο, τον κινηματογράφο, τον αθλητισμό, τα εικαστικά ή άλλες μορφές τέχνης αρχίζοντας την σχέση τους με όλα αυτά μέσα από μια συνεχή ενασχόληση εντός σχολείου, ούτε λόγος. Τελικά, οι όγκοι πληροφοριών με τους οποίους φορτώνουμε τους μαθητές μας στην 14χρονη σχολική πορεία τους, ούτε σε χρήσιμες και αφομοιωμένες γνώσεις καταλήγουν ούτε εξασφαλίζουν την απόκτηση των βασικών χαρακτηριστικών ενός συνειδητοποιημένου και ενεργού αυριανού πολίτη. Χαρακτηριστική περίπτωση αποπροσανατολισμού είναι –θα το ξαναπώ– η προκλητική απαξίωση τής μορφωτικής στάθμης των τριετών σπουδών στο Λύκειο που έχουν καταντήσει απλή φροντιστηριακή προετοιμασία για εισαγωγή στα πανεπιστήμια, πλήρως αποψιλωμένη από κάθε μορφωτική προετοιμασία κατάλληλων ενεργών πολιτών. Τελικά, μπορούμε να βασιστούμε και να επικαλούμεθα τόσο συχνά μια τέτοια παιδεία και Παιδεία, για να μάς λύσουν προβλήματα όπως αυτά που ενδεικτικά αναφέραμε;

[Γ Μπαμπινιώτης, εφ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 24.11.24]

Η αφηγηματική πειθώ

Ιδιαίτερη περίπτωση αφηγηματικού τύπου συνιστούν τα κείμενα (διαφημιστικά, ιστορικά, δικαστικά, πολιτικά, λογοτεχνικά, εκκλησιαστικά, προσωπικές μαρτυρίες κ.ά.) παραδειγματικής ή αφηγηματικής πειθούς, όπου κυριαρχεί η *κατευθυντική* λεκτική πράξη. Μια αφήγηση μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο πειθούς με ποικίλους τρόπους:

- Η εξιστόρηση μιας προσωπικής εμπειρίας μπορεί να ωθήσει τον αποδέκτη σε συγκεκριμένες αντιδράσεις.
- Πολλές μυθοπλαστικές αφηγήσεις μπορούν να επηρεάσουν ευρύτερες στάσεις ή απόψεις για συγκεκριμένα θέματα (κοινωνικές, φυλετικές ή έμφυλες διακρίσεις, βία κ.ά.)
- Παραδοσιακά κάποιες μορφές αφηγήσεων έχουν συνδεθεί στενά με παραινετικές ή αποτρεπτικές χρήσεις: από τους μύθους και τα παραμύθια, μέχρι τους βίους αγίων (συναξάρια) και τα παιδικά τραγούδια ή ιστορίες με εμφανή διδακτική στόχευση.

Αφηγηματική πειθώ, λοιπόν, μπορεί να οριστεί οποιαδήποτε επίδραση σε πεπειθισμένες, στάσεις ή ενέργειες προκαλούνται από ένα αφηγηματικό μήνυμα μέσω διαδικασιών που συνδέονται με την αφηγηματική κατανόηση ή εμπλοκή. Το να πεις μια ιστορία για να πείσεις είναι μια μοναδική

μορφή επιρροής. Η αφηγηματική πειθώ βασίζεται στην ικανότητα να δημιουργήσεις μια συναρπαστική, συνεκτική και πειστική ιστορία, που να απευθύνεται στο κοινό σου και να το κάνεις να συμμεριστεί την άποψή σου ή να αλλάξεις τη στάση του. Η αφηγηματική πειθώ χρησιμοποιείται σε διάφορους τομείς, όπως η λογοτεχνία, η δημοσιογραφία, η πολιτική, η δικαιοσύνη, η διαφήμιση, η ψυχοθεραπεία και η εκπαίδευση. Βασίζεται στην ιδέα ότι οι άνθρωποι είναι φυσικοί αφηγητές και ότι οι ιστορίες επηρεάζουν τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις πράξεις τους βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα. Ο μύθος και η αφήγηση είναι συνυφασμένα με την εξέλιξη του ανθρώπινου πολιτισμού: από τις ιστορίες και τις παραβολές της γιαγιάς, από την τραγωδία και το θέατρο έως την ανακάλυψη και την ιστορική αφήγηση του ανθρώπινου πολιτισμού μέσα από τα μουσεία και τα κτερίσματα του παρελθόντος, οι άνθρωποι ανακαλύπτουν, συνθέτουν, ερμηνεύουν και αγαπούν να χάνονται μέσα στην πλοκή ιστοριών και χαρακτήρων με τους οποίους εμπλέκονται διανοητικά και συναισθηματικά.

Στο απόσπασμα που ακολουθεί από το δοκίμιο του Ουμπέρτο Έκο «Ηθική σπαρτιατική και ηθική συβαριτική» ο συγγραφέας αφηγείται, από απόσταση χρόνου, ένα περιστατικό από την παιδική του ηλικία στην προπολεμική Ιταλία, προκειμένου να επηρεάσει, εκτός των άλλων, τους γονείς/αναγνώστες όσον αφορά τη δέουσα καταναλωτική στάση απέναντι στα παιδιά τους.

Όταν ήμουν μικρός, οι μεγάλοι αγόραζαν στα παιδιά δύο τύπους παγωτών από εκείνα τα άσπρα καροτσάκια με τα στρογγυλά ασημί καπάκια: ή το χωνάκι που στοίχιζε δύο σόλδια ή την «τσιάλντα» που στοίχιζε τέσσερα. Το χωνάκι ήταν πολύ μικρό, ταίριαζε ακριβώς στο χέρι ενός παιδιού και ο παγωτατζής το ετοίμαζε βγάζοντας το παγωτό απ' το δοχείο. Χρησιμοποιούσε ένα ειδικό φτυαράκι και μ' αυτό γέμιζε τον κώνο. Η γιαγιά έλεγε πως πρέπει να τρώμε το χωνάκι μόνο μέχρι κάποιο σημείο και να πετάμε τη μυτερή κορυφή, γιατί την είχε πιάσει με το χέρι του ο παγωτατζής. (Κι όμως, εκείνο το μέρος ήταν το πιο νόστιμο, το πιο τραγανό, κι εμείς το τρώγαμε κρυφά, κάνοντας τάχα πως το πετάμε).

Η «τσιάλντα» που κόστιζε τέσσερα σόλδια, γινόταν με ειδικό μηχανάκι που κι εκείνο ήταν ασημί. Ανάμεσα σε δύο κυκλικές επιφάνειες τοποθετούνταν με πίεση ένα κυλινδρικό τμήμα παγωτού. Περνούσαμε τη γλώσσα ανάμεσα στις επιφάνειες μέχρι που δεν μπορούσαμε να φτάσουμε στο κέντρο, και τότε τρώγαμε το σύνολο, μια και οι δυο επιφάνειες είχαν μουλιάσει αρκετά. Η γιαγιά δεν έδινε καμιά συμβουλή. Θεωρητικά, τις δυο επιφάνειες τις είχε αγγίξει μόνο η μηχανή, στην πραγματικότητα όμως ο παγωτατζής τις είχε πιάσει με το χέρι για να μας δώσει το παγωτό, ήταν όμως αδύνατο να καθοριστεί με ακρίβεια η μολυσμένη περιοχή.

Εγώ όμως γοπετευόμουν από μερικούς συνομήλικούς μου που οι γονείς τους δεν τους αγόραζαν μια «τσιάλντα» για τέσσερα σόλδια, αλλά δύο χωνάκια των δύο. Αυτοί οι προνομιούχοι προχωρούσαν καμαρωτοί με ένα παγωτό στο δεξί χέρι κι ένα στο αριστερό, κουνώντας επιδέξια το κεφάλι και γλείφοντας μια το ένα και μια το άλλο. Αυτή η ιεροτελεστία με την επίδειξη χλιδής μου προκαλούσε φθόνο και πολλές φορές ζήτησα να την απολαύσω κι εγώ. Όλα στάθηκαν μάταια. Οι δικοί μου ήταν ανένδοτοι: ένα παγωτό για τέσσερα σόλδια ναι, δύο όμως προς δύο, όχι και πάλι όχι.

Όπως μπορεί να διαπιστώσει καθένας, ούτε τα μαθηματικά ούτε η οικονομία ούτε η διαιτητική δικαιολογούσαν αυτή την άρνηση. Και, φυσικά, ούτε κάποιοι λόγοι υγείας, αφού στο τέλος θα πετούσαμε και τις δύο κορυφές των κώνων. Μια θλιβερή επιχειρηματολογία ισχυριζόταν (λέγοντας ψέματα), ότι αν ένα παιδάκι ρίχνει το βλέμμα του από το ένα παγωτό στο άλλο, κινδύνευε περισσότερο να σκοντάψει σε πέτρες, σε σκαλοπάτια ή σε κάποια τρύπα του δρόμου. Ακαθόριστα διαισθανόμουν ότι υπήρχε κάποια άλλη αιτιολόγηση, σκληρά παιδαγωγική, την οποία όμως δεν μπορούσα να καταλάβω.

[Ουμπέρτο Έκο, Σημειώματα Σημειολογίας. Αθήνα: Εκδ. Μαλλιάρης (1995)]

Τι μάθαμε;

- Πειθώ είναι η δύναμη και η ικανότητα να υποστηρίζουμε αποτελεσματικά την άποψή μας, να κάνουμε τον αναγνώστη ή τον ακροατή μας να συμφωνήσει με αυτήν και να την αποδεχτεί.
- Οι στόχοι της πειθούς, μέσα από πολιτικούς λόγους, αγορεύσεις, κείμενα και δοκίμια, δημοσιεύματα του Τύπου, τη διαφήμιση, τις θρησκευτικές και άλλες ιδεολογίες, ακόμα και τα απλά κηρύγματα είναι η αλλαγή του συναισθήματος, των πεποιθήσεων ή των στάσεων της κοινής γνώμης απέναντι σε ένα ζήτημα αλλά και ο γενικότερος προβληματισμός και η δημιουργία εντυπώσεων.
- Τρόποι πειθούς είναι οι τεχνικές που χρησιμοποιούμε στην επικοινωνία μας με τους άλλους, για να πείσουμε κάποιον να δεχθεί τις απόψεις μας ή να ενεργήσει σύμφωνα με τις επιδιώξεις μας. Είναι η προσπάθεια να διαμορφώσουμε, να ενισχύσουμε ή να αλλάξουμε τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τη συμπεριφορά ενός ανθρώπου ή μιας κοινωνικής ομάδας σχετικά με ένα θέμα, ένα πρόσωπο, ένα αντικείμενο ή μια δραστηριότητα.
- Στην αρχή ενός επιχειρηματολογικού κειμένου διατυπώνουμε τον προς απόδειξη ισχυρισμό, ακολουθεί το αποδεικτικό υλικό (επιχειρήματα και τεκμήρια σύμφωνα με τα επιχειρηματολογικά σχήματα) και καταλήγουμε στο συμπέρασμα.

Επιχειρηματολογία I –
Δραστηριότητα

Επιχειρηματολογία II –
Δραστηριότητα

Επιχειρηματολογία III –
Δραστηριότητα

Επιχειρηματολογία IV –
Δραστηριότητα

Επιχειρηματολογία V –
Δραστηριότητα

Επιχειρηματολογία VI –
Δραστηριότητα

Επιχειρηματολογία VII –
Δραστηριότητα

Επιχειρηματολογία VIII –
Δραστηριότητα

Επιχειρηματολογία IX –
Δραστηριότητα με
σώματα κειμένων

Επιχειρηματολογικά
σχήματα – Δυναμικός
εννοιολογικός χάρτης

Συλλογισμός –
Δυναμικός
εννοιολογικός χάρτης

Το γλωσσάρι της
επιχειρηματολογίας

Επιχειρηματολογικά
σχήματα – Στατικός
εννοιολογικός χάρτης

Είδη συλλογισμών
– Στατικός
εννοιολογικός χάρτης

1.2.4 Εξηγητικός κειμενικός τύπος

Εξήγηση θεωρείται το κειμενικό εκείνο είδος στο οποίο παρουσιάζονται συγκεκριμένα φαινόμενα και προσδιορίζονται οι χρονικές ή/και αιτιακές σχέσεις τους. Με άλλα λόγια, η εξήγηση επιτελεί την κοινωνική λειτουργία της κατανόησης του «πώς» (**εξηγήσεις ακολουθίας**) και του «γιατί» (**εξηγήσεις αιτίων και εξηγήσεις αποτελεσμάτων**) λειτουργούν τα πράγματα στο φυσικό και κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον μέσω χρονικής και αιτιακής αλληλουχίας, προκειμένου να πληροφορήσει (π.χ. κοινές-προσωπικές εξηγήσεις, τεχνικές-επιστημονικές εξηγήσεις) ή να ενισχύσει ως τεκμήριο/μέσο πειθούς την επιχειρηματολογία (π.χ. ερμηνευτικές εξηγήσεις).

Εξήγηση ακολουθίας πώς;	Εξήγηση αιτίων γιατί;	Εξήγηση αποτελεσμάτων γιατί;
Προσλεκτική πράξη: <i>αποφαντική</i>	Προσλεκτική πράξη: <i>αποφαντική ή κατευθυντική</i> Στόχος είτε η πληροφόρηση είτε η ενίσχυση της πειθούς	
Παρουσιάζεται η ακολουθία, η αλυσίδα των γεγονότων που οδήγησαν σε ένα φαινόμενο.	Αναλύονται τα αίτια που προκάλεσαν το συγκεκριμένο κοινωνικό ή φυσικό φαινόμενο.	Παρουσιάζονται οι συνέπειες ενός φαινομένου, οι οποίες είναι δυνατό να ισχύουν υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις.

Η οργάνωση της εξήγησης

Το οργανωτικό πρότυπο των εξηγήσεων είναι σε μεγάλο βαθμό τυπικό και αναπτύσσεται σε τρία στάδια:

1. Το εισαγωγικό στάδιο της εξήγησης περιλαμβάνει συνήθως την **κατηγοριοποίηση και περιγραφή** του φαινομένου, του γεγονότος ή της έννοιας. Κυριαρχούν τα κειμενικά σχήματα του ορισμού, της διαίρεσης/ταξινόμησης, της σύγκρισης-αντίθεσης κτλ.
2. Το κυρίως επεξηγηματικό μέρος στις εξηγήσεις ακολουθίας αποτελείται από τη **χρονική διαδοχή** των βημάτων/διαδικασιών που οδήγησαν στο φαινόμενο, ενώ στις εξηγήσεις αιτίων/αποτελεσμάτων από την **ανάλυση των παραγόντων** που προκαλούν ή προκαλούνται από το φαινόμενο. Στην περίπτωση αυτή κυριαρχούν στην οργάνωση του λόγου τα κειμενικά σχήματα του «αιτίου-αποτελέσματος», και των «παραδειγμάτων».
3. Το τελευταίο (συνήθως προαιρετικό) στάδιο περιέχει **προσωπικές παρατηρήσεις**, κρίσεις και ερμηνείες του πομπού.

Η γλώσσα της εξήγησης

Η γλώσσα της εξήγησης παρουσιάζει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά:

- **Δείκτες λόγου:** δείκτες συνοχής που δηλώνουν μετάβαση/αποτέλεσμα (π.χ. συνεπώς, έτσι, άρα, επομένως) ή ρηματικά και ονοματικά μέσα έκφρασης λειτουργιών (π.χ. προκάλεσε, οδήγησε σε, είχε ως αποτέλεσμα, αίτιο, επίπτωση κτλ.). που δηλώνουν χρονικές και αιτιολογικές σχέσεις.
- **Ονοματοποίηση:** Με τη χρήση κοινών ουσιαστικών (συνήθως αφηρημένων) η εξήγηση αναφέρεται σε συγκεκριμένες διαδικασίες που αφορούν ευρύτερες κατηγορίες φαινομένων, παραγόντων, γεγονότων ή εννοιών, εξασφαλίζοντας (ειδικά στις τεχνικές εξηγήσεις) ουδετερότητα και αντικειμενικότητα.
- Όροι **ειδικού επιστημονικού λεξιλογίου** ειδικά στις επιστημονικές/τεχνικές εξηγήσεις.

- **Επιστημική τροπικότητα**, ειδικά όταν η εξήγηση παίρνει τον χαρακτήρα των οδηγιών ή της επιχειρηματολογίας.
- **Ρήματα**: Βρίσκονται συνήθως σε ενεστώτα χρόνο (προσδίδουν διαχρονικότητα στην εξήγηση) και είναι δράσης στις προσωπικές και τεχνικές εξηγήσεις και σκέψης στις ερμηνευτικές.

Ακολουθούν τρία παραδείγματα κειμένων εξηγητικού κειμενικού τύπου και παράλληλα ο σχολιασμός της οργάνωσης και της γλώσσας τους. Συζητήστε στην τάξη σας την πρόθεση του δημιουργού σε κάθε περίπτωση.

[α]

Εξήγηση ακολουθίας φυσικού φαινομένου

Άνωση ονομάζεται η συνισταμένη δύναμη που δέχεται ένα σώμα από το ρευστό μέσα στο οποίο βρίσκεται. Εκδηλώνεται σε κάθε σώμα που βρίσκεται εντός ρευστού, παρουσία βαρυτικού πεδίου, και γίνεται αντιληπτή ως δύναμη που δρα αντίθετα στο βάρος. Το σημείο εφαρμογής της άνωσης λέγεται «κέντρο άνωσης» και συμπίπτει με το κέντρο βάρους του εκτοπιζόμενου υγρού, του λεγόμενου στη ναυπηγική «εκτοπίσματος». Όταν το βάρος σώματος είναι μεγαλύτερο του βάρους του εκτοπίσμάτος του, τότε η συνισταμένη βάρους-άνωσης έχει φορά προς τα κάτω και το σώμα βυθίζεται. Όταν το βάρος σώματος είναι μικρότερο του βάρους του εκτοπίσμάτος του, τότε η συνισταμένη βάρους-άνωσης έχει φορά προς τα πάνω και το σώμα ανέρχεται. Όταν το βάρος και η άνωση είναι απολύτως ίσα, το σώμα βρίσκεται σε αδιάφορη ισορροπία, σε οποιαδήποτε στάθμη μέσα στον όγκο του ρευστού.

[Από το διαδίκτυο]

Το κείμενο ξεκινά από την κατηγοριοποίηση/ορισμό του φαινομένου («Άνωση ονομάζεται [...] στο οποίο βρίσκεται») και ακολουθεί η περιγραφή του (αναλυτικός ορισμός) με την παρουσίαση ορισμένων πραγματολογικών στοιχείων του («Εκδηλώνεται σε κάθε σώμα [...] αντίθετα στο βάρος»). Το κείμενο ολοκληρώνεται με την εξήγηση του «πώς» (διαίρεση/ταξινόμηση) λειτουργεί η άνωση σε τρία στάδια («Όταν το βάρος σώματος είναι μεγαλύτερο...», «Όταν το βάρος σώματος είναι μικρότερο...», «Όταν το βάρος και η άνωση είναι απολύτως ίσα...»).

Όσον αφορά τη γλώσσα της εξήγησης, στο κείμενο εμφανίζονται αφηρημένα ουσιαστικά (π.χ. «Άνωση», «βαρυτικού πεδίου», «κέντρο βάρους» κτλ.), ρήματα δράσης σε ενεστώτα χρόνο (π.χ. «βυθίζεται», «ανέρχεται»), συνδέτες που δηλώνουν χρονικές σχέσεις (π.χ. «Όταν [...] τότε»).

[β]

Εξήγηση αιτίων κοινωνικού φαινομένου

[§1] Γιατί έπαψε ο σημερινός άνθρωπος (ο στοχαστικός, φυσικά, και ευαίσθητος) να πιστεύει στον πολιτισμό του;

[§2] Η απάντηση στο ερώτημα είναι, νομίζω, η εξής: Γιατί μέσα στα αγαθά και παρόλα τα αγαθά –τα υλικά εννιώ– που έχει αποκτήσει δεν είναι ευτυχής. Με την εφεύρεση νέων μηχανών και την αδιάκοπη τελειοποίησή τους, προπάντων όμως με τη συγκέντρωση αυτής της φοβερής δύναμης που δίνει στον άνθρωπο η μηχανή, έχει μπει σ' ένα αδυσώπητο κύκλωμα από το οποίο μάταια αγωνίζεται να βγει. Η φορά του συστήματος τον σπρώχνει όχι να κάνει σε όλους προσιτότερα τα μέσα που μπορούν να ικανοποιήσουν τις βασικές ανάγκες τους, αλλά να πολλαπλασιάζει τις ανάγκες του μεγάλου αριθμού διαδίδοντας την πολυτέλεια της ματαιοδοξίας, για να αυξάνεται διαρκώς η κατανάλωση αγαθών. Εφόσον, όμως, δεν ανασυντάσσεται επάνω σε νέα βάση η κλίμακα των αξιών μας, αδύνατο να ανακοπεί ο ρυθμός της καλπάζουσας παραγωγής και ζήτησης αγαθών.

[§3] Αναγκάζεται λοιπόν ο άνθρωπος, για να ικανοποιήσει τις διαρκώς πολλαπλασιαζόμενες ανάγκες του, να καταναλίσκει ολοένα περισσότερα και ποικιλότερα αγαθά. Επειδή όμως αυτά δεν προσφέρονται βέβαια δωρεάν, αλλά αγοράζονται, και μάλιστα ακριβά, ο συνεχώς ερεθιζόμενος με το δόλωμα των ανέσεων καταναλωτής υποχρεώνεται να διαλέξει έναν από δύο δρόμους, ολέθριους και τους δύο. Ή τον «έντιμο», δηλαδή την καλύτερα αμειβόμενη εργασία, την εντατική και καταπονητική, που του καταβροχθίζει τα καλύτερα χρόνια της ζωής και τον φθείρει γρήγορα. Ή τον «ανέντιμο», του δόλου και της αρπαγής, που ζημιώνει

τον ληστή περισσότερο από τα θύματά του. Παραλείπω μίαν άλλη συνέπεια της ανωμαλίας, για να μη γίνει ανυπόφορα μαύρη η εικόνα μου: τον κίνδυνο των πολεμικών ρήξεων που προκαλεί ο σκληρός ανταγωνισμός των ισχυρών, ρήξεων που με τα σύγχρονα μέσα της καταστροφής μπορούν να διαλύσουν τον πλανήτη μας ως πυροτέχνημα.

[§4] Ιδού λοιπόν γιατί αμφισβητείται ο «πολιτισμός» μας. Με το κυνηγητό των ανέσεων, τη δίψα της πολυτέλειας, την επιδειξιμανία υποδούλωσε τον δημιουργό στα δημιουργήματά του, το πνεύμα στις επινοήσεις και στις κατασκευές του. Έκανε τον άνθρωπο δυστυχί (σωματικά και ψυχικά τσακισμένο, νευρικά εξαντλημένο, πρόωρα γερασμένο ή ηθικά ανάπηρο, κοινωνικά απόβλητο, αποθηριωμένο) μ' εκείνα ακριβώς τα μέσα που περίμενε να του αλαφρώσουν το βάρος της ζωής.

[§5] Οι λύσεις που προτείνονται, ακόμα και από σοβαρούς ανθρώπους, για να βγούμε από το αδιέξοδο, είναι συνήθως διαμετρικά αντίθετες. Η μία: να αφορίσουμε τον δαίμονα του σκανδάλου, την τεχνολογική πρόοδο, και συνειδητά να επιστρέψουμε στους «αρχαϊκούς» τρόπους παραγωγής και κατανάλωσης των αγαθών, για να ξαναβρούμε τη χαμένη μας ελευθερία, τον «απολεσθέντα παράδεισον». Η άλλη: να σταυρώσουμε τα χέρια και να παραδεχτούμε με εγκαρτέρηση το μοιραίο, γιατί σωτηρία δεν υπάρχει αφού παραδοθήκαμε στο αμάρτημα και πήραμε τον δρόμο της απωλείας... Και οι δύο προτάσεις οδηγούν, νομίζω, στο άτοπο, γιατί ούτε η μία είναι δυνατή, ούτε η άλλη. Η «μηχανή» μπήκε πια στη ζωή μας: να τη βγάλουμε, είναι αδύνατο.

[Ε. Π. Παπανούτσος, «Πολιτισμός υπό αμφισβήτηση», στο *Η κρίση του πολιτισμού μας*. Αθήνα: Εκδ. Φιλιππότη]

Το 1^ο στάδιο της εξήγησης εμφανίζεται στην §1 όπου παρουσιάζεται το θέμα με τη μορφή μιας (συντακτικής) ρητορικής ερώτησης της αιτίας (βλ. κειμενικό σχήμα ρητορικών ερωτημάτων). Το ερώτημα αυτό (2^ο στάδιο) απαντάται στην §2, όπου αναλύονται τα αίτια της αμφισβήτησης, και στην §3, όπου παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των αιτιών αυτών (βλ. κειμενικό σχήμα αιτίου-αποτελέσματος), ενώ στην §4 ο συγγραφέας καταλήγει σε μια ανακεφαλαίωση. Το 3^ο στάδιο εμφανίζεται στην §4 όπου ο συγγραφέας καταθέτει τις προσωπικές του σκέψεις για την υπέρβαση του προβλήματος.

Στο κείμενο κυριαρχούν δείκτες λόγου που δηλώνουν αιτιώδεις σχέσεις (π.χ. «γιατί», «επειδή», «λοιπόν») και μετακειμενικοί (π.χ. «Παραλείπω μίαν άλλη συνέπεια της ανωμαλίας», «που προκαλεί ο σκληρός ανταγωνισμός των ισχυρών»). Τα ρήματα βρίσκονται σε ενεστώτα χρόνο (π.χ. «αναγκάζεται», «υποχρεώνεται») που αναδεικνύουν τον διαχρονικό και καθολικό χαρακτήρα των αιτιών της αμφισβήτησης του πολιτισμού και των αποτελεσμάτων τους. Χαρακτηριστική επίσης για την ανάδειξη των αιτιών του προβλήματος είναι η ονοματοποίηση (π.χ. «Με το κυνηγητό των ανέσεων, τη δίψα της πολυτέλειας, την επιδειξιμανία υποδούλωσε τον δημιουργό στα δημιουργήματά του, το πνεύμα στις επινοήσεις και στις κατασκευές του»).

[γ]

Εξήγηση αποτελεσμάτων φυσικού φαινομένου

«Η κλιματική κρίση φέρνει στην Ευρώπη τροπικές νόσους», τονίζει στην «Κ» ο καθηγητής μικροβιολογίας του ΕΚΠΑ Αθανάσιος Τσακρής. Και εξηγεί, «το *Aedes albopictus* – κουνούπι τίγρης, διαβιβαστής κυρίως του *Τσικουνγκούνια* και του ιού του δάγκειου πυρετού, εγκαθίσταται με σταθερό ρυθμό στα βόρεια και τα δυτικά της Γηραιάς Ηπείρου. Ενώ πριν από μια δεκαετία ενδημούσε σε οκτώ ευρωπαϊκές χώρες και 114 περιοχές, σήμερα έχει εγκατασταθεί σε 13 χώρες και 337 περιοχές. Το *Aedes aegypti*, που είναι μεταξύ άλλων διαβιβαστής του δάγκειου και του κίτρινου πυρετού, του *Τσικουνγκούνια* και του *Ζίκα*, εγκαταστάθηκε στην Κύπρο από το 2022 και πιθανότατα θα εξαπλωθεί και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Οι εκτός νόρμας υψηλές θερμοκρασίες την άνοιξη, οι παρατεταμένες βροχές το καλοκαίρι και τα απανωτά και επίμονα κύματα καύσωνα διαμορφώνουν τις ιδανικές συνθήκες όχι μόνο για τη δημιουργία νέων εστιών πολλαπλασιασμού αυτών των χωροκατακτητικών, όπως αποκαλούνται, ειδών κουνουπιών, αλλά και για τον πολλαπλασιασμό των ίδιων των ιών μέσα στα κουνούπια. Δεν είναι τυχαίο ότι τα κρούσματα εγχώριας μετάδοσης του δάγκειου πυρετού στην Ευρώπη το 2022 ανήλθαν σε 71. Ακριβώς όσα τα προηγούμενα δέκα χρόνια συνολικά».

Όπως προσθέτει ο κ. Τσακρής, «υπάρχει και μια άλλη παράμετρος των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής και της ανόδου της θερμοκρασίας σε ό,τι αφορά τις μολυσματικές ασθένειες: η άνοδος της θερμοκρασίας είναι βέβαιο ότι θα προκαλέσει την

έξαρση τροφимоγενών νοσημάτων, όπως οι λοιμώξεις από καμπυλοβακτηρίδιο και σαλμονέλα, καθώς και οι ιογενείς γαστρεντερίτιδες. Ειδικά για τη σαλμονέλα, έχει αποδειχθεί ότι ο πολλαπλασιασμός της στο περιβάλλον και στα τρόφιμα επιταχύνεται δραματικά από μια αύξηση της θερμοκρασίας ακόμα και της τάξης του ενός βαθμού Κελσίου».

[Από τον ημερήσιο Τύπο]

Το κείμενο ανήκει στις εξηγήσεις αποτελεσμάτων. Αναλύονται τα αποτελέσματα της κλιματικής κρίσης (αιτία) στην υγεία του πληθυσμού. Όπως κάθε κείμενο, χαρακτηρίζεται από ετερογένεια και πολυφωνικότητα, υπό την έννοια ότι στο πλαίσιο της ανάλυσης των επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης («φέρνει τροπικές νόσους» και «έξαρση τροφимоγενών νοσημάτων»), εγκιβωτίζονται στο κείμενο και αποσπάσματα εξήγησης ακολουθίας. Στα αποσπάσματα αυτά παρουσιάζεται η διαδικασία με την οποία «οι εκτός νόρμας υψηλές θερμοκρασίες την άνοιξη, οι παρατεταμένες βροχές το καλοκαίρι και τα απαντωτά και επίμονα κύματα καύσωνα διαμορφώνουν τις ιδανικές συνθήκες όχι μόνο για τη δημιουργία νέων εστιών πολλαπλασιασμού αυτών των χωροκατακτητικών, όπως αποκαλούνται, ειδών κουνουπιών, αλλά και για τον πολλαπλασιασμό των ίδιων των ιών μέσα στα κουνούπια». Επίσης, τα αριθμητικά δεδομένα και οι επιστημονικές μελέτες αναδεικνύουν αποτελεσματικότερα τις συνέπειες της κλιματικής κρίσης στην υγεία των ανθρώπων.

Στο κείμενο απαντώνται ρηματικά και ονοματικά μέσα έκφρασης λειτουργιών (π.χ. «εξηγεί», «φέρνει», «θα προκαλέσει», «διαμορφώνουν», «συνεπειών» κ.ά.), επιστημονικοί όροι (το «*Aedes albopictus*», «κουνούπι τίγρης», «διαβιβαστής», «ιός του δάγκειου πυρετού» κ.ά.), εκφράσεις επιστημικής τροπικότητας («είναι βέβαιο», «έχει αποδειχθεί») και αφηρημένα ουσιαστικά («μετάδοση», «πολλαπλασιασμός» κ.ά.).

Τι μάθαμε;

Ο κειμενικός τύπος της εξήγησης χρησιμοποιείται τόσο σε διαδικαστικά κειμενικά είδη (αναφορές, δοκίμια, άρθρα, επιστημονικές εκθέσεις, διακηρύξεις κ.ά.) όσο και σε πιο προσωπικά κείμενα (ημερολόγια, αυτοβιογραφίες, απολογίες κ.ά.). Τα δομικά και γλωσσικά στοιχεία εξαρτώνται από το κειμενικό είδος αλλά και από τη συγκεκριμένη κατάσταση επικοινωνίας. Ως προς τη διαδικασία, η εξήγηση μπορεί να προσανατολίζεται άλλοτε προς το γιατί και άλλοτε προς το πώς κάποιου φαινομένου, αλλά και σε αμφότερα.

Εξήγηση I –
Δραστηριότητες

Εξήγηση II –
Δραστηριότητες

Εξήγηση III –
Δραστηριότητες με
σώματα κειμένων

1.2.5

Οδηγίες / Καθοδήγηση

Οι οδηγίες επιτελούν την κοινωνική λειτουργία της καθοδήγησης κάποιου ως προς το «τι» να κάνει και «πώς» να το κάνει μέσα από μια λογική ακολουθία ενεργειών. Πρόκειται για έναν καθαρά κατευθυντικό κειμενικό τύπο. Οι οδηγίες χρήσης ή παραγωγής ενός αντικειμένου, οι οδηγίες εκτέλεσης συγκεκριμένης διαδικασίας, οι συνταγές, οι κανόνες συμπεριφοράς και δράσης με τη μορφή πρωτοκόλλου ανήκουν σε αυτόν τον τύπο κειμένου.

Τα είδη των οδηγιών

Υπάρχουν δύο είδη οδηγιών, ανάλογα με το οργανωτικό τους πρότυπο:

- **Διαδικαστικές οδηγίες:** Αναφέρονται στη χρονική ακολουθία των ενεργειών που απαιτούνται για τη μεταβολή μιας κατάστασης, από το αρχικό της σημείο μέχρι το τελικό αποτέλεσμα, και εμφανίζονται σε κειμενικά είδη όπως τα εγχειρίδια χρήσης ενός αντικειμένου, οι συνταγές, οι κατευθυντήριες οδηγίες (π.χ. για μια κατασκευή ή ένα πείραμα χημείας).
- **Μη διαδικαστικές οδηγίες.** Αφορούν κειμενικά είδη που δεν εστιάζουν τόσο στην αλληλουχία των ενεργειών που αναφέρονται όσο στο περιεχόμενό τους (π.χ. κανόνες καλής συμπεριφοράς, συμβουλές) αλλά και στα πρωτόκολλα που απαιτούνται για την επίτευξη ενός στόχου.

Η οργάνωση των οδηγιών

Οι διαδικαστικές οδηγίες ακολουθούν συνήθως ένα τυπικό οργανωτικό πρότυπο που διακρίνεται σε τρία στάδια:

1. Το κείμενο ξεκινά με την αναφορά στον **στόχο της δράσης** (συχνά και στον τίτλο) και ακολουθεί μια σύντομη **εισαγωγή**, η οποία άλλοτε εξηγεί το περιεχόμενο των οδηγιών, άλλοτε προτρέπει τον δέκτη να εστιάσει την προσοχή του στο περιεχόμενο των οδηγιών που θα ακολουθήσουν.
2. Στη συνέχεια παρατίθεται μια **λίστα** με τα μέσα, συστατικά, υλικά κτλ., συνήθως με τη σειρά χρήσης τους. Το στάδιο αυτό συχνά παραλείπεται (π.χ. στις οδηγίες χρήσης μιας συσκευής).
3. Το κείμενο ολοκληρώνεται με την αναφορά στην **ακολουθία των βημάτων** που καθορίζουν το πώς ο στόχος θα επιτευχθεί.

Και τα τρία στάδια (στόχος - υλικά - εκτέλεση) μπορεί να συνοδεύονται από σχόλια ή εικόνες, σκίτσα κτλ. ή και να αριθμούνται.

Οι μη διαδικαστικές οδηγίες διαφοροποιούνται σημαντικά ως προς την οργάνωσή τους κι έτσι ό,τι τις χαρακτηρίζει είναι η ιδιαίτερη χρήση της γλώσσας. Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι και σε αυτές η αρχική αναφορά στον στόχο. Ωστόσο, η σειρά των προτροπών δε φαίνεται να διαδραματίζει εδώ σημαντικό ρόλο, καθώς ο πομπός παρέχει στον δέκτη διαφορετικές προτάσεις και επιχειρήματα χωρίς αυστηρότητα και δογματισμό.

Η γλώσσα των οδηγιών

Τόσο οι διαδικαστικές όσο και οι μη διαδικαστικές οδηγίες παρουσιάζουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά στη γλώσσα, που είναι τα εξής:

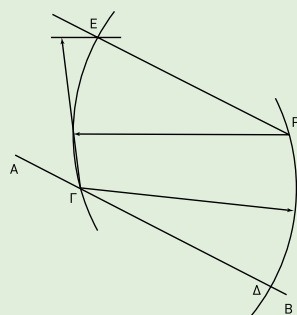
- **Δεοντική τροπικότητα:** Χρήση της προστακτικής και της προτρεπτικής υποτακτικής, καθώς και απρόσωπων κατευθυντικών ονοματικών δομών (π.χ. επιλέξτε > επιλογή).

- **Ρηματικά πρόσωπα:** β' πρόσωπο (ενικό και πληθυντικό) που προσφέρει διαλογική χροιά και έναν συνομιλιακό τόνο οικειότητας, και α' πληθυντικό πρόσωπο, που προσφέρει καθολική ισχύ στις οδηγίες, εντάσσοντας τον ομιλητή στην ίδια ομάδα ανθρώπων με το ακροατήριο.
- **Δείκτες λόγου:** Χρονικοί δείκτες, που τοποθετούν τις ενέργειες στην ορθή σειρά, αιτιολογικοί συνδέτες για την αποσαφήνιση των αιτιών και υποθετικοί συνδέτες, για να αποδοθεί μια προκείμενη στην οποία βασίζεται μια εντολή ή δήλωση.
- **Ρήματα:** Ρήματα δράσης, για να αποδοθούν οι διαδικασίες που απαιτούνται για την επίτευξη του στόχου, σε ενεστώτα χρόνο, για να δημιουργεί η αίσθηση διαχρονικότητας/αχρονίας.
- **Ονόματα:** Κοινά ουσιαστικά (συνήθως συγκεκριμένα), που αποδίδουν τα μέσα, τα υλικά, τα συστατικά κτλ., αλλά και όροι ειδικού λεξιλογίου ειδικά στις διαδικαστικές οδηγίες.
- **Επιστημική τροπικότητα:** Φράσεις πιθανολόγησης (π.χ. «μπορεί», «ενδέχεται», «ίσως») και ρητορικά ερωτήματα, που περιορίζουν τον βαθμό της υποχρέωσης να ολοκληρωθεί ο στόχος (συνήθως στις μη διαδικαστικές οδηγίες).
- **Επιρρήματα:** Χρησιμοποιούνται για να τροποποιηθούν σημασιολογικά τα ρήματα ή να προστεθούν πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο υλοποίησης του στόχου.
- **Προσφωνήσεις:** Άμεσες ή έμμεσες (με τη χρήση αναφοράς ή έλλειψης) απευθύνσεις στον αποδέκτη.
- **Χρήση ερωτήσεων και τεκμηρίων (γλωσσικές συμβάσεις επιχειρηματολογίας):** σε κειμενικά είδη μη διαδικαστικών οδηγιών.

♦ Ακολουθούν τρία παραδείγματα κειμένων τύπου *οδηγιών* και παράλληλα ο σχολιασμός της οργάνωσης και της γλώσσας τους. Συζητήστε στην τάξη σας την πρόθεση του πομπού σε κάθε περίπτωση.

[α]

Έστω ότι θέλουμε να σχεδιάσουμε με τη χρήση διαβήτη ένα παράλληλο ευθύγραμμο τμήμα στο τμήμα AB και το οποίο να διέρχεται από το σημείο P. Με κέντρο το σημείο P (το μεταλλικό άκρο του διαβήτη τοποθετείται στο σημείο P) και τυχαία ακτίνα, σχεδιάζουμε ένα τόξο που τέμνει το ευθύγραμμο τμήμα AB στο σημείο Γ. Με κέντρο το σημείο Γ και κρατώντας την ίδια ακτίνα σχεδιάζουμε με τον διαβήτη τόξο το οποίο τέμνει το ευθύγραμμο τμήμα AB στο σημείο Δ. Με κέντρο το σημείο Γ και ακτίνα ίση με την απόσταση PΔ σχεδιάζουμε ένα τόξο το οποίο τέμνει το πρώτο στο σημείο E. Ενώνοντας τα σημεία E και P λαμβάνουμε το ευθύγραμμο τμήμα EP, το οποίο είναι παράλληλο στο ευθύγραμμο τμήμα ΓΔ.

Σκοπός του κειμένου είναι να καθοδηγήσει τον αναγνώστη στον σχεδιασμό ενός γεωμετρικού σχήματος. Για την επιτυχία του σκοπού αυτού χρησιμοποιείται ο κειμενικός τύπος των διαδικαστικών οδηγιών. Το απόσπασμα ξεκινά με την αναφορά στον στόχο της δράσης («Έστω ότι θέλουμε [...] από το σημείο P») και συνεχίζεται με την αναφορά στην ακολουθία των βημάτων που καθορίζουν το «πώς» ο στόχος θα επιτευχθεί («Με κέντρο το σημείο P [...] ευθύγραμμο τμήμα ΓΔ»). Το κείμενο συνοδεύεται από την εικόνα που οπτικοποιεί τις οδηγίες. Όσον αφορά τη γλώσσα, παρατηρούμε ρήματα δράσης σε ενεστώτα χρόνο και α' πληθυντικό πρόσωπο (π.χ. «σχεδιάζουμε», «λαμβάνουμε»), που δίνουν καθολικό χαρακτήρα στις οδηγίες, ενεργητικές μετοχές (π.χ. «κρατώντας», «Ενώνοντας») και κοινά ουσιαστικά που αφορούν τα μέσα (π.χ. «διαβήτη») και τη διαδικασία (π.χ. «τόξο»).

[β]

[§1] Με δεδομένη την οικολογική κρίση, την ακραία ανισότητα της κατανομής των πόρων μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών, την αδυναμία να συνεχίσει το σύστημα τη σημερινή του πορεία, το απαιτούμενο είναι μια νέα δυναμική πραγματικότητα που η σημασία της δεν μπορεί να συγκριθεί με τίποτε άλλο στο παρελθόν. Αναφέρομαι σε μια πραγματικότητα που θα έβαζε στο κέντρο της ζωής του ανθρώπου σημασίες άλλες από την αύξηση της παραγωγής και της κατανάλωσης και στόχους ζωής διαφορετικούς, για τους οποίους οι άνθρωποι θα μπορούσαν να πουν πως αξίζουν τον κόπο.

[§2] Αυτό θα απαιτούσε, φυσικά, μια αναδιοργάνωση των κοινωνικών θεσμών, των εργασιακών, των οικονομικών, των πολιτικών και πολιτιστικών σχέσεων. Ένας τέτοιος προσανατολισμός, όμως, απέχει ανυπολόγιστα από τα όσα σκέπτονται και, ίσως, από τα όσα ποθούν οι άνθρωποι σήμερα. Αυτή είναι η μεγάλη δυσκολία που πρέπει να αντιμετωπίσουμε.

[§3] Θα έπρεπε, σκέπτομαι, να θέλουμε μια κοινωνία στην οποία οι οικονομικές αξίες θα έχουν παύσει να κατέχουν κεντρική θέση, όπου η οικονομία θα έχει ξαναμπει στη θέση της, δηλαδή θα έχει γίνει ένα απλό μέσο του ανθρώπινου βίου και όχι ύστατος σκοπός, στην οποία, επομένως, θα έχουμε παραιτηθεί από την τρελή κούρσα προς μια συνεχώς αυξανόμενη κατανάλωση. Αυτό δεν είναι απλώς αναγκαίο, για να αποφύγουμε την τελεσίδικη καταστροφή του γίνιου περιβάλλοντος. Είναι αναγκαίο κυρίως, για να βρούμε από την ψυχική και ηθική εξαθλίωση των σύγχρονων ανθρώπων.

[§4] Θα έπρεπε, ακόμα, από εδώ και εμπρός οι άνθρωποι (μιλάω για τις πλούσιες χώρες) να δεχτούν ένα αξιωματικό αλλά λιτό βιοτικό επίπεδο και να παραιτηθούν από την ιδέα ότι ο κεντρικός στόχος της ζωής τους είναι να αυξάνεται η κατανάλωσή τους κατά 2 με 3% το χρόνο. Για να το δεχτούν αυτό, θα έπρεπε κάτι άλλο να δίνει νόημα στη ζωή τους. Αυτό το άλλο είναι η ανάπτυξη των ανθρώπων αντί για την ανάπτυξη των σκουπιδοπροϊόντων.

[§5] Η ανάπτυξη, βέβαια, των ανθρώπων αντί για την ανάπτυξη των σκουπιδοπροϊόντων θα απαιτούσε μian άλλη οργάνωση της εργασίας, η οποία θα έπρεπε να παύσει να είναι αγγαρεία και να γίνει πεδίο προβολής των ικανοτήτων του ανθρώπου: μian αληθινή δημοκρατία που θα συνεπαγόταν τη συμμετοχή όλων στη λήψη των αποφάσεων: μian άλλη οργάνωση παιδείας, ώστε να διαπλάθονται πολίτες ικανοί «να άρχουν και να άρχονται βάσει των νόμων» σύμφωνα με τη θαυμασία έκφραση του Αριστοτέλη.

[§6] Εννοείται ότι όλα αυτά θέτουν τεράστια προβλήματα. Προβλήματα μεγάλης δυσκολίας που όμως, κατά τη γνώμη μου, μπορούν να λυθούν, με την προϋπόθεση ότι η πλειονότητα των ανθρώπων και των ικανοτήτων τους θα κινητοποιηθεί για τη δημιουργία λύσεων, αντί να προβληματίζεται για το πότε θα μπορέσει να αποκτήσει τρισεξάστη τηλεόραση. Αυτά είναι τα καθήκοντα που έχουμε μπροστά μας και η τραγωδία της εποχής μας είναι ότι η ανθρωπότητα δε νοιάζεται γι' αυτά. Πόσον καιρό ακόμα η ανθρωπότητα θα κατατράχεται από τις μταιότητες και τις ψευδαισθήσεις που ονομάζουμε εμπορεύματα; Μια καταστροφή οποιουδήποτε είδους –οικολογική για παράδειγμα– θα προκαλέσει άραγε μια βίαιη αφύπνιση ή μήπως την εμφάνιση αυταρχικών ή ολοκληρωτικών καθεστώτων; Κανείς δεν μπορεί να απαντήσει σε τέτοιου είδους ερωτήματα.

[§7] Εκείνο, πάντως, που μπορούμε να πούμε, είναι ότι όλοι όσοι έχουν συνείδηση του σοβαρού χαρακτήρα των ζητημάτων πρέπει να προσπαθήσουν να μιλήσουν, να ασκήσουν κριτική σ' αυτή την ξέφρενη πορεία προς την άβυσσο, να ξυπνήσουν τη συνείδηση των συμπολιτών τους.

[Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η άνοδος της ασημαντότητας*. Αθήνα: Εκδ. Ψυλόν (απόσπασμα)]

Σκοπός του κειμένου είναι να αφυπνίσει τους αναγνώστες σχετικά με την ανάγκη επανακαθορισμού των προτεραιοτήτων του πολιτισμού μας προκειμένου αυτός να υπερβεί την κρίση στην οποία έχει περιέλθει. Για την επίτευξη του στόχου του χρησιμοποιεί τον κειμενικό τύπο των μη διαδικαστικών οδηγιών. Στην §1 παρουσιάζει το αδιέξοδο του πολιτισμού μας, στις §2-5 τις προϋποθέσεις για την υπέρβασή του και στις §6-7 τις προϋποθέσεις για την υιοθέτησή τους. Η επανάληψη της φράσης «θα έπρεπε» είναι ο βασικός τρόπος που εξασφαλίζει τη συνοχή των νοη-

μάτων του κειμένου και αναδεικνύει τον καθοδηγητικό χαρακτήρα του. Χαρακτηριστική είναι στο κείμενο η χρήση της δεοντικής τροπικότητας στον υψηλότερο βαθμό της υποχρέωσης (πρέπει + υποτακτική). Ωστόσο, ο τύπος «θα + παρελθοντική χρονική βαθμίδα» («θα έπρεπε», «θα απαιτούσε» κτλ.) δείχνει την απαισιοδοξία του συγγραφέα σχετικά με την υιοθέτηση των προϋποθέσεων αυτών. Χαρακτηριστική είναι επίσης η χρήση του α' πληθυντικού προσώπου (π.χ. «να θέλουμε», «για να βγούμε») που δίνει καθολικό χαρακτήρα στις οδηγίες και δημιουργεί κλίμα οικειότητας με τον αναγνώστη.

Τι μάθαμε;

Οι οδηγίες / καθοδήγηση είναι ο κειμενικός τύπος τόσο των διαδικαστικών κειμένων χρηστικού χαρακτήρα όσο και κανόνων συμπεριφοράς και δράσης με τη μορφή πρωτοκόλλου. Ο κειμενικός αυτός τύπος συναντάται σε ποικίλες μορφές ανάλογα με το είδος της ενέργειας, τον στόχο των οδηγιών, την επικοινωνιακή περίσταση και το κειμενικό είδος τους.

Οδηγίες I –
Δραστηριότητες

Οδηγίες II –
Δραστηριότητες

Οδηγίες III –
Δραστηριότητες με
σώματα κειμένων

1.3 Κειμενικά σχήματα

Κειμενικά σχήματα ονομάζονται οι οργανωτικές δομές των κειμένων, οι ρητορικές τεχνικές με τις οποίες δηλώνονται οι λειτουργίες των διάφορων ενοτήτων τους αλλά και οι νοηματικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους. Πρόκειται δηλαδή για οργανωτικά σχήματα που εμφανίζονται με διαφορετικούς συνδυασμούς και αναλογίες σε όλα τα κειμενικά είδη και μετατρέπουν ένα γλωσσικό απόσπασμα σε συνεκτικό κείμενο.

Γλωσσάρι –
Κειμενικά σχήματα

1.3.1 Συνοχή

Η έννοια της συνοχής αναφέρεται στο σύνολο των νοηματικών σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των προτάσεων ενός κειμένου και υποδεικνύουν τη δομή του. Η συνοχή ενός κειμένου εξασφαλίζεται με συγκεκριμένα λεξικογραμματικά στοιχεία που ονομάζονται **συνοχικοί δεσμοί**. Στα ελληνικά μπορούμε να διακρίνουμε τους εξής μηχανισμούς συνοχικών δεσμών:

1.3.1.1 Προσωπική αναφορά

Ο σημαντικότερος γραμματικός μηχανισμός εξασφάλισης της συνοχής ενός κειμένου είναι η αναφορά. Πρόκειται για τη χρήση αντωνυμιών και επιρρημάτων (ονομαστική αναφορά) ή ρηματικών καταλήξεων (ρηματική αναφορά), προκειμένου να αναφερθούμε σε μια οντότητα που έχει προηγηθεί ή έπεται.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 1

Ο άνθρωπος παρεμβαίνει αλόγιστα στη φύση. Τη θεωρεί αντικείμενο προς εκμετάλλευση.

ΣΧΟΛΙΟ: Η προσωπική αντωνυμία «Τη» αναφέρεται στη «φύση».

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 2

Η Μαρία μου ζήτησε να της δανείσω το βιβλίο μου. Το δικό της το έχασε.

ΣΧΟΛΙΟ: Η κτητική αντωνυμία «δικό της» αναφέρεται στο «βιβλίο».

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 3

Άνοιξε το βιβλίο στη σελίδα 23. Εκεί βρισκόταν η αρχή του δεύτερου κεφαλαίου.

ΣΧΟΛΙΟ: Το επίρρημα «Εκεί» αναφέρεται στη «σελίδα 23».

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 4

Να κάνετε αναλυτική σύνταξη στην παρακάτω πρόταση: «Ο Σωκράτης είναι σοφός».

ΣΧΟΛΙΟ: Το επίρρημα «παρακάτω» αναφέρεται στην πρόταση «Ο Σωκράτης είναι σοφός».

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 5

Ο μαθητής διάβαζε συστηματικά όλο τον χρόνο. Κατάφερε να περάσει τις εξετάσεις με εξαιρετική βαθμολογία.

ΣΧΟΛΙΟ: Οι καταλήξεις των ρημάτων και στις δύο προτάσεις αναφέρονται στον «μαθητή».

1.3.1.2 Έλλειψη

Η έλλειψη αναφέρεται στη σύνδεση οντοτήτων ή τμημάτων του κειμένου μέσω της παράλειψης ενός στοιχείου που θεωρείται ευκόλως εννοούμενο.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Δεν τελείωσα ακόμα τις δουλειές μου. Εσύ;

ΣΧΟΛΙΟ: Παραλείπεται ως ευκόλως εννοούμενη η πρόταση «τελείωσες τις δουλειές σου;».

1.3.1.3 Υποκατάσταση

Η υποκατάσταση αναφέρεται στη χρήση γραμματικών στοιχείων («μεν ... δε», «ο πρώτος ... ο δεύτερος», «ο ένας ... ο άλλος») για την υποκατάσταση μιας οντότητας.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Η ανεργία δεν πρέπει να ταυτίζεται με την αεργία. Η πρώτη αναφέρεται στην έλλειψη εργασίας για κάποιον που επιθυμεί να εργαστεί, η δεύτερη στην έλλειψη οποιασδήποτε απασχόλησης.

ΣΧΟΛΙΟ: Οι λέξεις «ανεργία» και «αεργία» υποκαθίστανται από τις φράσεις «η πρώτη» και «η δεύτερη» αντίστοιχα.

1.3.1.4 Λεξιλογικά σχήματα

Μέχρι τώρα μελετήσαμε τέσσερις γραμματικούς μηχανισμούς επίτευξης συνοχής. Ο τελευταίος μηχανισμός είναι λεξικός, αφορά δηλαδή τις επιλογές στο επίπεδο του λεξιλογίου. Επιτυγχάνεται είτε μέσω της επανάληψης, του παραλληλισμού, της παράφρασης, της συνωνυμίας, της αντωνυμίας, της υπωνυμίας, της μερωνυμίας είτε μέσω της συνεμφάνισης θεματικού λεξιλογίου.

A. Παράφραση

Η συνοχή εξασφαλίζεται μέσω της χρήσης μιας λέξης σε άλλη γραμματική κατηγορία. Συνήθως εμφανίζεται μαζί με τον μηχανισμό της αναφοράς.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Η φτώχεια επεκτείνεται σε παραδοσιακά μεσαία στρώματα του πληθυσμού. Η επέκτασή της αποτελεί κίνδυνο για την κοινωνική συνοχή.

ΣΧΟΛΙΟ: Η ρηματική φράση «Η φτώχεια επεκτείνεται» αντικαθίσταται από την ονοματική «η επέκτασή της».

B. Συνωνυμία

Μία λέξη/φράση αντικαθίσταται με μια συνώνυμή της.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Το ομαδικό πνεύμα είναι απαραίτητο στην εργασία. Όταν η συλλογική δουλειά αποτύχει, κανένα άτομο δεν μπορεί να είναι παραγωγικό.

ΣΧΟΛΙΟ: Συνώνυμες φράσεις «ομαδικό πνεύμα» και «συλλογική δουλειά».

Γ. Αντωνυμία

Μία λέξη/φράση αντικαθίσταται με μια αντίθετή της.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Η ύφεση προκαλεί κοινωνική δυσαρέσκεια. Η ανάπτυξη εξασφαλίζει καλή ποιότητα ζωής και κοινωνική ειρήνη.

ΣΧΟΛΙΟ: Αντίθετες λέξεις «ύφεση» και «ανάπτυξη».

Δ. Υπωνυμία

Η συνοχή επιτυγχάνεται μέσω μιας σχέσης υπερώνυμου-υπώνυμου.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Η καταστροφή του περιβάλλοντος θα έχει ανυπολόγιστες συνέπειες για την ανθρωπότητα. Η μόλυνση της ατμόσφαιρας αυξάνει επικίνδυνα τη θερμοκρασία του πλανήτη και προκαλεί ήδη φυσικές καταστροφές.

ΣΧΟΛΙΟ: Η φράση «καταστροφή του περιβάλλοντος» αντικαθίσταται από την υπώνυμη φράση «Η «μόλυνση του περιβάλλοντος».

Ε. Μερώνυμία

Η συνοχή επιτυγχάνεται μέσω μιας σχέσης όλου-μέρους.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Το Κοινοβούλιο διχάστηκε. Οι βουλευτές έπρεπε να αποφασίσουν κατά συνείδηση.

ΣΧΟΛΙΟ: Η λέξη «Το Κοινοβούλιο» αντικαθίσταται από τη μερώνυμη λέξη «Οι βουλευτές».

Στ. Συνεμφάνιση θεματικού λεξιλογίου

Η συνοχή επιτυγχάνεται μέσω της συνύπαρξης λέξεων από το ίδιο θεματικό πεδίο.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Κλείδωσε την πόρτα φεύγοντας. Το παράθυρο έμεινε ανοιχτό.

ΣΧΟΛΙΟ: Η λέξη «πόρτα» αντικαθίσταται από τη λέξη «παράθυρο» που ανήκει στο ίδιο θεματικό πεδίο (σπίτι).

1.3.1.5 Συνδεδεικτότητα

Η συνδεδεικτότητα αναφέρεται στη χρήση συνδεδεικτών λέξεων/ φράσεων ή, αλλιώς, δεικτών λόγου, για να δηλωθούν οι νοηματικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ διαφορετικών τμημάτων λόγου. Οι δείκτες αυτοί μπορούν να ταξινομηθούν σε τέσσερις κατηγορίες: τους προσθετικούς, τους εναντιωματικούς, τους αιτιώδεις και τους χρονικούς (Halliday & Hasan 1976: 242-243).

Συναχικοί δεσμοί —
Στατικός
εννοιολογικός χάρτης

Μηχανισμοί
συναχής — Στατικός
εννοιολογικός χάρτης

Δείκτες λόγου —
Στατικός
εννοιολογικός χάρτης

Δείκτες λόγου —
Δυναμικός
εννοιολογικός χάρτης

ΔΕΙΚΤΕΣ ΛΟΓΟΥ	ΝΟΗΜΑΤΙΚΗ ΣΧΕΣΗ	ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ
Προσθετικοί	Απλή προσθήκη	και, επίσης, ακόμα, παρόμοια, ανάλογα
	Εμφατική προσθήκη	επιπρόσθετα, επιπλέον, εκτός αυτού, άλλωστε, εξάλλου, παρεμπιπτόντως, ας σημειωθεί ακόμη ότι...
	Σύγκριση	παρόμοια, όμοια, ανάλογα, από την άλλη, αφενός ... αφετέρου, την ίδια στιγμή, το ίδιο συμβαίνει και...
	Διάζευξη	ή, είτε, εναλλακτικά
	Επεξήγηση	δηλαδή, με άλλα λόγια, αυτό σημαίνει ότι..., με αυτό εννοώ..., έτσι, για παράδειγμα, λόγου χάρη, για να διευκρινιστεί, για να ειπωθεί διαφορετικά
Εναντιωματικοί	Απλή αντίθεση	αλλά, όμως
	Εμφατική αντίθεση	ωστόσο, αντίθετα, παρ' όλα αυτά, παρ' ότι, εντούτοις
	Ομολογία	πράγματι, στην πραγματικότητα, προφανώς
	Σύγκριση	από την άλλη, αφενός ... αφετέρου, την ίδια στιγμή, δε συμβαίνει όμως το ίδιο, διαφορετικά, όχι μόνο ... αλλά και
	Διόρθωση	αντί αυτού, μάλλον, αντιθέτως, τουλάχιστον
	Απόρριψη	σε κάθε περίπτωση πάντως, όπως και να έχει
Αιτιώδεις	Απλό αποτέλεσμα	άρα, έτσι, λοιπόν, συνεπώς, επομένως, ως εκ τούτου, εξαιτίας αυτού, ως αποτέλεσμα/ συνέπεια, κατά συνέπεια, σε αυτή τη βάση, από αυτό προκύπτει/έπεται
	Απλή αιτία	γιατί, διότι, γι' αυτό τον λόγο, εξαιτίας/λόγω αυτού, χάρη σε
	Συμπέρασμα	συμπερασματικά, καταλήγοντας, εν κατακλείδι
	Σκοπός	γι' αυτό τον σκοπό, με αυτό υπόψη
	Υπόθεση	σε αυτή την περίπτωση/περίσταση, κάτω από αυτές τις συνθήκες, εφόσον έτσι έχει η κατάσταση/τα πράγματα,
	Συσχετισμός	από αυτή την άποψη, αναφορικά με αυτό, σε διαφορετική περίπτωση, από άλλη οπτική γωνία, πέρα από αυτό, εδώ, αλλού, περισσότερο ... παρά
Χρονικοί	Χρονική ακολουθία	ύστερα, έπειτα, μετά από αυτό, ακολούθως, πρώτον ... δεύτερον, αργότερα, αρχικά ... έπειτα ... τέλος
	Ταυτόχρονο	την ίδια στιγμή, ταυτόχρονα, παράλληλα, τότε, κατά τη διάρκεια
	Προτερόχρονο	προηγουμένως, πριν
	Υστερόχρονο	τελικά, στο τέλος
	Παρελθόν	μέχρι τώρα/σήμερα
	Παρόν	τώρα, σε αυτό το σημείο, από στιγμή σε στιγμή
	Μέλλον	από εδώ και πέρα, στο εξής

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Είναι καιρός να κατανοήσει ο άνθρωπος ότι η ζωή αλλού ίσως υπάρχει, αλλά η προσδοκία να την συναντήσει δε θα πραγματωθεί εύκολα. Η ζωή όμως στη Γη ανθίζει ακόμα και τον περιμένει. Αν όσο είναι ακόμα καιρός τείνει το χέρι του προς τη ζωή αυτή, το φυτικό και ζωικό της θαύμα, τον Άλλο και τους άλλους, ίσως αισθανθεί λίγο πιο άξιος έποικος της Γης. Με άλλα λόγια, είναι σοφότερο να εξαντλήσουμε τις προσπάθειες για καλύτερη επικοινωνία, εδώ στη Γη. Το περίεργο ωστόσο είναι ότι, όσο η επικοινωνία αυτή πυκνώνει με το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, το διαδίκτυο και τα κινητά τηλέφωνα, τόσο η μοναξιά μας, η ανθρωπίνη, μεγαλώνει και η αποξένωση κυριαρχεί. Φαίνεται λοιπόν ότι αυτό που απαιτείται είναι κάτι περισσότερο από την τεχνολογική έκρηξη της εποχής: απαιτείται βαθύτερη παιδεία και ουσιαστικότερες αξίες του πολιτισμού. Οι εφιάλτες, άλλωστε, από τα περιβαλλοντικά προβλήματα πληθαίνουν, και η Γη δε φαίνεται να αντέχει για καιρό ακόμα την αφροσύνη μας.

ΣΧΟΛΙΟ: Στην παράγραφο χρησιμοποιούνται συνδετικές λέξεις/φράσεις για να εξασφαλιστεί η συνοχή των προτάσεων της. [α] «όμως»: Δηλώνει αντίθεση ανάμεσα στην αδυναμία εντοπισμού ζωής στο σύμπαν και την ομορφιά της ζωής στη Γη. [β] «Με άλλα λόγια»: Επεξηγεί την πρόταση που έχει καταθέσει προηγουμένως. [γ] «ωστόσο»: Αντιθέτει την πυκνωση των επικοινωνιών με τη διεύρυνση του αισθήματος μοναξιάς. [δ] «άλλωστε»: Προσθέτει με έμφαση στο πρόβλημα της μοναξιάς αυτό της οικολογικής κρίσης.

1.3.1.6 Συντακτικά σχήματα

Υπάρχουν δύο συντακτικοί μηχανισμοί εξασφάλισης της συνοχής ενός κειμένου: η επανάληψη και ο παραλληλισμός.

Στην **επανάληψη** η συνοχή των τμημάτων λόγου επιτυγχάνεται μέσω της επανάληψης μιας λέξης/φράσης που εμφανίζεται και στα δύο. Συχνά συνυπάρχει ως μηχανισμός και η αναφορά.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Ο επιστήμονας έχει ηθική και πολιτική ευθύνη απέναντι στην κοινωνία του. Την ευθύνη αυτή πρέπει πάντοτε να την αναλαμβάνει, ώστε να αποφεύγονται οι διάφορες στρεβλώσεις που παρατηρούνται σήμερα στον χώρο της έρευνας.

ΣΧΟΛΙΟ: Επανάληψη («ευθύνη») και ονοματική αναφορά («Αυτή»), ρηματική αναφορά και έλλειψη («Ο επιστήμονας» > «να την αναλαμβάνει»).

Στον **παραλληλισμό** η συνοχή επιτυγχάνεται με την εκτεταμένη επανάληψη ενός συντακτικού σχήματος. Και ο τρόπος αυτός συνδέεται συχνά με την αναφορά.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Τα ομαδικά παιχνίδια υπηρετούν μεγάλο ηθικό σκοπό: σε συνηθίζουν να υποτάξεις την ατομικότητά σου σε μια γενική ενέργεια. Να μη νιώθεις πως είσαι άτομο ανεξάρτητο, παρά μέλος μιας ομάδας. Να υπερασπίζεσαι όχι μονάχα την ατομική σου τιμή παρά ολόκληρη την τιμή της ομάδας όπου ανήκεις: σχολή, πανεπιστήμιο, πόλη, έθνος. Έτσι, από σκαλοπάτι σε σκαλοπάτι, το παιχνίδι μπορεί να σε ανεβάσει στις πιο ψηλές κι αφιλόκερδες κορυφές της ενέργειας.

ΣΧΟΛΙΟ: Επανάληψη πρότασης με «να»

Τι μάθαμε;

Η συνοχή είναι μια κειμενική λειτουργία με την οποία διατηρείται με λεξικογραμματικά μέσα η νοηματική αλληλουχία των τμημάτων ενός κειμένου (π.χ. ενότητων, παραγράφων, προτάσεων).

Συνοχή —
Κείμενα
& Δραστηριότητες

1.3.2 Συνεκτικότητα

Ενώ η έννοια της συνοχής αφορά τη λεξικογραμματική σύνδεση κειμενικών τμημάτων, η συνεκτικότητα αναφέρεται στη νοηματική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στα τμήματα αυτά. Με άλλα λόγια, οι ομιλητές, στη βάση της γνώσης που έχουν για τον κόσμο και το κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο, έχουν την ικανότητα να κατανοήσουν τη νοηματική σχέση που διέπει δύο επάλληλα εκφωνήματα ή ρητορικές ενότητες ενός κειμένου.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Θα γράψω καλά στις εξετάσεις. Έχω διαβάσει πολύ.

ΣΧΟΛΙΟ: Η συνοχή των δύο προτάσεων εξασφαλίζεται με ρηματική αναφορά (καταλήξεις των ρημάτων), χωρίς ωστόσο να αποκαλύπτει τη νοηματική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσά τους. Παρ' όλα αυτά, ο ακροατής αντιλαμβάνεται εύκολα από τη συνεμφάνιση των δύο προτάσεων πως πρόκειται για μια σχέση αιτίου-αποτελέσματος, καθώς οι προηγούμενες επικοινωνιακές εμπειρίες έχουν δημιουργήσει ένα νοητικό σχήμα που συσχετίζει λογικά τη μελέτη με την επιτυχία στις εξετάσεις.

Από την άλλη, εκφωνήματα που συνδέονται με συνοχικούς δεσμούς δεν δημιουργούν αναγκαστικά ένα συνεκτικό κείμενο.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

[Π1] *Το αυτοκίνητό μου είναι μαύρο.* [Π2] *Το μαύρο χρώμα ήταν πολύ της μόδας στη δεκαετία του '70.* [Π3] *Κατά συνέπεια, στα εβδομήντα τους χρόνια οι πιο πολλοί άνθρωποι έχουν πάρει σύνταξη.* [Π4] *Με τον όρο αυτό εννοούμε τη σωστή πλοκή των λέξεων στον προφορικό ή γραπτό λόγο.* [Π5] *Ο λόγος δηλαδή θεωρείται από πολλούς ειδικούς αποκλειστικό προνόμιο του ανθρώπου.* [Π6] *Ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον.*

(Λουίζα Βακιρτζή, Κειμενική συναγωγή και συγκροτημένο-συνεκτικό κείμενο, ΑΠΘ, 1998).

ΣΧΟΛΙΟ: Οι προτάσεις της παραγράφου συνδέονται με διάφορους μηχανισμούς συνοχής: επανάληψη (Π1 > Π2 και Π5 > Π6), αναφορά (Π3 > Π4), συνδετικότητα αποτελέσματος (Π2 > Π3) και επεξήγησης (Π4 > Π5). Παρ' όλα αυτά, η παρουσία κειμενικών δεικτών συνοχής δεν εξασφαλίζει την ομαλή παραγωγή και μετάδοση του μηνύματος, το απόσπασμα δηλαδή στερείται κειμενικότητας.

Επομένως, για να θεωρηθεί ένα σύνολο εκφωνημάτων ως κείμενο με νόημα, θα πρέπει να διαθέτει εκτός από συνοχή και συνεκτικότητα.

1.3.3 Τα κειμενικά σχήματα και η ρητορική της παραγράφου

Το δομικό σχήμα «θεματική περίοδος – λεπτομέρειες – κατακλείδα», που κυριάρχησε τις τελευταίες δεκαετίες στη γλωσσική διδασκαλία, δεν αποτελεί κοινό στοιχείο όλων των παραγράφων. Σε διάφορα κείμενα συναντάμε παραγράφους ή σύνολα παραγράφων που οργανώνονται με βάση ποικίλα δομικά σχήματα, καθώς δεν υπάρχει ένα και μοναδικό μοντέλο οργάνωσης για όλους τους τύπους και τα είδη των κειμένων.

1.3.3.1 Τα είδη της παραγράφου

Η παράγραφος είναι ένας τρόπος οργάνωσης και διάταξης του κειμένου. Στο επίπεδο της μορφής (τυπογραφική παράγραφος) διακρίνεται από τις υπόλοιπες παραγράφους από το περιθώριο/εσοχή (ακόμα και το σημάδι §) που υπάρχει στην αρχή της και το κενό στο τέλος της. Στα «ψηφιακά» κείμενα, όπου δεν υπάρχει δυνατότητα τοποθέτησης περιθωρίου στην αρχή, οι παράγραφοι διακρίνονται από το κενό στο τέλος τους ή/και την ύπαρξη κενής γραμμής ανάμεσά τους. Στο επίπεδο του περιεχομένου (θεματική παράγραφος) αποτελεί μια δομική μονάδα του κειμένου –πάνω από το επίπεδο της πρότασης– με νοηματική αυτοτέλεια. Με τις δύο αυτές διαστάσεις της (τυπογραφική και θεματική) η παραγραφοποίηση διευκολύνει την ανάγνωση, καθώς οργανώνει το κεντρικό θέμα σε επιμέρους διακριτά υποθέματα και επιτρέπει με αυτό τον τρόπο στον αναγνώστη να αναγνωρίσει τη συλλογιστική πορεία του συγγραφέα, όπως αυτή ξεδιπλώνεται από παράγραφο σε παράγραφο. Πολλές φορές βέβαια –ειδικά στα σύγχρονα κείμενα– η τυπογραφική και η θεματική παράγραφος δεν ταυτίζονται είτε από σφάλμα του συγγραφέα είτε από επιλογή. Για παράδειγμα, μια παράγραφος μπορεί είτε να προεκτείνει το θέμα μιας προηγούμενης παραγράφου (οπισθοσκοπική παράγραφος), δημιουργώντας μαζί της μια θεματική ενότητα), είτε να αναπτύσσει περισσότερα του ενός θέματα (πολυθεματική παράγραφος).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 1

Ιδού λοιπόν γιατί αμφισβητείται ο «πολιτισμός» μας. Με το κυνηγητό των ανέσεων, τη δίψα της πολυτέλειας, την επιδειξιμανία υποδούλωσε τον δημιουργό στα δημιουργήματά του, το πνεύμα στις επινοήσεις και στις κατασκευές του. Έκανε τον άνθρωπο δυστυχή (σωματικά και ψυχικά τσακισμένο, νευρικά εξαντλημένο, πρόωρα γερασμένο – ή ηθικά ανάπηρο, κοινωνικά απόβλητο, αποθριωμένο) μ' εκείνα ακριβώς τα μέσα που περίμενε να του αλαφρώσουν το βάρος της ζωής.

(Ε. Π. Παπανούτσος, Η κρίση του πολιτισμού μας, εκδ. Φιλιππότη, 1978)

ΣΧΟΛΙΟ: Η παραπάνω παράγραφος είναι ταυτόχρονα τυπογραφική και θεματική. Η αιτιολογική εισαγωγική πρόταση («γιατί αμφισβητείται ο “πολιτισμός” μας») προαναγγέλλει πως το θέμα της θα είναι η αιτιολόγηση της στάσης αμφισβήτησης του σύγχρονου ανθρώπου απέναντι στον πολιτισμό του. Οι υποστηρικτικές προτάσεις πράγματι εξηγούν τη στάση αυτή, παρουσιάζοντας την αρνητική επίδραση του πολιτισμού στον άνθρωπο, και αναδεικνύεται από τη χρήση των ρημάτων δράσης «υποδούλωσε» και «Έκανε», με (εννοούμενο) δράστη/υποκείμενο τον «πολιτισμό» και αποδέκτη της δράσης/αντικείμενο «τον δημιουργό» και «τον άνθρωπο».

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 2

Ένας ξένος συγγραφέας έχει κάνει την παρατήρηση ότι, αν ο Δάσκαλος δεν πλουτίζει ούτε ανακαινίζει τα επιστημονικά του εφόδια και τις επαγγελματικές του δεξιότητες, είναι γιατί έχει να κάνει πάντοτε με παιδιά, ανώριμους δηλαδή και με περιορισμένη ικανότητα ανθρώπους, που εύκολα δεσπόζει στον κύκλο τους. Επομένως, του λείπει ο «ανταγωνισμός» με ομοίους του, που είναι πάντοτε έτοιμοι και πολλές φορές ικανοί να του αμφισβητήσουν την υπεροχή, όπως συμβαίνει στα άλλα επαγγέλματα. Δε χρειάζεται να «πολεμήσει» σκληρά και προς σκληρούς αντιπάλους, σαν τους βιοπαλαιστές: μέσα στην τάξη είναι ο «ένας», «ο παντογνώστης», «ο φωτισμένος». Ποια δύναμη και ποια σοφία μπορούν ν' αντιπαρατάξουν στο «πνεύμα» του οι μικροί μαθητές; Και για τούτο επαναπαύεται στα λιγοστά πνευματικά του κεφάλαια.

Αξιοπρόσεκτη η παρατήρηση (σ.σ. πως ο δάσκαλος δεν αναπτύσσει τις γνώσεις και τις δεξιότητές του, γιατί απέναντί του έχει μαθητές που τον αντιμετωπίζουν σαν αυθεντία). Δεν αληθεύει όμως στη δική μας εποχή. Γιατί σήμερα και τα παιδιά είναι πολύ διαφορετικά από άλλοτε και ο αέρας, το «κλίμα» του σχολείου έχει αλλάξει. Παλαιότερα ο μαθητής περίμενε να φωτιστεί αποκλειστικά και μόνο από το Δάσκαλό του. Σήμερα οι πηγές των πληροφοριών έχουν πολλαπλασιαστεί σε βαθμό εκπληκτικό και οι κρουνοί τους (η εφημερίδα, το περιοδικό, το ραδιόφωνο, η τηλεόραση) ρέουν μέσα στο σπίτι. Μπορεί λοιπόν ο μαθητής, ανάλογα με τη δύναμη και την όρεξή του, να προμηθεύεται ελεύθερα και απεριόριστα «ειδήσεις» από όλες τις περιοχές της ανθρώπινης περιέργειας: ιστορικές, γεωγραφικές, βιολογικές, ανθρωπολογικές, φυσικής, χημείας, κοσμογραφίας, ηλεκτρολογίας, κάθε λογής «τεχνικής».

Έπειτα, το σημερινό «παιδί» έχει λευτερωθεί από τους «κληρονομικούς» ενδοιασμούς, τις πλεγματικές αναχαιτίσεις που παλαιότερα έκαναν το μαθητή να σκύβει παθητικά το κεφάλι και να δέχεται αδιαμαρτύρητα την «αυθεντία» του Δασκάλου, του οποιουδήποτε Δασκάλου. Σηκώνεται και διατυπώνει με θάρρος προς κάθε κατεύθυνση τις απορίες, τις αντιρρήσεις, τις δικές του γνώμες. Και επειδή σήμερα σειέται παντού το κοινωνικό έδαφος από τα προβλήματα που έχουν γεννήσει οι οικονομικές εξελίξεις και οι πολιτικές ζυμώσεις σε όλες τις χώρες του κόσμου, η «αμφισβήτηση» έχει εισβάλει στα σχολεία και έχει κάνει δύσκολο το έργο του Δασκάλου.

ΣΧΟΛΙΟ: Στο απόσπασμα (Ε.Π. Παπανούτσος, *Παιδεία: το μεγάλο μας πρόβλημα*) υπάρχουν τρεις τυπογραφικές παράγραφοι, ωστόσο η §2 και η §3 μπορούν να θεωρηθούν μια θεματική παράγραφος.

Στην §1 παρουσιάζεται η άποψη ενός ξένου συγγραφέα, σύμφωνα με την οποία ο δάσκαλος, καθώς υπερτερεί γνωστικά έναντι των μαθητών, λειτουργεί ως αυθεντία και δεν έχει κίνητρο αυτοβελτίωσης.

Σκοπός του συγγραφέα στην §2 και §3 είναι η αντίκρουση της θέσης αυτής (βλ. εισαγωγικό ισχυρισμό «Δεν αληθεύει όμως στη δική μας εποχή») με βασικό επιχειρήμα/εξήγηση πως τόσο οι μαθητές όσο και το σχολείο έχουν αλλάξει (βλ. αιτιολογική πρόταση «Γιατί σήμερα και τα παιδιά είναι πολύ διαφορετικά από άλλοτε και ο αέρας, το “κλίμα” του σχολείου έχει αλλάξει»). Για να υποστηριχθεί η διαφοροποίηση των μαθητών, στις υποστηρικτικές προτάσεις της §2 συγκρίνεται ο μαθητής του παρελθόντος, που είχε ως μοναδική πηγή γνώσης τον εκπαιδευτικό («Παλαιότερα ο μαθητής περίμενε να φωτιστεί αποκλειστικά και μόνο από το Δάσκαλό του») με το σημερινό, που διαθέτει και άλλες πηγές πληροφόρησης («Σήμερα οι πηγές των πληροφοριών [...] κάθε λογής “τεχνικής”»).

Στο 1ο μέρος των υποστηρικτικών προτάσεων της §3 («Έπειτα, το σημερινό “παιδί” έχει λευτερωθεί [...] τις δικές του γνώμες») συνεχίζεται η σύγκριση της §2, ενώ στο 2ο μέρος («Και επειδή σήμερα σειέται παντού [...] και έχει κάνει δύσκολο το έργο του Δασκάλου»)

προστίθεται η διαφοροποίηση του «κλίματος» του σχολείου ως υποστήριξη της αιτιολογικής πρότασης της §2.

Η διαφοροποίηση της θεματικής παραγράφου σε δύο τυπογραφικές γίνεται προφανώς για λόγους υποβοήθησης της ανάγνωσης και διευκόλυνσης της αναγνώρισης της συλλογιστικής πορείας του συγγραφέα.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 3

Μια σημαντική πρόκληση στο ξεκίνημα του 21ου αιώνα είναι με ποιον τρόπο θα διαφυλαχθούν τα ιδανικά της ειρήνης, της ελευθερίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Η απάντηση είναι: κατάλληλη αγωγή και παιδεία. Το ίδιο ισχύει για τα ηθικά διλήμματα που θέτει η ασύλληπτη επιστημονική πρόοδος (κλωνοποίηση, παραγωγή ανθρώπινων εμβρύων, μεταλλαγμένα προϊόντα, οικολογικές καταστροφές κ.ά.). Το κράτος πρόσφερε ως τώρα εκπαίδευση και λιγότερο παιδεία. Η ευρύτερη καλλιέργεια είναι προσωπική κατάκτηση που απαιτεί θυσίες. Η διά βίου εκπαίδευση και κατάρτιση μετατοπίζει το κέντρο βάρους από το κράτος στο άτομο, το οποίο οφείλει να έρθει σε επαφή με πολλούς τομείς γνώσης σε διάφορες μορφές της. Η μετάβαση από την τοπική στην παγκόσμια κοινωνία προϋποθέτει γλωσσομάθεια, ανοχή στη διαφορετικότητα και στον πολυπολιτισμό, πνεύμα συνεργασίας και συναδέλφωσης στο «παγκόσμιο χωριό», στο οποίο έχει μεταβληθεί ο πλανήτης μας. Και εδώ στην Ελλάδα έχουν γίνει ορατές οι πολλαπλές όψεις της παγκοσμιοποίησης στην κοινωνιολογική και οικονομική εκδοχή της. Τα όρια των εθνικών κρατών, στην παραδοσιακή μορφή τους, εξαλείφονται, καθώς διακινούνται εκατομμύρια άνθρωποι, αγαθά και ιδέες με απίστευτη ταχύτητα. Η εμμονή όμως στα οικονομικά συμφέροντα και στους κανόνες της ελεύθερης αγοράς, η επιβολή του καταναλωτικού προτύπου της αφθονίας, το διευρυνόμενο χάσμα ανάμεσα στα φτωχά και στα πλούσια κράτη, η κρίση της δημοκρατικής συμμετοχής και του κράτους πρόνοιας, η κοινωνική περιθωριοποίηση και ο αποκλεισμός και τόσα άλλα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο κόσμος δημιουργούν κλίμα ανησυχίας για το μέλλον.

ΣΧΟΛΙΟ: Η τυπογραφική παράγραφος που προηγείται (Ελένη Στεφάνου, «Οι νέες προκλήσεις στον χώρο της εκπαίδευσης», *Το Βήμα*, 24/11/2008) μπορεί να διακριθεί σε τρεις (3) επιμέρους θεματικές. Στην πρώτη («Μια σημαντική πρόκληση [...] οικολογικές καταστροφές κ.ά.»), σκοπός της συντάκτριας είναι να παρουσιάσει την παιδεία ως λύση των προκλήσεων που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα στον 21ο αιώνα (βλ. νοηματοδοτικές λέξεις «τρόπο» και «απάντηση»). Στη δεύτερη («Το κράτος πρόσφερε ως τώρα [...] έχει μεταβληθεί ο πλανήτης μας»), επιχειρείται η εξήγηση της σημασίας της παιδείας με τον συσχετισμό των χαρακτηριστικών της διά βίου μάθησης με τις δεξιότητες που απαιτούνται στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Στην τρίτη («Και εδώ στην Ελλάδα [...] κλίμα ανησυχίας για το μέλλον»), ενισχύεται η άποψη για τη σημασία της παιδείας μέσω της παράθεσης των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης. Ο χωρισμός της τυπογραφικής παραγράφου σε τρεις θεματικές είναι περισσότερο επικοινωνιακά αποτελεσματικός, γιατί διευκολύνει την ανάγνωση και την κατανόηση της συλλογιστικής πορείας της συντάκτριας.

Το είδη
της παραγράφου –
Δραστηριότητα

1.3.3.2 Η δομή της παραγράφου

Η παράγραφος –παρότι οργανικό τμήμα ενός μεγαλύτερου κειμένου– χαρακτηρίζεται από κλειστότητα, υπάρχει δηλαδή μία πρόταση που την ανοίγει (εισαγωγική πρόταση) και μία πρόταση που την κλείνει (καταληκτική πρόταση). Χαρακτηρίζεται επίσης από *θεματική ενότητα*, αρθρώνεται δηλαδή γύρω από ένα θέμα, το οποίο αναπτύσσει με τις προτάσεις που περιέχει (υποστηρικτικές προτάσεις).

A. Η εισαγωγική (θεματική) πρόταση

Ο ρόλος της εισαγωγικής πρότασης είναι καταρχήν συνδετικός, εξασφαλίζει δηλαδή τη συνοχή της παραγράφου με τις προηγούμενες, αξιοποιώντας τους κατάλληλους συνδετικούς δεσμούς (αναφορά, επανάληψη, συνδετικότητα κτλ.). Πολλές φορές όμως η εισαγωγική πρόταση επιτελεί τη λειτουργία της θεματοποίησης, παρουσιάζει δηλαδή το θέμα που θα αναπτυχθεί στην παράγραφο.

Η πληροφοριακή δομή της θεματικής πρότασης συγκροτείται από δύο επιμέρους τμήματα: (1) τη **βασική ιδέα** για την οποία γίνεται λόγος σε ολόκληρο το κείμενο, και (2) την **κατευθυντήρια ιδέα**, που διαφοροποιεί νοηματικά τη συγκεκριμένη παράγραφο και εξελίσσει τη συλλογιστική πορεία του συγγραφέα.

Φυσικά το θέμα μιας παραγράφου δεν είναι υποχρεωτικό να δηλωθεί ρητώς με μια ξεχωριστή πρόταση και αυτό είναι που κατά κανόνα συμβαίνει στα σύγχρονα κείμενα και ειδικά στα ψηφιακά. Η ύπαρξη λοιπόν μιας θεματικής πρότασης δεν είναι δεσμευτική και αφορά ίσως πλέον αποκλειστικά τα ακαδημαϊκά, δοκιμιακού χαρακτήρα, κείμενα. Ακόμα και όταν απουσιάζει πάντως, μπορεί (ή τουλάχιστον πρέπει να μπορεί) να συνάγεται εύκολα από τον αναγνώστη, αλλιώς η παράγραφος παραμένει μια απλή τυπογραφική υποδιαίρεση του κειμένου. Όταν πάλι μια παράγραφος διαθέτει θεματική πρόταση, αυτή έχει ως φυσική θέση την αρχή της (ιεραρχική οργάνωση), αν και μπορεί να βρίσκεται και σε άλλα σημεία, για παράδειγμα ως τμήμα της καταληκτικής πρότασης, ή ακόμα και στη μέση, μεταξύ υποστηρικτικών προτάσεων που αναφέρονται σε αυτή. Μπορεί επίσης το θέμα μιας παραγράφου να εκτείνεται σε περισσότερες από μία προτάσεις.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Καθ' όλη την περίοδο της προετοιμασίας του μαθητή για τις πανελλήνιες εξετάσεις, τις πιο επίπονες και σημαντικές των μαθητικών χρόνων, η διατροφή έχει τον δικό της εξέχοντα ρόλο. Μια πλήρης και ισορροπημένη διατροφή βοηθάει τον μαθητή να είναι πιο υγιής και ισχυρός, για να έχει καλύτερη απόδοση στο διάβασμά του. Έτσι, η περίοδος της προετοιμασίας απαιτεί κατάλληλο προγραμματισμό, όχι μόνο στο διάβασμα αλλά και στη διατροφή του μαθητή.

Είναι προφανές πως το διαιτολόγιο πρέπει να περιλαμβάνει όλες τις ομάδες τροφίμων στις κατάλληλες γι' αυτόν ποσότητες, δίνοντας έμφαση στα γαλακτοκομικά, τα φρούτα και τα λαχανικά, τροφές που πολλές φορές παραλείπονται ή δεν καταναλώνονται σε επαρκείς ποσότητες. Περιεκλείοντας όλες τις ομάδες τροφίμων στο καθημερινό διαιτολόγιο, μπορούν να καλυφθούν όλες οι ανάγκες του μαθητή σε μακροθρεπτικά (υδατάνθρακες, πρωτεΐνες και λίπη) και μικροθρεπτικά συστατικά (βιταμίνες, μέταλλα και ιχνοστοιχεία), χωρίς να απαιτούνται εξωγενή συμπληρώματα. Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει, κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας ή των ημερών των εξετάσεων, να ακολουθείται οποιουδήποτε είδους δίαιτα αδυνατίσματος.

Η ισορροπία και το μέτρο στην επιλογή των τροφίμων συμβάλλουν σημαντικά στην απόδοση του μαθητή στο διάβασμα, αλλά ο ρόλος της διατροφής δεν περιορίζεται μόνο σε αυτούς τους δύο παράγοντες. Η σωστή κατανομή των γευμάτων μπορεί να βοηθήσει σημαντικά στη διάθεση

και στην αυτοσυγκέντρωση. Η κατανάλωση μικρών και συχνών γευμάτων συμβάλλει στο να βρίσκεται ο μαθητής σε μεγαλύτερη εγρήγορηση και να αυξάνεται η αποδοτικότητά του. Αντίθετα, τα μεγάλα γεύματα προκαλούν υπνηλία και μειώνουν τη συγκέντρωση και την ικανότητα απομνημόνευσης και σκέψης του παιδιού. Έτσι, είναι προτιμότερο να καταναλώνονται μικρότερες ποσότητες τροφίμων ανά δύο-τρεις ώρες, ώστε ο μαθητής να μην αισθάνεται ούτε το αίσθημα της πείνας (λόγω πολύωρης αποχής από το φαγητό) ούτε το αίσθημα του υπερκορεσμού, που επίσης δε βοηθάει στο στόχο του.

[Άρθρο από τον επαρχιακό Τύπο]

ΣΧΟΛΙΟ: Η εισαγωγική πρόταση της §2 ξεκινά με την εισαγωγική φράση «Είναι προφανές πως...» και εξασφαλίζει τη συνοχή με την §1 μέσω της λεξιλογικής σχέσης υπωνυμίας («διατροφή» - «διαιτολόγιο») και της αναφοράς («διατροφή του μαθητή» - «γι' αυτόν») και παρουσιάζει το θέμα/σκοπό της παραγράφου που είναι η καθοδήγηση σχετικά με την επιλογή των τροφίμων (βλ. σχόλιο: «όλες τις ομάδες τροφίμων στις κατάλληλες γι' αυτόν ποσότητες»). Η εισαγωγική πρόταση της §3 εξασφαλίζει τη συνοχή μέσω της συνωνυμίας («όλες τις ομάδες τροφίμων στις κατάλληλες γι' αυτόν ποσότητες» - «Η ισορροπία και το μέτρο»), ενώ το θέμα της παραγράφου παρουσιάζεται στην επόμενη πρόταση (βλ. σχόλιο: «σωστή κατανομή των γευμάτων»).

B. Οι υποστηρικτικές προτάσεις (λεπτομέρειες)

Οι υποστηρικτικές προτάσεις αποτελούν ουσιαστικά το κύριο σώμα της παραγράφου, τις προτάσεις με τις οποίες αναλύεται το θέμα της, είτε αυτό δηλώνεται ρητώς με μία θεματική πρόταση είτε όχι. Οι προτάσεις αυτές διακρίνονται σε **μείζονες** (περιέχουν τις κύριες πληροφορίες της παραγράφου) και **ελάσσονες** (περιέχουν τις δευτερεύουσες πληροφορίες, εκείνες με τις οποίες συμπληρώνονται, αναλύονται, επεξηγούνται κτλ. οι κύριες).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Ένα σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο σημερινός κόσμος είναι το πρόβλημα του παρελθόντος. Τι θα γίνει; Θα συνεχίσει τον καθιερωμένο διάλογο του εκάστοτε παρόντος με το παρελθόν, θα αναγνωρίσει πως αυτό το παρελθόν περικλείει και εκφράζει εύγλωττα μιαν αξία απολύτως έγκυρη και αναγκαία για τη σημερινή πραγματικότητα ή θα το απορρίψει;

Φαίνεται πως η εποχή μας προτιμά να απορρίψει το παρελθόν. Κάθε μέρα που περνάει, η φωνή του παρελθόντος εξασθενεί, απομακρύνεται για τους περισσότερους από εμάς που επιδιώκουμε να ζήσουμε την εποχή μας και σπάνια σκεφτόμαστε να πάμε αντίθετα στο ρεύμα... Κάθε μέρα που περνάει, το παρελθόν ως Ιστορία, ως Τέχνη, ως στοχασμός, ως αποκάλυψη του μυστηρίου μέσα μας και γύρω μας δε μας λέει τίποτε. Επισκεπτόμαστε ένα μουσείο και φεύγουμε από εκεί ασυγκίνητοι. Τριγυρνούμε σε μια πολιτεία που το παρελθόν την έχει ανυψώσει σε μνημείο κάλλους και Ιστορίας, και δε μένει ξύπνια μέσα μας παρά μια κοντόφθαλμη και δυσκίνητη περιέργεια ή, το χειρότερο, μια καταγέλαστη ματαιοδοξία πως βρισκόμαστε, πως γνωρίζουμε, πως σκεφτήκαμε τη φημισμένη αυτή πολιτεία. Αλλά βαθύτερα, αυτή η πολιτεία για μας δεν έχει φωνή, δεν έχει φυσιογνωμία, δε μας φέρνει κανένα μήνυμα. Το παρελθόν της απομένει για τον εσωτερικό μας κόσμο βουβό. [...]

[Κώστας Τσιρόπουλος, *Αυτοψία της εποχής*. Εκδόσεις των Φίλων (1966)]

ΣΧΟΛΙΟ: Η εισαγωγική πρόταση της §2 ξεκινά με την εισαγωγική φράση «Φαίνεται πως...» και εξασφαλίζει τη συνοχή με την §1 (βλ. επανάληψη «παρελθόν» και συνωνυμία «ο σημερινός κόσμος» > «η εποχή μας») και παρουσιάζει το θέμα/ισχυρισμό του συγγραφέα (θέμα:

παρελθόν & σχόλιο: προτιμά να απορρίψει»). Οι δύο επόμενες προτάσεις («Κάθε μέρα που περνάει, η φωνή του παρελθόντος...» και «Κάθε μέρα που περνάει, το παρελθόν ως Ιστορία...») επεξηγούν την έννοια της απόρριψης, είναι δηλαδή μείζονες υποστηρικτικές προτάσεις. Οι τελευταίες προτάσεις («Επισκεπτόμαστε...» και «Τριγυρνούμε...») τεκμηριώνουν με παραδείγματα τη φράση της 3ης πρότασης «δε μας λέει τίποτε», είναι δηλαδή ελάσσονες υποστηρικτικές προτάσεις της θεματικής πρότασης της παραγράφου.

Για να θεωρηθούν επικοινωνιακά αποτελεσματικές οι υποστηρικτικές προτάσεις μιας παραγράφου, πρέπει να ανταποκρίνονται σε τέσσερα κριτήρια:

1. *Ποσότητα*: Η ποσότητα των πληροφοριών πρέπει να είναι επαρκής για την υποστήριξη του θέματος της παραγράφου, αλλά όχι υπερβολική σε πλήθος ώστε να αποπροσανατολίζει.
2. *Ποιότητα*: Οι υποστηρικτικές προτάσεις πρέπει να ανταποκρίνονται στην αλήθεια και να μην περιλαμβάνονται πληροφορίες για τις οποίες δεν υπάρχουν επαρκείς εγγυήσεις.
3. *Συνάφεια*: Οι πληροφορίες των υποστηρικτικών προτάσεων πρέπει να είναι σχετικές με το θέμα.
4. *Τρόπος*: Οι υποστηρικτικές προτάσεις πρέπει να χαρακτηρίζονται από σαφήνεια, συντομία, μεθοδικότητα οργάνωσης και καταλληλότητα ύφους.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Οι πρωταρχικοί παράγοντες που καθιστούν την αυτομόρφωση αναγκαία για τα άτομα των σύγχρονων κοινωνιών είναι οι νέες επιστημονικές και τεχνολογικές ανακαλύψεις και οι συνεπακόλουθες μεταμορφώσεις της αγοράς εργασίας. Μία από τις συνέπειες αυτών των αλλαγών είναι ότι πολλά επαγγέλματα χάνουν γρήγορα την αξία και τη χρησιμότητά τους, ενώ οι γνώσεις και οι δεξιότητες που τα άτομα κατέκτησαν στα πρώτα στάδια της ζωής τους καθίστανται ανεπαρκείς για το παρόν και το μέλλον. Κατά συνέπεια, η συνολική τεχνολογική αναδιάρθρωση της εργασιακής δραστηριότητας στερεί όλο και περισσότερο στα άτομα τη δυνατότητα να διατηρούν μία και μοναδική επαγγελματική ταυτότητα σε όλη τη διάρκεια της ενεργού ζωής τους και έτσι οι νέοι άνθρωποι των τεχνολογικών κοινωνιών καλούνται να αλλάξουν δύο ή τρία επαγγέλματα στην επαγγελματική πορεία τους. Το γεγονός αυτό επιβάλλει στα άτομα να κατακτούν διαρκώς γνώσεις, να ανανεώνουν τις δεξιότητές τους, να αποκτούν γρήγορα νέες ειδικεύσεις, δηλαδή, να εκπαιδεύονται συνεχώς.

[Αλεξάνδρα Κορωναίου, *Εκπαιδεύοντας εκτός σχολείου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα (2010)]

ΣΧΟΛΙΟ: Σκοπός της συντάκτριας στην παράγραφο, όπως διαφαίνεται στην εισαγωγική πρόταση, είναι η εξήγηση της αναγκαιότητας της αυτομόρφωσης (βλ. θέμα: «Οι πρωταρχικοί παράγοντες που καθιστούν την αυτομόρφωση αναγκαία για τα άτομα των σύγχρονων κοινωνιών») με κύριο επιχείρημα την επιστημονική πρόοδο και την επίδρασή της στην αγορά εργασίας (βλ. σχόλιο: «οι νέες επιστημονικές και τεχνολογικές ανακαλύψεις και οι συνεπακόλουθες μεταμορφώσεις της αγοράς εργασίας»). Η εξήγηση υποστηρίζεται με δύο προτάσεις: η πρώτη («Μία από τις συνέπειες...») αναδεικνύει ως αποτέλεσμα των αλλαγών την απαξίωση επαγγελμάτων και επαγγελματικών γνώσεων και η δεύτερη («Κατά συνέπεια...») το αποτέλεσμα της απαξίωσης, την αναπόφευκτη συχνή αλλαγή επαγγελμάτων. Έτσι, η συντάκτρια καταλήγει στο συμπέρασμα («Το γεγονός αυτό επιβάλλει...») πως η αυτομόρφωση αποτελεί πλέον αναγκαιότητα. Οι δύο υποστηρικτικές προτάσεις ως προς την ποιότητα μπορεί να θεωρηθούν επαρκείς, αφού –με βάση την κοινή εμπειρία– θεωρούνται αληθείς. Επαρκείς θεωρούνται και από άποψη ποσότητας: αν και καθεμία από αυτές θα μπορούσε να τεκμηριωθεί περαιτέρω, αυτό θα καθιστούσε πλεοναστική την πληροφόρηση σε ένα

κειμενικό είδος (δοκίμιο) που δεν αποσκοπεί στην εξαντλητική ανάλυση του θέματος. Επίσης, χαρακτηρίζονται από συνάφεια με το θέμα, καθώς συνδέονται μεταξύ τους με σχέση αιτίου-αποτελέσματος και καταλήγουν με λογική αναγκαιότητα στο συμπέρασμα. Τέλος, ως προς τον τρόπο, οι πληροφορίες είναι σύντομες και σαφείς, οργανωμένες με το σχήμα αίτιο-αποτέλεσμα και ακαδημαϊκό ύφος (βλ. μακροπερίοδο και υποτακτικό λόγο, γ' ρηματικό πρόσωπο κτλ.), όπως αρμόζει στο αποδεικτικό δοκίμιο.

Γ. Η καταληκτική (κατακλείδα) πρόταση

Η καταληκτική πρόταση της παραγράφου ολοκληρώνει την ανάπτυξη, γι' αυτό και περιλαμβάνει δείκτες λόγου αποτελέσματος ή συμπερασμού (π.χ. «έτσι», «λοιπόν», «επομένως», «γι' αυτό τον λόγο» κτλ.) και μετακειμενικές εκφράσεις ολοκλήρωσης («τέλος», «ανακεφαλαιώνοντας», «κλείνοντας», «συνοπτικά» κτλ.). Μπορεί ακόμα στα μη αφηγηματικά κείμενα να προετοιμάζει τη μετάβαση σε νέα θέματα, που θα αναπτυχθούν στην επόμενη παράγραφο ή στα αφηγηματικά να περιγράφει μια αλλαγή στην κατάσταση ενός ήρωα ή στον χώρο και τον χρόνο κτλ. Ωστόσο, σε παραγράφους ενταγμένες σε μεγαλύτερα κείμενα συνήθως η κατακλείδα αποφεύγεται από τους συγγραφείς, για να μην αποκτήσουν οι παράγραφοί τους αυτονομία τέτοια που να εμποδίζει την αλληλουχία των νοημάτων του συνολικού κειμένου.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Ανάμεσα στ' άλλα που έχουν χαθεί στη σύγχρονη εποχή είναι και η συνομιλία. Χρειάζεται κάποια γαλήνη και μια ιδιαίτερη αγωγή νου και ψυχής για να υπάρξει ο αληθινός διάλογος, η προσφορά και η αντιπροσφορά. Ανήκουμε στους λαούς που έχουν μιλήσει πολύ, που και σήμερα ακόμη μιλούν πολύ. Ο κλασικός ελληνικός κόσμος ανύψωσε την έμφυτη ροπή των λαών της μεσογειακής Μεσημβρίας σε μια δύσκολη και θαυμαστή τέχνη. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως πρώτος αυτός ανακάλυψε ή εφεύρε τη συνομιλία και την επρόκισε με τόσο περιεχόμενο, με τέτοια περιωπή, ώστε τα πρότυπα που μας άφησε απομένουν ανεπανάληπτα. Οι πλατωνικοί διάλογοι αποτελούν πραγματική αποθέωση της συνομιλίας. Φυσικά, εδώ πρόκειται για μια οργανωμένη και προσχεδιασμένη συνομιλία. Ο διάλογος ξεκινάει από την απλή ανταπόκριση ανάμεσα σε δύο ή σε περισσότερους ανθρώπους, για να γίνει μια μορφή τέχνης. Έχει χάρη, κομψότητα, ευγένεια, είναι «παιγνιώδης» και συνάμα βαθύς. Αισθάνεται κανείς ότι τον κινεί η μεγάλη χαρά της δημιουργίας. Γίνεται έτσι αισθητική απόλαυση και ψυχική λύτρωση και πνευματική ανάταση.

Ο λόγος όμως, τώρα, δεν είναι γι' αυτή την καλλιτεχνική μορφή του διαλόγου, αλλά για την ικανότητα των ανθρώπων να συνομιλούν. Εκείνο που έχει σήμερα χαθεί είναι η χαρά της συνομιλίας. Μπορεί να εξακολουθούμε να συζητούμε, να «κουβεντιάζουμε», αλλά έχουμε ξεμάθει να συνομιλούμε. Και δεν είναι μόνο που λείπουν οι ευκαιρίες. Γιατί οι ευκαιρίες, όταν υπάρχουν, ξοδεύονται σε ασυλλόγιστες φλυαρίες. Η συνομιλία είναι μια φυσική οργάνωση του λόγου· ξετυλίγεται με κάποιο ρυθμό, με κάποια προσοχή, χωρίς αυθάδεις διακοπές, χωρίς αποκλίσεις.

[Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Ο σύγχρονος άνθρωπος*. Εκδόσεις των Φίλων (1966)]

ΣΧΟΛΙΟ: Η καταληκτική πρόταση της §1 ολοκληρώνει την ανάπτυξη της, όπως φαίνεται από την παρουσίαση του συμπερασματικού δείκτη λόγου «έτσι». Την ίδια στιγμή η εισαγωγική πρόταση της §2 συμπυκνώνει το θέμα της προηγούμενης παραγράφου («καλλιτεχνική μορφή του διαλόγου») και το αντιθέτει (βλ. αντιθετικό δείκτη λόγου συνδετικότητας «αλλά») με το νέο θέμα (βλ. σχόλιο «ικανότητα των ανθρώπων να συνομιλούν»).

Η δομή
της παραγράφου –
Δραστηριότητες

1.3.3.3 Τρόποι οργάνωσης του λόγου

Οι πληροφορίες που περιέχονται σε μια θεματική παράγραφο (ως νοηματικής ενότητας ενός ευρύτερου κειμένου) οργανώνονται στη βάση ορισμένων ρητορικών τεχνικών οι οποίες αναγνωρίζονται εύκολα από τον αναγνώστη και διευκολύνουν την αποκωδικοποίηση και την πρόσληψη του νοήματος. Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε τα σημαντικότερα από αυτά τα οργανωτικά σχήματα στο πλαίσιο μιας θεματικής παραγράφου.

A. Ορισμός

Ο ορισμός αναφέρεται σε μια ρητορική τεχνική με την οποία διευκρινίζεται η σημασία μιας λέξης ή μιας έννοιας και εκτίθενται τα κύρια γνωρίσματά της. Χρησιμοποιείται κυρίως στους κειμενικούς τύπους της περιγραφής και της εξήγησης, για να κατηγοριοποιηθεί το περιγραφόμενο αντικείμενο ή διαδικασία, και της επιχειρηματολογίας είτε για να καθοριστεί το πεδίο στο οποίο θα διεξαχθεί η επιχειρηματολογία πάνω σε κάποιο θέμα, ένα «σημείο εκκίνησης» για την περαιτέρω ανάπτυξη. Εμφανίζεται συνήθως σε πληροφοριακά κειμενικά είδη (π.χ. επιστημονικές αναφορές), όπου είναι απαραίτητη η διασφάλιση της σαφήνειας και της ακρίβειας στον λόγο.

A.1 Ορισμός κατά το βάθος (γένος)

Παρουσιάζονται τα κοινά γνωρίσματα όλων των εννοιών που συναπαρτίζουν μια έννοια.

Οργανωτικό πρότυπο

1. *Σύντομος ορισμός*, σαν αυτούς που συναντάμε στα λεξικά ή τα επιστημονικά γλωσσάρια. Αποτελείται από τρία δομικά μέρη: (α) *Οριστέα έννοια*: η έννοια που πρόκειται να οριστεί. (β) *Έννοια γένους*: η υπερκείμενη κατηγορία στην οποία εντάσσεται (μεταξύ άλλων) η οριστέα. (γ) *Ειδοποιός διαφορά*: τα στοιχεία που διαφοροποιούν την οριστέα έννοια από όλες τις υπόλοιπες που ανήκουν στο ίδιο γένος.
2. *Εκτεταμένος ορισμός* στον οποίο προεκτείνεται ο σύντομος είτε με την έκθεση των κυριότερων γνωρισμάτων της οριστέας έννοιας (αναλυτικός ορισμός), είτε με την παρουσίαση της διαδικασίας γένεσης μιας έννοιας (γενετικός ορισμός), είτε με την παρουσίαση των επιμέρους τμημάτων που την αποτελούν (συνθετικός ορισμός).
3. (προαιρετικό): Συμπεράσματα.

Λεξικογραμματικά στοιχεία

Χαρακτηριστική είναι στους ορισμούς η παρουσία συνδετικών ρημάτων (*είναι, ονομάζεται, λέγεται, καλείται, θεωρείται* κτλ.) και παρόμοιων εκφράσεων (*ορίζεται ως, μπορεί να οριστεί ως, είναι γνωστή ως, γίνεται αντιληπτή ως, αναφέρεται σε* κτλ.), ρημάτων σκέψης (*δηλώνει, σημαίνει, σηματοδοτεί, υποδεικνύει, υποδηλώνει, υπονοεί, υπενθυμίζει* κτλ.), στους αναλυτικούς ορισμούς ή ενέργειας (*δημιουργήθηκε, προέρχεται* κτλ.) στους γενετικούς.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Ο τρόπος με τον οποίο ο πολιτισμός και η τεχνολογία συνδέονται είναι ένα συνηθισμένο θέμα σε καθημερινές συζητήσεις ειδικών και μη. Ένα ενδιαφέρον ερώτημα είναι αν και σε ποια έκταση ο πολιτισμός και η τεχνολογία αποτελούν ανταγωνιστικές τάσεις και συγκεκριμένα αν η ανάπτυξη της τεχνολογίας απειλεί την επιθυμητή εξέλιξη και ανάπτυξη του πολιτισμού. Διάβασα σε ένα πρόσφατο σχόλιο ότι σπουδαίοι ποιητές, όπως ο Γ. Σεφέρης και ο T.S. Elliot, έδιναν καταφατική απάντηση.

Ένα μεγάλο μέρος της απάντησης εξαρτάται από τους ορισμούς που υιοθετούνται. Ας δεχθούμε ότι ο πολιτισμός ορίζεται ως το σύνολο των ιδεών, ενεργειών και επιτευγμάτων που μια

κοινωνία έχει αναπτύξει και επιτύχει με σκοπό την ευημερία των μελών της. Η ανάπτυξη της ιατρικής και των φαρμάκων, η σύνθεση και δημοσίευση ενός ποιήματος, μια έκθεση ζωγραφικής, μια καλή συνταγή μαγειρικής και η παραγωγή ενός νέου κρασιού είναι παραδείγματα στοιχείων του πολιτισμού. Ας δεχθούμε ακόμη ότι η τεχνολογία ορίζεται ως το σύνολο των μεθόδων τις οποίες οι άνθρωποι χρησιμοποιούν για να πετύχουν τους σκοπούς τους και να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Το μαχαίρι, με το οποίο κόβουμε το ψωμί, το τηλέφωνο, με το οποίο επικοινωνούμε εξ αποστάσεως, το ηλεκτρικό φως, με το οποίο φωτίζουμε το θέατρο, το πιεστήριο, με το οποίο τυπώνουμε τα βιβλία, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής, με τον οποίο κάνουμε αριθμητικές πράξεις και το όπλο, με το οποίο σκοτώνουμε, είναι παραδείγματα των στοιχείων της τεχνολογίας.

Αν οι ορισμοί αυτοί είναι σωστοί, είναι φανερό ότι η τεχνολογία είναι μέρος του πολιτισμού μιας κοινωνίας και υπό μίαν έννοια ορίζει και τον βαθμό ανάπτυξής της. Παλαιότερα οι άνθρωποι επικοινωνούσαν με σύννεφα καπνού, με περιστέρια ή με τη λάμψη της ασπίδας. Σήμερα επικοινωνούν με ταχυδρομείο, με fax, με σταθερό και κινητό τηλέφωνο, με ηλεκτρονικό ταχυδρομείο και φυσικά μπορούν να χρησιμοποιήσουν τους παλιούς τρόπους, αν θέλουν. Αυτό θεωρείται και είναι, πιστεύω, ανάπτυξη. Φαίνεται λοιπόν πως είναι αντιφατικό να υποστηρίζει κανείς ότι η τεχνολογία είναι ανταγωνιστική του πολιτισμού ενώ αποτελεί μέρος αυτού.

[Θ.Π. Λιανός, «Πολιτισμός και τεχνολογία», Το Βήμα, 18/6/2000]

ΣΧΟΛΙΟ: Η εισαγωγική πρόταση της §2 εξασφαλίζει τη συνοχή με την §1 (βλ. συμπάρθεση στο θέμα: §1 «ερώτημα» > §2 «απάντησης») και προαναγγέλλει το θέμα της ανάπτυξης (βλ. σχόλιο: «εξαρτάται από τους ορισμούς που υιοθετούνται»). Η 1η υποστηρικτική πρόταση αποτελεί έναν σύντομο ορισμό του «πολιτισμού» (οριστέα έννοια) ως «συνόλου ιδεών, ενεργειών και επιτευγμάτων» (έννοια γένους) «που μια κοινωνία έχει αναπτύξει και επιτύχει με σκοπό την ευημερία των μελών της» (ειδοποιός διαφορά). Ακολουθεί ένας εκτεταμένος συνθετικός ορισμός στη 2η υποστηρικτική πρόταση («Η ανάπτυξη της ιατρικής [...] είναι παραδείγματα στοιχείων του πολιτισμού») στον οποίο παρουσιάζονται παράγοντες που συνθέτουν την οριστέα έννοια του πολιτισμού. Η 3η υποστηρικτική πρόταση παρουσιάζει έναν σύντομο ορισμό της «τεχνολογίας» (οριστέα έννοια) «ως το σύνολο των μεθόδων» (έννοια γένους) «τις οποίες οι άνθρωποι χρησιμοποιούν για να πετύχουν τους σκοπούς τους και να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους» (ειδοποιός διαφορά). Τέλος, η 4η υποστηρικτική πρόταση περιέχει έναν εκτεταμένο συνθετικό ορισμό της τεχνολογίας («Το μαχαίρι [...] είναι παραδείγματα των στοιχείων της τεχνολογίας») στον οποίο παρουσιάζονται παράγοντες που τη συνθέτουν.

Χαρακτηριστική γλωσσική επιλογή είναι το ρήμα «ορίζεται» που εμφανίζεται και στους δύο ορισμούς της παραγράφου.

Οι δύο ορισμοί της παραγράφου υποστηρίζουν τον ισχυρισμό του συγγραφέα (που παρουσιάζεται ως συμπέρασμα στην §3) πως «είναι αντιφατικό να υποστηρίζει κανείς ότι η τεχνολογία είναι ανταγωνιστική του πολιτισμού ενώ αποτελεί μέρος αυτού».

A.2 Ορισμός κατά το πλάτος (διαίρεση)

Παρουσιάζεται το σύνολο των ομοειδών αντικειμένων που περιλαμβάνει μια έννοια.

Οργανωτικό πρότυπο

1. Σύντομη διαίρεση της έννοιας, που αποτελείται από τρία δομικά μέρη: (α) Διαιρετέα έννοια: η έννοια που διαιρείται ή ταξινομείται. (β) Διαιρετική βάση: το κριτήριο διαίρεσης ή ταξινόμησης. (γ) Είδη/Το πηλίκο της διαίρεσης.

2. Εκτεταμένη διαίρεση, που περιλαμβάνει την ανάλυση των ειδών που προέκυψαν από τη σύντομη διαίρεση.
3. Συμπεράσματα.

Λεξικογραμματικά στοιχεία

Χαρακτηριστικά στις διαιρέσεις είναι ρήματα ενέργειας που δηλώνουν την ταξινόμηση («διαίρεται», «χωρίζεται», «ανήκει», «διακρίνεται», «κατατάσσεται», «κατηγοριοποιείται», «ταξινομείται» κτλ.), αφηρημένα ουσιαστικά που δηλώνουν το πηλίκο («είδος», «τμήμα», «τομέας», «μέρος», «κλάδος», «επίπεδο», «κατηγορία» κτλ.) και συζευκτικοί δείκτες συνοχής («το πρώτο είδος ...», «το δεύτερο ...», «το τρίτο ...», «από τη μία ...», «από την άλλη ...» κτλ.).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Σύμφωνα με μία από τις ταξινομήσεις της, η αξιολόγηση μπορεί να διακριθεί σε ατομική και συγκριτική, ανάλογα με το αν περιορίζεται σε ένα άτομο ή αντίθετα επεκτείνεται στη σύγκριση των ικανοτήτων του ενός μαθητή με των άλλων μαθητών της τάξης, του σχολείου, της ηλικίας του κτλ. Πιο συγκεκριμένα, η ατομική αξιολόγηση στοχεύει στο άτομο και την ιδιαιτερότητά του· στα ιδιαίτερα προβλήματα που αντιμετωπίζει, στη βελτίωση ή όχι της προσπάθειάς του κτλ. Φυσικά μια αξιολόγηση τέτοιου είδους δεν μπορεί να στηρίζεται σε βαθμούς, αλλά εκφράζεται με σχόλια. Μολονότι ακατάλληλη για κάθε είδους εξετάσεις, αποτελεί μια προσωπική επικοινωνία ανάμεσα στον μαθητή και στον καθηγητή και είναι εμφανής η σπουδαιότητά της για τη διαγνωστική αξιολόγηση. Η συγκριτική αξιολόγηση, απ' την άλλη μεριά, καλύπτει τις τυπικές ανάγκες της αξιολόγησης στην εκπαίδευση: οι μαθητές τοποθετούνται σε μια βαθμολογική κλίμακα, και οι «ικανότεροι» (αυτοί που βρίσκονται στις υψηλότερες βαθμίδες της κλίμακας) επιλέγονται τελικά για κάποιες θέσεις σε ΑΕΙ.

ΣΧΟΛΙΟ: Στην εισαγωγική πρόταση παρατίθεται μια σύντομη διαίρεση («Σύμφωνα [...] της ηλικίας του κτλ.») με τα εξής δομικά μέρη: (α) Διαιρετέα έννοια: «αξιολόγηση». (β) Διαιρετική βάση: «ανάλογα με το αν [...] της ηλικίας του κτλ.». (γ) Είδη: «ατομική» και «συγκριτική». Ακολουθεί μια εκτεταμένη διαίρεση, όπου αναλύεται η ατομική αξιολόγηση («Πιο συγκεκριμένα [...] διαγνωστική αξιολόγηση») και η συγκριτική αξιολόγηση («Η συγκριτική αξιολόγηση [...] θέσεις σε ΑΕΙ»). Σκοπός του συντάκτη της παραγράφου είναι η πληροφόρηση για το νόημα της σχολικής αξιολόγησης.

Ορισμός –
Δραστηριότητες

Ορισμός –
Εννοιολογικός χάρτης

Β. Σύγκριση

Η σύγκριση είναι μια ρητορική τεχνική με την οποία αναδεικνύονται οι ομοιότητες ή/και οι διαφορές μεταξύ δύο ή περισσότερων εννοιών, αλλά και αντικειμένων, τόπων, ανθρώπων, συμπεριφορών κτλ. Χρησιμοποιείται σε όλα τα κειμενικά είδη και μπορεί να υπηρετεί διαφορετικές προθέσεις:

- την πληρέστερη κατανόηση μιας ανοίκειας έννοιας μέσω του συσχετισμού της με μια περισσότερο οικεία (π.χ. περιβάλλον-σπίτι)
- την επισήμανση των διαφορών μεταξύ δύο σχετικών οντοτήτων, ώστε να αποφευχθεί η σύγχυση μεταξύ τους (π.χ. κράτος-έθνος)
- την πρόταση μιας επιλογής σε ένα επίμαχο θέμα (π.χ. αυτοκίνητο-μέσα μαζικής μεταφοράς)
- την παρουσίαση των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων μίας και μόνης οντότητας (π.χ. κατάργηση των παρελάσεων)

- την ανάδειξη της αλλαγής μιας οντότητας στον χρόνο, του «πριν» και του «μετά» ή του «τώρα» και του «αύριο» (π.χ. προβιομηχανική-μεταβιομηχανική οικογένεια, η επίδραση της νέας παγκόσμιας συμφωνίας για το κλίμα στην κατάσταση του οικοσυστήματος).

Οργανωτικό πρότυπο

1. Παρουσίαση των προς σύγκριση οντοτήτων.
2. Σύγκριση των οντοτήτων με δύο διαφορετικούς τρόπους: (α) Κατά μέλη (κάθετη σύγκριση): Παρουσίαση του συνόλου των χαρακτηριστικών του πρώτου σκέλους > Παρουσίαση των όμοιων ή/και διαφορετικών του δεύτερου. Με αυτόν τον τρόπο οργάνωσης ο λόγος γίνεται πυκνότερος και αποφεύγονται οι επαναλήψεις των όμοιων στοιχείων των οντοτήτων. (β) Σημείο προς σημείο (οριζόντια σύγκριση): Παρουσιάζεται και συγκρίνεται ξεχωριστά καθεμία από τις ομοιότητες ή/και τις διαφορές των μελών. Αυτός ο τρόπος οργάνωσης είναι περισσότερο αναλυτικός και ιδιαίτερα κατάλληλος όταν ο σκοπός της σύγκρισης είναι η παρουσίαση των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων ενός ή περισσότερων «αντικειμένων».
3. Συμπεράσματα.

Λεξικογραμματικά στοιχεία

(α) Παραθετικά. (β) Δείκτες λόγου που δηλώνουν σύγκριση/αναλογία («όμοια», «παρόμοια», «ανάλογα», «το ίδιο συμβαίνει και», «με όμοιο τρόπο», «σαν», «όπως ... έτσι και», «τόσο ... όσο», συγκριτικά/παραθετικά κτλ.) ή αντίθεση («αντίθετα», «ωστόσο», «παρ' όλα αυτά», «παρότι», «εντούτοις», «μολαταύτα», «αλλά», «όμως», «ενώ», «μα», «παρά», «απεναντίας», «στον αντίποδα», «εξάλλου», «βέβαια», «αν και», «έστω/ακόμη και αν», «και που», «και ας» κτλ.). (γ) Εναντιωματικές μετοχές. (δ) Αντίθετες λέξεις/φράσεις.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 1

Δύο όροι που συχνά πυκνά εναλλάσσονται, σάμπως να πρόκειται για συνώνυμα, με ταυτόσημο νόημα και στόχο· θεωρητικό και πρακτικό. Η διάχυτη παρεξήγηση διευκολύνεται και από την ετυμολογική συγγένεια των επίμαχων όρων.

Ως ρίζα και κορμός ενός πολύκλαδου δέντρου, η λέξη Παιδεία (δυσμετάφραστη ή και αμετάφραστη στις ξένες γλώσσες) εμφανίζει εξελισσόμενο, σημασιολογικό και λειτουργικό εύρος και βάθος. Οι αρχές της ανιχνεύονται στον Αισχύλο και στον Σοφοκλή, δηλώνοντας κατ' αρχήν την τροφή και την ανατροφή ενός παιδιού, αλλά και την καλλιέργεια ενός δέντρου. Στον Πλάτωνα η λέξη σαφώς πλέον αναβαθμίζεται και αναδεικνύεται σε μέτρο γνώσης και αρετής, καλύπτοντας τελικώς τόσο την πλατωνική οντολογία όσο και την πλατωνική επιστήμη. Η ίδια λέξη θεωρείται στην ελληνική αρχαιότητα ενίοτε συνώνυμη της νεαρής ηλικίας, ενώ σκοπίμως συνάπτεται κάποτε τόσο με την παιδία όσο και με την παιδιά· σημαίνοντας την παιδαριώδη φλυαρία και ανοησία αφενός, το παίγνιο (ως διασκέδαση ή ως φιλόσοφη μέθοδο) αφετέρου. Στους Ρωμαίους η ελληνική παιδεία μεταφράστηκε όψιμα ως humanitas, και με το ιδεολογικό αυτό φορτίο υποστήριξε και υποστηρίζει εφεξής τις λεγόμενες ανθρωπιστικές σπουδές· άλλως πώς (κατά τη γνώμη μου κακώς): πειθαρχίες.

Πλησιέστερη ετυμολογικά και λειτουργικά προς τη ριζική παιδεία αναγνωρίζεται η μεταγενέστερη εμπρόθετη εκπαίδευσις, παράγωγη του ρήματος εκπαιδεύω, το οποίο, όσο βλέπω στα λεξικά, εμφανίζεται πρώτη φορά στον πλατωνικό Κρίτωνα, με τη σημασία του διδάσκω κάποιον κάτι ή εντυπώνω σε κάποιον κάτι με τη διδασκαλία – αυτού του είδους η εκπαίδευση αφορά ενίοτε και την προσαρμοστική άσκηση ενός ζώου.

Η λέξη εκπαίδευση έχει χρόνια τώρα εγκατασταθεί στη σχολική πρακτική, με ή χωρίς επιθε-

τικό προσδιορισμό, για να δηλώσει κυρίως τις δύο πρώτες βαθμίδες της. Στις μέρες μας επικράτησαν οι όροι πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, σε αντικατάσταση της στοιχειώδους και μέσης, που συνολικά ορίζονται ως Γενική Εκπαίδευση. Σε αντιδιαστολή προφανώς ο όρος παιδεία επιφυλάσσεται τιμητικά για την πανεπιστημιακού τύπου ανώτατη (πρόσφατα και ανώτερη) βαθμίδα. Εξάλλου η παιδεία, εκτός τώρα σχολικών ιδρυμάτων, έχει διευρυνθεί και ως περιεκτικός όρος του πολιτισμού, στα κεφάλαια προπάντων των γραμμάτων και των τεχνών. Από την άποψη αυτή η μετάφραση της ελληνικής λέξης παιδεία στη λατινική λέξη *cultura* έχει το προσόν ότι μας θυμίζει τη ριζική σημασία της ως καλλιέργειας, σε μεταφορικό τώρα επίπεδο.

Επομένως, οι όροι παιδεία και εκπαίδευση δεν είναι ούτε ετυμολογικά και σημασιολογικά συνώνυμοι ούτε λειτουργικά ισοδύναμοι. Πράγμα που σημαίνει ότι η ευκαιριακή (μπορεί και σκόπιμη) εναλλαγή τους στη θεωρία και στην πράξη δημιουργεί σύγχυση εις βάρος και των δύο συντελεστών της κρίσιμης αυτής συζυγίας. Ζητούμενο επομένως παραμένει ο νηφαλιότερος έλεγχος, προκειμένου να διαφανούν τόσο τα κοινά όσο και τα διαφορετικά τους σημεία, που επιτρέπουν συγχρόνως τη σύγκριση και τη διάκρισή τους. Που πάει να πει ότι: παιδεία και εκπαίδευση βρίσκονται εξ ορισμού σε συμμαχική και συνάμα σε αντίπαλη σχέση. Κοινός τους παρονομαστής παραμένει η διαβαθμισμένη γνώση ως μάθηση, ασκημένη κυρίως εντός θεσμοθετημένων θυλάκων της πολιτείας, χωρίς να αποκλείεται και η ιδιωτική τους κηδεμονία, η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις παίρνει τη μορφή ταξικής και οικονομικής υπεροχής. Από εκεί και πέρα αρχίζουν προφανείς και λανθάνουσες διαφορές, οι οποίες, ανάλογα με τον χώρο και τον χρόνο, αυξομειώνονται, χωρίς όμως να καταργούνται.

Αυτές προκύπτουν από τη διαφορετική τους φύση και τον αποκλίνοντα προορισμό τους. Δηλαδή: Η παιδεία είναι περισσότερο μέθοδος· η εκπαίδευση κυρίως πράξη. Η παιδεία είναι (πρέπει να είναι, για να μη παραβαίνει τον εαυτό της) λειτουργία λίγο πολύ ελεύθερη, κάποτε και ελευθέρια-επιλογή που αναγνωρίζεται στις προδρομικές κυρίως εφαρμογές των γραμμάτων και των τεχνών. Αντίθετα η εκπαίδευση ελέγχεται εκ προθέσεως εντεταλμένη. Η παιδεία είναι (οφείλει να είναι) προαιρετική· η εκπαίδευση θεωρείται, και σωστά, υποχρεωτική. Γενικότερα: Η παιδεία είναι σύστημα ανοιχτό, που αντιστέκεται (οφείλει να αντιστέκεται) στον άμεσο έλεγχο της πολιτείας αλλά και των ιδιωτικών φορέων, τουλάχιστον σε θέματα αρχής. Η εκπαίδευση προγραμματίζεται και περιορίζεται, κάποτε σε εκβιαστικό βαθμό, από τις μεταβαλλόμενες συχνά προθέσεις και ορέξεις της κυβερνητικής εξουσίας και του αρμόδιου υπουργείου, το οποίο επιμένει να ονομάζεται στη χώρα μας «Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων». Τέλος, η παιδεία υπόσχεται έρευνα και παραγωγή νέας γνώσης, που συμπληρώνει, διορθώνει ή και ακυρώνει την προηγούμενη. Η εκπαίδευση αντίθετα εκπροσωπεί και μεταδίδει την κεκτημένη γνώση, δυσφορώντας συνήθως με τις πειραματικές μετατροπές και ανατροπές.

[Δημήτρης Μαρωνίτης, «Παιδεία & Εκπαίδευση», Το Βήμα, 1 & 8 Μαρτίου 2009]

ΣΧΟΛΙΟ: Το κείμενο του Δημήτρη Μαρωνίτη οργανώνεται με το κειμενικό σχήμα της σύγκρισης μεταξύ παιδείας και εκπαίδευσης, όπως δηλώνεται στον τίτλο («Παιδεία και Εκπαίδευση») και στην εισαγωγική πρόταση της §1 («Δύο όροι [...] θεωρητικό και πρακτικό»). Στις §2 και §3 συγκρίνονται οι δύο έννοιες σημασιολογικά (βλ. χρήση παραθετικών στην εισαγωγική πρόταση της §3 «Πλησιέστερη ετυμολογικά και λειτουργικά...», «η μεταγενέστερη εμπρόθετη εκπαίδευσις...»). Στην §4 αντιτίθεται οι σύγχρονες χρήσεις των δύο όρων (βλ. δείκτη λόγου «Σε αντιδιαστολή...»). Στην §5 παρουσιάζεται η ομοιότητα των δύο όρων (βλ. μετακειμενικό δείκτη «Κοινός τους παρονομαστής...»). Στην §6 οι διαφορές σημείο προς σημείο (βλ. δείκτη συνοχής «αντίθετα» και την αντιθετική χρήση των άνω τελείας).

Ο τρόπος οργάνωσης της σύγκρισης που επελέγη από τον συντάκτη υπηρετεί την πρό-

θεσή του να διευκρινίσει τη σημασία των εννοιών της παιδείας και της εκπαίδευσης ώστε να πάψει η σύγχυση που λειτουργεί σε βάρος και των δύο εννοιών (βλ. §5 «Πράγμα που σημαίνει [...] της κρίσιμης αυτής συζυγίας»).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 2

Ο οργανισμός καταναλώνει ενέργεια όπως και μια μηχανή. Το αυτοκίνητο λ.χ. ή η θεριζοαλωνιστική μηχανή εξασφαλίζουν την αναγκαία για τη λειτουργία τους (κίνηση κτλ.) ενέργεια καίγοντας βενζίνη. Το ηλεκτρικό ψυγείο ή ο ηλεκτρονικός υπολογιστής, δύο άλλες μηχανές, χρησιμοποιούν ηλεκτρική ενέργεια, ηλεκτρικό ρεύμα. Κι ο οργανισμός βρίσκει την αναγκαία για τις λειτουργίες του ενέργεια με ανάλογο τρόπο, καίγοντας ή διασπώντας χημικές ενώσεις. Ο μηχανισμός αυτός της παραγωγής ενέργειας λέγεται καταβολισμός. Είναι φανερό πως ο καταβολισμός είναι φαινόμενο κοινό και για τους οργανισμούς και για ορισμένες μηχανές, αφού και στις δύο περιπτώσεις για τη λειτουργία τους καταναλώνεται ενέργεια που παράγεται από τη διάσπαση χημικών ενώσεων.

[Από σχολ. βιβλίο *Βιολογίας Γ' Γυμνασίου*]

ΣΧΟΛΙΟ: Στην εισαγωγική πρόταση παρουσιάζονται οι έννοιες που πρόκειται να συγκριθούν: «οργανισμός» και «μηχανή». Στη συνέχεια παρουσιάζονται αρχικά τα χαρακτηριστικά της μηχανής («Το αυτοκίνητο [...] ηλεκτρικό ρεύμα») και στη συνέχεια τα ανάλογα χαρακτηριστικά του οργανισμού («Κι ο οργανισμός [...] λέγεται καταβολισμός»). Στην καταληκτική πρόταση παρουσιάζεται το συμπέρασμα της αναλογίας («Είναι φανερό πως ο καταβολισμός [...] από τη διάσπαση χημικών ενώσεων»).

Η επιλογή του συγκεκριμένου κειμενικού σχήματος από τον συγγραφέα υπηρετεί τον πληροφοριακό σκοπό του κειμένου να εκλαϊκεύσει την επιστημονική έννοια του καταβολισμού, συνδέοντας την ανοίκει στους μαθητές έννοια του οργανισμού με την οικεία της μηχανής.

Σύγκριση –
Δραστηριότητες

Γ. Αίτιο-αποτέλεσμα

Το κειμενικό σχήμα αίτιο-αποτέλεσμα είναι μια ρητορική τεχνική που χρησιμοποιείται όταν σκοπός του συγγραφέα είναι είτε η αιτιολόγηση ενός φαινομένου είτε η καταγραφή των αποτελεσμάτων μιας αιτίας. Αποτελεί τον βασικό τρόπο οργάνωσης στα εξηγητικά και επιχειρηματολογικά κειμενικά είδη.

Οργανωτικό πρότυπο

1. Παρουσίαση του φαινομένου/αιτίου
2. Ανάπτυξη αιτίων/αποτελεσμάτων
3. Συμπεράσματα.

Λεξικογραμματικά στοιχεία

1. Συνδετικές λέξεις / φράσεις που δηλώνουν αιτία: γιατί / διότι / καθώς / αφού / επειδή / που / εφόσον κτλ. | κτ οφείλεται / συμβάλλει / οδηγεί σε κτ | κτ ευθύνεται / κατηγορείται για κτ | κτ αιτιολογείται / εξηγείται από κτ | η πρώτη αιτία ... η δεύτερη ... | ακόμη μία αιτία | ακόμη ένας λόγος / παράγοντας κτλ.
2. Συνδετικές λέξεις / φράσεις που δηλώνουν αποτέλεσμα: (με/αυτό έχει ως) αποτέλεσμα / άρα / έτσι / λοιπόν / επομένως / συνεπώς / κατά συνέπεια / γι' αυτό τον λόγο / εξαιτίας αυτού | αυτό οδηγεί / προκαλεί / συνεπάγεται | το πρώτο ... το δεύτερο ... αποτέλεσμα / συνέπεια κτλ. Το απόσπασμα που ακολουθεί οργάνωνεται με το κειμενικό σχήμα «αίτιο-αποτέλεσμα».

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Οι λόγοι που μας σπρώχνουν στη γλωσσομάθεια είναι πολλοί. Πρώτα πρακτικοί: χρειαζόμαστε την ξένη γλώσσα για τη ζωή, για να συνεννοούμαστε με τους αλλόγλωσσους, άμα ταξιδεύουμε στην πατρίδα τους ή και στον τόπο μας, ιδίως όμως για το επάγγελμα που ενδεχομένως θα διαλέξουμε (λ.χ. έμπορος, υπάλληλος, δακτυλογράφος, διπλωμάτης κτλ.). Μας χρειάζεται έπειτα η ξένη γλώσσα, αν ετοιμαζόμαστε για στάδιο επιστημονικό, αφού με αυτή, και μάλιστα με αυτές, θα καταρτιστούμε αρτιότερα και θα μπορούμε να καταφύγουμε στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Τέλος, με την ξένη γλώσσα ερχόμαστε σ' επικοινωνία, επιπόλαιη ή βαθύτερη, με τις ξενόγλωσσες λογοτεχνίες και με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό.

Γνώρισα και εγώ από νωρίς σχετικά ξένες γλώσσες και φιλολογίες· ταξίδεψα και κατοίκησα στο εξωτερικό, όπου έκαμα και μέρος των σπουδών μου· έχω συγγράψει και μιλήσει δημόσια σε ξένες γλώσσες και είχα έτσι συχνότατα ευκαιρίες να διαπιστώσω και πρακτικά τι αξίζει να κατέχει κανείς ξένες γλώσσες και τα πολλαπλά πλεονεκτήματα που μπορεί να μας εξασφαλίσει η γνώση τους. Γι' αυτό όχι μόνο δεν έχω κατ' αρχήν αντίρρηση, αλλά και θα συμβούλευα εκείνον που μπορεί και το θέλει να καταγίνει με μια, με δυο ή και με τρεις ακόμη ξένες γλώσσες. Το ζήτημα είναι: πότε, πώς και ως ποιο σημείο θα επιδιώξει αυτό.

[Μανόλης Τριανταφυλλίδης, *Οι ξένες γλώσσες και η αγωγή* (1946)]

ΣΧΟΛΙΟ: Στην εισαγωγική πρόταση της §1 παρουσιάζεται το φαινόμενο που πρόκειται να αιτιολογηθεί («γλωσσομάθεια») και η πρόθεση του συγγραφέα να το αιτιολογήσει (βλ. δείκτη λόγου «λόγοι»). Ακολουθεί η ανάπτυξη των τριών λόγων που συνδέονται μεταξύ τους με δείκτες λόγου χρονικής ακολουθίας («Πρώτα» > «έπειτα» > «Τέλος»).

Στην εισαγωγική πρόταση της §2 παρατίθεται ένας ισχυρισμός για την αξία της γλωσσομάθειας («Γνώρισα [...] η γνώση τους»). Στην υποστηρικτική πρόταση καταγράφεται το αποτέλεσμα του ισχυρισμού αυτού (εμφατικά με το σχήμα άρσης-θέσης), η πρόταση προς τους Έλληνες να μάθουν ξένες γλώσσες («Γι' αυτό [...] θα επιδιώξει αυτό»). Χαρακτηριστική είναι η χρήση της αποτελεσματικής φράσης «Γι' αυτό». Στην καταληκτική πρόταση ο συντάκτης καταλήγει στο συμπέρασμα πως η γλωσσομάθεια πρέπει να γίνεται με κριτικό τρόπο.

Ο συγγραφέας επέλεξε τον ρητορικό τρόπο του αιτίου-αποτελέσματος, γιατί σκοπός του στο απόσπασμα του δοκιμίου του (επιχειρηματολογικό κειμενικό είδος) είναι να πείσει τους Νεοέλληνες αναγνώστες για την αναγκαιότητα εκμάθησης περισσότερων ξένων γλωσσών.

Αίτιο
και αποτέλεσμα –
Δραστηριότητες

Δ. Παραδείγματα

Ο ρητορικός τρόπος των παραδειγμάτων είναι μια τεχνική που χρησιμοποιείται όταν σκοπός του συγγραφέα είναι είτε η τεκμηρίωση ενός ισχυρισμού με παραδείγματα, στατιστικά δεδομένα, πορίσματα ερευνών, αυθεντικές μαρτυρίες κτλ. είτε απλώς η επεξήγηση/διευκρίνιση μιας θέσης/ενός ισχυρισμού. Αποτελούν συστατικό στοιχείο των εξηγητικών και επιχειρηματολογικών κειμενικών ειδών.

Οργανωτικό πρότυπο

1. Παρουσίαση ισχυρισμού
2. Παράθεση τεκμηριωτικών παραδειγμάτων
3. Συμπεράσματα.

Λεξικογραμματικά στοιχεία

(για) παράδειγμα, παραδείγματος χάριν, λόγου χάρη, ας πούμε, μία περίπτωση/εμπειρία, ειδικότερα, συγκεκριμένα, δηλαδή, με άλλα λόγια κτλ.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 1

Οι φυσικοί επιστήμονες δεν είναι δυνατόν πλέον να υποστηρίζουν ότι η εργασία τους δεν έχει καμία σχέση με την ευμάρεια των ατόμων ή την κρατική πολιτική. Η ευθύνη τους μάλιστα είναι βαρύτερη από οποιοδήποτε άλλου πολίτη εξαιτίας ακριβώς του κυρίαρχου ρόλου που παίζει η επιστήμη στη σύγχρονη κοινωνία. Ο μαθηματικός Michael Atiyah, κάτοχος του μεταλλίου Φιλντς (1966) και σημερινός πρόεδρος των Συνδιασκέψεων της Pugwash για την Επιστήμη και τις Παγκόσμιες Υποθέσεις, εξήγησε κατά τη διάλεξη "Schrödinger" του 1997 τους λόγους αυτής της ειδικής ευθύνης των επιστημόνων: «Πρώτον, υπάρχει το ζήτημα της ηθικής ευθύνης. Αν δημιουργήσεις κάτι, πρέπει να ενδιαφερθείς για τις συνέπειες. Κάτι τέτοιο πρέπει να ισχύει για τις επιστημονικές ανακαλύψεις όπως ακριβώς ισχύει για τα παιδιά που φέρνουμε στον κόσμο». Ο Atiyah συνέχισε, περιγράφοντας άλλους τέσσερις λόγους για τους οποίους οι φυσικοί επιστήμονες πρέπει να αναλάβουν την ευθύνη των συνεπειών της έρευνάς τους: κατανοούν τα τεχνικά προβλήματα καλύτερα από τον μέσο πολιτικό ή πολίτη – και η γνώση συνοδεύεται από ευθύνη· μπορούν να προσφέρουν τεχνικές συμβουλές και βοήθεια για την επίλυση των απρόοπτων προβλημάτων που ανακύπτουν· μπορούν να προειδοποιήσουν για τους μελλοντικούς κινδύνους που ίσως προκύπτουν από μια τρέχουσα ανακάλυψη· αποτελούν μια διεθνή αδελφότητα που υπερβαίνει τα φυσικά σύνορα κι έτσι είναι σε θέση να έχουν συνολική άποψη για τα συμφέροντα του ανθρώπινου γένους.

[Joseph Rotblat, «Η ευθύνη των επιστημόνων», Physics World, 1999]

ΣΧΟΛΙΟ: Στην εισαγωγική πρόταση της παραγράφου ο συντάκτης παρουσιάζει τον ισχυρισμό πως οι φυσικοί επιστήμονες έχουν ευθύνη για τις συνέπειες από τη χρήση των επιτευγμάτων τους («Οι φυσικοί επιστήμονες [...] που παίζει η επιστήμη στη σύγχρονη κοινωνία»), τον οποίο ενισχύει emphatically με το σχήμα άρση-θέση που σχηματίζεται με τη 2η πρόταση («Η ευθύνη τους μάλιστα [...] στη σύγχρονη κοινωνία»). Για να τεκμηριώσει τον ισχυρισμό του παραθέτει στις υποστηρικτικές προτάσεις της παραγράφου τη μαρτυρία του Michael Atiyah αρχικά σε ευθύ λόγο («Ο μαθηματικός Michael Atiyah [...] που φέρνουμε στον κόσμο») και στη συνέχεια σε πλάγιο («Ο Atiyah συνέχισε [...] για τα συμφέροντα του ανθρώπινου γένους»).

Η αυθεντική μαρτυρία ενός καταξιωμένου επιστήμονα αυξάνει το κύρος και την αξιοπιστία της θέσης του συντάκτη.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 2

Η σχέση του ανθρώπου με τη φύση μεταβάλλεται από τη βιομηχανική επανάσταση και μετά και το κυρίαρχο γνώρισμα γίνεται πλέον η υποταγή της φύσης στον άνθρωπο. Ειδικότερα, η τεράστια μετάλλαξη που συντελέστηκε με την είσοδο του ανθρώπου στο δεύτερο κύμα της εξέλιξης της κοινωνικής και της οικονομικής ζωής από την αγροτική (agraria) στη βιομηχανική περίοδο (industria) είχε ως συνέπεια την εντονότερη παρά ποτέ ανθρωπογενή παρέμβαση και εκμετάλλευση του φυσικού κόσμου στη βάση της ιδέας πως ο «πλούτος των εθνών» απορρέει από την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση των βασικών συντελεστών της παραγωγής (φυσικό περιβάλλον, εργασία, εργοδοσία- κεφάλαιο).

[Αντώνης Μακρυδημήτρης, «Το περιβάλλον και η βιώσιμη ανάπτυξη», Το Βήμα, 24/12/2000]

ΣΧΟΛΙΟ: Ο ισχυρισμός, που διατυπώνεται στη θεματική πρόταση, πως η βιομηχανική εποχή μετέβαλε τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση («Η σχέση του ανθρώπου με τη φύση [...] υποταγή της φύσης στον άνθρωπο») επεξηγείται με τις υποστηρικτικές προτάσεις της παραγράφου [«Ειδικότερα [...] κεφάλαιο»]. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία του δείκτη λόγου «Ειδικότερα».

Παραδείγματα –
Δραστηριότητες

Ε. Επίλυση προβλήματος

Το κειμενικό σχήμα της επίλυσης προβλήματος χρησιμοποιείται για να αναδειχθεί ένα πρόβλημα και να προταθούν τρόποι επίλυσής του. Εμφανίζεται κυρίως στα κειμενικά είδη των (μη διαδικαστικών) οδηγιών.

Οργανωτικό πρότυπο

1. Παρουσίαση του προβλήματος
2. Προτάσεις επίλυσης
3. Αξιολόγηση-συμπεράσματα.

Λεξικογραμματικά στοιχεία

Δεοντική τροπικότητα (υποχρέωση, πρόθεση, ευχή, επιθυμία), που εκφράζεται κυρίως με τη χρήση της υποτακτικής έγκλισης: πρέπει να..., σκοπεύω να..., εύχομαι να..., θέλω να... κτλ. Ουσιαστικά, όπως: ανάγκη, πρόκληση, δυσκολία, πρόβλημα, δίλημμα κτλ. | πρόταση, λύση, απάντηση κτλ.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Με δεδομένη την οικολογική κρίση, την ακραία ανισότητα της κατανομής των πόρων μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών, την αδυναμία να συνεχίσει το σύστημα τη σημερινή του πορεία, το απαιτούμενο είναι μια νέα δυναμική πραγματικότητα που η σημασία της δεν μπορεί να συγκριθεί με τίποτε άλλο στο παρελθόν. Αναφέρομαι σε μια πραγματικότητα που θα έβαζε στο κέντρο της ζωής του ανθρώπου σημασίες άλλες από την αύξηση της παραγωγής και της κατανάλωσης και στόχους ζωής διαφορετικούς, για τους οποίους οι άνθρωποι θα μπορούσαν να πουν πως αξίζουν τον κόπο. Αυτό θα απαιτούσε, φυσικά, μια αναδιοργάνωση των κοινωνικών θεσμών, των εργασιακών, των οικονομικών, των πολιτικών και πολιτιστικών σχέσεων. Θα έπρεπε, σκέπτομαι, να θέλουμε μια κοινωνία στην οποία οι οικονομικές αξίες θα έχουν παύσει να κατέχουν κεντρική θέση, όπου η οικονομία θα έχει ξαναμπει στη θέση της, δηλαδή θα έχει γίνει ένα απλό μέσο του ανθρώπινου βίου και όχι ύστατος σκοπός, στην οποία, επομένως, θα έχουμε παραιτηθεί από την τρελή κούρσα προς μια συνεχώς αυξανόμενη κατανάλωση. Αυτό δεν είναι απλώς αναγκαίο, για να αποφύγουμε την τελεσίδικη καταστροφή του γήινου περιβάλλοντος. Είναι αναγκαίο κυρίως, για να βγούμε από την ψυχική και ηθική εξασθένιση των σύγχρονων ανθρώπων.

[Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η άνοδος της ασημαντότητας*. Αθήνα: Εκδ. Ύψιλον (απόσπασμα)]

ΣΧΟΛΙΟ: Στην εισαγωγική πρόταση παρουσιάζεται το πρόβλημα του αδιεξόδου στο οποίο βρίσκεται ο σύγχρονος πολιτισμός («Με δεδομένη την οικολογική κρίση [...] με τίποτε άλλο στο παρελθόν»). Ακολουθεί η πρόταση («Αναφέρομαι σε μια πραγματικότητα [...] πως αξίζουν τον κόπο») και οι προϋποθέσεις για την υλοποίησή της («Θα έπρεπε, σκέπτομαι, να θέλουμε [...] μια συνεχώς αυξανόμενη κατανάλωση»). Οι δύο τελευταίες προτάσεις («Αυτό δεν είναι απλώς [...] των σύγχρονων ανθρώπων») αναδεικνύουν τη σημασία της υλοποίησης της πρότασης. Χαρακτηριστική αυτού του μοντέλου οργάνωσης του λόγου είναι η χρήση

της δεοντικής τροπικότητας («Θα έπρεπε, σκέπτομαι, να...», «Αυτό θα απαιτούσε...», «Είναι αναγκαίο κυρίως, για να βγούμε...»).

Η επιλογή αυτού του ρητορικού τρόπου οργάνωσης της παραγράφου υπηρετεί τον σκοπό του συντάκτη να ευαισθητοποιήσει τον αναγνώστη για την αναγκαιότητα υιοθέτησης ενός περισσότερο «εγκρατούς» τρόπου ζωής για την προστασία του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης ζωής.

Επίλυση
προβλήματος –
Δραστηριότητες

Στ. Χωρική ακολουθία

Το οργανωτικό σχήμα της χωρικής ακολουθίας συνδέεται κυρίως με τα περιγραφικά κειμενικά είδη και αποδίδει τη θέση μιας οντότητας στον χώρο.

Οργανωτικό πρότυπο

1. Γενική αναφορά στην περιγραφόμενη οντότητα
2. Περιγραφή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της οντότητας σε σχέση με κάποιο σημείο αναφοράς: πάνω-κάτω, αριστερά-δεξιά, εμπρός-πίσω κτλ.
3. Αξιολογήσεις και συμπεράσματα.

Λεξικογραμματικά στοιχεία

Κυριαρχούν γλωσσικά επιρρηματικοί προσδιορισμοί του τόπου: πάνω, μακριά, κοντά, κάτω, μέσα, έξω, πλάι, απέναντι κτλ.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Η ιδανική θέση οδήγησης είναι πολύ σημαντική για την οδική ασφάλεια. Το πόδια του οδηγού παραμένουν –έστω και λίγο– σε κλίση, ακόμη και όταν πατά μέχρι το τέρμα το πεντάλ. Ο κορμός βρίσκεται σε απόσταση από το τιμόνι, ώστε να μην έρθει σε επαφή με τον αερόσακο όσο αυτός (σε περίπτωση ατυχήματος) φουσκώνει. Τα χέρια βρίσκονται στη μέση του τιμονιού, σε σημείο ώστε να γίνονται όσο το δυνατόν περισσότερες μανούβρες χωρίς να χρειαστεί να μετακινηθούν. Το προσκέφαλο βρίσκεται στην ίδια ευθεία με το κεφάλι, πάντως όχι κάτω από το ύψος του λοβού του αυτιού. Τέλος, υπάρχει απόσταση μίας γροθιάς ανάμεσα στο κεφάλι και την οροφή του αυτοκινήτου, ώστε να μην υπάρξει τραυματισμός σε περίπτωση ανατροπής του οχήματος.

ΣΧΟΛΙΟ: Στην εισαγωγική πρόταση παρουσιάζεται ο σκοπός του συγγραφέα να πληροφορήσει για τη σημασία της θέσης οδήγησης για την ασφάλεια του οδηγού. Στις υποστηρικτικές προτάσεις περιγράφεται η θέση αυτή με τις υποστηρικτικές προτάσεις να οργανώνονται στον άξονα «κάτω-πάνω» (πόδια - κορμός - χέρια - κεφάλι). Χαρακτηριστική είναι η παρουσία δεικτών χώρου («μέχρι το τέρμα», «σε απόσταση», «στη μέση», «στην ίδια ευθεία», «κάτω», «απόσταση μια γροθιάς»).

Χωρική ακολουθία –
Δραστηριότητες

Ζ. Χρονική ακολουθία

Το ρητορικό σχήμα της χρονικής ακολουθίας σχετίζεται κυρίως με το κειμενικό είδος της αφήγησης, αντικειμενικής και υποκειμενικής.

Οργανωτικό πρότυπο

1. Προσανατολισμός (πληροφορίες για τον χώρο, τον χρόνο, τα πρόσωπα κτλ.)
2. Παράθεση των γεγονότων στον άξονα του χρόνου (παρελθόν - παρόν - μέλλον).
3. Ερμηνείες και συμπεράσματα.

Λεξικογραφματικά στοιχεία

Κυριαρχούν τα ρήματα σε ιστορικό χρόνο και οι επιρρηματικοί προσδιορισμοί του χρόνου (πριν, μετά, μόλις, αμέσως, κατά τη διάρκεια, μέχρι κτλ.).

Η παράγραφος που ακολουθεί οργανώνεται με τον ρητορικό τρόπο της χρονικής ακολουθίας.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Φωτιά ξέσπασε περίπου στις 8 το πρωί της Τετάρτης, 2 Αυγούστου, σε διαμέρισμα 1ου ορόφου, επί της οδού Παλαιών Πατρών Γερμανού στη Νέα Ιωνία Αττικής. Σύμφωνα με πληροφορίες της ΕΡΤ, ήταν άμεση η κινητοποίηση της Πυροσβεστικής, ενώ για την κατάσβεσή της επιχείρησαν 18 πυροσβέστες με 5 οχήματα και ειδικό κλιμακοφόρο όχημα. Οι ίδιες πληροφορίες αναφέρουν ότι έγιναν έλεγχοι για τυχόν εγκλωβισμένους. Λίγη ώρα αργότερα η φωτιά τέθηκε υπό έλεγχο.

[Η Καθημερινή, 2/8/2023]

ΣΧΟΛΙΟ: Στην εισαγωγική πρόταση παρουσιάζεται το γεγονός («Φωτιά»), ο χρόνος («περίπου στις 8 το πρωί της Τετάρτης, 2 Αυγούστου») και ο χώρος («σε διαμέρισμα του 1ου ορόφου, επί της οδού Παλαιών Πατρών Γερμανού στη Νέα Ιωνία Αττικής»). Στις υποστηρικτικές προτάσεις της παραγράφου («Σύμφωνα με πληροφορίες [...] για τυχόν εγκλωβισμένους») παρουσιάζεται η αντίδραση της Πυροσβεστικής και στην καταληκτική πρόταση η ολοκλήρωση του γεγονότος («Λίγη ώρα αργότερα η φωτιά τέθηκε υπό έλεγχο»). Χαρακτηριστική είναι η παρουσία ρημάτων σε ιστορικό χρόνο (π.χ. «ξέσπασε», «επιχείρησαν» κτλ.) και επιρρηματικών προσδιορισμών χρόνου (π.χ. «στις 8 το πρωί», «αργότερα» κτλ.).

Το οργανωτικό σχήμα της χρονικής ακολουθίας επελέγη, γιατί σκοπός του συντάκτη ήταν η πληροφόρηση των αναγνωστών για ένα γεγονός της επικαιρότητας.

Χρονική ακολουθία –
Δραστηριότητες

Η. Απαρίθμηση

Με την απαρίθμηση οι υποστηρικτικές προτάσεις οργανώνονται με τη μορφή μιας λίστας σημείων. Το οργανωτικό αυτό πρότυπο, που εμφανίζεται σε όλα τα κειμενικά είδη, αλλά ιδιαίτερα στις οδηγίες (διαδικαστικές και μη διαδικαστικές), βοηθά τον συντάκτη να διαφοροποιήσει με σαφήνεια καθεμιά από τις πληροφορίες που περιλαμβάνει σε μια θεματική παράγραφο.

Οργανωτικό πρότυπο

1. Παρουσίαση ισχυρισμού
2. Ανάπτυξη των υποστηρικτικών πληροφοριών με τη μορφή λίστας σημείων.
3. Συμπεράσματα.

Λεξικογραφματικά στοιχεία

Χαρακτηριστική είναι η παρουσία προσθετικών (επίσης, ακόμα, επιπλέον κτλ.) και απαριθμητικών συνδετικών στοιχείων (πρώτον, δεύτερον, τέλος κτλ.).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Στον αναμφισβήτητο εκδημοκρατισμό της γνώσης μέσω του ίντερνετ ορθώνονται τρεις γκρίνιες. Η μία είναι η άρνηση της τεχνολογίας, εξαιτίας των πιθανών κινδύνων που έχει η ανάπτυξή της. Ο Πολ Βιρίλιο, για παράδειγμα, έγραψε την «Πληροφοριακή Βόμβα». Είναι σίγουρος ότι η κοινωνία της γνώσης ενέχει κινδύνους, αλλά άγνωστους. Δεν τους ξέρει, αλλά... υπάρχουν. Η δεύτερη γκρίνια έχει να κάνει με τα «παιδάκια της Αφρικής». Το ακούμε για κάθε νέα τεχνολογία: «Τι να το κάνω εγώ το εμβόλιο για το Αλτσχάιμερ, όταν τα παιδιά της Αφρικής δεν έχουν ούτε ασπιρίνη

για τον πυρετό;». Το επιχείρημα έχει εν μέρει λογική. Πραγματικά «τι να το κάνεις το εμβόλιο για το Αλτσχάιμερ, αν δεν έχεις Αλτσχάιμερ;». Αν όμως αποκτήσεις, το πρώτο που ξεχνάς είναι τα «παιδάκια της Αφρικής». Η τρίτη γκρίνια έχει να κάνει με το διαβόητο «ψηφιακό χάσμα». Βέβαια, καμιά τεχνολογία, καμιά επιστημονική επανάσταση δεν διαχέεται αμέσως σε όλη την υφήλιο. Ο Γουτεμβέργιος τύπωσε την πρώτη Βίβλο το 1455· ωστόσο στην Ελλάδα η τυπογραφία ήρθε στις αρχές του 19ου αιώνα. Όσο για το τυπωμένο βιβλίο, ακόμη πασχίζουμε να γίνει κτήμα του ελληνικού λαού. Το σημαντικό, όμως, είναι ότι η επανάσταση έγινε και ακόμη προχωρεί. Εξάλλου, αυτοί που μιλούν για ψηφιακό χάσμα στην Αφρική πρέπει να αναλογιστούν ποιο είναι το τυπογραφικό χάσμα του δυτικού κόσμου με την Αφρική.

[Πάσχος Μανδραβέλης, «Οι γκρίνιες για το διαδίκτυο», Η Καθημερινή, 27/9/2009]

ΣΧΟΛΙΟ: Στην εισαγωγική πρόταση ο συντάκτης παρουσιάζει τη θέση του περί ύπαρξης αντιρρήσεων για την ανάπτυξη του ίντερνετ. Στις υποστηρικτικές προτάσεις καταγράφει με τη μορφή μιας λίστας τριών σημείων τις «γκρίνιες» που διατυπώνονται με αφορμή τη διάδοση του διαδικτύου και γενικότερα των νέων τεχνολογιών. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία των δεικτών απαρίθμησης: «Η μία...», «Η δεύτερη γκρίνια...», «Η τρίτη γκρίνια...».

Η οργάνωση των πληροφοριών με τον ρητορικό τρόπο της απαρίθμησης επιτρέπει στον συντάκτη να παρουσιάσει αναλυτικά την επιχειρηματολογία των επικριτών του ίντερνετ και να την ανασκευάσει σημείο προς σημείο.

Απαρίθμηση –
Κείμενα
& Δραστηριότητες

Θ. Ιεράρχηση

Με το δομικό σχήμα της ιεράρχησης οι πληροφορίες τοποθετούνται στην παράγραφο οργανωμένες από το γενικό στο ειδικό ή από τις περισσότερες στις λιγότερες σημαντικές και το αντίστροφο. Εμφανίζεται σε όλα τα κειμενικά είδη, αλλά κυρίως στην εξήγηση και την επιχειρηματολογία, εξασφαλίζοντας την αποκάλυψη της οπτικής γωνίας του συγγραφέα. Την ύπαρξη ιεράρχησης αποδεικνύουν δείκτες λόγου όπως: το σημαντικότερο απ' όλα, κυρίως, δευτερευόντως, πρωταρχικό, κυρίαρχο κτλ.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Ποιος είναι ο ρόλος των φροντιστηρίων και ποια τα «υλικά» συγκρότησης του «καταστατικού» της φυσιογνωμίας τους; Πού οφείλεται η γιγαντιαία εξάπλωσή τους και γιατί έχει γίνει πεποίθηση σε γονείς και μαθητές ότι η φοίτηση στο σχολείο απαιτεί εξωσχολική βοήθεια; Η πρωταρχική αιτία, κατά τη γνώμη μας, διάδοσης του θεσμού των φροντιστηρίων στη χώρα μας είναι η αντίληψη ενός τμήματος των αγροτικών και εργατικών νοικοκυριών της υπαίθρου και των αστικών κέντρων πως η μόρφωση, το Πανεπιστήμιο, το πτυχίο θα δρομολογούσε τη λύτρωση των παιδιών τους από τη μισθωτοποίηση σε απαξιωμένες χειρωνακτικές εργασιακές θέσεις. Υποβοηθητικό παράγοντα αποτελεί ο έντονος ανταγωνισμός που προκαλείται στις εισαγωγικές εξετάσεις εξαιτίας του αρνητικού ισοζυγίου ανάμεσα στις περιορισμένες θέσεις εισακτέων και την ολοένα και αυξανόμενη ζήτηση για πανεπιστημιακές σπουδές. Τα φροντιστήρια, στο ευνοϊκό αυτό περιβάλλον, εμφανίζονται σαν ένα από τα κυριότερα μέσα της «στρατηγικής» πρόσβασης στα Πανεπιστήμια, καθώς και λειτουργούν και πλάσονται σαν τον ασφαλέστερο δρόμο για την εξασφάλιση καλής σειράς προτεραιότητας.

[Χρήστος Κάτσικας, «Οι εργολάβοι των εξετάσεων», Τα Νέα, 18/1/2000]

ΣΧΟΛΙΟ: Ο συντάκτης του άρθρου παρουσιάζει σε δύο εισαγωγικές προτάσεις με τη μορφή ρητορικών ερωτημάτων την πρόθεσή του να αναλύσει τα αίτια της ανάπτυξης των φροντιστηρίων. Στις δύο υποστηρικτικές προτάσεις τοποθετεί τα δύο αίτια της διάδοσης των φροντιστηρίων σε ιεραρχική σειρά από το περισσότερο στο λιγότερο σημαντικό. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία των δεικτών «Η πρωταρχική αιτία» και «Υποβοηθητικό παράγοντα».

Η ιεράρχηση συνδέεται με την πρόθεση του συντάκτη να ενημερώσει τους αναγνώστες για τους λόγους ανάπτυξης των φροντιστηρίων, αξιολογώντας την επιδραστικότητα καθενός από αυτούς.

Ιεράρχηση –
Δραστηριότητες

Ι. Άρση-θέση

Το σχήμα της άρσης-θέσης μπορεί να αποτελέσει και το δομικό σχήμα μιας παραγράφου, στις υποστηρικτικές προτάσεις της οποίας αρχικά αναφέρεται τι δεν είναι ή τι δε συμβαίνει (άρση) και στη συνέχεια τι είναι ή τι συμβαίνει (θέση). Με τον τρόπο αυτό δίνεται έμφαση και διασαφηνίζεται πληρέστερα ένας ισχυρισμός του συγγραφέα. Συνδέεται κυρίως με τα κειμενικά είδη των οδηγιών, της εξήγησης και της επιχειρηματολογίας.

Οργανωτικό πρότυπα

1. Άρση
2. Θέση
3. Αξιολογήσεις και συμπεράσματα.

Λεξικογραμματικά στοιχεία

Στο σχήμα κυριαρχεί η ταυτόχρονη παρουσία άρνησης και κατάφασης.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Πότε ο άνθρωπος μπορεί να εκφράζει ελεύθερα τους στοχασμούς του; Δεν αρκεί να μην υπάρχει μια αντίθετη ρητή απαγόρευση. Δεν αρκεί να μην επιτρέπεται και έμμεσα ακόμα να εμποδίζεται στην έκφραση των στοχασμών του (π.χ. με ποικίλες υλικές ή κοινωνικές κυρώσεις). Δεν αρκεί να διώκεται η δόλια παρεμπόδιση της ελεύθερης έκφρασης. Πρέπει και θετικά να παρέχονται στον άνθρωπο όλα τα μέσα, για να εκφράζει ελεύθερα τους στοχασμούς του. Εκφράζω ελεύθερα τους στοχασμούς μου σημαίνει μπορώ ελεύθερα να μεταδώσω τους στοχασμούς μου σε άλλους. Πρέπει γι' αυτό να έχει ο καθένας στη διάθεσή του τα αναγκαία μέσα μετάδοσεως στοχασμών. Και φυσικά για να υπάρξει σε μια πολιτεία, πραγματικά θεσπισμένη, αυτή η πρώτη αρχή της ελευθερίας, θα έπρεπε όλοι εξίσου να διαθέτουν όλα τα υπάρχοντα μέσα μετάδοσης στοχασμών.

[Κωνσταντίνος Τσάτσος, «Προβλήματα ελευθεροτυπίας», Ευθύνη, 1961]

ΣΧΟΛΙΟ: Στην εισαγωγική πρόταση με το ρητορικό ερώτημα τίθεται το θέμα της παραγράφου, οι προϋποθέσεις για την ύπαρξη ελευθεροτυπίας. Στις δύο πρώτες υποστηρικτικές προτάσεις το ερώτημα απαντάται αρνητικά («Δεν αρκεί [...] δόλια παρεμπόδιση της ελεύθερης έκφρασης») και στις υπόλοιπες θετικά («Πρέπει και θετικά [...] υπάρχοντα μέσα μετάδοσης στοχασμών»).

Με αυτό το οργανωτικό σχήμα δίνεται έμφαση στην ανάγκη να εξασφαλιστεί ουσιαστικά το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση γνώμης.

Άρση-θέση –
Δραστηριότητες

ΙΑ. Θέση-αντίκρουση

Το δομικό σχήμα συνδέεται με το κειμενικό είδος της επιχειρηματολογίας και επιτρέπει στον συγγραφέα να παρουσιάσει τον αντίλογο σε μια θέση.

Οργανωτικό πρότυπο

1. Θέση
2. Αντίκρουση θέσης
3. Συμπέρασμα.

Λεξικογραμματικά στοιχεία

Κυριαρχούν αντιθετικοί και εναντιωματικοί συνδέτες (ωστόσο, όμως, αλλά, αν και κτλ.).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Οι επιστήμονες θα ειπούν: «Δε μας ενδιαφέρουν τα παραπέρα. Αν αυτό που εμείς με κόπο μαζέψαμε σπαταληθεί κακώς, η ευθύνη είναι εκείνων που θα το χρησιμοποιήσουν. Εμείς ευθυνόμαστε έως εκεί που τελειώνει το έργο το δικό μας». Λάθος! Άκρη δεν έχει κανενός η ευθύνη, εφόσον έγινε, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, η αιτία ν' αρχίσει να ξετυλίγεται μια σειρά πράξεων. Τον βαρύνει η τελευταία όσο και η πρώτη. Και το χειρότερο, σε τέτοιες περιπτώσεις είμαστε υπεύθυνοι όχι μόνο για ό,τι πράξαμε αλλά και για ό,τι κάποτε (προπάντων για ό,τι) παραλείψαμε να πράξουμε. Στα ηθικά όντα, όπως είναι ο άνθρωπος, σωτηρία από την ευθύνη δεν υπάρχει.

[Ε. Π. Παπανούτσος, *Πρακτική φιλοσοφία*. Αθήνα: Εκδ. Δωδώνη (1973)]

ΣΧΟΛΙΟ: Στις δύο πρώτες εισαγωγικές προτάσεις ο συγγραφέας παρουσιάζει –και μάλιστα σε ευθύ λόγο– την άποψη των επιστημόνων που αρνούνται την ανάληψη οποιασδήποτε ευθύνης πέρα της επιστημονικής («Οι επιστήμονες θα ειπούν [...] το έργο το δικό μας»). Στη συνέχεια αντικρούει το επιχείρημα αυτό («Λάθος! [...] από την ευθύνη δεν υπάρχει»). Χαρακτηριστική είναι η παρουσία της ελλειπτικής επιφωνηματικής πρότασης «Λάθος!», με την οποία αναδεικνύει την αλλαγή «φωνής» του κειμένου.

Με το σχήμα αυτό αυξάνεται η πειστικότητα της επιχειρηματολογίας, αφού αντικρούει ευθέως τα επιχειρήματα σχετικά με την ηθική ουδετερότητα της επιστήμης.

Θέση & Αντίκρουση –
Δραστηριότητες

ΙΒ. Ερώτηση-απάντηση

Η ρητορική τεχνική της «ερώτησης-απάντησης» αξιοποιεί την οργανωτική λειτουργία των οιο-
νεί ερωτημάτων. Εμφανίζεται κυρίως στα επιχειρηματολογικά κειμενικά είδη, όπου σκοπός του
πομπού είναι να πείσει/να ευαισθητοποιήσει το ακροατήριό του.

Οργανωτικό πρότυπο

1. Ρητορικό (οργανωτικό) ερώτημα
2. Απάντηση
3. Αξιολογήσεις και συμπεράσματα.

Λεξικογραμματικά στοιχεία

Ευθείες/πλάγιες οιο-νεί ερωτηματικές προτάσεις ολικής/μερικής άγνοιας.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

*Ποια είναι, λοιπόν, η χρησιμότητα της λογοτεχνίας, αν αυτή δε μεταφέρει μηνύματα και πρακτι-
κές συμβουλές στους αναγνώστες της; Η απάντηση βρίσκεται στο βασικό εργαλείο της που δεν
είναι άλλο από τη γλώσσα. Όργανο επικοινωνίας και έκφρασης, η γλώσσα αποτελεί πιστοποιητι-*

κό της ανθρώπινης νοημοσύνης. Είναι στην ουσία το διαβατήριο για την κοινωνική μας ζωή, το ρούχο που φοράμε. Κι όπως συμβαίνει πάντοτε με την ένδυση, το γούστο παίζει τον πρωτεύοντα ρόλο. Αυτό που συνήθως υποτιμούμε στη σχέση μας με τη λογοτεχνία είναι το ζήτημα της αισθητικής. Κι είναι παράξενο, αν σκεφτούμε πως στην εποχή μας όλοι απευθύνονται στην αισθητική μας, προκειμένου να κερδίσουν την καταναλωτική μας εύνοια. Καλαίσθητα καταστήματα, καλαίσθητα προϊόντα, καλαίσθητες ρεκλάμες. Έχουμε εξορίσει την κακογουστιά από τη ζωή μας όχι και από τη λογοτεχνία.

[Δημήτρης Στεφανάκης, *Πώς η λογοτεχνία σου αλλάζει τη ζωή*. Αθήνα: Εκδ. Ψυχογιός (2016)]

ΣΧΟΛΙΟ: Στην εισαγωγική πρόταση παρουσιάζεται ο προβληματισμός του συντάκτη σχετικά με τη χρησιμότητα της λογοτεχνίας με τη μορφή μιας ρητορικής (οργανωτικής) ευθείας ερωτηματικής πρότασης μερικής άγνοιας. Στις υποστηρικτικές προτάσεις παρουσιάζεται η εξήγηση του συντάκτη με τη μορφή απάντησης στην ερώτηση αυτή. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία της φράσης «Η απάντηση βρίσκεται».

Με το σχήμα αυτό εντάσσεται ο αναγνώστης στον προβληματισμό του κειμένου και επιτυγχάνεται αποτελεσματικότερα η πρόταση του συντάκτη να ευαισθητοποιήσει τον αναγνώστη σχετικά με τη χρησιμότητα της λογοτεχνίας.

Ερώτηση
& Απάντηση —
Δραστηριότητες

Η ταξινόμηση που προηγήθηκε δεν είναι εξαντλητική. Γιατί, όπως αναφέρθηκε στην αρχή της ενότητας, η συνεχής εμφάνιση νέων κειμενικών ειδών δημιουργεί και νέα οργανωτικά σχήματα. Από την άλλη, επειδή στόχος όλων των τρόπων οργάνωσης είναι να εξασφαλίσουν την αποτελεσματικότερη μετάδοση των απόψεων του συγγραφέα, δεν έχει ιδιαίτερη σημασία η πιστή προσήλωση σε κάποιον από αυτούς. Γι' αυτό και ο συνδυασμός περισσότερων τρόπων ανάπτυξης είναι εξαιρετικά συχνός στα κείμενα.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 1

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Ένωση, η τηλεργασία μπορεί να οριστεί ως η μορφή εργασίας που εκτελείται από ένα άτομο, κυρίως ή σε ένα σημαντικό μέρος της, σε τοποθεσίες εκτός του παραδοσιακού εργασιακού χώρου, για έναν εργοδότη ή πελάτη, και η οποία περιλαμβάνει τη χρήση των τηλεπικοινωνιών και προηγμένων τεχνολογιών πληροφόρησης ως ένα ουσιαστικό και κεντρικό χαρακτηριστικό της εργασίας. Οι δύο βασικοί τρόποι τηλεργασίας είναι είτε κάποιος να είναι υπάλληλος σε έναν εργοδότη είτε ελεύθερος επαγγελματίας. Στην πρώτη περίπτωση, ο εργαζόμενος είναι μόνιμα συνδεδεμένος με το δίκτυο των εργοδοτών, η εργασιακή του ζωή είναι πολύ περισσότερο ελεγχόμενη μέσω της τεχνολογίας και έχει πολύ λιγότερη ευελιξία ως προς τον τρόπο που θα οργανώσει τον εργάσιμο χρόνο του. Στη δεύτερη περίπτωση, ο εργαζόμενος είναι πολύ περισσότερο ελεύθερος να καθορίσει τον ρυθμό εργασίας του, εκτελώντας την εργασία του στον προσωπικό του υπολογιστή και συνδεδεμένος μόνο, όταν είναι απαραίτητο, με το δίκτυο της επιχείρησης, το οποίο μπορεί να εφαρμοστεί σε πολλά επαγγέλματα.

[Από τον ημερήσιο Τύπο]

ΣΧΟΛΙΟ: Στο πρώτο μέρος της παραγράφου («Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Ένωση [...] χαρακτηριστικό της εργασίας») κυριαρχεί το δομικό σχήμα του ορισμού (οριστέα έννοια: «τηλεργασία», έννοια γένους: «μορφή εργασίας», ειδοποιός διαφορά: «εκτελείται από ένα άτομο [...] χαρακτηριστικό της εργασίας», συνδετικό ρήμα: «μπορεί να οριστεί ως»). Στο δεύτερο μέρος της παραγράφου κυριαρχεί το δομικό σχήμα της διαίρεσης (διαιρετέα έννοια:

«τηλεργασία», διαιρετική βάση: «βασικοί τρόποι», είδη: «υπάλληλος σε έναν εργοδότη» και «ελεύθερος επαγγελματίας», που αναλύονται στο υπόλοιπο της παραγράφου, συνδέτες: «Στην πρώτη περίπτωση» και «Στη δεύτερη περίπτωση».

Οργάνωση του λόγου
— Δραστηριότητες

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ

Υπάρχουν δύο βασικές μορφές δημοκρατίας, ανάλογα με τον τρόπο συμμετοχής των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων: η άμεση και η έμμεση. Η άμεση δημοκρατία μοιάζει με μια συνέλευση γειτονιάς, όπου όλοι οι πολίτες συμμετέχουν προσωπικά στη λήψη αποφάσεων. Για παράδειγμα, στην Αρχαία Αθήνα οι πολίτες συγκεντρώνονταν στην Εκκλησία του Δήμου και ψήφιζαν οι ίδιοι για τους νόμους. Αντίθετα, η έμμεση δημοκρατία λειτουργεί όπως ένας μαθητής που εκλέγει έναν εκπρόσωπο για το συμβούλιο του σχολείου, εμπιστευόμενος κάποιον άλλον να μεταφέρει τη φωνή του. Χαρακτηριστικά στις σύγχρονες δημοκρατίες, οι πολίτες εκλέγουν βουλευτές που λαμβάνουν αποφάσεις για λογαριασμό τους, όπως στη Βουλή των Ελλήνων. Ενώ η άμεση δημοκρατία εξασφαλίζει μεγαλύτερη συμμετοχή, η έμμεση διευκολύνει τη λήψη αποφάσεων σε μεγάλες κοινωνίες.

ΣΧΟΛΙΟ: Σκοπός του συντάκτη είναι η πληροφόρηση του αναγνώστη για τις δύο μορφές λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος, την άμεση και την έμμεση. Για να επιτύχει τον στόχο του οργανώνει την παράγραφο με το σχήμα της σύγκρισης, του ορισμού κατά πλάτος και των παραδειγμάτων. Συγκεκριμένα, στην εισαγωγική πρόταση παρουσιάζεται μια σύντομη διαίρεση της δημοκρατίας (διαιρετέα έννοια) σε άμεση και έμμεση (έννοιες είδους) με κριτήριο τον τρόπο συμμετοχής των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων (διαιρετική βάση). Ακολουθεί η μεταφορική σύγκριση των δύο εννοιών («Η άμεση δημοκρατία μοιάζει με...», «η έμμεση δημοκρατία λειτουργεί όπως...») η οποία υποστηρίζεται με ισάριθμα παραδείγματα («Για παράδειγμα, στην Αρχαία Αθήνα...», «Χαρακτηριστικά στις σύγχρονες δημοκρατίες...»). Η παράγραφος ολοκληρώνεται στην καταληκτική πρόταση με το συμπέρασμα της σύγκρισης.

Τι μάθαμε;

Τα κειμενικά σχήματα είναι οργανωτικές δομές των κειμένων που επαναλαμβάνονται σε διαφορετικά κείμενα. Αντιστοιχούν στις ρητορικές τεχνικές, με τις οποίες δηλώνονται οι νοηματικές σχέσεις μεταξύ των εννοιών ενός κειμένου και οι λειτουργίες τους.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2: ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Στην ενότητα αυτή θα μιλήσουμε για το λεξικό και τη γραμματική. Συχνά μια γλώσσα (π.χ. τα ελληνικά, τα ισπανικά ή τα κινέζικα) ταυτίζεται με τις λέξεις που έχει, ενώ σπάνια η γλώσσα ταυτίζεται με τη γραμματική. Στην πραγματικότητα η γλώσσα είναι ο συνδυασμός και των δύο. Αν οι λέξεις είναι τα δομικά υλικά, η γραμματική είναι η ουσία που τα δένει για να δημιουργηθεί το οικοδόμημα. Το κείμενο φτιάχνεται από λέξεις, όχι ριγμένες στην τύχη, αλλά πολύ προσεκτικά διαλεγμένες και τοποθετημένες με τρόπο που εξυπηρετεί τον στόχο ή τους στόχους του δημιουργού του. Χωρίς τη γραμματική οι χρήστες μιας γλώσσας δεν θα είχαν αυτή την υπέροχη δυνατότητα να παράγουν και να κατανοούν απεριόριστο αριθμό δομών και προτάσεων, για να εκφράσουν νέες ιδέες, να περιγράψουν συναισθήματα πρωτόγνωρα, να αναφερθούν σε νέες καταστάσεις, εφευρέσεις και ανακαλύψεις. Η γραμματική κρύβεται μέσα στις λέξεις, στις φράσεις, στις προτάσεις, στα κείμενα. Αν και ο διαχωρισμός λεξιλογίου και γραμματικής δεν είναι τόσο ξεκάθαρος όσο πιστεύουμε, θα τον ακολουθήσουμε και εδώ, ούτως ώστε να πιάσουμε το νήμα από την αρχή.

2.1

Λέξεις, λεξικό, λεξιλόγιο

Και η αρχή είναι η λέξη. Με μια λέξη αρχίσαμε όλοι να μιλάμε, με λέξεις ντύνουμε τη ζωή μας από τη στιγμή εκείνη κι έπειτα. Μπορούμε όμως να πούμε με ακρίβεια τι είναι η λέξη; Σύμφωνα με έναν παλιότερο ορισμό, λέξη είναι η μικρότερη γλωσσική μονάδα που εμφανίζεται μόνη της στον γραπτό ή προφορικό λόγο. Αυτός ο ορισμός μάς δημιουργεί, όμως, ορισμένες δυσκολίες. Για παράδειγμα, το οριστικό άρθρο ο ή ο σύνδεσμος όταν είναι λέξεις; Και το *ΖΗΣΤΟ*, όπως γραφόταν σε διαφήμιση γνωστής αλυσίδας καταστημάτων αθλητικών ειδών, είναι πράγματι μια λέξη; Στον γραπτό λόγο τα όρια των λέξεων είναι κατά κανόνα πιο ευδιάκριτα από ό,τι στον προφορικό, όπου συνήθως προφέρουμε ως μία ενότητα, σαν ένα αδιάσπαστο συνεχές, φράσεις που αποτελούνται από περισσότερες της μίας λέξεις. Για τον λόγο αυτό, τα παιδιά που μαθαίνουν την πρώτη γλώσσα τους αλλά και όσοι μαθαίνουν μια νέα γλώσσα, δυσκολεύονται να «σπάσουν» αυτό το συνεχές, αναγνωρίζοντας τις λέξεις που το συνθέτουν.

Στην πραγματικότητα, ένας ευρέως αποδεκτός επιστημονικός ορισμός για τη «λέξη» δεν υφίσταται. Ευτυχώς, όμως, οι ομιλητές μιας γλώσσας συμφωνούν διαισθητικά στο τι είναι ή δεν είναι λέξη, ενώ προβαίνουν και σε αξιολογήσεις που αφορούν την ποιότητα και την ποσότητα των λέξεων που χρησιμοποιεί ένα άτομο, εκτιμώντας αν διαθέτει «πλούσιο» λεξιλόγιο ή όχι. Με τον όρο **λεξιλόγιο** αναφερόμαστε συνήθως στο σύνολο των λέξεων που διαθέτει ο χρήστης μιας γλώσσας,

[...] ως επιστημονικό αντικείμενο η λέξη δεν είναι εξίσου εύκολα αναγνωρίσιμη και αναλύσιμη. Αποτελεί αντικείμενο μελέτης της μορφολογίας ως προς την εσωτερική δομή της, της λεξικολογίας ως προς τη σημασία της, αλλά και της λεξικογραφίας ως προς τις πρακτικές πλευρές που αφορούν τη σύνταξη λεξικών. Και η σύνταξη, όμως, μελετά τις λέξεις ως προς τον τρόπο που συντάσσονται σε προτάσεις, αλλά και η φωνολογία μελετά τις φωνολογικές πλευρές της λέξης. Διαπιστώνεται, δηλαδή, ότι η λέξη αποτελεί μια κεντρική μονάδα της γλωσσολογικής ανάλυσης γενικότερα.

Η βαρύτητα της λέξης στη γλώσσα τεκμηριώνεται επιπλέον από το ότι εμφανίζεται νωρίς στην παιδική γλώσσα, πολύ πριν από τις προτάσεις.

Με έναν πολύ γενικό ορισμό, λέξη είναι ένα είδος σημείου που αποτελείται από περιεχόμενο (σημασία) και από μορφή (φωνολογική στον προφορικό λόγο και δευτερογενώς γραπτή στον γραπτό λόγο). Συχνά, για την αναγνώριση της λέξης χρησιμοποιείται και ως κριτήριο το ότι βρίσκεται μεταξύ δύο παύσεων στον προφορικό λόγο και ενίοτε μεταξύ δύο κενών στον γραπτό λόγο.

[Γ. Γιαννουλοπούλου

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/glossology/show.html?id=37

ως μέλος μιας γλωσσικής κοινότητας ή μιας μικρότερης ομάδας ατόμων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (π.χ. επαγγελματικά ή επιστημονικά λεξιλόγια). Κάποιες από τις λέξεις που ανήκουν στο λεξιλόγιό μας τις χρησιμοποιούμε καθημερινά και αποτελούν το **ενεργητικό λεξιλόγιο**, ενώ στο **παθητικό λεξιλόγιο** ανήκουν λέξεις που δεν χρησιμοποιούμε τόσο συχνά (ή και ποτέ!), αν και γνωρίζουμε τη σημασία τους και μπορούμε να τις καταλαβαίνουμε σε διάφορα κειμενικά είδη και επικοινωνιακά περιβάλλοντα.

Το λεξιλόγιο των χρηστών μιας γλώσσας περιλαμβάνεται στα **λεξικά** της γλώσσας αυτής, δηλαδή στα έργα (βιβλία, ψηφιακά αρχεία ή/και ιστότοποι) όπου παρουσιάζονται ταξινομημένες (με αλφαβητική συνήθως σειρά) υπό τη μορφή λημμάτων οι λέξεις και οι εκφράσεις που χρησιμοποιούνται στον προφορικό και τον γραπτό λόγο. Το **λήμμα** είναι ο κυριότερος τύπος μιας λέξης, ο οποίος έχει επιλεγεί συμβατικά για να καταχωρίζεται στα λεξικά προκειμένου κάτω από αυτόν να εξετάζεται η λέξη. Υπάρχουν διάφορα είδη λεξικών, ανάλογα με το είδος γνώσης που στοχεύουν να προσδώσουν στους αναγνώστες του και τον σκοπό που καλούνται να εξυπηρετήσουν (ερμηνευτικά, εγκυκλοπαιδικά, επιστημονικά, κτλ.). Τα κριτήρια εισαγωγής μιας λέξης σε ένα λεξικό ποικίλλουν. Κριτήριο εισαγωγής μιας λέξης, για παράδειγμα, είναι η χρήση της λέξης – μεγαλύτερη ή μικρότερη ή και σπάνια – στη σύγχρονη ζωντανή γλώσσα, άσχετα με την προέλευσή της – αν προέρχεται από την αρχαία ή μεσαιωνική γλώσσα, από τη λόγια ή τη λαϊκή παράδοση ή κι αν πρόκειται για λέξη με ξενική προέλευση (Μπαμπινιώτης 2002: 25). Για τον λόγο αυτό τα λεξικά θα μπορούσαν να διακριθούν επίσης και σε *ιστορικά* και *συγχρονικά*.

Πλήρης λέξη και γραμματική λέξη

Οι λέξεις διακρίνονται σε *πλήρεις* και *λειτουργικές*. **Πλήρεις λέξεις** είναι αυτές που έχουν σημασία (λεξική σημασία), αναφέρονται σε μία οντότητα, σε μια κατάσταση, μια έννοια ή μια ενέργεια, παραπέμπουν δηλαδή σε ορισμένο αντικείμενο αναφοράς της εξωγλωσσικής πραγματικότητας. Πλήρεις λέξεις είναι τα ουσιαστικά, τα ρήματα (και οι μετοχές τους), τα επίθετα και τα επιρρήματα. **Λειτουργικές ή γραμματικές λέξεις** είναι οι λέξεις που έχουν ελάχιστη ή καθόλου σημασία από μόνες τους, αλλά δηλώνουν γραμματικές σχέσεις μεταξύ των συστατικών μιας πρότασης ή και μεταξύ των προτάσεων. Τέτοιες λέξεις είναι οι προθέσεις, οι σύνδεσμοι και τα άρθρα. Οι αντωνυμίες θεωρούνται μια ενδιάμεση περίπτωση, αν και συχνά συγκαταλέγονται στις γραμματικές λέξεις. Γενικά, τα όρια που χωρίζουν τα δύο αυτά είδη λέξεων δεν είναι πάντα ευδιάκριτα. Μια χαρακτηριστική διαφορά μεταξύ των δύο είναι το γεγονός πως οι πλήρεις λέξεις ανανεώνονται εύκολα, ενώ οι γραμματικές πολύ πιο δύσκολα, καθώς ανήκουν σε κλειστές τάξεις.

Θέματα και κατάληξεις

Οι πλήρεις λέξεις αποτελούνται από ένα **λεξικό μόρφημα** (ή αλλιώς: **το θέμα**), το οποίο συνεκφέρεται απαραίτητα με συγκεκριμένα **γραμματικά μορφήματα** (ή αλλιώς: **τις κατάληξεις**) που δηλώνουν γραμματικές πληροφορίες. Στην περίπτωση των ρημάτων, για παράδειγμα, οι ρηματικοί τύποι προκύπτουν από τον υποχρεωτικό συνδυασμό των λεξικών μορφημάτων με γραμματικά μορφήματα που δηλώνουν το πρόσωπο, το ποιόν ενέργειας τον χρόνο και την τροπικότητα¹ (π.χ. *γράφω*, *γράφω* και *έγραψα*). Παρομοίως, ένα ουσιαστικό αποτελείται απαραίτητως από ένα θέμα και μία κατάληξη. Ωστόσο, στην περίπτωση αυτή, η βασικότερη γραμματική πληροφορία, το γραμματικό γένος του κάθε ουσιαστικού, είναι εγγενής και δεν είναι πάντα εμφανής στις κατάληξεις. Έτσι, η λέξη *δρόμος* προκύπτει όταν στο θέμα *δρομ-* προστίθεται η κατάληξη *-ος*, η οποία μας πληροφορεί για τον αριθμό και την πτώση όπως και η κατάληξη *-ος* που προστίθεται

1. Για τον όρο τροπικότητα, βλ. και σελ. 78

στα θέματα οδ- και μερ-. Ωστόσο, η λέξη οδός είναι γένους θηλυκού ενώ η λέξη μέρος είναι γένους ουδετέρου. Το γένος ενός ουσιαστικού είναι μια γραμματική πληροφορία που μας δίνει το λεξικό και καθορίζει σε ποιο κλιτικό παράδειγμα ανήκει το ουσιαστικό αυτό.

Αντίθετα με τις πλήρεις λέξεις, οι γραμματικές λέξεις κατά κανόνα αποτελούνται από ένα μόρφημα, το οποίο δεν αναλύεται περαιτέρω, π.χ. *χωρίς, ενώ, των*.

Λεξιλογικές πληροφορίες

Σε ένα λεξικό περιέχονται διάφορα είδη πληροφοριών. Η πρώτη πληροφορία που υπάρχει σε κάθε λήμμα είναι γραμματική πληροφορία και αφορά τη **φωνολογική αναπαράσταση και τη γραφή της λέξης** (πώς προφέρεται, πώς γράφεται). Στη συνέχεια, αναφέρεται η **λεξική κατηγορία** στην οποία ανήκει η λέξη (Richards κ.ά. 1992: 211). Οι τέσσερις κύριες λεξικές κατηγορίες είναι το ρήμα, το ουσιαστικό, το επίθετο και η πρόθεση. Ακολουθούν πληροφορίες για τα **μορφολογικά χαρακτηριστικά** (π.χ. το γένος, τα κλιτικά παραδείγματα, οι ανώμαλοι τύποι), τις **συντακτικές δομές** (με τι συντάσσεται η λέξη), τα **σημασιολογικά χαρακτηριστικά**, ενώ δίνονται και **πραγματολογικές πληροφορίες** (π.χ. γλώσσα των νέων, λεκτικές πράξεις). Όλα τα παραπάνω είναι αναγκαία προκειμένου να μπορούμε να χρησιμοποιούμε την κάθε λέξη σε κατάλληλα περιβάλλοντα, δημιουργώντας γραμματικές προτάσεις. Κάθε λέξη, λοιπόν, έχει το δικό της «γραμματικό προφίλ» και υπάρχει τόση γραμματική στο λεξικό, που δικαίως χαρακτηρίστηκε ως «πιο εκλεπτυσμένη γραμματική» (Halliday 1978: 42).

Φωνητική, φωνολογία, γραφή

Γνωρίζω μια λέξη σημαίνει πρωτίστως ότι μπορώ να την αναγνωρίζω στον προφορικό και τον γραπτό λόγο, μπορώ να την προφέρω και να την γράφω σωστά. Η προφορά συνδέεται με τη φωνητική και τη φωνολογία, ενώ η γραφή, η αποτύπωση του προφορικού λόγου και της σκέψης σε γραπτή μορφή θα μας απασχολήσει κυρίως σε σχέση με την ορθογραφία.

Φθόγγοι και γράμματα

Η λέξη αποτελείται από φθόγγους οι οποίοι αποδίδονται με γράμματα στον γραπτό λόγο. Οι φθόγγοι είναι ήχοι, ενώ τα γράμματα εικόνες ή σχέδια των φθόγγων (Χριστίδης 2005: 21). Σε κάθε γλώσσα, η προφορά των συμφώνων και των φωνηέντων ακολουθεί κάποιους γενικούς κανόνες, αλλά και διαφοροποιείται ανάλογα με την γεωγραφική περιοχή, το ύψος, τις επικοινωνιακές ανάγκες καθώς και τις προσωπικές προτιμήσεις των χρηστών της. Στα ελληνικά, για παράδειγμα, το φώνημα /i/ πραγματώνεται ως [j] ή [x'] όταν είναι άτονο και προηγείται ή ακολουθεί άλλο φωνήεν (*δυο, παιδιά, ποια*), ή ως [i] σε όλες τις άλλες περιπτώσεις (*δύο, παιδεία, οποία*). Παρομοίως, το φώνημα /l/ πραγματώνεται διαφορετικά όταν συνδυάζεται με φωνήεν (*φίλος*) και διαφορετικά όταν συνδυάζεται με άτονο i + φωνήεν (*ήλιος*). Ωστόσο, σε ορισμένες διαλέκτους και ιδιολέκτους η ποικιλία [l'] μπορεί να απαντά και μπροστά από το /i/: *φίλοι*.

Επιπλέον, σύμφωνα όπως το /l/ και το /n/ προφέρονται διαφορετικά σε πολλές περιοχές της Βόρειας και Νότιας Ελλάδας. Η προφορά της Αθήνας θεωρείται ως «επίσημη», εφόσον η διάλεκτος που επιλέγεται ως επίσημη γλώσσα του κράτους είναι συνήθως αυτή η οποία ομιλείται στο πολιτικό, διοικητικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτή η επιλογή αποτελεί μια απλή σύμβαση και δεν έχει κανέναν αξιολογικό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, η επίσημη γλώσσα ενός κράτους δεν επιλέχτηκε επειδή είναι «η καλύτερη» ή «η ορθότερη» εκδοχή της γλώσσας που μιλιέται στη χώρα, αλλά επειδή χρησιμοποιείται σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα και συγκεκριμένα κειμενικά είδη.

[Πύλη για την Ελληνική γλώσσα (www.greek-language.gr)]

Ο λόγος μας μπορεί να διαφέρει λιγότερο ή περισσότερο από αυτό που θεωρείται επίσημη γλώσσα ενός κράτους, όχι μόνο σε φωνολογικό επίπεδο αλλά και σε λεξικό, μορφολογικό και συντακτικό. Κάθε γλωσσική ποικιλία, **διάλεκτος** ή **ιδίωμα** είναι εξίσου σημαντικά με τη διάλεκτο που συμβατικά επιλέγεται ως επίσημη γλώσσα. Σήμερα οι διάλεκτοι ή οι ντοπιολαλιές, δεν θεωρούνται πλέον «αποκλίσεις» ή «κατώτερες εκδοχές» της επίσημης διαλέκτου, η οποία διδάσκεται απλώς ως μια έκφανση της ελληνικής γλώσσας και όχι ως η «τέλεια» γλώσσα.

Η διαφορετική προφορά συνήθως δεν αντικατοπτρίζεται στον γραπτό λόγο. Υπάρχουν, βέβαια, λέξεις που απαντούν με διαφορετική προφορά και γραφή, ως αποτέλεσμα των διαφορών μεταξύ καθαρεύουσας και δημοτικής: για παράδειγμα, η καθαρεύουσα επέτρεπε συνδυασμούς δύο τριβόμενων συμφώνων, (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2014:19) π.χ. [fθ], [xθ] ή δύο στιγμιαίων, π.χ. [sx] ή [sθ]. Στα νέα ελληνικά οι συνδυασμοί αυτοί μετατρέπονται σε συμπλέγματα με ένα τριβόμενο και ένα στιγμιαίο σύμφωνο. Έτσι έχουν προκύψει λέξεις με δυο παραλλαγές, όπως για παράδειγμα οι ακόλουθες:

επισκέφθηκα – επισκέφτηκα

χθες – χτες

επτά – εφτά

κτίζω – χτίζω

οκτώ – οχτώ

άσκημος – άσχημος

εργάσθηκα – εργάστηκα

Οι λέξεις με συνδυασμούς από άηχα τριβόμενα χρησιμοποιούνται σε πιο επίσημο ύφος απ' ό,τι οι συνδυασμοί με ένα τριβόμενο και ένα στιγμιαίο.

Μπορείτε να σκεφτείτε άλλες λέξεις που προφέρονται και γράφονται διαφορετικά και απαντούν σε διαφορετικά κειμενικά είδη;

Τονισμός και τόνος

Τονισμός είναι το φωνολογικό φαινόμενο με το οποίο επιλέγεται και προβάλλεται ένα από τα φωνήεντα μιας λέξης περισσότερο από όλα τα άλλα φωνήεντα. Τα νέα ελληνικά χαρακτηρίζονται από δυναμικό τονισμό, καθώς το φωνήεν μιας συλλαβής προφέρεται με μεγαλύτερη ένταση. Οι γραμματικές λέξεις έχουν έναν λεξικό τόνο, ο οποίος δεν μεταβάλλεται και δεν επηρεάζεται από γραμματικά μορφήματα, εφόσον αυτές οι λέξεις δεν αναλύονται περαιτέρω. Σε μια πλήρη λέξη, ο τονισμός της εξαρτάται από τον συνδυασμό του γραμματικού μορφήματος με το λεξικό μόρφωμα, από τα επίπεδα επισημότητας του λόγου, τις συνθήκες και τους σκοπούς της επικοινωνίας. Έτσι, το κλιτικό παράδειγμα στο οποίο ανήκει ένα ουσιαστικό κατευθύνει και καθορίζει τις επιλογές των ομιλητών: σε μια καθημερινή συνομιλία θα ζητήσω ενδεχομένως το *τηλέφωνο του κύριου Γιώργου*, αλλά σε μια τυπική συνομιλία με επίσημο ύφος θα ζητήσω το *τηλέφωνο του κυρίου Παπαναστασίου*. Παρομοίως, στην περίπτωση των ρηματικών τύπων, σε οικείο ύφος ίσως προτιμήσω τον τύπο *διαβάζανε*, ενώ σε πιο επίσημα περιβάλλοντα θα χρησιμοποιήσω τον τύπο *διάβαζαν*. Στον γραπτό λόγο, προκειμένου να αποτυπώσουμε αυτή την ένταση στην προφορά της συλλαβής, βάζουμε ένα διακριτικό σημείο, τον **τόνο**, επάνω από το φωνήεν (ή δίπλα σε αυτό, αν πρόκειται για λέξη που το πρώτο γράμμα της πρέπει να γράφεται με κεφαλαίο).

Τονικά παρώνυμα, παρώνυμα, ομώνυμα

Στα ελληνικά ο τόνος έχει φωνολογική αξία, καθώς λειτουργεί διακριτικά σε λεξιλογικό επίπεδο, όπως καταδεικνύουν και τα **τονικά παρώνυμα**, δηλαδή οι λέξεις που διαφοροποιούνται ως προς

τον τονισμό τους: *πότε* και *ποτέ*, *όποτε* και *οπότε* αλλά και *παίρνω* και *περνώ*, *τάξη* και *ταξί*, *ζέστη* και *ζεστή*, *κάλλος* και *καλός*. Η λεξική κατηγορία των τονικών παρωνύμων καθορίζει και την ορθογραφία των προσδιοριστικών τους (επίθετα ή επιρρήματα): έτσι γράφουμε «πολλή ζέστη σήμερα», αλλά «πολύ ζεστή μέρα σήμερα».

Κάποιες άλλες λέξεις έχουν σχεδόν όμοια προφορά αλλά καμία νοηματική σχέση. Αυτές οι **παρώνυμες λέξεις** δημιουργούν επίσης σύγχυση, ιδίως στον προφορικό λόγο: με τσίμπησε *μία σφήκα* ή *μία σφίγγα*; Αυτό είναι *πρότυπο* έργο ή *πρωτότυπο* έργο ενός ζωγράφου; Οι γλωσσολόγοι και οι φιλόλογοι δεν συμφωνούν πάντα στις διαφοροποιήσεις των παρωνύμων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των *στύλων* και των *στηλών*: στην Αθήνα βρίσκονται οι *στύλοι* ή οι *στήλες* του Ολυμπίου Διός; Για ορισμένους, είναι «ορθότερη» και «καταλληλότερη» η λέξη *στύλοι*, ενώ για άλλους είναι αποδεκτά και τα δύο. (Βλ. και: <https://www.sarantakos.com/language/styles.html>.)

Σε κάθε γλώσσα υπάρχουν επίσης λέξεις που ακούγονται ακριβώς το ίδιο, έχουν όμως διαφορετική σημασία ή ανήκουν σε διαφορετική λεξική κατηγορία και κατά κανόνα γράφονται με διαφορετικό τρόπο.

Ομώνυμες ή ομόηχες είναι οι λέξεις *καλός* και *καλώς*, οι οποίες ανήκουν σε διαφορετικές λεξικές κατηγορίες (επίθετο – επίρρημα) αλλά συνδέονται ως προς τη σημασία τους, οι λέξεις *λίγο* και *λήγω*,

οι οποίες διαφοροποιούνται ως προς τη λεξική κατηγορία (επίρρημα και ρήμα) αλλά και ως προς τη σημασία, οι λέξεις *κάλλος* και *κάλος*, οι οποίες διαφοροποιούνται ως προς το γραμματικό τους γένος και ως προς τη σημασία, *κλίμα* και *κλήμα*, που διαφοροποιούνται μόνο ως προς τη σημασία. Η λανθασμένη γραφή σε αυτές τις περιπτώσεις οδηγεί σε παρανοήσεις, περισσότερο ή λιγότερο διασκεδαστικές. Πρέπει να σου ζητήσω μια *λύρα* ή μια *λίρα* για να αγοράσω ένα μπουκάλι νερό; Είμαι σε *διάλειμμα* ή σε *διάλυμα* στο σχολείο;

- Τι ώρα θα έρθεις;
- Σε λήγω.
(Ανορθόγραφος
ή μου έριξε άκυρο;)

Μπορείτε να αναφέρετε άλλα παραδείγματα ομόηχων και παρώνυμων λέξεων;

Ορθογραφία

Ζητήματα ορθογραφίας είναι σημαντικά για πολλούς ανθρώπους σε όλο τον κόσμο, ως αντανάκλαση του πολιτισμού, της ιστορίας και των κοινωνικών πρακτικών, ως ένα ισχυρό σύμβολο της εθνικής και της τοπικής ταυτότητας των χρηστών μιας γλώσσας. Αν και συχνά αντιλαμβανόμαστε την ορθογραφία των επίσημων γλωσσών ως παγιωμένη, σταθερή και δύσκαμπτη, στην πραγματικότητα υπάρχει αρκετή ευελιξία. Έχει υποστηριχτεί ότι υπάρχει ένα συνεχές μεταξύ πλήρως ρυθμισμένων, συμβατικών χώρων από τη μια και μη-ρυθμισμένων χώρων από την άλλη, οι οποίοι επιτρέπουν τη διαφοροποίηση στο ορθογραφικό επίπεδο. Τα δημοσιευμένα κείμενα και ο σχολικός γραπτός λόγος αντιπροσωπεύουν το πλήρως ρυθμισμένο άκρο του συνεχούς, καθώς πρέπει να ακολουθούν παγιωμένους ορθογραφικούς κανόνες για να τυγχάνουν ευρύτερης αποδοχής. Μεγαλύτερη ευελιξία συναντάμε στις διαφημίσεις, στην ποίηση και στα προσωπικά γράμματα. Το διαδίκτυο αποτελεί τον πλέον ελεύθερο χώρο της εποχής μας. Στο διαδίκτυο τα άτομα μπορούν (ή ακόμα και ενθαρρύνονται, ενίοτε) να επιλέξουν και να επιδείξουν επιλογές «αντισυμβατικών» ορθογραφιών, μέσω των οποίων υπογραμμίζουν την ατομική τους ταυτότητα, το αν ανήκουν σε μια ομάδα, ή τη διαφοροποίησή τους από τα κατεστημένα (Sebba 2007).

Η ορθογραφία μεταβάλλεται διαχρονικά, αν και οι αλλαγές σε αυτό το επίπεδο είναι πολύ πιο αργές από ό,τι στο επίπεδο του λεξιλογίου και των νεολογισμών (για τον όρο, βλ. σελ. 132),

για παράδειγμα. Μέσω της ιστορικής ορθογραφίας συνδεόμαστε με το παρελθόν, πράγμα περισσότερο ή λιγότερο σημαντικό, ανάλογα με την ιδεολογία του καθενός. Ακόμη, η αποφυγή ορθογραφικών λαθών λειτουργεί, καλώς ή κακώς, ως δείκτης μορφωτικού επιπέδου. Ο ορθογράφος θεωρείται μορφωμένος και δεν μπορούμε να παραβλέψουμε αυτή την πλευρά, καθώς ενδέχεται να επηρεάσει την επικοινωνιακή αποτελεσματικότητα του γράφοντος. Επίσης, πρόκειται για κοινωνικό αγαθό, όπως και η γλώσσα, που το μοιράζεται όλη η γλωσσική κοινότητα, αφορά το παρόν και την καθημερινή ζωή. Όπως έχει υποστηρικθεί, η ορθογραφία γίνεται στοιχείο συλλογικής ταυτότητας. Για τους λόγους αυτούς, καλό είναι να τηρούνται οι σχετικοί κανόνες.

Προκειμένου να γράφουμε τις λέξεις με τον ευρέως αποδεκτό τρόπο, να *ορθογραφούμε* δηλαδή, χρειαζόμαστε πληροφορίες που αφορούν το λεξικό μόρφημα μιας λέξης και τα γραμματικά μορφήματα με τα οποία μπορεί να συνδυαστεί η λέξη αυτή, για να προκύψουν οι διάφοροι τύποι της. Για το πρώτο κομμάτι, το λεξικό μόρφημα ή το θέμα της λέξης, μεγάλη βοήθεια μπορούμε να έχουμε αν γνωρίζουμε την ετυμολογία της λέξης. Ακολουθώντας αυτό το κριτήριο, βέβαια, δεν είναι σίγουρο ότι θα καταλήγουμε σε έναν τρόπο γραφής μιας λέξης. Συχνά υπάρχουν διαφωνίες για τη ορθογραφία αρκετών λέξεων (περίπου 300 στον αριθμό, σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη στο <https://www.tovima.gr/2008/11/25/books-ideas/i-orthografia-einai-taytotita>). Μερικά παραδείγματα είναι: το κτίριο / κτήριο, το κόκκαλο / κόκαλο, η εταιρεία / εταιρία, η κλοτσιά / κλωτσιά. Ωστόσο, κατά κανόνα η οργάνωση του λεξιλογίου μας σε οικογένειες λέξεων, σύνθετες και παράγωγες, είναι χρήσιμη και για την ορθογράφησή τους.

Διαβάστε τα κείμενα και συζητήστε γιατί είναι σημαντική η ορθογραφία.

1. esm.kanlis.com/orthographia/omilia.html Γιατί να μάθω ορθογραφία; (kanlis.com)
2. <https://www.babiniotis.gr/dimosieumata/glossika-themata/46-6-1-2008/>

Φωνολογικές λέξεις

Εκτός από τις λέξεις που βρίσκουμε στο λεξικό, υπάρχουν και οι **φωνολογικές λέξεις**, δηλαδή ο συνδυασμός πλήρων (ή και γραμματικών) λέξεων σε μια ενότητα. Η σειρά με την οποία εμφανίζονται οι λέξεις αυτής της ενότητας υπαγορεύεται από συντακτικούς κανόνες και χαρακτηρίζεται από ενιαίο τονικό σχήμα. Η δυνατότερα τονισμένη συλλαβή μιας φωνολογικής λέξης μπορεί να βρίσκεται στη λέξη με την κυριότερη σημασία, π.χ. *ναι σου 'πα*, που προφέρεται [nέsypa] (βλ. και *Νεοελληνική Γραμματική της Δημοτικής*: 22). Φωνολογικές λέξεις είναι για παράδειγμα το *σ' το 'πα*, που προφέρεται [stópa] και συχνά γράφεται στο 'πα (σε υπότιτλους τηλεοπτικών εκπομπών και ταινιών), καθώς και το *ΖΗΣΤΟ* που είδαμε προηγουμένως και προφέρεται [zístɔ]. Σύμφωνα με τους κανόνες της γραμματικής, θα έπρεπε πάντα να γράφουμε *ζήσ' το και σ' το 'πα*. Σε ένα κείμενο, όμως, στο οποίο ο στόχος είναι η αμεσότητα, η μεταφορά του μηνύματος με ύφος οικείο και χωρίς να δυσκολεύεται η γλωσσική επεξεργασία του, συχνά επιλέγεται ένας τρόπος γραφής πιο εύληπτος στον αναγνώστη. Αυτό βοηθά τον αποδέκτη του μηνύματος να μετατραπεί, μέσω του πολυτροπικού κειμένου της αφίσας ή της τηλεοπτικής διαφήμισης, σε συμμετέχοντα στη δράση αναγνώστη, ενώ η φωνολογική λέξη γίνεται το διαφημιστικό «σλόγκαν» και η πρωθητική φράση της διαφημιστικής καμπάνιας.

Σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να σκεφτούμε και κατά πόσο η προφορά και η συνεκφορά επηρεάζουν ή πρόκειται να επηρεάσουν τον τρόπο που γράφουμε τις λέξεις. Έχουμε πολλά παραδείγματα λέξεων που δημιουργήθηκαν από ακολουθίες λέξεων, συνήθως από προηγούμενες φάσεις της γλώσσας, όπως οι παρακάτω:

από ευθείας → απευθείας
 εν τάξει → εντάξει
 εν όσω → ενόσω
 επί κεφαλής → επικεφαλής
 κατ' αρχήν → καταρχήν
 μόλα ταύτα → μολαταύτα
 παρ' όλο που → παρόλο που
 προ πάντων → προπάντων
 όλως δι' όλου → ολωσδιόλου
 υπό όψη → υπόψη

Μπορείτε να εμπλουτίσετε τη λίστα αυτή με περισσότερες λέξεις που δημιουργήθηκαν με αυτές τις διαδικασίες:

Λεξικές κατηγορίες

Στην προσπάθειά μας να ορθογραφούμε, ιδιαίτερα χρήσιμη είναι η συνεισφορά της Μορφολογίας, της Γραμματικής των λέξεων (Booi 2013). Γνωρίζουμε από το Γυμνάσιο πως η **Μορφολογία** «εξετάζει, αναλύει και παρουσιάζει τις μορφές που παίρνουν οι λέξεις, όταν χρησιμοποιούνται στον λόγο» (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2021: 12) και καθορίζει μεταξύ άλλων την ορθογραφία των καταλήξεών τους. Οι μορφολογικές καταλήξεις συνδέονται με τη λεξική κατηγορία στην οποία ανήκει η λέξη, την τρίτη σημαντική πληροφορία που συναντάμε στο λήμμα ενός λεξικού, μετά τη γραφή και την προφορά. Οι λεξικές κατηγορίες με τη σειρά τους μας παραπέμπουν στα γνωστά μας **μέρη του λόγου**, τα οποία παρουσιάζονται παραδοσιακά στη γραμματική. Ας δούμε, λοιπόν τώρα, τα μέρη αυτά υπό το πρίσμα της Λεξικογραφικής, ακολουθώντας κάπως τη σειρά με την οποία εμφανίζονται στον λόγο των παιδιών που κατακτούν την πρώτη ή τις πρώτες τους γλώσσες.

1. Ουσιαστικό

Η εμφάνιση των πρώτων λέξεων στον λόγο των παιδιών πραγματοποιείται γύρω στον δωδέκατο μήνα της ζωής τους. Οι λέξεις αυτές αφορούν κυρίως πρόσωπα και πράγματα που βλέπουν στο άμεσο περιβάλλον τους, όταν αρχίζουν να επικοινωνούν με τους «σημαντικούς άλλους» (Halliday 1978: 1). Ποια ήταν η πρώτη λέξη που είπατε; Ίσως *μαμά*, *μπαμπά*, *μπάλα*, *γιαγιά* ή ακόμα και *βάτραχος* (*frog*) όπως είπε η μικρή Μυρτώ που είναι δίγλωσση. Εσείς φυσικά δεν το θυμόσαστε, ίσως θυμούνται οι δικοί σας όμως. Αν όχι, ακόμα καλύτερα! Μπορείτε να φανταστείτε ή να διαλέξετε εσείς. Πάντως, με αυτό το πρώτο μας ουσιαστικό, το οποίο δεν έχει ποτέ την ίδια ακριβώς σημασία με αυτή που θα του αποδοθεί στην συνέχεια της ζωής μας, αρχίζει η προσωπική γλωσσική μας διαδρομή.

Ωστόσο η ερώτηση «τι είναι ουσιαστικό;» δεν έχει και τόσο αυτονόητη απάντηση. Μπορούμε να το ορίσουμε με κριτήρια σημασιολογικά, λέγοντας ότι ουσιαστικό είναι η λέξη που αναφέρεται σε ένα πρόσωπο, ζώο, πράγμα, μία έννοια ή ενέργεια. Μπορούμε ασφαλέστερα να ορίσουμε το ουσιαστικό περιγράφοντας τα βασικά χαρακτηριστικά του, στηριζόμενοι δηλαδή στη Μορφολογία, και να πούμε πως ουσιαστικό ονομάζεται η λέξη που έχει ένα ή δύο **γένη** (το μέλος, ο/η γιατρός). Έχουμε ήδη σημειώσει πως το γένος είναι μια γραμματική πληροφορία που μας δίνει το λεξικό και καθορίζει σε ποια κλιτική τάξη ανήκει το ουσιαστικό. Το γένος γίνεται εμφανές όταν το ουσιαστικό προσδιορίζεται από το **οριστικό άρθρο** (ο, η, το), το οποίο συνηθίζεται να χρησιμοποιείται

στα κλιτικά παραδείγματα των ουσιαστικών. Οι μορφές που παίρνει ένα ουσιαστικό ποικίλλουν ανάλογα με την **πτώσει** (ονομαστική, αιτιατική, γενική, κλητική) και τον **αριθμό** (ενικός, πληθυντικός). Τα κλιτικά επιθήματα, ή αλλιώς οι καταλήξεις, είναι φορείς γραμματικών πληροφοριών και κωδικοποιούν τα συγκεκριμένα γραμματικά χαρακτηριστικά. Σε ένα κλιτικό επίθημα, εν προκειμένω, εκφράζονται συγχρόνως το γένος, η πτώση και ο αριθμός. Στο λήμμα του λεξικού τα ουσιαστικά εμφανίζονται στην ονομαστική ενικού, η οποία διευκολύνει συνήθως την αναγνώριση του γένους τους και την ταξινόμησή τους σε συγκεκριμένη κλιτική τάξη.

Πολλά ουσιαστικά που δηλώνουν επάγγελμα έχουν έναν τύπο για το αρσενικό και για το θηλυκό γένος (συνήθως τον τύπο του αρσενικού), για παράδειγμα *ο/η συγγραφέας, ο/η ταμίας*. Όταν ο ομιλητής επιθυμούσε να καταστήσει σαφές ότι αναφέρεται σε συγγραφέα/ ταμιά κτλ. του ενός φύλου, χρησιμοποιούσε κάποιες φορές τα ουσιαστικά άντρας/ γυναίκα.

(1) ένας άντρας συγγραφέας – μια γυναίκα συγγραφέας

Προκειμένου να αποφευχθεί αυτός ο σεξισμός στη γλώσσα, έγινε προσπάθεια να εισαχθούν σταδιακά λέξεις με διαφορετικές καταλήξεις για το θηλυκό γένος, όπως *βουλευτριά, διπλωμάτισσα*, κ.ά. Σήμερα, έχοντας στόχο μια πιο ανοιχτή και συμπεριληπτική κοινωνία, επιχειρείται να δηλωθούν οι διαφορές μεταξύ των επιλογών φύλου και μορφολογικά, χωρίς την κυριαρχία κάποιου γραμματικού γένους. Για τον λόγο αυτό, τόσο στην περίπτωση των ουσιαστικών όσο και στην περίπτωση των επιθέτων και όλου γενικά του ονόματος, γίνεται συχνά αναφορά στα άτομα χωρίς ταυτόχρονη αναφορά στο φυσικό φύλο τους, με την επιλογή λέξεων ουδέτερου γένους (το άτομο) ή με την αναφορά και τρίτου τύπου σε ουδέτερο γένος. Στον γραπτό λόγο, το σύμβολο @ χρησιμοποιείται ως αμαρκάριστη, συμπεριληπτική κατάληξη, στα επίθετα, στις αντωνυμίες, στις κλιτές μετοχές (*Αγαπητ@ μου φίλ@*). Είναι ένα γλωσσικό φαινόμενο σε εξέλιξη, το οποίο έχει τη βάση του σε κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Σίγουρα η γλώσσα αντικατοπτρίζει την κοινωνία, τις ανάγκες των χρηστών της και τον τρόπο με τον οποίο βλέπουν τα πράγματα. Τελικά όμως διαμορφώνεται όχι μέσω επιβολής του ενός ή του άλλου τύπου που κάποιος «φωτισμένος» ειδικός, ή μια συγκεκριμένη ομάδα θεωρεί «σωστή». Η γλώσσα αλλάζει και διαμορφώνεται από το σύνολο των ομιλητών της, με περισσότερο ή λιγότερο αργές διαδικασίες. Περιμένουμε, λοιπόν, και το μέλλον θα δείξει, όπως πάντα, ποιοι τύποι/λέξεις τελικά θα επικρατήσουν.

Οι αλλαγές στη γλώσσα δεν κινητοποιούνται μόνο από κοινωνικούς λόγους. Το σύστημα αλλάζει επειδή κάποιοι προηγούμενοι κανόνες δεν είναι πια διαυγείς και κατανοητοί από τους χρήστες του. Για παράδειγμα, ο τονισμός των ουσιαστικών. Η μετακίνηση του τόνου στα κλιτικά παραδείγματα αρσενικών και θηλυκών σε -ος είναι ένα λαμπρό παράδειγμα αλλαγής. Συγκρίνετε το μπλε με το πορτοκαλί πλαίσιο που βλέπετε εδώ.

ο άνθρωπος	οι άνθρωποι	ο άνθρωπος	οι άνθρωποι
τον άνθρωπο	τους ανθρώπους	τον άνθρωπο	τους ανθρώπους
του ανθρώπου	του ανθρώπου	του ανθρώπου	των ανθρώπων

Στο μπλε πλαίσιο ο τόνος δεν είναι σταθερός ούτε στον ενικό ούτε στον πληθυντικό αριθμό. Η μετακίνηση του τόνου, ένα φαινόμενο από τα αρχαία ελληνικά, ακολουθεί συγκεκριμένους κανόνες, σύμφωνα με τα βιβλία γραμματικής. Οι ομιλητές, όμως, έχουν τον τελικό λόγο. Και σαν υπέροχοι γλωσσολόγοι, φτιάχνουν ένα ομοιογενές κλιτικό παράδειγμα, το οποίο διακρίνει μεταξύ ενικού και πληθυντικού με... πλειοψηφικές, δημοκρατικές διαδικασίες: δύο τύποι τονίζονται

στην προπαραλήγουσα στον ενικό, ας γίνουν τρεις το σύνολο. Το ίδιο και για τον πληθυντικό, στην παραλήγουσα αυτή τη φορά. Χωρίς χαρτί και μολύβι, χωρίς υποδείξεις, χωρίς φθορά. Οι αποκλίσεις από τους κανόνες της γλώσσας δεν είναι πάντα (σχεδόν ποτέ) τυχαίες. Διέπονται από συγκεκριμένες αρχές (όπως της αναλογίας, της οικονομίας), έχουν λογική και την υπέροχη ομορφιά ενός συστήματος που αλλάζει με τάξη από τους φυσικούς δημιουργούς του, από τους ομιλητές της γλώσσας.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των κλιτικών παραδειγμάτων των ουσιαστικών της ελληνικής είναι ο **συγκρητισμός**, δηλαδή το φαινόμενο κατά το οποίο δυο διαφορετικές πτώσεις έχουν την ίδια κατάληξη. Ο συγκρητισμός είναι κανόνας στην περίπτωση των ουδέτερων και πολύ συχνός στα θηλυκά, στην ονομαστική και την αιτιατική, ενικού και πληθυντικού αριθμού. Όσον αφορά στα αρσενικά, ένα βασικό μοτίβο στην κλίση τους είναι η παρουσία του τελικού -ς στην ονομαστική και η αποβολή του στην αιτιατική του ενικού αριθμού. Έτσι, η αναγνώριση του γραμματικού γένους ενός ουσιαστικού που εμφανίζεται στην αιτιατική πτώση είναι αδύνατη, εάν δεν συνοδεύεται από έναν προσδιοριστή. Για παράδειγμα, τα ουσιαστικά στις προτάσεις (1)-(3) δεν ξέρουμε τι γένος έχουν και, αν δεν γνωρίζουμε καλά ελληνικά, η μόνη μας βοήθεια θα είναι η χρήση ενός λεξικού, προκειμένου να μπορέσουμε να τα συνδυάσουμε με το κατάλληλο άρθρο, οριστικό (5, 6) ή αόριστο (5).

- (1) έχεις βιβλίο;
- (2) θέλω χυμό
- (3) έχουμε επέτειο
- (4) έχεις το βιβλίο σου;
- (5) θέλω έναν φυσικό χυμό
- (6) έχουμε την επέτειό μας

Μια διαφορετική δυσκολία αντιμετωπίζουμε όταν γράφουμε τις καταλήξεις των ουσιαστικών. Συχνά, ακούγονται ίδιες αλλά γράφονται διαφορετικά, ανάλογα με το κλιτικό παράδειγμα στο οποίο ανήκουν. Έτσι, ο φθόγγος **[i]** αποδίδεται με γιώτα στην ονομαστική και αιτιατική ενικού αριθμού των ουδέτερων (*μολύβι*), με ήτα για τα ουδέτερα στις ίδιες πτώσεις στον πληθυντικό αριθμό (*μεγέθη*), αλλά και στα θηλυκά (*δύναμη*) και αρσενικά (*πολίτη[ς]*) στον ενικό αριθμό. Αντίθετα, θηλυκά και αρσενικά γράφονται με όμικρον-γιώτα στον πληθυντικό των αρσενικών (*δρόμοι, οδοί*) ή με έψιλον-γιώτα σε ορισμένα αρσενικά και θηλυκά ουσιαστικά (*τομείς, πόλεις*). Παρομοίως, το **[o]** μπορεί να γράφεται με όμικρον για τα θηλυκά σε -ος (*έρημος*), υπάρχει ωστόσο και η περίπτωση των θηλυκών σε -ω (*η ηχώ, η πειθώ*). Με όμικρον γράφουμε και τα ουδέτερα στον ενικό αριθμό (*βιβλίο, γεγονός, καθήκον*), αλλά υπάρχουν και τα ουδέτερα σε -ως (*φως, καθεστώς*), ενώ με ωμέγα γράφονται και όλοι οι τύποι της γενικής πληθυντικού, σε όλες τις κλιτικές κατηγορίες και στα τρία γένη, όπως και το οριστικό άρθρο (των -ων).

Το λεξικό μάς δίνει μια γενική πληροφορία για το γένος και ενίοτε για το κλιτικό παράδειγμα. Περισσότερες πληροφορίες για τις μορφές των ουσιαστικών, για τις λειτουργίες και τις χρήσεις των πτώσεων μας δίνει η Γραμματική. Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, ανατρέχουμε στις ενότητες (που θα μπορούσαν να είναι σύνδεσμοι σε ένα ψηφιακό περιβάλλον) «Μορφολογία» και «Σύνταξη» μιας γραμματικής περιγραφής, για μια ολοκληρωμένη εικόνα του συστήματος.

2. Αντωνυμία

Εκτός από τα ουσιαστικά, μια πολύ συχνή λέξη στα πρώτα στάδια κατάκτησης της γλώσσας των παιδιών είναι το κλασικό «ατό!». Οι δεικτικές αντωνυμίες χρησιμοποιούνται επίσης συχνά προκειμένου να επιτευχθεί η επικοινωνία παρά την ελλιπή λεξιλογική γνώση. Στη συνέχεια, όταν το

παιδί διεκδικεί την αυτονομία και την ανεξαρτησία του, θα φωνάξει πολλές φορές «μόνη μου!». Και κάπως έτσι μπαίνουν για τα καλά οι αντωνυμίες στη ζωή μας. Και τι είναι «αντωνυμία»;

Ο γενικός ορισμός για την αντωνυμία είναι πως πρόκειται για ένα «στοιχείο που χρησιμοποιείται για την αντικατάσταση και την υποκατάσταση ονόματος» (Κλαίρης κ.ά. 2011: 1.120). Μιλάμε για αντικατάσταση όταν δεν έχει προηγηθεί αναφορά σε συγκεκριμένο όνομα και για υποκατάσταση όταν έχουμε προαναφερθεί σε κάποια οντότητα πριν. Πρόκειται για έναν ορισμό που εξηγεί τη χρήση των αντωνυμιών.

Με βάση τη σημασία και τη λειτουργία τους μπορούμε να τις κατατάξουμε σε συγκεκριμένες κατηγορίες: **προσωπικές, δεικτικές, κτητικές, αυτοπαθείς, αόριστες, ερωτηματικές και αναφορικές**. Μορφολογικά, οι αντωνυμίες διακρίνονται σε **κλιτές** και **άκλιτες**.

Οι κλιτές αντωνυμίες δεν κλίνονται όλες με τον ίδιο τρόπο, ούτε χωρίζονται σε κλιτικές τάξεις, όπως τα ουσιαστικά, που έχουν μια σχετική ομοιομορφία. Εξαρτάται από την κατηγορία στην οποία ανήκουν. Για παράδειγμα, οι προσωπικές αντωνυμίες έχουν χαρακτηριστικά που συναντήσαμε στο ουσιαστικό, έχουν δηλαδή **αριθμό** και **πτώση**, αλλά και ένα χαρακτηριστικό που μοιράζονται με το ρήμα, το **πρόσωπο**. Οι δεικτικές, οι αόριστες, οι ερωτηματικές και οι αναφορικές αντωνυμίες έχουν τρία **γένη** (αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο), αριθμό και πτώση. Η κτητική αντωνυμία *δικός μου* έχει επίσης τρία γένη, αριθμό, πτώση, αλλά και πρόσωπο. Η αυτοπαθείς αντωνυμία *εαυτός μου* έχει αριθμό, πτώση και πρόσωπο, αλλά ένα γένος.

Εκτός από αυτά τα μορφολογικά χαρακτηριστικά, ένα κοινό χαρακτηριστικό πολλών αντωνυμιών (προσωπικών, δεικτικών, κτητικών, αυτοπαθών) είναι ότι αποκτούν σημασία από τη σχέση τους με τις άλλες αντωνυμίες και το περικείμενο. Έχετε αναζητήσει, για παράδειγμα, τη λέξη «εγώ» σε ένα λεξικό να δείτε πώς ερμηνεύεται η σημασία της; Στο *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα) συναντάμε τα ακόλουθα:

εγώ [εγό] αντων. προσ. α΄ προσώπου: φανερώνει το α΄ πρόσωπο του λόγου, εκείνον που μιλάει, σε αντιδιαστολή προς το *εσύ* (β΄ πρόσωπο) και το *αυτός* (γ΄ πρόσωπο). **1.** εμφανίζει δυνατούς και αδύνατους τύπους (βλ. πίνακα κλιτικών παραδειγμάτων).

[Πύλη για την Ελληνική γλώσσα (www.greek-language.gr)]

και για το «αυτός»:

αυτός ¹ -ή -ό [aftós] αντων. προσ. γ΄ προσώπου: φανερώνει το γ΄ πρόσωπο του λόγου, εκείνον ή εκείνο για το οποίο γίνεται λόγος, σε αντιδιαστολή προς το *εγώ* (α΄ πρόσωπο) και το *εσύ* (β΄ πρόσωπο). εμφανίζει δυνατούς και αδύνατους τύπους (βλ. πίνακα κλιτικών παραδειγμάτων).

[Πύλη για την Ελληνική γλώσσα (www.greek-language.gr)]

Και αν περάσουμε στις δεικτικές αντωνυμίες, πώς μπορούμε να εξηγήσουμε τη σημασία του «τέτοιος» ή του «εκείνος»;

Δείξη²

Πολλές αντωνυμίες αποκτούν σημασία κυρίως μέσω της δείξης, ενός πραγματολογικού φαινομένου, βασικού στη γλώσσα. Η δείξη είναι ένα από τα βασικότερα πράγματα που κάνουμε όταν μιλάμε και δεν αφορά μόνο τις αντωνυμίες. Σημαίνει «δείχνω» μέσω της γλώσσας, μέσω των δεικτικών εκφράσεων. Οι δεικτικές εκφράσεις είναι ανάμεσα στους πρώτους γλωσσικούς τύπους που μαθαίνουν τα μικρά παιδιά και χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν πρόσωπα μέσω της **προσωπικής δείξης** («δείχνω» το πρόσωπο: εγώ, εσύ), τόπο ή χώρο μέσω της **τοπικής δείξης** («δείχνω» τον τόπο: εδώ, εκεί) ή χρόνο μέσω της **χρονικής δείξης** («δείχνω» τον χρόνο: τώρα, τότε). Η ερμηνεία όλων αυτών των εκφράσεων εξαρτάται από τον ομιλητή και τον ακροατή που μοιράζονται το ίδιο (γλωσσικό και εξωγλωσσικό) περιβάλλον. Οι πιο βασικές χρήσεις των δεικτικών εκφράσεων προκύπτουν στην προφορική προσωπική επικοινωνία, όπου ένα εκφώνημα όπως το (1) γίνεται αμέσως κατανοητό από τους συνομιλητές, ενώ κάποιος που δεν γνωρίζει τα πραγματικά πρόσωπα και το πραγματικό αντικείμενο, χρειάζεται περισσότερες εξηγήσεις.

(1) Αυτό θα του το δώσουν οι δικοί της.

Η προσωπική δείξη λειτουργεί σαφώς στη βάση μιας τριμερούς διάκρισης, όπως φαίνεται από τις αντωνυμίες για το πρώτο πρόσωπο («εγώ»), το δεύτερο πρόσωπο («εσύ») και το τρίτο πρόσωπο («αυτός», «αυτή», «αυτό»). Το «εγώ» στο (2α) είναι ο Τάσος, ενώ στο (2β) η ίδια αντωνυμία αναφέρεται στη Μαρία. Το αντίθετο συμβαίνει με τους τύπους «εσύ» και «εσένα».

(2) α. (Τάσος) Εγώ δε λέω ποτέ ψέματα, ενώ εσύ...

β. (Μαρία) Κι εγώ δεν σε πιστεύω εσένα ότι και να μου πεις.

Η απόσταση που χαρακτηρίζει τους τύπους στο τρίτο πρόσωπο χρησιμοποιείται για να εκφραστεί πιο έμμεσα μια κατηγορία (3), ή για να κάνουμε ένα προσωπικό θέμα να φαίνεται πιο απρόσωπο και γενικό (4):

(3) Κάποιος δεν καθάρισε το δωμάτιό του.

(4) Ο καθένας θα πλένει το δικό του πιάτο.

Φυσικά, ο ομιλητής μπορεί να διατυπώσει τέτοιους γενικούς «κανόνες», έτσι ώστε να εφαρμόζονται στον ομιλητή και κάποιον άλλο (ή άλλους), χρησιμοποιώντας το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο («εμείς»):

(5) Εμείς μπορούμε να καθαρίζουμε μόνοι μας.

Επίσης, οι δεικτικές αντωνυμίες μπορούν να «μετακινήσουν» τον χρόνο κοντά ή μακριά από ένα εκφώνημα, συσχετίζοντας το χρονικό σημείο αναφοράς με τον χρόνο παραγωγής του εκφωνήματος. Για παράδειγμα, όταν χρησιμοποιούμε τη δεικτική αντωνυμία εγγύτητας «αυτό» στη φράση «αυτό το Σαββατοκύριακο», τοποθετούμε το χρονικό σημείο (το Σαββατοκύριακο) κοντά στον χρόνο παραγωγής του εκφωνήματος. Αντίθετα, αν χρησιμοποιήσουμε την αντωνυμία «εκείνο», το χρονικό σημείο απομακρύνεται από τη στιγμή παραγωγής του εκφωνήματος.

Για τη δείξη βλ. www1.aegean.gr/social-anthropology/canakis/Courses%20offered/Pragmatics/Deixis.htm και https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/glossology/show.html?id=52

2. Το κείμενο «Δείξη» είναι αποτέλεσμα επιλογής και διασκευής από κείμενο αναρτημένο στο www.aegean.edu το οποίο έχει βασιστεί στο κεφ. «Deixis & Distance» του βιβλίου *Pragmatics* (1996) του George Yule από τον Κ. Κανάκη καθώς και σε επιλογές από το βιβλίο της Ειρήνης Φιλιππάκη-Warburton *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία* (1992: 297-299) και από το βιβλίο του Peter Grundy (1995: 19-35) *Doing Pragmatics*.

3. Επίθετο

Τα επίθετα είναι οι λέξεις που προσδιορίζουν ένα όνομα (ουσιαστικό), αποδίδοντάς του ένα χαρακτηριστικό, μια ιδιότητα ή μια ποιότητα. Έχουν κοινά χαρακτηριστικά με τα ουσιαστικά, καθώς προσδιορίζονται από το γένος, τον αριθμό και την πτώση. Τα περισσότερα επίθετα έχουν διαφορετικές καταλήξεις για τα τρία γένη, ενώ ορισμένα έχουν κοινούς τύπους για το αρσενικό και το θηλυκό (π.χ. *διεθνής, διεθνές*). Πολλά επίθετα που προέρχονται από άλλες γλώσσες χρησιμοποιούνται άκλιτα στα ελληνικά (*μπλε*). Άκλιτα χρησιμοποιούνται συχνά και τα επίθετα που δηλώνουν χρώμα και παράγονται από ουσιαστικά (*πορτοκαλί μπλούζες*, αντί για *πορτοκαλιές μπλούζες*). Σε ορισμένα βιβλία γραμματικής, στην κατηγορία των επιθέτων συμπεριλαμβάνονται και τα αριθμητικά επίθετα, επειδή διαθέτουν τα ίδια συντακτικά χαρακτηριστικά με αυτά, παρά το γεγονός ότι αυτό δεν ισχύει για τα απόλυτα αριθμητικά, καθώς δεν μπορούν να ενταχθούν σε καμία άλλη κατηγορία στοιχείων (Κλαίρης κ.ά. 2011, σελ. 264).

Τα επίθετα μπορούν να διαβαθμιστούν προκειμένου να δηλωθούν διάφορα είδη σύγκρισης σε διαφορετικούς βαθμούς. Η επιθετική σύγκριση μπορεί να δηλωθεί με περιφραστικά μέσα, για όλα σχεδόν τα επίθετα, και μέσω των μονολεκτικών παραθετικών, για ορισμένες κλιτικές ομάδες επιθέτων (βλ. Χατζησαββίδη & Χατζησαββίδου 2021). Έτσι έχουμε τον τύπο *καλύτερος* ή την περίφραση *πιο καλός*. Ορισμένοι μονολεκτικοί τύποι δεν προκύπτουν με βάση τον κανόνα, και είναι δύσκολο η μια λέξη να συνδεθεί με την άλλη (π.χ. *άριστος* από το *καλός*). Τις πληροφορίες αυτές για μια ακόμα φορά μάς τις δίνει το λεξικό. Σε επίπεδο χρήσης, οι περιφραστικοί τύποι των επιθέτων στις περιπτώσεις περιγραφής (με καταλήξεις *-τατος, -η, -ο*) χρησιμοποιούνται συνήθως στον επίσημο λόγο, ενώ οι περιφραστικοί τύποι χαρακτηρίζουν το καθημερινό, οικείο ύφος, στην περίπτωση των ομαλών επιθέτων. Πιο συχνά θα ακούσουμε τη φράση *πολύ καθαρός* από τη λέξη *καθαρότατος* σ' έναν διάλογο μεταξύ μαθητών ή μεταξύ ατόμων που συζητούν για την καθαριότητα του σπιτιού τους. Οι μονολεκτικοί τύποι που χρησιμοποιούνται για να συγκρίνουν δύο ή περισσότερα ουσιαστικά (με την κατάληξη *-τερος*) επίσης προτιμώνται στον επίσημο λόγο, αν και τα επίθετα με ανώμαλα παραθετικά χρησιμοποιούνται εξίσου και στον ανεπίσημο λόγο. Έτσι, στην καθημερινή, ανεπίσημη επικοινωνία οι λέξεις *καλύτερος, χειρότερος, μεγαλύτερος* δεν απαντώνται σπανιότερα από τις φράσεις *πιο καλός, πιο κακός, πιο μεγάλος*. Μάλιστα, εξαιτίας της αδιαφάνειας της κατάληξης *-τερος*, συχνά χρησιμοποιείται πλεοναστικά το επίρρημα *πιο* μαζί με τον μονολεκτικό τύπο, οπότε προκύπτουν δομές όπως: *πιο καλύτερο είναι αυτό το σαμπουάν από το άλλο*. Αυτές οι περιπτώσεις, αν και χαρακτηρίζονται ενίοτε ως «λάθη», δείχνουν απλώς την ασάφεια του συστήματος και την ασαφή συγχρονική λειτουργία της κατάληξης *-τερος*. Για αυτούς τους αποκλίνοντες από τη νόρμα τύπους, θα πρέπει να ενοχοποιείται περισσότερο το σύστημα και λιγότερο οι χρήστες της γλώσσας (Θεοφανοπούλου-Κοντού 2007: 58-59).

Ένας γενικός κανόνας που συναντάμε σε γραμματικές περιγραφές της Ελληνικής είναι αυτός που ορίζει ποια επίθετα μπορούν να έχουν μονολεκτικά παραθετικά αλλά και ποια επίθετα μπορούν να διαβαθμιστούν (για παράδειγμα, δεν σχηματίζουν παραθετικά όσα επίθετα δηλώνουν: καταγωγή, συγγένεια: *ελληνικός, μητρικός· μόνιμη κατάσταση: θνητός· τόπο: βουνίσιος· ύλη: πλαστικός, διαμαντένιος· χρόνο: τωρινός, περσινός*). Βέβαια, τόσο στη λογοτεχνία όσο και στην προφορική επικοινωνία, στις διαφημίσεις, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και αλλού, συναντάμε πολλά παραδείγματα, όχι μόνο περιφραστικών αλλά και μονολεκτικών τύπων που σχηματίζονται από αυτά τα «απαγορευμένα» επίθετα. Αυτές οι νέες λέξεις που δημιουργούν οι ομιλητές μέσω της παραγωγής (βλ. και σελ. 130) δεν ακολουθούν τη νόρμα, το συντηρητικό σύστημα της γλώσσας, προκειμένου είτε να κερδίσουν την προσοχή μέσω της γλωσσικής αυτής «παρανομίας» τους, είτε να καλύψουν επικοινωνιακές ανάγκες, ενώ συχνά εντάσσονται στα πλαίσια ιδιολέκτων και γλωσσικών ποικιλιών, όπως η γλώσσα των νέων. Κάπως έτσι προκύπτουν το «καλύτερότερος», το «δευτερότερος» και η φράση «ο χειρότερος των χειροτερότερων».

Εκτός από προσδιοριστές ουσιαστικών, τα επίθετα χρησιμοποιούνται και χωρίς την εμφανή παρουσία κάποιου ουσιαστικού, όπως οι λέξεις *μυστικό* και *ξένοι* στο παράδειγμα (1). Στις περιπτώσεις αυτές μιλάμε για ουσιαστικοποιήσεις επιθέτων, οι οποίες κάποιες φορές δεν συνδέονται άμεσα με το αρχικό επίθετο και αποτελούν νέες λέξεις στο λεξικό των ομιλητών: όταν λέμε ότι «ο νοσοκόμος βοηθάει *τους αρρώστους*», ή ότι «*οι νέοι* σήμερα έχουν πολλά ενδιαφέροντα» αντιλαμβανόμαστε τη σύνδεση με τα επίθετα *άρρωστος*, *-η*, *-ο*, *νέος*, *-α* και *ενδιαφέρων*, *-ουσα*, *-ον*. Όταν όμως λέμε ότι «θα περάσω τις γιορτές με *τους συγγενείς μου*», αρκετοί ομιλητές δεν συνειδητοποιούν ότι προέρχεται από το επίθετο *συγγενής*, *-ής*, *-ές* και στο νοητικό λεξικό τους εγγράφεται ως άλλη λέξη. Ας σημειώσουμε εδώ πως σε περιπτώσεις ουσιαστικοποίησης, ο τονισμός ακολουθεί τους κανόνες που ισχύουν για τα ουσιαστικά συχνότερα από τις περιπτώσεις όπου το επίθετο προσδιορίζει ουσιαστικά (φροντίζουν *τους άρρωστους* ανθρώπους). Γενικά, η μετακίνηση τόνου είναι συχνότερη στον τυπικό, επίσημο λόγο.

(1) **Το μυστικό** είναι ότι υπήρξαμε **πρωτοπόροι!** Αποκτήσαμε γραφείο **εθνικής τουριστικής** ανάπτυξης, τον ΕΟΤ, το 1929! Δηλαδή, ακριβώς την εποχή που διαμορφωνόταν στην Ευρώπη και **στον υπόλοιπο δυτικό** κόσμο η έννοια «τουρισμός» ως «**νέα και πραγματική καταναλωτική** ανάγκη του κάθε ανθρώπου και όχι μόνο **των προνομιούχων**».

Και επειδή έτσι συνέβαινε τότε, η διαφήμιση του «προορισμού», δηλαδή της Ελλάδας, γινόταν με αφίσες. Ο στόχος ήταν **ξεκάθαρος: οι ξένοι** θα έπρεπε να επιλέξουν την Ελλάδα – να την προτιμήσουν. Να έρθουν όσο το δυνατόν **περισσότεροι** και να παρατείνουν την παραμονή τους εδώ.

(Πηγή: *Νεοελληνική Γλώσσα Γ' Γενικού Λυκείου – Φάκελος εκπαιδευτικού*).

Τα επίθετα είναι απαραίτητα, τόσο στις περιγραφές και στις αφηγήσεις, όσο στην επιχειρηματολογία, σε επιστημονικά κείμενα, άρθρα πάσης φύσεως, και γενικά όποτε απαιτείται περιγραφική ακρίβεια, σύγκριση οντοτήτων, πραγμάτων, εννοιών, συνθηκών, κ.ά.

Τα επίθετα, τέλος, είναι ένα από τα μέσα που διαθέτει ο χρήστης της γλώσσας για να δηλώσει την προσωπική του στάση απέναντι σε ένα γεγονός, ανάλογα με τη σημασία τους. Όταν λέω πως είμαι *σίγουρη* ότι κάτι θα συμβεί, δηλώνω τη βεβαιότητά μου απέναντι στο γεγονός αυτό, ενώ με το *σιγουρότατη* ανεβάζω τα ποσοστά αυτής της βεβαιότητας. Θα μπορούσα, επίσης, να πω πως θεωρώ μια ενέργεια πολύ ή λίγο *πιθανή* να πραγματοποιηθεί, προσδίδοντας έναν δυνητικό χαρακτήρα στο εκφώνημά μου. Ή ακόμα, όταν υπογραμμίζω πως μια ενέργεια είναι *υποχρεωτική* ή *αναγκαία* δηλώνω την αναγκαιότητα να πραγματοποιηθεί αυτή η ενέργεια. Όλα τα παραπάνω δείχνουν την υποκειμενική μου στάση απέναντι σε μία πράξη, γεγονός, ενέργεια κτλ., τον τρόπο που τα αντιμετωπίζω. Γι' αυτές τις **τροπικότητες** θα μιλήσουμε και στη συνέχεια, καθώς αφορούν σε μεγάλο βαθμό και το ρήμα.

4. Ρήμα

Στον λόγο των παιδιών εμφανίζονται με μεγάλη συχνότητα τα ρήματα. Το ρήμα εκφράζει μια ενέργεια ή μια κατάσταση και κλίνεται ως προς πρόσωπο, αριθμό, χρόνο, ποιόν ενέργειας, φωνή και –σε κάποιο βαθμό– έγκλιση (Holton κ.ά. 2003: 111).

Γλωσσάρι – Το ρήμα

Φωνές και συζυγίες

Μια πρώτη μορφολογική διάκριση που πρέπει να γίνει ειδικά για την κατηγορία του ρήματος στα ελληνικά, είναι αυτή μεταξύ ενεργητικής και παθητικής φωνής. Η **ενεργητική φωνή** έχει κατάληξη *-ω* (τονισμένο ή άτονο) και η **παθητική φωνή** έχει κατάληξη *-μαι*. Τα περισσότερα ρήματα κλίνονται και στις δύο φωνές, αν και υπάρχουν κάποια που έχουν μόνο Ενεργητική (*θέλω*, *ζω*,

νιώθω) και κάποια μόνο Παθητική (αισθάνομαι, έρχομαι, περιποιούμαι), τα οποία ονομάζονται **αποθετικά**. Από τα παραδείγματα είναι εμφανές ότι η διάκριση μεταξύ Ενεργητικής και Παθητικής Φωνής δεν συνδέεται με τη σημασία που μπορεί να έχει ένα ρήμα, αλλά αφορά κυρίως τον τρόπο κλίσης του. Το αν ένα ρήμα κλίνεται στις δύο φωνές ή σε μία από αυτές είναι μια πληροφορία που μου δίνει το λεξικό.

Σε κάθε φωνή υπάρχουν διαφορετικά κλιτικά παραδείγματα, οι **συζυγίες**, δηλαδή ομάδες με διαφορετικές καταλήξεις η κάθε μία. Κάθε ρήμα ανήκει σε μία συζυγία, που μπορεί να είναι ίδια στις δύο φωνές ή διαφορετική στην καθεμιά από αυτές. Υπάρχουν και ρήματα που μπορεί να ανήκουν σε δύο κλιτικά παραδείγματα, όπως το *παραπονούμαι* και το *παραπονιέμαι*. Τα ρήματα σε -ούμαι (B2) χρησιμοποιούνται σε επίσημα/λόγια κείμενα, όπως και ο συνηρημένος τύπος της B1 συζυγίας της ενεργητικής φωνής (*μιλώ, μιλά, μιλούν*). Αντίθετα, στον ανεπίσημο προφορικό και γραπτό λόγο χρησιμοποιούνται περισσότερο οι ασυναίρετοι τύποι της (*μιλάω, μιλάνε*) και τα ρήματα σε -ιέμαι (B1).

Ενεργητική φωνή			Παθητική φωνή		
A1	B1	B2	A1	B1	B2
-ω	-άω, -ώ	-ώ	-ομαι	-ιέμαι	-ούμαι
γράφω	μιλάω -ώ	εξυπηρετώ μπορώ	γράφομαι	μιλιέμαι παραπονιέμαι	εξυπηρετούμαι παραπονούμαι

Ποιόν ενέργειας και θέματα του ρήματος

Η επόμενη θεμελιώδης διάκριση που αφορά το ρήμα είναι αυτή μεταξύ συνοπτικού και μη συνοπτικού ποιού ενέργειας. Το **συνοπτικό ποιόν ενέργειας** αναφέρεται σε μία ενέργεια που παρουσιάζεται ως ολοκληρωμένη. Μας ενδιαφέρει η πράξη αυτή καθαυτή, το γεγονός ότι η ενέργεια ολοκληρώνεται και όχι η συχνότητα ή η διάρκεια με την οποία γίνεται. Το **μη συνοπτικό ποιόν ενέργειας** αναφέρεται σε μια ενέργεια που παρουσιάζεται στην εξέλιξη της ή ως επαναλαμβανόμενη. Μας ενδιαφέρει δηλαδή να τονιστεί η διάρκεια της πράξης ή/και η επανάληψή της. Θα μπορούσαμε να πούμε πως πρόκειται για μια σχολιασμένη πληροφορία, καθώς δεν δηλώνεται μόνο το τι αλλά και το πόσο συχνά ή πόσο διήρκεσε η ενέργεια, η πράξη (βλ. και χρόνοι του ρήματος).

Με βάση τις παραπάνω διακρίσεις, κάθε ρήμα σχηματίζει συνήθως **δύο ή τρία θέματα**: όταν ένα ρήμα δεν εμφανίζεται στη μία από τις δύο φωνές, έχει ένα **συνοπτικό θέμα** και ένα **μη συνοπτικό**: *τρεχ-* και *τρεξ-*, *εργαζ-* και *εργαστ-*. Όταν έχει δύο φωνές, έχει κατά κανόνα τρία θέματα: δύο συνοπτικά, ένα για κάθε φωνή, και ένα μη συνοπτικό, κοινό για τις δύο φωνές, πχ.: *γραφ-* (*γράφω*) και *γραφτ-* (*γραφτώ*) vs. *γραφ-* (*γράφω* και *γράφομαι*). Για τα ρήματα της Α' συζυγίας υπάρχουν ορισμένοι κανόνες για τον σχηματισμό του συνοπτικού θέματος. Αντίθετα, τα ρήματα της Β' συζυγίας δεν ακολουθούν κάποιον κανόνα για τον σχηματισμό συνοπτικών θεμάτων τους. Έτσι, τα ρήματα που λήγουν σε -πω, -βω, -φω σχηματίζουν το συνοπτικό θέμα τους σε -ψ- (*λειψ-*, *βαψ-*, *γραφψ-*), ενώ το μη συνοπτικό θέμα του ρήματος *τηλεφωνώ* είναι *τηλεφωνησ-*/*τηλεφωνηθ-*, αλλά του *μπορώ* είναι *μπορεσ-*, του *γελάω γελάω* *γελασ-*/*γελαστ-* και του *βουτάω βουτηξ-*/*βουτηχτ-*. Επιπρόσθετα, τα μη συνοπτικά θέματα ορισμένων, συχνόχρηστων συνήθως, ρημάτων δεν προκύπτουν από τα αντίστοιχα συνοπτικά με κανέναν εμφανή τρόπο. Από την εμπειρία μας ως μαθητές μιας πρόσθετης γλώσσας, γνωρίζουμε τις λίστες των ανώμαλων ρημάτων που μαθαίναμε τραγουδιστά. Ενίοτε, όσοι μαθαίνουν μια πρόσθετη γλώσσα αλλά και τα μικρά παιδιά, κάποιες φορές εφαρμόζουν τους κανόνες των ομαλών ρημάτων στα ανώμαλα, δημιουργώντας νέους τύπους όπως *έβλεψα* αντί για *είδα* ή *έπισα* αντί για *ήπια* στα ελληνικά, *putted* αντί για *put* στα αγγλικά. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, πως αυτή τη γραμματική πληροφορία για τα θέματα των ρημάτων μάς τη δίνει τελικά το λεξικό.

Κάθε ρηματική κατάληξη μας δίνει πληροφορίες για το **πρόσωπο** (α', β', γ') και τον **αριθμό** (ενικός, πληθυντικός) αλλά και για τον **χρόνο**.

Χρόνοι του ρήματος

Μια σημαντική διάκριση που αφορά το ρήμα της ελληνικής είναι αυτή μεταξύ **παρελθοντικού και μη παρελθοντικού χρόνου**. Μορφολογικά αυτό αποτυπώνεται στις διαφορετικές καταλήξεις που χρησιμοποιούμε για τη δήλωσή του.

- ΠΑΡΕΛΘΟΝ	+ ΠΑΡΕΛΘΟΝ	
+/- Παθητική	+/- συνοπτικό	- συνοπτικό, ΠΦ
-ω, -εις, -ει, -ουμε, -ετε, -ουν(ε)	-α, -ες, -α,	-μουν(α), -σουν(α),
-(ά)ω, -(ά)ς, -(ά)ει, -(ά)με, -(ά)τε, -(ά)νε	-αμε, -ατε, -αν	-ταν(ε),
-ώ, -είς, -εί, -ούμε, -είτε, -ούν		-μασαν, -σασαν
		-νταν/ -ντουσαν
+ Παθητική		
-μαι, -σαι, -ται, -μαστε, -σαστε, -νται		

Οι **χρόνοι του ρήματος** έχουν κάποιες πρωταρχικές λειτουργίες και σημασίες:

- Ο **ενεστώτας** χρησιμοποιείται για ενέργειες που λαμβάνουν χώρα στο παρόν.
- Ο **συνοπτικός μέλλοντας** αναφέρεται σε γεγονότα που πρόκειται να συμβούν.
- Ο **εξακολουθητικός** (ή **μη συνοπτικός**) **μέλλοντας** χρησιμοποιείται για να τονίσει τη συστηματικότητα/επανάληψη με την οποία επαναλαμβάνεται ένα γεγονός ή τη διάρκειά του, ενώ κάποιες φορές αποτελεί σχολιασμένη πληροφορία: *αύριο το πρωί θα διαβάζω* σημαίνει «όλο το πρωί και γι' αυτό μην με ενοχλήσεις», για παράδειγμα, ή «για τον λόγο αυτό δεν μπορώ να έρθω μαζί σας».
- Ο **αόριστος** για μια πράξη που ολοκληρώθηκε στο παρελθόν, είτε μία είτε πολλές φορές, και εστιάζει στο γεγονός.
- Ο **παρατατικός** θέτει το σκηνικό μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα μια άλλη ενέργεια ή αποτελεί μια σχολιασμένη παρουσίαση του γεγονότος, όπως και στην περίπτωση του εξακολουθητικού μέλλοντα: *διάβαζα τρεις ώρες χτες*, σημαίνει πως οι τρεις ώρες θεωρούνται πολλές για τον ομιλητή.
- Ο **υπερσυντέλικος** τοποθετεί ένα γεγονός πριν από κάποιο άλλο στο παρελθόν.
- Ο **παρακείμενος** χρησιμοποιείται για ένα γεγονός που έλαβε χώρα στο παρελθόν αλλά η ολοκλήρωσή της έχει επιπτώσεις στο παρόν. Ο παρακείμενος τονίζει περισσότερο την παροντική αναφορά ενώ ο αόριστος τονίζει την ολοκλήρωση της ενέργειας στο παρελθόν (Holton κ.ά. 2003, σελ. 230).
- Ο **συντελεσμένος μέλλοντας** χρησιμοποιείται για μία ενέργεια που θα ολοκληρωθεί κάποια στιγμή στο μέλλον, είτε αυτό δηλώνεται σαφώς είτε υπονοείται.

Η επιλογή χρόνου του ρήματος είναι, επιπρόσθετα, ένας τύπος δείξης (σελ. 113). Ο ενεστώτας, επί παραδείγματι, χαρακτηρίζεται ως τύπος εγγύτητας και ο αόριστος ως τύπος απόστασης. Οι παρελθοντικοί χρόνοι γενικότερα χρησιμοποιούνται επίσης σε υποθετικές προτάσεις για να δηλωθούν γεγονότα τα οποία παρουσιάζονται από τον ομιλητή ως μακρινά από την τωρινή πραγματικότητα, για γεγονότα που θεωρούνται εντελώς απίθανα (ή αδύνατο να συμβούν) από την πλευρά της τωρινής κατάστασης του ομιλητή.

- (1) Θα πήγαίνα διακοπές στη Χαβάη (αν είχα πολλά λεφτά).
- (2) Αν είχα ένα αεροπλάνο...
- (3) Αν είχαν κερδίσει τον αγώνα...

Τίποτα από τα παραπάνω δεν συνέβη στο παρελθόν. Οι υποθέσεις παρουσιάζονται ως δεικτικά μακρινές από την τωρινή κατάσταση του ομιλητή. Μάλιστα, τόσο μακρινές ώστε μεταδίδουν το αντίθετο (δηλ. συνάγουμε ότι ο ομιλητής ουδέποτε είχε αεροπλάνο και ότι δεν είναι πλούσιος). «Προκειμένου να καταλάβουμε πολλές καθημερινές υποθετικές εκφράσεις (π.χ., «Αν το ήξερα νωρίτερα...»), πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι στην χρονική δείξη, ο μακρινός τύπος ή τύπος απόστασης μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να μεταδώσει όχι μόνο απόσταση από το παρόν χρονικό σημείο, αλλά και απόσταση από την παρούσα κατάσταση πραγμάτων».

(<http://www1.aegean.gr/social-anthropology/canakis/Courses%20offered/Pragmatics/Deixis.htm>)

Η απόσταση που εκφράζεται με παρελθοντικό χρόνο μπορεί επίσης να δηλώνει ευγένεια: στα (4) και (5) ζητάμε ευγενικά κάτι, τοποθετώντας τον ακροατή και την πράξη, που εμμέσως ή σαφώς του ζητάμε να εκτελέσει, σε μια απόσταση διακριτικότητας, η οποία του αφήνει μεγαλύτερα περιθώρια επιλογής. Ή τουλάχιστον, αυτή την εντύπωση δημιουργεί!

- (4) Θα μου άρεσε να μου έφερνες κι εμένα ένα τέτοιο δώρο.
- (5) Αν δε σε πείραζε, θα ήθελα κι εγώ ένα.

Διάθεση

Μια άλλη ιδιότητα των ρημάτων της ελληνικής που αφορά και τη σημασία τους είναι οι διαθέσεις. Όπως αναφέρεται στο σχολικό εγχειρίδιο του Γυμνασίου (Χατζησαββίδης και Χατζησαββίδου 2012: 123-124), «η **διάθεση** είναι μια ιδιότητα του ρήματος με την οποία φαίνεται αν το υποκείμενο ενεργεί ή παθαίνει ή απλώς βρίσκεται σε μια δεδομένη κατάσταση». Ο ορισμός αυτός συνδέει τη σημασία με τη σύνταξη, καθώς ο όρος *υποκείμενο* είναι καθαρά συντακτικός. Ίσως να θυμάστε πως «οι διαθέσεις είναι τέσσερις: η ενεργητική, η παθητική, η μέση και η ουδέτερη» και πως δεν έχουν σχέση με τη φωνή, δηλαδή με τη μορφολογία: τα ρήματα *έρχομαι* και *πηγαίνω* είναι ενεργητικής διάθεσης, αναφέρονται στην ίδια ενέργεια και η επιλογή του ενός αντί του άλλου έχει να κάνει μόνο με το πού βρίσκεται ο ακροατής/αναγνώστης μας. (Βλ. και: Μπαμπινιώτης 2017: 95.)

Έγκλιση και τροπικότητα

Ο όρος **έγκλιση** αναφέρεται στις μορφές που παίρνει ένα ρήμα και που σχετίζονται με διαφορετικές χαρακτηριστικές λειτουργίες. Για να επιτυγχάνεται αυτή η διαφοροποίηση, χρησιμοποιούνται είτε διαφορετικές μορφολογικές καταλήξεις είτε διαφορετικά γραμματικά μόρια (βλ. σελ. 127) τα οποία προσδιορίζουν τους ρηματικούς τύπους. «Η έγκλιση θεωρείται επομένως κατηγορία που σημαδεύεται γραμματικά. Αντίθετα, ο όρος **τροπικότητα** χρησιμοποιείται για έναν αριθμό σημασιολογικών λειτουργιών τις οποίες εκφράζει η γλώσσα με τις βασικές εγκλίσεις» (Holton κ.ά. 2003: 204-205).

Η τροπικότητα μπορεί να εκφραστεί με ποικίλα μέσα, λεξικά (επιρρήματα, επιρρηματικές εκφράσεις: *προφανώς, κατά τη γνώμη μου*, κτλ.) ή γραμματικά, δηλαδή τους διάφορους ρηματικούς τύπους: *θα έφευγα, φύγε, ας έφευγε*, κτλ. Ορισμένα ρήματα λέγονται *τροπικά* ή *ημιτροπικά* ακριβώς επειδή δείχνουν το πώς τοποθετείται ο πομπός του μηνύματος απέναντι στο γεγονός στο οποίο αναφέρεται. Τέτοια ρήματα είναι τα *πρέπει* και *μπορεί*. Τα είδη της τροπικότητας που αναφέρονται συχνότερα σε αυτή την εκπαιδευτική βαθμίδα είναι η **επιστημική** και η **δεοντική**. Η επιστημική τροπικότητα εκφράζει τον βαθμό βεβαιότητας του πομπού για κάτι που συνέβη στο παρελθόν, συμβαίνει στο παρόν ή μπορεί να συμβεί στο μέλλον. Η δεοντική τροπικότητα είναι στραμμένη

προς το μέλλον, επειδή αναφέρεται σε ενέργειες ή καταστάσεις που παρουσιάζονται ως αναγκαίο να πραγματοποιηθούν, άρα δεν έχουν πραγματοποιηθεί ακόμα.

Οι εγκλίσεις αποτελούν μία γραμματική έκφραση της τροπικότητας. Η υποτακτική και η προστακτική είναι οι κατεξοχήν εγκλίσεις που δηλώνουν τη στάση του ομιλητή απέναντι στο εκφώνημα. Ο ομιλητής έχει στη διάθεσή του πολλές επιλογές για να εκφράσει αυτή τη στάση, μέσω των ρηματικών τύπων που χρησιμοποιεί αλλά και μέσω άλλων στοιχείων που μπορούν να επιτείνουν μια τροπικότητα ή να μειώσουν την ισχύ της, καταλήγοντας ενίοτε σε αντιφάσεις, όπως στο (8) – αν και αυτή η χρήση έχει τα όριά της, ενώ το (9) είναι μάλλον αστείο.

(6) Ένα καφεδάκι το έπινα τώρα (θα το έπινα, θα ήθελα να το πιω)

(7) Ο Γιάννης *σίγουρα* / *είναι βέβαιο* ότι πήγε στο μάθημα.

(8) Ο Γιάννης *πιστεύω* ότι *σίγουρα* πήγε στο μάθημα.

(9) Ο Γιάννης *είμαι σίγουρος* ότι *μάλλον* πήγε στο μάθημα.

Τροπικότητα –
Δυναμικός
εννοιολογικός χάρτης

Επιστημική τροπικότητα		
Δυνατότητα	Πιθανότητα	Βεβαιότητα
Ο Πέτρος <i>μπορεί/ίσως να αγοράσε</i> αυτοκίνητο. (Λες) <i>Να αγοράσε</i> ο Πέτρος αυτοκίνητο;	Ο Πέτρος <i>πρέπει να αγοράσε</i> αυτοκίνητο. (Δεν μπορεί), ο Πέτρος <i>θα αγοράσε</i> αυτοκίνητο. (Λες) <i>να αγοράσε</i> ο Πέτρος αυτοκίνητο; <i>Φαίνεται ότι/Μάλλον</i> ο Πέτρος <i>αγόρασε</i> αυτοκίνητο	<i>Εννοείται</i> ότι ο Πέτρος <i>αγόρασε</i> αυτοκίνητο. <i>Ο Πέτρος σίγουρα αγοράσε</i> αυτοκίνητο.
Δεοντική τροπικότητα		
Επιθυμία	Ευχή	Πρόθεση
Ο Πέτρος <i>θέλει/θα ήθελε να αγοράσει</i> αυτοκίνητο. <i>Θα αγοράζε</i> ευχαρίστως αυτοκίνητο ο Πέτρος!	(Μακάρι) <i>Να/Ας αγοράζε</i> ο Πέτρος αυτοκίνητο! <i>Θα ήθελα να αγοράζε</i> ο Πέτρος αυτοκίνητο! <i>Έλα αύριο να τα πούμε!</i>	Ο Πέτρος <i>σκοπεύει/προτίθεται να αγοράσει</i> αυτοκίνητο. <i>Ο Πέτρος θα αγοράζε</i> αυτοκίνητο ίσως εκεί να έχει πάει τώρα.
Παράκληση/Παραχώρηση άδειας		Ανάγκη/Υποχρέωση
– (Μπορώ) <i>Να αγοράσω</i> αυτοκίνητο; – (Μπορείς) <i>Να αγοράσεις</i> αυτοκίνητο, Πέτρο. • Και <i>δεν αγοράζεις</i>; • <i>Αγόρασε</i>. • <i>Αν/Αμα</i> <i>θες</i>, <i>αγόρασε</i>.		- Ο Πέτρος <i>πρέπει/είναι ανάγκη/είναι απαραίτητο να αγοράσει</i> αυτοκίνητο. - Ο Πέτρος <i>οφείλει να αγοράσει</i> αυτοκίνητο.

Το κείμενο για την τροπικότητα βασίζεται στους Κλαίρη κ.ά. 2011: 468-85.

Η **οριστική** είναι η πιο «αντικειμενική» έγκλιση, με την έννοια ότι περιγράφει αντικειμενικά ένα γεγονός, μία ενέργεια, μια κατάσταση. Τοποθετεί το περιγραφόμενο γεγονός στον άξονα του χρόνου (παρόν, μέλλον, παρελθόν) και η απόφαση που κάνει μπορεί να κριθεί ως αληθής ή ψευδής. Είναι η έγκλιση της **βεβαιωτικής τροπικότητας**. Σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα, ωστόσο, η οριστική είναι δυνατόν να εκφράζει και κάποιες άλλες τροπικότητες, οι οποίες μπορεί να απέχουν πολύ από την πρωτοτυπική λειτουργία της. Μπορεί να εκφράζει δυνατότητα, πιθανότητα, οδηγία ή συμβουλή.

(10) Ναι, αυτό το γραπτό περνάει στις εξετάσεις.

(11) Θα περάσει στις εξετάσεις, με τόσο διάβασμα που κάνει...

(12) Εδώ γράφετε το όνομα και εδώ υπογράφετε.

(13) Εσύ θα κάνεις την προσπάθειά σου χωρίς άγχος και θα δεις πώς θα πάει.

Τροπικότητα –
Στατικός
εννοιολογικός χάρτης

Ο μέλλοντας αποτελεί ένα παράδειγμα της διαφορετικής επέκτασης της χρήσης της οριστικής: όταν λέω ότι *θα πάω για διάβασμα σε πέντε λεπτά* και στη συνέχεια δεν το κάνω, το πιθανότερο είναι ότι θα θεωρηθεί ότι είμαι ασυνεπής ότι ψεύδομαι. Φυσικά το μέλλον δεν είναι κάτι που μπορούμε να το περιγράψουμε με πλήρη βεβαιότητα και πάντα υπάρχει το ενδεχόμενο οι προβλέψεις μας να μην πραγματοποιηθούν (*αύριο θα σημειωθούν βροχές*). Οπότε θα μπορούσαμε να πούμε πως ο μέλλοντας της οριστικής εκφράζει κυρίως μια πιθανότητα ή μια δυνατότητα. Ωστόσο, όταν η οριστική μέλλοντα συνδυάζεται με τον ιστορικό ενεστώτα (σε βιογραφίες, για παράδειγμα), το γεγονός που περιγράφει συνέβη στην πραγματικότητα μετά από τα γεγονότα που προηγήθηκαν στο παρελθόν.

Οριστική μέλλοντα
και βεβαιωτική
τροπικότητα —
Παράδειγμα

Η πρωτοτυπική λειτουργία της **υποτακτικής** είναι η παρουσίαση των καταστάσεων ως επιθυμητών, ευκαίων, ζητούμενων. Με την έγκλιση αυτή δεν περιγράφουμε το γεγονός αλλά την επιθυμία μας να συμβεί. Με την υποτακτική εκφράζουμε επίσης προσταγή, εναντίωση, δίνουμε συμβουλή, δίνουμε ή ζητάμε άδεια, κτλ. Οι τροπικότητες της υποχρέωσης, της πιθανότητας και της αναγκαιότητας, καθώς και οι αντίθετές τους, εκφράζονται με τα απρόσωπα ρήματα και εκφράσεις, τα οποία συμπληρώνονται με προτάσεις σε υποτακτική.

(14) Πρέπει/είναι ανάγκη να έρθεις αμέσως.

(15) Μπορεί/ίσως να έρθει και αυτός μαζί μας τελικά.

Αν και δεν είναι χρόνος, η υποτακτική έχει μια χρονική δήλωση, αυτή του «σχετικού» (με τον χρόνο του εκφωνήματος) μέλλοντα, καθώς αναφέρεται σε ένα γεγονός που θα λάβει/έλαβε χώρα μετά το εκφώνημα. Στην πρόταση *Όταν έφτασα στο σπίτι, ήθελα/θέλησα να σου τηλεφωνήσω, αλλά δεν είχα σήμα*, το τηλεφώνημα τοποθετείται σε επόμενη χρονική στιγμή, όχι πριν ούτε ταυτόχρονα με τον χρόνο που δηλώνεται με το ρήμα.

Η καταφατική **προστακτική** στα ελληνικά μαρκάρεται μορφολογικά στο ρήμα με ξεχωριστές καταλήξεις για το β' πρόσωπο ενικού και πληθυντικού αριθμού μόνο. Σε άλλες γλώσσες υπάρχουν περισσότεροι μορφολογικοί ρηματικοί τύποι σε προστακτική³. Εκφράζει κατά κανόνα δεοντική τροπικότητα, καθώς χρησιμοποιείται όχι μόνο σε διαταγές και οδηγίες, αλλά και σε ευχές, παρακλήσεις, συστάσεις κτλ.

Μία ακόμα μορφολογική παρατήρηση που αφορά το ρήμα, έχει να κάνει με τις **μετοχές**. Τα ρήματα που έχουν ενεργητική φωνή σχηματίζουν και άκλιτους τύπους με επιρρηματικές σημασίες. Πρόκειται για τις μετοχές σε *-οντας/-ώντας* (το τονιζόμενο [ο] γράφεται με ωμέγα), οι οποίες μπορεί να δηλώνουν χρόνο, τρόπο, αιτία ή υπόθεση.

Στους ρηματικούς τύπους συγκαταλέγονται και οι κλιτές μετοχές σε *-μένος, -η, -ο* που δημιουργούνται από ρήματα παθητικής κυρίως φωνής και λειτουργούν προσδιοριστικά, όπως τα επίθετα. Υπάρχουν, ωστόσο, αρκετά τέτοια ρηματικά επίθετα που προέρχονται από ρήματα ενεργητικής φωνής (*διψασμένος, χορτασμένος, αργοπορημένος, ταξιδεμένος*, κτλ.).

Αντίθετα, οι μετοχές που προέρχονται από τα αρχαία ελληνικά με καταλήξεις *-ων, -ουσα, -ον* (ενδιαφέρων) θεωρούνται επίθετα (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2021).

Πρόσωπα του ρήματος

Όσον αφορά τα **πρόσωπα του ρήματος**, πρέπει να παρατηρήσουμε πως η χρήση τους εξαρτάται από συγκεκριμένους επικοινωνιακούς στόχους και συνδέεται με το φαινόμενο της δείξης στο οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως.

3. Βέβαια, στα ελληνικά πολλοί τύποι (ρήματα σε *-ω* κυρίως) της προστακτικής στο β' ενικό είναι ίδιοι με τους τύπους της οριστικής του αόριστου και του παρατατικού στο γ' ενικό: *Ο Γιάννης διάβαζε/διάβασε* και *Γιάννη, διάβαζε/διάβασε!*

Σε πολλές γλώσσες το πρόσωπο του ρήματος (και της αντωνυμίας που μπορεί να το συνοδεύει) είναι ενδεικτικό της σχετικής κοινωνικής θέσης των συνομιλητών (π.χ. ακροατής με υψηλότερη κοινωνική θέση σε αντίθεση με ακροατή με χαμηλότερη κοινωνική θέση). Οι εκφράσεις που δηλώνουν υψηλότερη θέση περιγράφονται ως τιμητικοί τύποι ή τίτλοι. Η εξέταση των περιστάσεων που οδηγεί στην επιλογή ενός τέτοιου τύπου αντί κάποιου άλλου περιγράφεται συχνά ως **κοινωνική δείξη**. Ένα πολύ γνωστό παράδειγμα κοινωνικής διάκρισης που κωδικοποιείται στην προσωπική δείξη είναι η διάκριση μεταξύ τύπων που χρησιμοποιούνται προς έναν οικείο ακροατή σε αντίθεση με τύπους που χρησιμοποιούνται προς έναν άγνωστο ή μη-οικείο ακροατή (και δηλώνουν κοινωνική απόσταση) σε ορισμένες γλώσσες. Στα ελληνικά γίνεται διάκριση μεταξύ ενικού οικειότητας («εσύ») και πληθυντικού ευγενείας ή απόστασης («εσείς»). Η επιλογή ενός τύπου σίγουρα αποδίδει επίσης κάτι (χωρίς να το λέει ρητά) για την άποψη του ομιλητή ως προς τη σχέση του με τον ακροατή. Σε κοινωνικά περιβάλλοντα όπου τα άτομα συνηθίζεται να κάνουν διάκριση κοινωνικής θέσης του ομιλητή και του ακροατή, οι υψηλότερα ιστάμενοι, γηραιότεροι ή/και ισχυρότεροι ομιλητές τείνουν να χρησιμοποιούν τον οικείο τύπο («εσύ») όταν απευθύνονται σε υφισταμένους, νεότερους ή/και λιγότερο ισχυρούς ακροατές, και οι ακροατές με τη σειρά τους απευθύνονται σε αυτούς τους ομιλητές με τον τύπο ευγενείας («εσείς»). Σκεφτείτε την περίπτωση μιας νεαρής γυναίκας (Α) που διευθύνει μια επιχείρηση και της ηλικιωμένης καθαρίστριας (Β) του κτηρίου. Εάν η οικονομική υπεροχή της νεαρής γυναίκας θεωρηθεί το βασικό κριτήριο επιλογής τότε είναι πιθανόν η Α να χρησιμοποιήσει «εσύ» και η Β να χρησιμοποιήσει «εσείς» σε έναν μεταξύ τους διάλογο. Εάν όμως προκριθεί ως βασικό κριτήριο η διαφορά ηλικίας, θα γίνει ακριβώς το αντίθετο. Η ηλικία μοιάζει ακόμη να είναι σημαντικό κριτήριο τουλάχιστον στον ελληνικό χώρο και την νότια Ευρώπη. Σαφώς, οι δύο γυναίκες θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν επίσης αμοιβαία τον οικείο τύπο «εσύ» εάν γνωρίζονται καλά μεταξύ τους ή και αμοιβαία τον τύπο «εσείς» για να δηλώσουν την απόσταση. Όλες οι επιλογές είναι ανοιχτές αλλά δεν έχουν την ίδια συχνότητα ούτε και είναι όλες εξίσου χαρακτηριστικές των γενικότερων επιλογών μιας γλωσσικής κοινότητας.

Η χρήση τρίτου προσώπου σε περιπτώσεις όπου είναι δυνατή η χρήση δευτέρου προσώπου είναι ένας τρόπος για να αποδώσουμε την απόσταση (και την έλλειψη οικειότητας). Αυτό μπορεί να γίνει είτε ειλικρινά για την απόδοση μεγαλύτερης ευγένειας είτε και ειρωνικά για χιουμοριστικούς λόγους.

(16) Τι θα πάρετε, κύριε;

(17) Τι θα πάρει ο κύριος; / Τι θα πάρουν οι κύριοι;

(18) Τι επιθυμεί η μεγαλειότατη;

Επιπρόσθετα, με το **β' πρόσωπο ενικού αριθμού**, ο ομιλητής προσπαθεί να χτίσει μια σχέση οικειότητας με τους ακροατές του, να ανοίξει διάλογο με τον αποδέκτη του μηνύματος, προσεγγίζοντάς τον σαν σημαντική μονάδα, επιδιώκοντας να τον κινητοποιήσει συναισθηματικά και να τον πάρει μαζί του στην ομάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε πολλές ραδιοφωνικές εκπομπές που απευθύνονται κυρίως σε νεανικό κοινό οι παραγωγοί απευθύνονται στους ακροατές τους με το «εσύ», με πρώτο ίσως διδάξαντα τον Τζίμη Πανούση⁴ στα τέλη της δεκαετίας του '80, ο οποίος όμως χρησιμοποιούσε το «εσύ» απευθυνόμενος στον «μοναδικό» του ακροατή.

Το **β' πρόσωπο ενικού/πληθυντικού** δίνει τη δυνατότητα να δημιουργηθεί μια απόσταση μεταξύ της μονάδας (ομιλητής) και του συνόλου (ακροατές), η οποία μπορεί να εξυπηρετεί

4. Ο Δημήτρης (Τζίμης) Πανούσης (1954-2018) ήταν Έλληνας μουσικός, τραγουδοποιός, τραγουδιστής, σατιρικός κωμικός, ραδιοφωνικός παραγωγός και ηθοποιός, γνωστός για τη σάτιρα, το αντισυμβατικό χιούμορ του και τον καυστικό στίχο του.

διάφορους σκοπούς: χρησιμοποιείται για λόγους ευγένειας ή και για να δηλωθεί σεβασμός, για να τονιστεί η διαφορετική οπτική ή η διαφορετικότητα του πομπού από τους δέκτες / τον δέκτη του μηνύματος.

Η επιλογή να χρησιμοποιηθεί το **α' πρόσωπο ενικού αριθμού** φανερώνει τη διάθεση του δημιουργού να τοποθετηθεί ανοιχτά σε ένα γεγονός, παρουσιάζοντας τις απόψεις, τις ιδέες και τα επιχειρήματά του. Εκφράζοντας με ειλικρίνεια σκέψεις και συναισθήματα δημιουργεί ένα εξομολογητικό πλαίσιο, όπου κυριαρχεί η υποκειμενικότητα και το έντονα βιωματικό στοιχείο. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι πιο εύκολο να αντιμετωπιστεί πιο ανθρώπινα από τους συνομιλητές του, ειδικά όταν ζητά συγγνώμη για τα λάθη του. Επίσης, μερικές φορές είναι ευκολότερο να πείσει κανείς με το «εγώ», επειδή μπαίνει στη θέση του άλλου χωρίς να στέκεται απέναντί του: *θα σκεφτόμουν πριν απαντήσω σε αυτή την πρόταση* (αν ήμουν εσύ). Το **α' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού** διατηρεί εν μέρει αυτά τα χαρακτηριστικά, ενώ ταυτόχρονα εντάσσει τον ομιλούντα σε μία ομάδα, μειώνοντας την προσωπική του προβολή ή ευθύνη. Σκεφτείτε το «*λάθη κάναμε*» των πολιτικών και θα καταλάβετε καλύτερα αυτή τη διάσταση.

Στα ελληνικά και άλλες γλώσσες, συχνά υπάρχει αμφισημία στις χρήσεις του «εμείς», εφόσον υπάρχουν δύο ερμηνείες: (α) ένα «εμείς» που αποκλείει τον ακροατή και αναφέρεται στον ομιλητή και κάποιους άλλους και (β) ένα συμπεριληπτικό «εμείς» που περιλαμβάνει τον ακροατή και τον ομιλητή. Αυτή η αμφισημία δίνει στον δέκτη την ευκαιρία να επιλέξει την αναφορά του «εμείς», αποφασίζοντας αν είναι μέλος της ομάδας στην οποία εφαρμόζεται ο κανόνας (δηλ. αν το εκφώνημα απευθύνεται σε αυτόν) ή κάποιος εκτός ομάδας τον οποίο δεν αφορά ο κανόνας (δηλ. αν το εκφώνημα δεν απευθύνεται σε αυτόν). Άλλοτε, με το «εμείς» ο ομιλητής δηλώνει ότι κατανοεί τη θέση του συνομιλητή του, δεν διαφοροποιείται από αυτόν και επιδιώκει να δημιουργήσει μια φιλική/ ζεστή ατμόσφαιρα. Όταν, για παράδειγμα, ο δάσκαλος ρωτάει τους μαθητές «*το καταλαβαίνουμε όλοι αυτό;*», προσπαθεί να μειώσει τη μεταξύ τους απόσταση και να τους προσεγγίσει συναισθηματικά. Στην περίπτωση του «εμείς», λοιπόν, ο ακροατής αποφασίζει τι είναι αυτό το «παραπάνω» που μεταδίδεται ή υπονοείται κάθε φορά.

(Βλ. <http://www1.aegean.gr/social-anthropology/canakis/Courses%20offered/Pragmatics/Deixis.htm>.)

Το **γ' πρόσωπο ενικού αριθμού** χρησιμοποιείται όταν μια άποψη, ιδέα, σκέψη, ενέργεια κτλ. παρουσιάζεται ως αντικειμενική και ευρύτερα αποδεκτή. Ο ομιλητής μπορεί να αποφύγει με αυτό τον τρόπο να πάρει ξεκάθαρη θέση απέναντι στο γεγονός που σχολιάζει ή να εκφράσει προσωπική άποψη. Παρουσιάζεται ουδέτερος και αμερόληπτος, χωρίς συναισθηματικές εντάσεις. Βέβαια, κάποιες φορές ενδέχεται ακριβώς με αυτό τον «διπλωματικό» τρόπο να επιβάλλει ευκολότερα τις θέσεις του. Μπορεί επίσης να προβληθεί ως «αυθεντία», που παρέχει αξιόπιστες επισημάνσεις, καίτοι ενδεχομένως γενικόλογες. Το ίδιο ισχύει για το **γ' πρόσωπο πληθυντικού αριθμού**, αν και ο πληθυντικός μπορεί να επιτείνει την ισχύ και την εμβέλεια των λεγομένων. Ο κανόνας γίνεται καθολικότερος, ο ομιλητής παρουσιάζεται ως παρατηρητής που καταγράφει δεδομένα την πραγματικότητα των πολλών, η οποία είναι δυσκολότερο να αμφισβητηθεί. Ο πληθυντικός είναι ο κανόνας που βασίζεται στη στατιστική και στην πλειονότητα (*οι περισσότεροι πιστεύουν...*), στη σταθερότητα της επανάληψης (*οι νέοι αμφισβητούν...*), άρα θα είναι λιγότερο διαπραγματεύσιμος και περισσότερο πειστικός για τον μέσο ακροατή.

Αυτή η σύντομη περιγραφή του ρήματος είχε στόχο να θίξει κάποια βασικά χαρακτηριστικά του, προκειμένου να αναπτυχθεί η (μετα)γλωσσική επίγνωση, να συνειδητοποιήσουμε την περιπλοκότητα του συστήματος που τόσο αβίαστα χρησιμοποιούμε όλοι οι ομιλητές της ελληνικής στην καθημερινή ζωή μας. Όταν, ανοίγοντας ένα λεξικό, βλέπουμε ότι μια λέξη ανήκει στην

κατηγορία *ρήμα*, η πληροφορία αυτή συνεπάγεται αυτόματα όλα τα παραπάνω (και ακόμα περισσότερα, τα οποία έχετε συζητήσει και σε προηγούμενες τάξεις, όπως την κλιτική και παραγωγική μορφολογία του, τα διάφορα είδη ρημάτων, π.χ. συνδετικά, απρόσωπα, κτλ.). Αν και είναι γενικά παραδεκτό, όπως ήδη σημειώσαμε, ότι το ρήμα αποτελεί το πιο σύνθετο μέρος του μορφολογικού συστήματος της ελληνικής (Holton κ.ά. 2003: 111), για τους ομιλητές της γλώσσας οι πληροφορίες αυτές κατακτώνται υπόρρητα, από τα πρώτα χρόνια της ζωής τους. Στην πορεία θα βελτιώσουν, θα εμπλουτίσουν, θα χτίσουν πάνω σε αυτή τη γνώση. Και σε αυτή τη διαδικασία μπορεί να μας βοηθήσει η συνειδητοποίηση των γραμματικών χαρακτηριστικών. Δεν μαθαίνουμε έναν κανόνα, δεν είναι αυτός ο στόχος. Συνειδητοποιούμε ένα σύστημα και ενεργοποιούμε τις δυνατότητές του.

5. Άρθρο⁵

Άρθρο είναι η λέξη που προσδιορίζει ονόματα (ουσιαστικά) και τοποθετείται πριν από αυτά για να προσδώσει διάφορες σημασίες, με βασικότερη αυτή της οριστικότητας ή της μη οριστικότητας (Holton κ.ά. 2003: 48).

Τα βασικά άρθρα που πραγματώνονται μορφοφωνολογικά στα ελληνικά είναι το οριστικό (ο, η, το) και το αόριστο (ένας, μία, ένα). Μαζί με αυτά συνυπολογίζεται ένα ακόμα άρθρο, το μηδενικό, το οποίο δεν έχει μορφοφωνολογική έκφραση και προκύπτει λειτουργικά από την υποχρεωτική απουσία του αόριστου κυρίως άρθρου. Η επιλογή ενός εκ των τριών δυνατοτήτων εξαρτάται από σημασιολογικές και πραγματολογικές συνθήκες.

Από σημασιολογική άποψη, το άρθρο (οριστικό, αόριστο, μηδενικό) μπορεί να είναι αναφορικό ή μη αναφορικό, γενικευτικό, εξειδικευτικό ή μη εξειδικευτικό.

- (1) Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένας βασιλιάς, που είχε μια κόρη. Ο βασιλιάς αγαπούσε πολύ την κόρη του... (αναφορικό)
- (2) Χρειάζεται έναν φίλο (μη εξειδικευτικό)
- (3) Τα παιδιά χρειάζονται ελευθερία (γενικευτικό)
- (4) Ένας φίλος του τον συμβούλευσε να μη μιλήσει (εξειδικευτικό)

Το οριστικό άρθρο χρησιμοποιείται στο λεξικό για να δηλώσει το γραμματικό γένος της λέξης. Στον λόγο χρησιμοποιείται κυρίως για συγκεκριμένη, εξατομικευμένη αναφορά. Το περιεχόμενο της λέξης που προσδιορίζει είναι γνωστό ή εύκολα αναγνωρίσιμο από τον δέκτη του μηνύματος. Μπορεί ωστόσο να έχει και γενικευτική σημασία, αναφερόμενο σε όλα τα μέλη ενός συνόλου, ή να λειτουργεί ως αντιπροσωπευτικό τού είδους.

Συγκεκριμένα, χρησιμοποιείται με ουσιαστικά αποκλειστικής αναφορικής σχέσης για να δηλωθεί η μοναδικότητα ύπαρξης στοιχείων ή φαινομένων του σύμπαντος και γενικότερα της ανθρώπινης εμπειρίας.

- (5) Ο ήλιος λάμπει στον ουρανό.
- (6) Δεν φταίει ούτε ο Θεός ούτε η μοίρα.
- (7) Ο Κρόνος είναι μεγαλύτερος από τον Ερμή.

Χρησιμοποιείται επίσης σε περιπτώσεις εξειδικευτικής αναφοράς σε συγκεκριμένο πρόσωπο ή αντικείμενο, γνωστό ήδη από τον στενότερο ή ευρύτερο κόσμο της εμπειρίας του πομπού και του δέκτη ή από αναφορά που έχει προηγηθεί. Έτσι, στα Ελληνικά είναι υποχρεωτικό να χρησιμοποιείται με κύρια ονόματα και σε εκφράσεις προσδιορισμένου χρόνου και προσδιορισμένης διαδοχής (8-10).

5. Το κείμενο «Άρθρο» είναι αποτέλεσμα επιλογής και διασκευής από την ομώνυμη ενότητα του βιβλίου «Θέματα Νεοελληνικής Σύνταξης. Θεωρία και ασκήσεις». Διατμηματικό Πρόγραμμα Διδασκαλίας της Νέας Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας. Φιλοσοφική Σχολή, ΕΚΠΑ, 1998.

- (8) Το Πάσχα στην Άνδρο είναι τέλειο (κύρια ονόματα)
- (9) Έχει συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του (τακτικό αριθμητικό).
- (10) Γνωριστήκαμε τον Αύγουστο του 2000.

Το οριστικό άρθρο έχει γενικευτική σημασία όταν γίνεται αναφορά σε όλα τα μέλη ενός συνόλου ομοειδών στοιχείων στον ενικό αλλά και στον πληθυντικό.

- (11) Το άλογο είναι ωραίο ζώο. / Τα άλογα είναι ωραία ζώα.
- (12) Το σώμα δεν γερνάει, αν δεν γεράσει πρώτα η καρδιά.

Διανεμητική σημασία έχει όταν χρησιμοποιείται –υποχρεωτικά– σε ποσοτικές εκφράσεις.

- (13) Παίρνει πεντακόσια ευρώ τον μήνα.

Το **αόριστο άρθρο** χρησιμοποιείται για εισαγωγή πραγμάτων ή προσώπων στην αφήγηση. Το «εισαγωγικό» αυτό άρθρο προτάσσει το περιεχόμενο του ουσιαστικού που συνοδεύει και προδιαθέτει για περισσότερες πληροφορίες, οι οποίες στη συνέχεια δίνονται με επανάληψη του ουσιαστικού. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται και η συνοχή του κειμένου. Χρησιμοποιείται επίσης με αόριστη και εξειδικευτική σημασία, ή με αόριστη και μη εξειδικευτική σημασία.

- (14) Την έφεραν κουβαλητή πάνω σε μια πράσινη πολυθρόνα.
- (15) Αυτό τον ρόλο πρέπει να τον παίξει μια δυναμική ηθοποιός.

Σε περιπτώσεις γενικευτικής σημασίας, επιλέγουμε το αόριστο άρθρο για να δηλώσουμε τι είναι κανονικό ή τυπικό για τα μέλη ενός συνόλου.

- (16) Ένας γιατρός οφείλει να είναι εχέμυθος.

Το οριστικό και το αόριστο άρθρο μπορεί να δηλώνουν έμφαση: στον προφορικό λόγο με τη βοήθεια του επιτονισμού, ενώ στον γραπτό κάποιες φορές με διαφορετικό τρόπο γραφής (π.χ. κεφαλαία, θαυμαστικό ή αποσιωπητικά). Το αόριστο άρθρο μπορεί να δηλώνει και αρνητική στάση απέναντι στην οντότητα που προσδιορίζει.

- (17) Έχουμε ΤΟΝ προπονητή!
- (18) Έχουμε ΕΝΑΝ προπονητή...

Το **μηδενικό άρθρο** επιλέγεται όταν ο χρήστης θέλει να δώσει μια γενική και αόριστη πληροφορία και όχι να αναφερθεί συγκεκριμένα και εξατομικευτικά, σκόπιμα ή όχι, όταν το ουσιαστικό συμπληρώνει σημασιολογικά το ρήμα και ενδιαφέρει κυρίως ως «γενική έννοια».

- (19) Έχει αυτοκίνητο.
- (20) Δεν δεχόμουν επισκέψεις.

Το μηδενικό άρθρο αλλάζει τη σημασία των ρηματικών φράσεων στις οποίες χρησιμοποιείται. Είναι σαν το ρήμα και το ουσιαστικό να είναι μια λέξη.

- (21) Βλέπεις τηλεόραση τώρα; vs Βλέπεις την/μία τηλεόραση;
- (22) Κάνω μπάνιο (= πλένομαι) vs. Κάνω το μπάνιο.

Στις περιγραφές προσώπων, αντικειμένων κτλ. κατά κανόνα χρησιμοποιείται το μηδενικό άρθρο. Για τον λόγο αυτό, το βρίσκουμε αρκετά συχνά στα αινίγματα.

- (23) Φοράει καπέλο και γυαλιά.
- (24) Το σπίτι έχει μεγάλο σαλόνι, κουζίνα ευρύχωρη και τζάκι.
- (25) Ψηλός-ψηλός καλόγερος και κόκκαλα δεν έχει.
- (26) Μικρή-μικρή νοικοκυρά, μεγάλη πίτα φτιάχνει.

Με γενικευτική σημασία το συναντάμε συχνά στις παροιμίες και κάθε φορά που εκφέρεται μια γενική γνώμη της οποίας η αλήθεια δεν αμφισβητείται.

Γλωσσάρι –
Τα είδη του άρθρου

(27) Σκυλί που γαβγίζει δεν δαγκώνει.

(28) Καθαρός ουρανός αστραπές δεν φοβάται.

Μπορεί ακόμα να έχει τη σημασία «ούτε ένας/μία/ένα» σε αρνητικές προτάσεις.

(29) Λέξη δεν είπες σήμερα!

Το μηδενικό άρθρο διαφοροποιείται από τις **περιπτώσεις παράλειψης του οριστικού ή του αόριστου άρθρου**, τα οποία μπορεί να παραλείπονται όταν δεν εμποδίζεται η κατανόηση του μηνύματος. Συγκεκριμένα απουσιάζουν όταν ο λόγος είναι γοργός, για λόγους οικονομίας, για να επικεντρωθεί το ενδιαφέρον σε ορισμένα σημεία, ή για δημιουργία ύφους. Η παράλειψη του άρθρου είναι συχνή στον δημοσιογραφικό λόγο, κυρίως σε τίτλους και λεζάντες, σε αγγελίες, σε περιπτώσεις απαρίθμησης, ακόμα και όταν πρόκειται για συγκεκριμένη αναφορά, για λόγους γρήγορου ρυθμού ή γενικότερα ύφους.

(30) Σαρωτικός Γιώργος Λάνθιμος με 11 υποψηφιότητες Όσκαρ.

(31) Ήταν όλοι γνωστοί: Λένα, Μάκης, Αποστόλης, Ειρήνη.

6. Επίρρημα

Τα επιρρήματα είναι γραμματικές, άκλιτες λέξεις που δηλώνουν κυρίως χρόνο, τόπο, τρόπο, ποσό. Αν και το όνομά τους τα περιορίζει να συνδέονται με κάποιο ρήμα, στην πραγματικότητα προσδιορίζουν ρήματα, επίθετα, ουσιαστικά, αριθμητικά, άλλα επιρρήματα και ολόκληρες φράσεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις τα επιρρήματα έχουν ευρύτερο πεδίο, λειτουργούν ως **δείκτες λόγου** (ή **προτασιακά επιρρήματα**), ως λέξεις δηλαδή που συνδέονται νοηματικά με το σύνολο της πρότασης όπου ανήκουν. Τα προτασιακά επιρρήματα, που παραδοσιακά ονομάζονταν «μόρια», λειτουργούν ως σχόλιο του ομιλητή για το περιεχόμενο ολόκληρης της πρότασης. Στην πρόταση *Σιγά, δεν βρέχει σιγά!*, το δεύτερο *σιγά* προσδιορίζει το ρήμα τροπικά, το πρώτο όμως αναφέρεται σε όλη την πρόταση δηλώνοντας ειρωνεία απέναντι στο προτασιακό περιεχόμενο της κύριας πρότασης και με αυτή την έννοια θα ισοδυναμούσε και το ίδιο με ολόκληρη πρόταση (π.χ. *Δεν συμφωνώ/Δεν ισχύει αυτό/Αμφιβάλλω, δεν βρέχει σιγά!*).

[Πύλη για την Ελληνική γλώσσα (www.greek-language.gr)]

Τα **κειμενικά-συνδετικά** επιρρήματα δηλώνουν ποικίλες λογικές σχέσεις ανάμεσα σε μεγαλύτερα ή μικρότερα πληροφοριακά σύνολα και λειτουργούν ως δείκτες λόγου. Οι λογικές σχέσεις που συνδέουν τα προηγούμενα με τα επόμενα είναι το συμπέρασμα (*συμπερασματικά, συνεπώς*), η αιτία (*γι' αυτό*), η επεξήγηση (*δηλαδή, ουσιαστικά*) η προβολή (*ιδίως*) κ.ά. (Κλαίρης κ.ά. 2011: 905).

Τα επιρρήματα είναι αρκετά ετερόκλητα ως προς τη μορφή, τη λειτουργία και την προέλευσή τους. Μερικές φορές συμπλέκονται με άλλα άκλιτα μέρη του λόγου, σε βαθμό που είναι δύσκολο να τα οριοθετήσουμε αυστηρά.

Όπως είδαμε με τις αντωνυμίες και τα ρήματα, πολλά επιρρήματα αποκτούν σημασία μέσω της δείξης. Στην ερώτηση *πού, πότε, πώς και πόσο* η θετική απάντηση *εδώ-εκεί, τώρα-τότε, έτσι, τόσο* αποτελεί την κατεξοχήν μορφή δείξης (Κλαίρης κ.ά. 2011: 903). Το δικό μου *εδώ* δεν συμπίπτει με το δικό σας αυτή τη στιγμή που διαβάσετε αυτό το κείμενο. Ο τύπος εγγύτητας *τώρα* μπορεί να δείχνει τόσο τον χρόνο που συμπίπτει με το εκφώνημα του ομιλητή όσο και τον χρόνο κατά τον οποίο ακούει κανείς τη φωνή του ομιλητή (δηλ. το *τώρα* του ακροατή). Σε αντίθεση με το *τώρα*, ο τύπος απόστασης *τότε* μπορεί να αναφέρεται τόσο στο παρελθόν (1) όσο και στο μέλλον (2) σε σχέση πάντα με τον παρόντα χρόνο του ομιλητή.

- (1) Νοέμβρης του 2002 είπες; Ήμουν στη Σκωτία τότε.
- (2) – Λοιπόν, σπίτι μου για φαγητό την Κυριακή το βράδυ;
– Εντάξει θα τα πούμε τότε.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι χρησιμοποιούμε επίσης περίπλοκα συστήματα χρονικής αναφοράς που δεν είναι δεικτικά, όπως ο ημερολογιακός χρόνος (δηλ. οι ημερομηνίες σύμφωνα με το ημερολόγιο και ο ωρολογιακός χρόνος, που είναι απόλυτα και η ερμηνεία τους δεν εξαρτάται από το περιβάλλον). Όμως, αυτές οι μορφές χρονικής αναφοράς μαθαίνονται πολύ αργότερα σε σχέση με τις δεικτικές χρονικές εκφράσεις όπως *χτες*, *σήμερα*, *αύριο*, *απόψε*, κτλ. Η ερμηνεία όλων αυτών των εκφράσεων εξαρτάται από τη γνώση του σχετικού χρόνου του εκφωνήματος. Εάν δεν γνωρίζουμε τον χρόνο κατά τον οποίο γράφτηκε ένα σημείωμα, όπως το (3), δεν γνωρίζουμε πόσο θα χρειαστεί να περιμένουμε.

- (3) Επιστρέφω αμέσως.

Παρομοίως, εάν σε ένα μαγαζί διαβάζουμε σε μια πινακίδα *ΜΑΖΙ ΜΕ ΕΝΑΝ ΚΑΦΕ, ΔΩΡΕΑΝ ΤΥΡΟΠΙΤΑ ΑΥΡΙΟ*, δεν θα ξέρουμε αν τη συγκεκριμένη μέρα θα έχουμε δωρεάν τυρόπιτα (εάν η πινακίδα αναρτήθηκε την προηγούμενη μέρα) ή αν θα πρέπει να πάμε την επόμενη μέρα για να έχουμε την προσφορά.

Επιρρήματα δημιουργούνται επίσης από επίθετα με τις καταλήξεις *-α* και *-ως*. Κατά κανόνα, ένα επίρρημα έχει έναν μόνο τύπο, με τη μία ή την άλλη κατάληξη. Ωστόσο, υπάρχουν ορισμένα επιρρήματα με δύο τύπους. Στις περιπτώσεις αυτές, η σημασία των δύο τύπων μπορεί να είναι η ίδια και να διαφέρουν σε επίπεδο ύφους, καθώς τα επιρρήματα σε *-ως* είναι πιο λόγια, ενώ η κατάληξη *-α* εκφράζει οικείο και ουδέτερο ύφος (*τηλεφωνικά*, *τηλεφωνικώς*). Μπορεί όμως οι δύο τύποι να διαφοροποιούνται ως προς τη σημασία (*ευχάριστα*, *ευχαρίστως*). Αυτή η διαφοροποίηση δεν είναι πάντα ξεκάθαρη στους ομιλητές, καθώς χάνεται ο τύπος σε *-ως*, πιθανότατα επειδή είναι υφολογικά μαρκαρισμένος ως λόγιος ή επειδή συμπίπτει φωνολογικά με το επίθετο σε *-ος* (π.χ. *απλά* και *απλώς* και *απλός*).

Τα επιρρήματα, όπως και τα επίθετα που είδαμε προηγουμένως, μπορεί να εκφράζουν την προσωπική τοποθέτηση του ομιλητή απέναντι σε ένα γεγονός, να είναι φορείς τροπικότητας. Όπως το *σίγουρη*, έτσι και το *σίγουρα* ή, πιο emphatic, το *σιγουρότατα* ή το *εντελώς σίγουρη*, δείχνουν τη βεβαιότητά μας πως κάτι συνέβη, συμβαίνει, ή θα συμβεί (**επιστημική τροπικότητα**), σε συνδυασμό πάντα με τον ρηματικό χρόνο και άλλες εκφράσεις μέσα στην πρόταση. Αντίθετα, με το *πιθανότατα* το εκφώνημά μου αποκτά πιθανολογικό/δυνητικό χαρακτήρα. Τα επιρρήματα μπορεί να εκφράζουν και **δεοντική τροπικότητα**: στις προτάσεις (4) και (5) ο ομιλητής αναγνωρίζει την ανάγκη πραγματοποίησης (σε κάποια χρονική στιγμή) των πράξεων που αναφέρει.

- (4) Πήγαμε *αναγκαστικά* μαζί τους.
- (5) *Υποχρεωτικά* θα συμφωνήσουμε με την άποψη του συγγραφέα.

Επιρρήματα & άκλιτα
μέρη του λόγου –
Παράδειγμα

7. Πρόθεση

Οι προθέσεις είναι άκλιτες λέξεις που δηλώνουν *τόπο*, *χρόνο*, *αιτία*, *τρόπο* κτλ. (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2021). Βέβαια, ο ορισμός αυτός μάς θυμίζει πολύ τον ορισμό του επιρρήματος. Επιρρήματα και προθέσεις αποτελούν συγγενείς γραμματικές κατηγορίες οι οποίες συνεργάζονται και πολλές φορές τους αποδίδονται κοινές λειτουργίες. Η πρόθεση εμφανίζεται άλλοτε κενή και άλλοτε πλήρης από σημασία, ενώ το επίρρημα χρησιμοποιείται πάντοτε με την πλήρη σημασία του (Νάκας 1987: 109). Επιπλέον, τα επιρρήματα τροποποιούν ρήματα, επίθετα ή άλλα επιρρήματα ενώ οι προθέσεις περιγράφουν τη σχέση μεταξύ δύο πραγμάτων. Ωστόσο για τη διάκριση των δύο αυτών κατηγοριών χρησιμοποιούνται κυρίως συντακτικά κριτήρια (Λαρεντζά-

κη 2023): το αν μία λέξη είναι πρόθεση ή επίρρημα ή σύνδεσμος καθορίζεται από τη δομή στην οποία εμφανίζεται. Το *για* είναι πρόθεση όταν ακολουθεί όνομα (ουσιαστικό, επίθετο, αντωνυμία) και σύνδεσμος όταν ακολουθεί η δομή *να + ρήμα*.

Κάθε πρόθεση έχει μία πρωτοτυπική σημασία: *με* σημαίνει πρωτοτυπικά το όργανο, το σε στάση σε τόπο ή προορισμό μιας κίνησης, το *για* σκοπό, το *από* προέλευση κίνησης (Κλαίρης κ.ά. 2011: 918-9). Οι σημασίες τους όμως είναι πολύ περισσότερες: το *με*, για παράδειγμα, σημαίνει μαζί/συνοδεία (*μένω/φεύγω με τον Κώστα*), έχει κτητική σημασία (*σπίτι με κήπο*), δηλώνει χρόνο/χρονικό διάστημα (*με το χάραμα/εννιά με δέκα θα είμαι στο γραφείο*), τρόπο (*πουλάμε με το μέτρο*), περιεχόμενο (*ποτήρι με νερό*) κτλ.

Οι προθέσεις όταν συνδυάζονται με ονόματα δημιουργούν **προθετικές φράσεις** οι οποίες συνήθως δηλώνουν επιρρηματικές σχέσεις. Άλλες φορές συνδέονται με ένα ρήμα, δηλώνοντας το έμμεσο αντικείμενο (*κανέννας δεν είπε την αλήθεια στα παιδιά*), το ποιητικό αίτιο (*η αλήθεια δεν ειπώθηκε από κανέναν*), το εμπρόθετο αντικείμενο (*τηλεφωνώ στον φίλο μου*), ή το συμπλήρωμα ονομάτων και επιρρημάτων (*είναι ειδικός στον τομέα του, κίνημα ενάντια στον ρατσισμό*). Το ποια πρόθεση θα χρησιμοποιηθεί κάθε φορά είναι μια πληροφορία που μας δίνει το λεξικό και δεν είναι πάντα προβλέψιμο από τις σημασίες των προθέσεων. Για παράδειγμα, το *με* συνδυάζεται με συγκεκριμένο ρήμα, σε συγκεκριμένη φωνή: *συναντιέμαι με τους φίλους μου*, αλλά *συναντάω τους φίλους μου*. Άλλες φορές ένα ρήμα επιλέγει δύο προθέσεις: *συγκινούμαι με/από κάτι*. Οι επιλογές αυτές που για τους ομιλητές της γλώσσας συνήθως δεν αποτελούν πρόβλημα ή σημείο δυσκολίας, είναι δύσκολο να κατακτηθούν από όσους μαθαίνουν τα ελληνικά ως πρόσθετη γλώσσα. Ένα παράδειγμα δυσκολίας για τους ομιλητές της ελληνικής είναι το ρήμα *αφορώ* και κυρίως η φράση *όσον αφορά*. Σύμφωνα με το λεξικό Μπαμπινιώτη (2002), η χρήση *αφορά* σε είναι λογότερη και πιο προσεγμένη: *Δεν αφορά σ' αυτό το θέμα, αλλά σε άλλο*. Τώρα που έφτασε να σημαίνει «αναφέρομαι σε» μπορεί να χρησιμοποιείται και χωρίς το *σε*, κυρίως με τις προσωπικές αντωνυμίες: *Δεν αφορά εσένα*. Η χρήση χωρίς το *σε* εμφανίζεται κυρίως στη λιγότερο επίσημη και περισσότερο καθημερινή χρήση της γλώσσας. Η αλλαγή στις σημασίες επιφέρει αλλαγή και στη σύνταξη, στη γραμματική.

Οι προθέσεις χρησιμοποιούνται επίσης και κατά τη διαδικασία δημιουργίας νέων λέξεων. Η πρωτοτυπική σημασία της πρόθεσης διατηρείται συχνά και στην νέα λέξη (π.χ. *υπογράμμιση*), άλλοτε όμως η πρόθεση δεν είναι τόσο «εμφανής» στη νέα λέξη (π.χ. *υπολογιστής*).

8. Μόριο

Σε ορισμένες σύγχρονες γραμματικές περιγραφές, **μόρια** ονομάζονται οι βοηθητικές λέξεις που προτάσσονται του ρήματος για να δηλώσουν «είτε την υποτακτική έγκλιση (να/ας) είτε τους μέλλοντες και υποθετικούς χρόνους (θα)» (Holton κ.ά. 2003: 482). Στη γραμματική του Γυμνασίου μάθατε ότι «τα μόρια είναι μονοσύλλαβες λέξεις που χρησιμοποιούνται στη νέα ελληνική με διάφορες σημασίες. Τα μόρια αυτά είναι τα εξής: *ας, για, θα, μα, να*», ενώ πληροφορηθήκατε επίσης ότι σύμφωνα με ορισμένες περιγραφές της νέας Ελληνικής μόρια είναι και τα *ναι, όχι, δε(ν), μη(ν)* (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2021). Στις αναλύσεις για τα αρχαία ελληνικά αναφέρεται πως πρόκειται για «μικρές λέξεις με γενική σημασία, την οποία είναι μερικές φορές δύσκολο να αντιληφθούμε επακριβώς ή να περιγράψουμε». Σημειώνεται επίσης ότι χρησιμοποιούνται για να συνδέσουν γλωσσικά στοιχεία, οργανώνουν τον διάλογο ή εκφράζουν τη συναισθηματική στάση του ομιλητή δίνοντας μια ορισμένη νοηματική χροιά και γίνεται σύγκριση με τα νεοελληνικά *δα* και *ντε* σε προτάσεις, όπως *δεν είπε δα και τίποτα* ή *κάτσε καλά ντε*.

[Πύλη για την Ελληνική γλώσσα (www.greek-language.gr)]

Από τα παραπάνω είναι προφανές ότι οι περιγραφές δεν συμφωνούν ως προς το τι ακριβώς είναι τα μόρια, γεγονός που καταδεικνύει πως πολλές λέξεις, φράσεις, δομές που χρησιμοποιούμε αυθόρμητα και με μεγάλη ευχέρεια ως ομιλητές μιας γλώσσας δεν είναι το ίδιο εύκολο να τις κατηγοριοποιήσουμε κατατάσσοντάς τες σε ορισμένες ομάδες. Επιπρόσθετα, όταν συμβουλευόμαστε ένα λεξικό για κάποια γραμματική λέξη, εκτός των άρθρων, ο χαρακτηρισμός *μόρ.*, δηλαδή μόριο, είναι αρκετά συχνός και δεν περιορίζεται πάντα στα γραμματικά μόρια *θα* και *να*, *ας*. Παίρνοντας για παράδειγμα τη λέξη *για*, στο λεξικό Μπαμπινιώτη (2002) βλέπουμε πως υπάρχουν τέσσερα διαφορετικά λήμματα για αυτή τη λέξη και τρεις διαφορετικοί χαρακτηρισμοί: πρόθεση, σύνδεσμος, μόριο. Ταυτόχρονα, υπάρχει διαφορετικό λήμμα για το *για να*, το οποίο χαρακτηρίζεται ως σύνδεσμος αιτιολογικός. Θα συμφωνούσαμε λοιπόν με την άποψη ότι αυτές τις μικρές λέξεις είναι δύσκολο να τις περιγράψουμε επαρκώς. Η σημασία και η λειτουργία τους εξαρτάται από τη δομή στην οποία εμφανίζονται.

Εστιάζοντας στις γραμματικές λέξεις *θα*, *να*, *ας*, αξίζει να σημειώσουμε πως αλλάζουν σημασίες ανάλογα με τους ρηματικούς τύπους με τους οποίους συνδυάζονται και τα είδη των προτάσεων στα οποία χρησιμοποιούνται (π.χ. ερωτηματικές vs αποφαντικές). Μια από τις βασικές λειτουργίες τους είναι να εκφράζουν διαφορετικές **τροπικότητες** (βλ. σελ. 118). Συγκεκριμένα, η λέξη *θα* δηλώνει το μέλλον αλλά και μια σειρά επιστημικών τροπικών σημασιών που σχετίζονται με τη δυνατότητα (με ποικίλους βαθμούς πιθανότητας). Έχει επιστημική τροπικότητα γιατί σχετίζεται με την κρίση του ομιλητή σχετικά με το αν υπάρχει ή ότι η δυνατότητα να πραγματοποιηθεί κάτι και για το πόσο πιθανό είναι να πραγματοποιηθεί. Γι' αυτόν τον λόγο, το *θα* συνδυάζεται με όλους τους κλιτούς ρηματικούς τύπους, υποδηλώνοντας ότι ο ομιλητής πιστεύει πως υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα να είναι πραγματικό γεγονός αυτό για το οποίο μιλάει, απ' ό,τι όταν χρησιμοποιεί άλλες λέξεις.

(1) Θα δούλεψε πολύ σκληρά για αυτό το έργο.

(2) Θα έχουν περάσει πάνω από είκοσι χρόνια από τότε.

(3) Για να διδάσκει Λατινικά, θα είναι φιλόλογος.

Οι δείκτες *να* και *ας* εκφράζουν επιστημική ή δεοντική τροπικότητα.

να	
Επιστημική	Δεοντική
Απορία, άγνοια, σκέψη, υπόθεση Να τελείωσε ο αγώνας; Να έχουν φύγει τώρα για την Πάτρα; Πού να βρίσκεται τώρα ο Πέτρος... Να έγραφε τη διεύθυνση στον φάκελο; Να κερδίσει η ομάδα μου και σας εύχομαι γλέντι.	Προσταγή, παράκληση, παραχώρηση, άδεια Να στείλετε αμέσως τις επιστολές. Ο Νίκος να συμπληρώσει την αίτηση τώρα! Εντάξει, να προσπαθήσουμε άλλη μια φορά. Άντε, να παίξει και αυτός μαζί μας. — Να πάρω ένα σοκολατάκι; — Και βέβαια να πάρεις.

ας	
Επιστημική + Δεοντική	Δεοντική
Ευχή, υπόθεση Ας κερδίσει αύριο η ομάδα μας! Ας είχα κι εγώ έναν μήνα διακοπές! Ας είχα λεφτά και θα έβλεπες! (με έντονη απόχρωση ευχής)	Παραχωρητική, ενδοτική Ας θυμώσει, δεν με νοιάζει καθόλου. Πρέπει να πας, ας είσαι κουρασμένος. Προσταγή, παράκληση, προτροπή Αν θέλει να περάσει τις εξετάσεις, ας διαβάσει περισσότερο. Ας πας εσύ να πάρεις εφημερίδα, να μην κουράζεται ο παππούς.

9. Σύνδεσμος

Σύνδεσμος είναι μια άκλιτη λέξη που συνδέει λέξεις, φράσεις ή προτάσεις (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2021).

Η λεξικογραφική κατηγορία των συνδέσμων μάς υποχρεώνει, περισσότερο από κάθε άλλη κατηγορία, να υπερβούμε το στενό πλαίσιο της λέξης, που είναι η κύρια μονάδα της παραδοσιακής γραμματικής, ίσως και της πρότασης, και να μπούμε στον χώρο του κειμένου. Και αυτό γιατί οι σύνδεσμοι, στοιχείο με επιρρηματική προέλευση, [...] μπορούν να έχουν μεγάλη εμβέλεια, σε εκτεταμένα τμήματα λόγου, συνδέοντας όχι μόνο μεμονωμένες λέξεις ή φράσεις αλλά και ολόκληρες προτάσεις ή περιόδους. Η σημαντικότερη λειτουργία αυτών των μικρών, συχνών στον λόγο, άκλιτων γραμματικών λέξεων είναι να διασφαλίζουν την κειμενική συνοχή και ροή, να οργανώνουν τον λόγο σε σαφείς δομικές ενότητες εκφράζοντας λογικές σχέσεις ή να εξαίρουν ορισμένα στοιχεία του κειμένου ανάλογα με την πρόθεση του ομιλητή. Κάθε κείμενο γίνεται χάρη στους συνδέσμους [...] μια οργανική ενότητα, κάτι παραπάνω από απλή συμπαράθεση λέξεων.

[Πύλη για την Ελληνική γλώσσα (www.greek-language.gr)]

Όπως σημειώνουν οι Κλαίρης κ.ά. 2011 (σελ. 882), κοινό στοιχείο της πρόθεσης, του επιρρήματος και του υποτακτικού συνδέσμου είναι ότι χρησιμοποιούνται για τη δήλωση επιρρηματικών σχέσεων. Διαφέρουν στο ότι το επίρρημα χρησιμοποιείται αυτοτελώς, ενώ η πρόθεση και ο υποτακτικός σύνδεσμος χρησιμοποιούνται για να εισάγουν άλλα στοιχεία: η πρόθεση ένα ονομαστικό στοιχείο, ενώ ο υποτακτικός σύνδεσμος μια εξαρτημένη πρόταση.

Ορθογραφία και λεξικές κατηγορίες

Οι κλιτές λεξικογραφικές κατηγορίες που αναφέραμε ως τώρα είδαμε ότι ανήκουν σε συγκεκριμένα κλιτικά παραδείγματα. Σε ένα λήμμα δεν βλέπουμε όλους τους τύπους που μπορεί να πάρει η λέξη αυτή (βλέπουμε *δρόμος* και όχι *δρόμοι*, *δρόμους* ή *δρόμων*). Η Μορφολογία ανήκει στη γραμματική, η οποία με αυτό τον τρόπο συνδέεται με το λεξικό.

Από τις πρώτες τάξεις του Δημοτικού μαθαίνουμε για τα μέρη του λόγου με πρώτο στόχο να ορθογραφούμε τις καταλήξεις των λέξεων ανάλογα με την κατηγορία στην οποία ανήκουν. Μιλήσαμε ήδη για τη σημασία της ορθογραφίας και για τους λόγους που θεωρείται σημαντική αυτή η σύμβαση (σελ. 107). Η αποκλίνουσα από τους κανόνες γραφή των καταλήξεων αποτελεί ένα από τα σοβαρότερα λάθη στον γραπτό λόγο. Ιδιαίτερη προσοχή χρειάζονται οι περιπτώσεις όπου οι καταλήξεις ακούγονται ίδιες. Για παράδειγμα, ο φθόγγος [e] στο α' και β' πληθυντικό πρόσωπο γράφεται πάντα με έψιλον (-ε) και στις δύο φωνές, ενώ οι καταλήξεις της μεσοπαθητικής φωνής στον ενικό αριθμό και στο γ' πληθυντικό πρόσωπο γράφονται με -αι.

- (1) Θεωρούμαι ειδικός σε αυτόν τον τομέα.
- (2) Σε θεωρούμε ειδικό σε αυτόν τον τομέα.

Η αποκλίνουσα γραφή των καταλήξεων των ονομάτων (ουσιαστικών/επιθέτων) μπορεί να οδηγήσει σε αλλαγή λεξικής κατηγορίας και σε... ανεκδοτικά παρεπόμενα! (Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα αστεία στο διαδίκτυο, όπως αυτό στη σελ. 91.)

Φτιάχνοντας νέες λέξεις: Παραγωγή και σύνθεση

Είπαμε πως μία διαφορά μεταξύ γραμματικών και πλήρων λέξεων είναι ότι οι πλήρεις λέξεις δεν αποτελούν μια κλειστή ομάδα που δεν ανανεώνεται. Αντίθετα οι γραμματικές λέξεις «αντιστέκονται» περισσότερο στις αλλαγές και παραμένουν σχετικά σταθερές και ίδιες (βλ. σελ. 104). Είπαμε ακόμα πως μέσω των λεξικών κατηγοριών το λεξικό συνδέεται άρρηκτα με τη μορφολογία. Εκτός από αυτό, η μορφολογία βοηθά στην ανανέωση του λεξιλογίου μιας γλώσσας, καθώς μελετά και δύο άλλες διαδικασίες, υπεύθυνες για τη δημιουργία νέων λέξεων: τη **διαδικασία της παραγωγής** και **διαδικασία της σύνθεσης**. Κατά την πρώτη διαδικασία οι νέες λέξεις δημιουργούνται είτε με την προσθήκη ενός **επιθήματος** στο τέλος του θέματος μιας λέξης, είτε με την προσθήκη ενός **προθήματος** στην αρχή μιας λέξης. Κατά τη δεύτερη διαδικασία, οι νέες λέξεις προκύπτουν με τον συνδυασμό των θεμάτων δύο ή περισσότερων λέξεων.

Παραγωγή

Με τους μηχανισμούς της παραγωγής δημιουργούνται κυρίως νέες πλήρεις λέξεις, δηλαδή νέα ουσιαστικά, επίθετα (τα οποία παράγουν επιρρήματα) και ρήματα.

Επιθηματοποίηση

Στην περίπτωση των ουσιαστικών (και των επιθέτων) τα πιο συχνά παραγωγικά επιθήματα αφορούν τον υποκορισμό. Τα **υποκοριστικά** μπορεί να εκφράζουν μικρό μέγεθος, οικειότητα, συμπάθεια ή ευγένεια. Συχνά τα επιθήματα που χρησιμοποιούνται ως υποκοριστικά δημιουργούν νέες λέξεις με διαφορετική σημασία (4) ή υποτιμητικά και μειωτικά (5).

- (1) Κάθεται σε ένα καρεκλάκι.
- (2) Τι γίνεσαι, Μαιρούλα μου;
- (3) Μου δίνεις λίγο νεράκι;
- (4) Έχει μια ενόχληση στον ουρανίσκο.
- (5) Αυτός ο υπαλληλίσκος σου το είπε;

-ίσκος αρσενικό (λόγιο)

1. με υποκοριστική σημασία:
ναός - ναΐσκος
2. με περιορισμό της υποκοριστικής σημασίας:
αστέρας - αστερίσκος
3. με απώλεια της υποκοριστικής σημασίας:
ουρανός - ουρανίσκος
4. για επαγγέλματα, με μειωτική σημασία:
υπάλληλος - υπαλληλίσκος

Τα **μεγεθυντικά** εκφράζουν πρωτίστως μεγάλο μέγεθος, αλλά και θαυμασμό. Επίσης, ανάλογα με τον τόνο της φωνής (τον επιτονισμό) θετική στάση απέναντι σε ένα αρνητικό χαρακτηριστικό, ή αρνητικό σχολιασμό ενός χαρακτηριστικού ή ενός αντικειμένου. Η φράση *σταμάτα πια, βρε φωνακλά* μπορεί να απευθύνεται στο σκυλάκι μας (που δεν σταματάει να γαβγίζει), προκειμένου να εκφράσουμε έντονη ενόχληση και θυμό ή αντίθετα σαν μια προσπάθεια να ηρεμήσουμε τον φίλο μας. Η *χερούκλα* του αδερφού μου που βουτάει στο πιάτο μου μπορεί να αποτελεί αρνητικό σχολιασμό μιας ενοχλητικής πράξης και να μην συνδέεται με το μέγεθος του χεριού του αδερφού μου.

Συγκεκριμένα επιθήματα χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία ρημάτων, όπως τα -εύ(ω), -ών(ω), κτλ., ενώ άλλα χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία ουσιαστικών, όπως τα -της, -τρια, -τήρας, -τητα. Ορισμένα επιθήματα χρησιμοποιούνται για το σχηματισμό επιθέτων, όπως τα -ένιος, -ειδής, -ιμος, -τέος, -τος, κτλ. Από αυτά, κάποια απαντώνται συχνότερα σε λόγιο, επίσημο ή ακαδημαϊκό ύφος (-τέος, -ειδής) ενώ κάποια άλλα κυρίως στον ανεπίσημο, καθημερινό λόγο (-άρας, -ού).

Τα επίθετα σε -ώδης αν και ανήκουν στην κατηγορία των λόγιων επιθέτων, σήμερα χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο, ενώ δημιουργούνται και νέα επίθετα της κατηγορίας αυτής, σε επιστημονικά αλλά και εμπορικά/διαφημιστικά κείμενα, παρόλο που η αρχαιοπρεπής κλίση τους δυσκολεύει τους χρήστες της ελληνικής γλώσσας.

Κάποια άλλα επιθήματα τροποποιούν τη σημασία ήδη υπάρχοντων επιθέτων, όπως τα -ούτσι-κος και -ωπός.

Προθηματοποίηση

Πολλές προθέσεις από τα αρχαία ελληνικά (από τις οποίες αρκετές δεν χρησιμοποιούνται σήμερα ως γραμματικές λέξεις) είναι πολύ συχνές στη διαδικασία της παραγωγής νέων λέξεων. Κάθε πρόθημα διαθέτει πολλές διαφορετικές σημασίες και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή νέων ρημάτων και στη συνέχεια λέξεων που δημιουργούνται από αυτά. Σε μία νέα λέξη μπορεί να υπάρχουν περισσότερα του ενός προθήματα: *συμπεριλαμβάνω* (συν, περί).

Πολύ συχνά προθήματα είναι το αρνητικής σημασίας *δυσ-*, το στερητικό *α-* (ή *αν-* πριν από φωνήεν) και το *ξε-*, με ποικίλες σημασίες.

Για έναν πλήρη κατάλογο των προθημάτων, βλ. Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 2003: 181-183. Για την παραγωγή βλ. και Πύλη για την ελληνική γλώσσα (www.greek-language.gr), «Λεξικό γλωσσολογικών όρων».

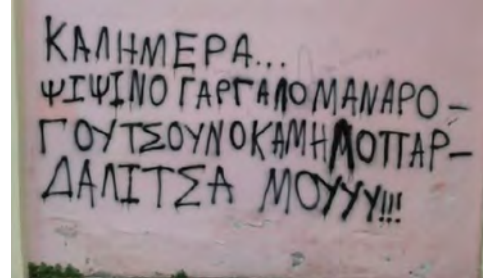
Σύνθεση

Σύμφωνα με τις σύγχρονες θεωρίες, μια λέξη θεωρείται σύνθετη όταν δημιουργείται από δύο (ή περισσότερες) λέξεις που χρησιμοποιούνται αυτόνομα στον λόγο, από **λέξεις βάσης**. Οι λέξεις βάσης (ή ριζικές λέξεις) είναι αυτές που προκύπτουν από τον συνδυασμό ενός λεξικού μορφήματος και ενός μορφολογικού, από τη βάση δηλαδή και την κατάληξη (*θέλ+ω, μαύρ+ος*). Με τη διαδικασία της σύνθεσης, ο *άσπρος* και ο *μαύρος* δημιουργούν το *ασπρόμαυρος*, ενώ το *μπορντό* με το *ροδί* και το *κόκκινο* φτιάχνουν το *μπορντοροδοκόκκινο*.

Οι λέξεις-βάσης μπορεί να ανήκουν σε ίδιες ή διαφορετικές λεξικές κατηγορίες: *παλιόκαιρος* (επίθετο + ουσιαστικό), *αργοσβήνω* (επίρρημα + ρήμα), *μεγαλοπιάνομαι* (επίθετο + ρήμα). Ανάλογα με τη συντακτική σχέση μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου συνθετικού οι σύνθετες λέξεις διακρίνονται σε:

- (α) **παρατακτικά σύνθετα**: τα συνθετικά μέρη συνδέονται παρατακτικά με τον σύνδεσμο *και*: *μαχαιροπέρουν* (μαχαίρι και πιρούνι), *νοτιοδυτικός* (νότιος και δυτικός), *πηγαινόερχομαι* (πηγαίνω και έρχομαι), *αναβοσβήνω* (ανάβω και σβήνω).
- (β) **εξαρτημένα σύνθετα**: το βασικό στοιχείο της νέας λέξης είναι το δεύτερο συνθετικό, ενώ το πρώτο συνθετικό:
 - λειτουργεί ως προσδιορισμός
 - επιθετικός: *αγριάνθρωπος* = άγριος άνθρωπος, *ομορφάντρας* = όμορφος άντρας. Σε κάποιες περιπτώσεις, η σημασία του πρώτου συνθετικού διαφοροποιείται ανάλογα με το δεύτερο συνθετικό: *παλιόκαιρος* είναι ο άσχημος καιρός, αλλά *παλιόφιλος* δεν είναι ο άσχημος ή ο κακός φίλος. Στον *γλυκανάλατο* άνθρωπο το χαρακτηριστικό είναι το γλυκερός, αλλά με αρνητική σημασία που επιτείνεται από την έλλειψη αλατιού, καταλήγοντας στη σημασία του αδιάφορου και βαρετού ατόμου.
 - ετερόπτωτος: *σελιδοδείκτης* = δείκτης σελίδων, *κυματοθραύστης* = θραύστης κυμάτων, *νεροπότηρο* = ποτήρι (του) νερού.

- επιρρηματικός: *καλομαθημένος* = μαθημένος καλά, *κακοπερνάω* = περνάω άσχημα, *σφιχταγκαλιάζω* = αγκαλιάζω σφιχτά.
- αντιστοιχεί με προθετική φράση: *καλόκαρδος* = με καλή καρδιά, *χαρτοπετσέτα* = πετσέτα από χαρτί, *θυροκολλώ* = κολλώ στην πόρτα, *χαροπαλεύω* = παλεύω με τον Χάρο.
- ως υποκοριστικό, για να δηλωθεί μικρό μέγεθος/μικρή ποσότητα ή υποτίμηση: *μικρομάγαζο* = μικρό μαγαζί, *κουτσοπίνω* = πίνω λίγο, σιγά-σιγά, *ψευτοδουλειά* = όχι σημαντική δουλειά που δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική ή/και κερδοφόρα. Πρόκειται κυρίως για τα συνθετικά *μικρο-*, *ψευδο-*, *κουτσο-*.
- μπορεί να αντιστοιχεί με υποκείμενο, ποιητικό αίτιο ή αντικείμενο του ρήματος, στην περίπτωση των ρηματικών συνθέτων (όταν δηλαδή το δεύτερο συνθετικό είναι είτε ρήμα είτε παράγωγο ρήματος): *ηλιοβασίλεμα* = βασιλεύει ο ήλιος, *ποντικοφαγωμένος* = φαγωμένος από ποντίκια, *χαρτοπαίζω* = παίζω χαρτιά, *δεντροφυτεύω* = φυτεύω δέντρα.

Για τη σύνθεση βλ. και Πύλη για την ελληνική γλώσσα (www.greek-language.gr), «Λεξικό γλωσσολογικών όρων».

Φραστικά σύνθετα

Τα συστατικά άλλων δομών βρίσκονται συνήθως σε σχέση εξάρτησης και σπανιότερα παράταξης (λέξη-κλειδί, ταξίδι-αστραπή). Στο εσωτερικό των δομών αυτών, δεν επιτρέπεται κάποιο γλωσσικό στοιχείο στο εσωτερικό των δομών (*ψυχρός μεγάλος πόλεμος*), ούτε μπορεί να αντιστραφεί η σειρά των συστατικών (*πόλεμος ψυχρός*) ή να επαναληφθεί το άρθρο (*ο ψυχρός ο πόλεμος*).

Νεολογισμός

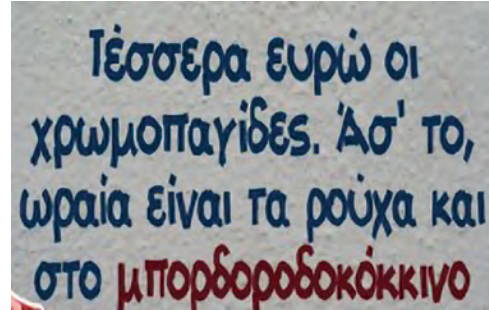
Όλες οι νέες λέξεις που δημιουργούνται συνεχώς στις ομιλούμενες γλώσσες:

- αναφέρονται σε εφευρέσεις, σε νέα φαινόμενα ή προϊόντα, σε παλιές ιδέες με παραλλαγμένη ή διαφορετική σημασία: *ψηφιακός*, -ή, -ό (*ψηφιακό ρολόι*, *ψηφιακό σχολείο*), *υβριδικός*, -ή, -ό, *κυβερνοχώρος*, *ταχυμεταφορά*
- δημιουργούνται στη λογοτεχνία και κυρίως στον ποιητικό λόγο: *ο Ήλιος ο ηλιάτορας*, *ο πετροπαιχνιδιάτορας* (Οδυσσέας Ελύτης)
- εμφανίζονται σε τραγούδια και διαφημίσεις (π.χ. το *τόστιμο*, ο *Κουικάρας*) αλλά και
- αφθονούν στη γλώσσα των νέων (*πιστολιάζω*, *αργάμιση*, *μπαχάλικο*).

Οι λέξεις αυτές που προστίθενται στο ενεργητικό ή στο παθητικό λεξιλόγιο των χρηστών της, **οι νεολογισμοί**, άλλοτε εντάσσονται πλήρως στο λεξιλόγιο της γλώσσας, οπότε συμπεριλαμβάνονται και στα λεξικά της, και άλλοτε είναι απλώς ευκαιριακοί σχηματισμοί που εμφανίζονται είτε άπαξ είτε για περιορισμένη περίοδο και στη συνέχεια ξεχνιούνται. Όταν μια τέτοια λέξη ή φράση εμφανίζεται στο λεξικό, δηλώνεται με τον χαρακτηρισμό (**νεολ.**) δηλαδή, *νεολογισμός*. Κάποιοι νεολογισμοί μπορεί να χρησιμοποιηθούν σε κείμενα για να προσδώσουν έναν οικείο τόνο, να δηλώσουν την προτίμηση για ελληνικές λέξεις και όχι για δάνεια (στην περίπτωση που ο νεολογισμός αφορά ξένη λέξη π.χ. *ταχυφαγείο* αντί για *φαστφούντ*), να δείξουν θετική στάση απέναντι στη γλώσσα των χρηστών της (ή το αντίθετο!), για να δηλώσουν ταύτιση ή εγγύτητα με την ομάδα των ατόμων που χρησιμοποιεί τους συγκεκριμένους νεολογισμούς. Το χάσμα των γενεών, για παράδειγμα, αντικατοπτρίζεται και στη γλωσσική απόσταση μεταξύ του «απαρχαιω-

μένου» λεξιλογίου των μεγαλύτερων σε ηλικία χρηστών της γλώσσας και του «μοντέρνου» λεξιλογίου των νεότερων γενιών. Στις διαφημίσεις, η ευσύνοπτη, πρωτότυπη και ανατρεπτική φύση τους καθιστά τους νεολογισμούς χρήσιμο εργαλείο προκειμένου οι δημιουργοί τους να τραβήξουν την προσοχή των καταναλωτών, ούτως ώστε να εντυπωθούν στη μνήμη τους οι φράσεις (και μέσω αυτών, συνειρμικά, τα διαφημιζόμενα προϊόντα) και τελικά να πείσουν τους αποδέκτες για την αλήθεια των λεγομένων τους.

Το *μπορντοροδοκόκινο* χρώμα δεν έγινε ποτέ σάφες σε ποια ακριβώς απόχρωση του κόκκινου αναφέρεται, αλλά οι νεολογισμοί της συγκεκριμένης τηλεπαρουσιάστριας της δεκαετίας του 2010 έμεναν στη μνήμη του τηλεοπτικού κοινού, δίνοντας στη συγκεκριμένη λέξη μια θέση στο λεξιλόγιο της ελληνικής (όπως φανερώνει, μεταξύ άλλων, η καταγραφή της σε λεξικά της αργκό).

Οι νέες λέξεις διαφοροποιούνται υφολογικά και έχουν διαφορετικά βιωματικά φορτία από τις αναλυμένες φράσεις αλλά και από άλλες σύνθετες με την ίδια σημασία: ο *παλιόφιλος* στο τραγούδι των Βασιλειάδη και Ζαμπέτα διαφέρει από τον *φίλο απ' τα παλιά* στο τραγούδι των Αρία και Μουζάκη. Παρομοίως, ο *παλιόκαιρος* δεν έχει το ίδιο φορτίο με τη φράση *άσχημος καιρός*, πολλώ μάλλον με τη λέξη *κακοκαιρία*, επίσης σύνθετη, που δεν «στέκεται» το ίδιο εύκολα σε ένα βαρύ ζεϊμπέκικο. Αυτό βέβαια δεν συμβαίνει μόνο με τις νέες λέξεις. Κάθε λέξη έχει ένα διαφορετικό φορτίο από γλώσσα σε γλώσσα, από περιοχή σε περιοχή ακόμα και από άτομο σε άτομο.

Σημασίες και σχέσεις λέξεων

Οι περισσότερες πλήρεις λέξεις δεν έχουν μία σημασία και δεν σημαίνουν ακριβώς το ίδιο σε όλα τα περιβάλλοντα όπου μπορεί να εμφανίζονται. Οι σημασίες που μπορεί να έχει κάθε λέξη, αλλά και φράση, χωρίζονται σε διαφορετικά επίπεδα.

Το πρώτο επίπεδο σημασίας είναι αυτό της **δήλωσης**. Πρόκειται για την κεντρική σημασία των λέξεων, η οποία έχει άμεση σύνδεση με την εξωγλωσσική πραγματικότητα των ομιλητών. Είναι η **κυριολεκτική σημασία** της λέξης η οποία ταυτίζεται με την αναφορική λειτουργία της γλώσσας.

Με την κυριολεκτική σημασία, η εστίαση βρίσκεται στην πληροφορία του μηνύματος, ενώ παράλληλα διευκολύνεται ο δέκτης να κατανοήσει το μήνυμα, εφόσον δεν χρειάζεται ιδιαίτερη ερμηνεία. Η πραγματικότητα απεικονίζεται όπως την αντιλαμβάνεται ο πομπός του μηνύματος, ο οποίος είναι πολιτισμικά και ατομικά οριοθετημένος, έχει προσλαμβάνουσες που εξαρτώνται από το περιβάλλον στο οποίο ζει ή τα περιβάλλοντα στα οποία έχει ζήσει. Η λέξη *καρέκλα* σημαίνει στα ελληνικά το συγκεκριμένο έπιπλο, με τέσσερα συνήθως πόδια, το οποίο χρησιμοποιούμε για να καθόμαστε. Η λέξη συνδέεται με την εικόνα ενός πρωτοτυπικού αντικειμένου στο οποίο αναφέρεται. Από την άλλη, η εικόνα που έχουμε ως ομιλητές της ελληνικής ακούγοντας τη λέξη *καρέκλα* δεν είναι ίδια με την εικόνα ομιλητών άλλων γλωσσών, όπως για παράδειγμα της ιαπωνικής γλώσσας, καθώς αυτό το έπιπλο δεν χρησιμοποιείται παντού με τον ίδιο τρόπο και δεν έχει τα χαρακτηριστικά που του αποδίδονται στα ελληνικά⁶.

Η **συνδήλωση** είναι ένα επιπλέον επίπεδο σημασίας το οποίο είναι συνομιλιακά διαπραγμα-

6. Αν και στην Ιαπωνία οι νεότερες γενιές είναι πιο εξοικειωμένες με τις δυτικές καρέκλες, η χρήση συνεχίζει να διαφοροποιείται. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή μιας μαθήτριας από την Ιαπωνία, η οποία έλεγε πως η μητέρα της βλέπει τηλεόραση καθισμένη στο πάτωμα και ακουμπώντας την πλάτη της στον καναπέ, τον οποίο πλέον διαθέτουν τα περισσότερα σπίτια, αλλά δεν χρησιμοποιούν όλοι με τον «δυτικό» τρόπο. Το «χουχούλιασμα» επίσης δεν είναι μια συνειρμική εικόνα της λέξης *καναπές* για εκατομμύρια (ίσως και παραπάνω...) ανθρώπων στον κόσμο.

τεύσιμο και ρευστό. Ο όρος συνδήλωση αναφέρεται σε καταστασιακές/περιστασιακές και μη καταστατικές όψεις της σημασίας των γλωσσικών εκφράσεων. Οι συνδηλώσεις μιας λέξης ή φράσης αφορούν τις μη αναφορικές, βιωματικές αποχρώσεις που αποκτούν εντός συμφραζομένων, το συγκινησιακό περιεχόμενο που τους αποδίδεται.

(Κ. Κανάκης, στο https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/glossology/show.html?id=642)

Είναι όλα αυτά που φέρει μια λέξη «μέσα» της: εικόνες, συναισθήματα, έννοιες, συνειρμούς, εμπειρίες, ατομικά και κοινωνικά βιώματα, κ.ά. Οι συνδηλωτικές σημασίες εξαρτώνται από παράγοντες όπως η ηλικία, το φύλο, το πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο, η οικονομική κατάσταση, η κοινωνική θέση του ατόμου. Μπορεί να είναι ατομικές, όταν συνδέονται με προσωπικούς παράγοντες, ή συλλογικές, που προκύπτουν από το κοινό υπόβαθρο των ατόμων που ανήκουν σε επαγγελματικές, γλωσσικές, εθνικές ή άλλες ομάδες. Έτσι, οι συνδηλωτικές σημασίες της λέξης *καρέκλα* θα είναι διαφορετικές για έναν μαραγκό και για έναν σερβιτόρο εστιατορίου. Κάθε χαρακτηριστικό τού αντικειμένου αναφοράς, είτε είναι αντικειμενικά διαπιστωμένο είτε είναι υποκειμενικό, μπορεί να συνεισφέρει στη συνδηλωτική του σημασία. Με τη συνδήλωση οι λέξεις αποκτούν μια συμβολική διάσταση και συχνά συνδέεται με τη **μεταφορική ή την ποιητική χρήση της γλώσσας**. Η συνδήλωση καθορίζει συχνά τις επιλογές μας, κάνοντάς μας να προτιμήσουμε μια λέξη αντί μιας άλλης με παρόμοια σημασία, ξεχωρίζοντάς την από αυτή και φτάνοντας να επηρεάζει έως και τη δήλωση, δηλαδή τον πυρήνα της σημασίας των λέξεων.

Για τη συνδήλωση, βλ. και www.komvos.edu.gr/glwssa/Lexiko/S/sindilos.htm

Ποια είναι η σημασία της λέξης «καρέκλα» στα παρακάτω κείμενα;

- A.** Από μικρά παιδιά φαντάζονται ότι κάτι θέλουν να γίνουν. «Εγώ θέλω να γίνω γιατρός», «Εγώ όταν μεγαλώσω θέλω να γίνω δικηγόρος», και γενικά όλα τα παιδάκια φαντάζονται τον εαυτό τους σε υψηλά αξιώματα, καίρια πόστα και μεγάλες **καρέκλες**.
- B.** Του καταλόγισε ότι έχει κλειστά τα μάτια και τα αυτιά του και ότι τρέμει μήπως χάσει η κυβέρνηση **τις καρέκλες της**.

[Πύλη για την Ελληνική γλώσσα (www.greek-language.gr)]

Η λέξη *καρέκλα* στα ελληνικά μπορεί, λοιπόν, να αναφέρεται στο συγκεκριμένο έπιπλο που έχουμε στο μυαλό μας (με βάση το πολιτισμικό μας περιβάλλον) αλλά και στο αξίωμα, την υψηλή θέση εργασίας ενός ατόμου (και πάλι μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό πλαίσιο).

Πολυσημία

Όπως μάθαμε στο Γυμνάσιο, **πολυσημία** ονομάζεται το φαινόμενο κατά το οποίο η ίδια λέξη έχει δύο ή περισσότερες σημασίες, που όμως έχουν κάποια σχέση μεταξύ τους, έτσι ώστε το ένα νόημα να μπορεί να θεωρηθεί επέκταση του άλλου. Η πολυσημία των λέξεων μπορεί να οδηγήσει σε παρεξηγήσεις και γι' αυτό αξιοποιείται πολύ από τους ευθυμογράφους (θέατρο, κινηματογράφος, γελοιογραφία), που δημιουργούν έτσι χιουμοριστικές καταστάσεις (Κατσαρού κ.ά. 2006: 38).

Κάθε πολύσημη λέξη εμφανίζει μια κεντρική, πρωτοτυπική σημασία, η οποία λειτουργεί ως βάση για επεκτάσεις στη σημασία της λέξης αυτής. Με άλλα λόγια, οι νέες, πρόσθετες σημασίες παράγονται κινητοποιημένες από την κεντρική σημασία της λέξης. Οι παραγόμενες σημασίες παρουσιάζουν ομοιότητες με την πρωτοτυπική, συγκεντρώνονται γύρω από αυτή, σχηματίζοντας σημασιολογικά δίκτυα. Οι δεσμοί που ενώνουν την περιφέρεια με το κέντρο είναι κυρίως η μεταφορά και η μετωνυμία.

Η μεταφορά είναι ένα είδος υπόρρητης σύγκρισης που βασίζεται σε προϋπάρχουσες ομοιότητες (μου έκανες την καρδιά περιβόλι ← μου έκανες την καρδιά σαν περιβόλι).

Με την ποιητική/αισθητική λειτουργία της γλώσσας, όπου συνηθίζεται, εκτός των άλλων, η μεταφορική / συνυποδηλωτική χρήση των λέξεων, ο πομπός κινητοποιεί επίσης το συναίσθημα του δέκτη. Η βιωματικότητα, η αμεσότητα, η παραστατικότητα, η ζωντάνια αλλά και η υποκειμενικότητα που χαρακτηρίζουν τη συγκεκριμένη λειτουργία της γλώσσας φορτίζουν συναισθηματικά το κείμενο και συγκινούν τους παραλήπτες του. Ειδικά η υποκειμενικότητα φέρνει τον δέκτη πιο κοντά στον πομπό, καθώς του δίνει τη δυνατότητα να ταυτιστεί κατά κάποιο τρόπο με τον δέκτη, μέσα από το κοινό υπόβαθρο που δημιουργούν οι συγκινησιακές αναγνώσεις του μηνύματος και να συμφωνήσει, να συμπλεύσει τελικά με αυτόν.

Με τη **μετωνυμία** ως γνωσιακό μηχανισμό, μια γλωσσική έκφραση που παραπέμπει τυπικά σε μια οντότητα Α μπορούμε να τη χρησιμοποιήσουμε προκειμένου να παραπέμψουμε σε μια άλλη οντότητα Β με την οποία εμφανίζει σημεία επαφής: Β αντί για Α, π.χ. το περιέχον Α (ποτήρι) ANTI ΓΙΑ το περιεχόμενο Β (γάλα) στο παράδειγμα (1).

(1) Θα πιείς όλο το ποτήρι.

[«Διδασκαλία λεξιλογίου υπό το πρίσμα της Γνωσιακής Γλωσσολογίας: Η περίπτωση της πολυσημίας» (researchgate.net)]

Ένα άτομο με διευρυμένο λεξιλόγιο γνωρίζει περισσότερες λέξεις και ταυτόχρονα περισσότερες σημασίες για την ίδια λέξη. Το διευρυμένο λεξιλόγιο μάς βοηθά στην κατανόηση των κειμένων. Η διαδικασία κατανόησης περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, και την ικανότητα του δέκτη να ερμηνεύει νέες λέξεις με βάση τα συμφραζόμενα. Η «ευαισθησία στην πολυσημία» οδηγεί προφανώς και στην εκμάθηση των νέων σημασιών (Θώμου 2019).

Συνώνυμες και αντίθετες λέξεις

Δύο ή περισσότερες λέξεις έχουν συχνά παρόμοια σημασία, σχεδόν ποτέ όμως δεν είναι ακριβώς το ίδιο, όπως φάνηκε από την προηγούμενη συζήτηση. Θα γνωρίζετε ήδη ότι οι λέξεις των οποίων οι σημασίες είναι πολύ κοντά ονομάζονται **συνώνυμες**, ενώ οι λέξεις με αντίθετη σημασία ονομάζονται **αντώνυμες**.

Γενικά, μπορούμε να μιλάμε για **αντίθετες λέξεις** οι οποίες όμως δεν έχουν πάντα τις ίδιες σχέσεις μεταξύ τους. Οι λέξεις **σκληρωμένος** και **ελεύθερος** αποτελούν ένα ζεύγος **δυσαιώνων αντωνύμων** αντίθετων, καθώς μεταξύ τους δεν υπάρχει διαβάθμιση και το ένα αποκλείει το άλλο. Οι περισσότερες αντίθετες λέξεις όμως έχουν μια πιο διαβαθμισμένη σχέση: αυτός που δεν είναι **κρύος** δεν είναι απαραίτητα **ζεστός**, αφού μπορεί να είναι **χλιαρός** ή **δροσερός**. Με αυτά τα **κλιμακωτά αντώνυμα** μπορούμε να χρωματίζουμε τον λόγο μας με εκφράσεις, όταν θέλουμε να δηλώσουμε την προτίμησή μας σε ενδιάμεσες, εναλλακτικές και όχι ακραίες θέσεις. Όταν δεν

μου κάνει ούτε κρύο ούτε ζέστη, σημαίνει ότι βρίσκομαι σε μια μέση κατάσταση, με τον ίδιο τρόπο που η θερμοκρασία κυμαίνεται σε διαφορετικά επίπεδα. Το, επίσης γνωστό μας, *πάρε-δώσε* στηρίζεται στη σύνδεση των δύο λέξεων με μια διαφορετική σχέση: πρόκειται για **αντίστροφες λέξεις**, καθώς «η μία περιγράφει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα σε δύο ανθρώπους (ή πράγματα) και η άλλη λέξη περιγράφει την ίδια σχέση αλλά από την πλευρά του άλλου ατόμου». (Κατσαρού κ.ά. 2006: 82-83).

Τα συνώνυμα και τα αντίθετα μάς βοηθούν να αποφεύγουμε την επανάληψη των ίδιων λέξεων σε μια γλωσσική παραγωγή. Είναι χρήσιμα στη σύνταξη περιλήψεων, βοηθούν στη συνοχή των κειμένων, βελτιώνουν τη συνολική εικόνα των γλωσσικών παραγωγών μας. Ο λεξιλογικός πλούτος, η ικανότητα να επιλέγουμε λέξεις που εξυπηρετούν τους επικοινωνιακούς στόχους μας και εκφράζουν με σαφήνεια τα μηνύματά μας, είναι παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται η ποιότητα των κειμένων μας, προφορικών και γραπτών. Βέβαια, και η επανάληψη λέξεων βοηθά στη συνοχή του κειμένου μας (παραδείγματα 1 και 2), αλλά η συνεχής χρήση της γίνεται κουραστική και μειώνει την αποτελεσματικότητα του λόγου μας, ειδικά σε πιο επίσημα περιβάλλοντα.

- (1) Σ' αυτό τον κόσμο, που ολοένα στενεύει, ο καθένας μας χρειάζεται όλους τους άλλους. Πρέπει ν' αναζητήσουμε **τον άνθρωπο**, όπου και να βρίσκεται. Όταν, στον δρόμο της Θήβας, **ο Οιδίπους** συνάντησε τη Σφίγγα, κι αυτή του έθεσε το αίνιγμά της, **η απόκρισή** του ήταν: **ο άνθρωπος**. Τούτη η απλή λέξη χάλασε **το τέρας**. Έχουμε πολλά **τέρατα** να καταστρέψουμε. Ας συλλογιστούμε **την απόκριση του Οιδίποδα**.
- (2) Η γλώσσα είναι **παντοδύναμη**. **Την παντοδυναμία** της αυτήν την γνωρίζουν οι εξουσίες, και μάλιστα οι εξουσίες των ολοκληρωτικών καθεστώτων, και την εκμεταλλεύονται προκειμένου να επιβάλουν τη βούλησή τους.

Πηγή: Έκφραση-Έκθεση Γ' Λυκείου

Το λεξικό μάς βοηθάει να εμπλουτίσουμε το λεξιλόγιο και τα κείμενά μας, χρησιμοποιώντας συνώνυμα ή και αντίθετα των «καθημερινών» λέξεων. Έτσι, σε ένα γραπτό κείμενο ή σε μια ομιλία θα αποφύγω την επανάληψη του ρήματος *ξέρω* ή του συνδέσμου *γιατί*, επιλέγοντας, ανάλογα με τις λεπτότερες σημασίες που θέλω να εκφράσω, από συνώνυμα και αντίθετα όπως αυτά στο (3) και το (4).

- (3) ξέρω: γνωρίζω, αντιλαμβάνομαι, κατανοώ, είμαι σε θέση να, είμαι ικανός να (συνώνυμα) // αγνοώ (αντίθετα)
- (4) γιατί: επειδή, διότι, καθώς, εφόσον // *για αυτόν τον λόγο, έτσι* (ή αντικαθιστώντας τις αιτιολογικές προτάσεις με αποτελεσματικές

Την επιλογή μιας λέξης έναντι άλλων συνωνύμων επηρεάζουν οι ίδιοι παράγοντες από τους οποίους εξαρτώνται οι συνδηλωτικές σημασίες της λέξης, δηλαδή το φύλο, το κοινωνικό πλαίσιο, η οικονομική κατάσταση, η κοινωνική θέση του ατόμου, αλλά ταυτόχρονα και το κειμενικό είδος και το επικοινωνιακό πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιείται η λέξη, εξυπηρετώντας συγκεκριμένους σκοπούς. Οι λέξεις *οικία*, *οίκος*, *κατοικία*, *σπίτι*, *κονάκι*, *τσαρδί* είναι συνώνυμες, καθώς η δηλωτική σημασία τους είναι «το μέρος που μένει κάποιος, η μόνιμη ή προσωρινή διαμονή του». Ωστόσο, διαφορές υπάρχουν πολλές μεταξύ τους. Κατ' αρχάς, η λέξη *οικία* χρησιμοποιείται κυρίως σε λόγια, επιστημονικά κείμενα, άρθρα, κτλ., ενώ ο *οίκος* εμφανίζεται κυρίως σε φράσεις όπως: ο *οίκος του Θεού* (= εκκλησία), ο *οίκος ευγηρίας* (= γηροκομείο), ο *Λευκός Οίκος* κ.ά.

Από το λαϊκό ιδίωμα, το *τσαρδί* και το *κονάκι* σήμερα ακούγονται κυρίως σε λαϊκά και ρεμπέτικα τραγούδια, σε ορισμένες περιοχές ή από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας. Το *σπίτι* είναι ίσως η πιο

αμαρκάριστη, γενικότερη λέξη μεταξύ αυτών των συνωνύμων και για τον λόγο αυτό απαντά σε πολλά περιβάλλοντα.

Οι λεξιλογικές (και οι μορφοσυντακτικές) επιλογές αποκαλύπτουν τη στάση του χρήστη της γλώσσας απέναντι σε αυτό που δηλώνει η λέξη, ενίοτε δε και την ηλικία του, την ομάδα (π.χ. κοινωνική) όπου εντάσσεται, το ιδεολογικό του υπόβαθρο. Για παράδειγμα, η λέξη *μπάτσος* υποδηλώνει μια αρνητική αξιολόγηση του επαγγέλματος του αστυνομικού, ενώ η λέξη *χωροφύλακας* επιλέγεται από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας ή σε διάφορες εκφράσεις.

(11) κανένα γραπτό ή άγραφο δίκαιο δεν δίνει το δικαίωμα να παριστάνει κανείς τον **χωροφύλακα** της ηθικής και του πολιτισμού (εφ. *ΤΑ ΝΕΑ*)

[Πύλη για την Ελληνική γλώσσα (www.greek-language.gr)]

Ενίοτε θεωρούμε «συνώνυμες» λέξεις που δεν είναι, για ιδεολογικούς/πολιτικούς σκοπούς, ή, ακόμα χειρότερα, λόγω άγνοιας. Ας πάρουμε για παράδειγμα τις λέξεις *πρόσφυγας* και *μετανάστης*, τις οποίες κάποιοι θεωρούν συνώνυμες. Όπως εμφιαστικά επισημαίνεται από την Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες:

«η σύμπτυξη των ορισμών *πρόσφυγες* και *μετανάστες* αποπροσανατολίζει από τη νομική προστασία που χρειάζονται οι *πρόσφυγες*, όπως για παράδειγμα την προστασία από επαναπροώθηση και την απαγόρευση της ποινικοποίησης της παράτυπης εισόδου σε μια χώρα προς αναζήτηση ασφάλειας. Δεν υπάρχει τίποτε παράνομο στην προσπάθεια αναζήτησης ασύλου — αντιθέτως, πρόκειται για οικουμενικό ανθρώπινο δικαίωμα. Η ταύτιση προσφύγων με μετανάστες μπορεί ακόμα να οδηγήσει στην αποδυνάμωση της υποστήριξης της κοινής γνώμης απέναντι στους πρόσφυγες, καθώς επίσης και απέναντι στον θρασυισμό του ασύλου, ειδικά σε μια περίοδο όπου οι πρόσφυγες χρειάζονται περισσότερη προστασία από ποτέ» (Καμηλάκη 2020, σελ. 80).

Ιστορίες προσφύγων
— Συνέντευξη

Όταν, λοιπόν, χρησιμοποιούμε συνώνυμα ή/και αντώνυμα για να βελτιώσουμε τη συνοχή του κειμένου μας, θα πρέπει να έχουμε κατά νου όλες αυτές τις παραμέτρους. Αλλά όχι μόνο για τη συνοχή του κειμένου. Πιο σημαντικό είναι να συνειδητοποιήσουμε πως οι λέξεις που χρησιμοποιούμε μπορεί να έχουν τεράστιο αντίκτυπο στους συνομιλητές μας. Ο γραπτός λόγος μένει, στα χαρτιά, αλλά και τα λόγια μένουν, στο μυαλό των ανθρώπων. Οι «**λέξεις που πληγώνουν**» αφήνουν ανεξίτηλα σημάδια. Αυτές τις λέξεις θα πρέπει να τις χαρακτηρίσουμε ως ακατάλληλες για τα άτομα γύρω μας, αλλά και για τον εαυτό μας, και να τις αντικαταστήσουμε με συνώνυμα ή πλησιώνυμα που δεν προσβάλλουν, μειώνουν, στιγματίζουν τις προσωπικότητες των άλλων, με «**λέξεις που χαμογελούν**».

Οι λέξεις επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τα άτομα μιας κοινωνικής ή άλλης ομάδας. Κάποιες ομάδες είναι πιο ευάλωτες και η πολιτική ορθότητα είναι ένας άλλος παράγοντας που θα πρέπει να «ελέγχει» τις επιλογές μας. Για παράδειγμα, θα αντικαταστήσω τη λέξη *χοντρός* με τη λέξη *εύσωμος*, που λόγω του πρώτου συνθετικού *ευ-* (= «καλά»), περιγράφει την κατάσταση με θετικό πρόσημο και μας διευκολύνει, όταν καλούμαστε να αναφερθούμε στο αυξημένο σωματικό βάρος ενός ανθρώπου (Καμηλάκη 2020: 86).

Παρομοίως, θα μπορούσα να χρησιμοποιήσω το επίθετο *άφραγκη* σε μια φιλική συζήτηση για να περιγράψω την οικονομική μου κατάσταση στους δικούς μου ανθρώπους, αλλά δεν θα το χρησιμοποιούσα ως χαρακτηρισμό κάποιου άλλου προσώπου. «Η λεξική σύναψη *οικονομικά ευπαθής*

επιχειρεί να απαλύνει σε κάποιο βαθμό ή και να ωραιοποιήσει τον προσδιορισμό της οικονομικής κατάστασης. Τέτοιου τύπου διατυπώσεις χρησιμοποιούνται συχνά στον δημόσιο λόγο (π.χ. δημοσιογραφικό ή/και πολιτικό), για να περιγράψουν φαινόμενα και καταστάσεις που προκαλούν κοινωνική ένταση ή αμηχανία». (Καμηλάκη 2020: 85). Εδώ βέβαια υπάρχει και ο αντίλογος:

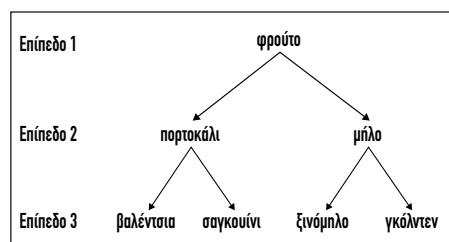
«η πολιτική ορθότητα στις ακραίες συνέπειές της μπορεί να οδηγήσει στη στρογγυλοποίηση της αλήθειας και την ωραιοποίηση δυσάρεστων καταστάσεων, ιδίως εκ μέρους των φορέων του κυρίαρχου/εξουσιαστικού λόγου (π.χ. *παράπλευρες απώλειες* αντί *σφαγές άμαχου πληθυσμού*, *ευέλικτη εργασία* αντί για *μερική απασχόληση*, *αυστηρή εισοδηματική πολιτική* αντί για *λιτότητα*, *ήπια ανάπτυξη* αντί για *ύφεση* κ.ά.). Πρόκειται για το φαινόμενο της διπλής γλώσσας, για την οποία ο Ξυδόπουλος (2005: 2) σχολιάζει ότι «παρουσιάζει το κακό ως καλό, το αρνητικό ως θετικό, το δυσάρεστο ως ευχάριστο ή τουλάχιστον ως ανεκτό. Επιπρόσθετα, η χρήση διπλής γλώσσας διευκολύνει όποιον επιθυμεί να απαλλαγεί από τις ευθύνες του ή όποιον επιθυμεί να διαστρεβλώσει την ορθή σημασία των πραγμάτων» (Καμηλάκη 2020: 86).

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Υπερώνυμες και Υπώνυμες

Ένα άλλο είδος σχέσεων που αναπτύσσεται μεταξύ των λέξεων συνδέεται με τη διαβάθμισή τους και το κατά πόσο η σημασία της μιας εμπεριέχει τη σημασία της άλλης. Η πιο γενική έννοια αποδίδεται με την **υπερώνυμη** λέξη, η πιο συγκεκριμένη με την **υπώνυμη**.

Το *φρούτο* είναι υπερόνυμο του *μήλου* και το *μήλο* υπώνυμο του *φρούτου*. Τα είδη του μήλου είναι το ειδικό λεξιλόγιο, αυτό που κατακτάται συνήθως σε ένα πιο προχωρημένο επίπεδο γλωσσικής επάρκειας, αν και πάλι εδώ οι συνθήκες και το περιβάλλον μπορεί να παίξουν καθοριστικό ρόλο. Παρατηρούμε πως με αυτόν τον τρόπο οι λέξεις οργανώνονται κατά δύο άξονες, έναν κατακόρυφο, όπου ένα στοιχείο (το πιο γενικό) κυριαρχεί επάνω στα επόμενα (τα πιο ειδικά) με μία σχέση υπερώνυμου-υπώνυμων και κατά έναν οριζόντιο, όπου στοιχεία με τον ίδιο βαθμό εξειδίκευσης διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς κάποιο κοινό χαρακτηριστικό τους (π.χ. την ονομασία προέλευσης της κάθε ποικιλίας (Ιακώβου 2009: 54).

Από Ιακώβου 2009

Τα υπερόνυμα χρησιμοποιούνται για να παρουσιάσουν περιληπτικά ομάδες οντοτήτων με κοινά χαρακτηριστικά (οι νηπιαγωγοί, οι δάσκαλοι/οι δασκάλες, οι καθηγητές/οι καθηγήτριες → *οι εκπαιδευτικοί* όλων των βαθμίδων), κάτι που είναι ιδιαίτερα χρήσιμο στις περιλήψεις, όπου δημιουργείται η ανάγκη σύγκρισης και επαναδιατύπωσης των μηνυμάτων. Επίσης οι σχέσεις υπωνυμίας-υπερωνυμίας λειτουργούν συνεκτικά στα κείμενα, βοηθούν την αποφυγή επανάληψης των ίδιων λέξεων, εμπλουτίζοντας έτσι τις γλωσσικές παραγωγές μας σε λεξιλογικό επίπεδο.

Γλωσσάρι —
Λεκτικές σχέσεις

Υπερώνυμες &
υπώνυμες λέξεις —
Εννοιολογικός χάρτης

Μορφές, Σημασίες και Σχέσεις

Είδαμε πως σε κάθε λήμμα στο λεξικό βρίσκουμε τις διάφορες σημασίες που έχει μια λέξη και τις διαφορετικές σχέσεις που συνδέουν αυτή τη λέξη με άλλες, σχηματίζοντας πολύπλοκα δίκτυα. Όπως ήδη αναφέραμε, κάθε λέξη μπορεί να δημιουργείται από δύο (*αγοραπωλησία*) ή περισσότερα κομμάτια (*επαναδιατυπώνω*) που ενώνονται για να δημιουργήσουν μια καινούρια λέξη. Παρατηρήσαμε επίσης πως οι πλήρεις λέξεις μπορούν να αναλυθούν σε μικρότερα κομμάτια που φέρουν μία ή περισσότερες πληροφορίες κάθε φορά. Μια λέξη μπορεί να πάρει πολλές μορφές, ανάλογα

με τη σημασία και τη λειτουργία που έχει κάθε φορά σε ένα κείμενο. Το *διάβασα* σημαίνει πως εγώ (-α), έκανα κάτι στο παρελθόν (-α) μία φορά ή πολλές φορές το οποίο σίγουρα ολοκληρώθηκε (-σ-) και συγκεκριμένα *διαβα-*. Αντίθετα, με το *διάβαζα* λέω πως εγώ (-α), συστηματικά και διαρκώς (-ζ-), *διαβα-* στο παρελθόν (-α). Φαντάζεστε να μιλούσαμε έτσι, αναλύοντας τις μικρές σημασίες που βρίσκονται μέσα στις καταλήξεις των λέξεων; Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι τα μικρά παιδιά μαθαίνουν τις πολύπλοκες σημασίες, λειτουργίες και χρήσεις των μικρών αυτών μορφολογικών στοιχείων της γλώσσας, άνευ διδασκάλου, μετά από απλή έκθεση στα γλωσσικά δεδομένα. Ακούνε τους γύρω τους και κατακτούν το γλωσσικό σύστημα πριν αρχίσουν την εγγράμματη ζωή τους (τα τυχερά παιδιά που την αρχίζουν, δηλαδή!). Η ιστορία όμως δεν τελειώνει εδώ.

2.2

Από τη λέξη στη φράση και από εκεί στην πρόταση

Οι καταλήξεις όχι μόνο φέρουν κάποια σημασιολογικά χαρακτηριστικά (π.χ. ποιόν ενέργειας), αλλά μπορεί να δηλώνουν και σχέσεις μεταξύ των λέξεων σε επίπεδο φράσης: ο *άνθρωπος* θέλω να ξέρω τι κάνει (*υποφέρει/χαίρεται/έρχεται/φεύγει ο άνθρωπος!*) ενώ τον *άνθρωπο* περιμένω να τον ακούσω μετά από μια πρόθεση (*στον/για/με/χωρίς τον άνθρωπο*) ή ότι θα συμπληρώνει τη σημασία ενός ρήματος (*περιμένω τον άνθρωπο*). Η μορφή του ουσιαστικού δείχνει τη λειτουργία του μέσα στο σύνταγμα (φράση ή πρόταση) στο οποίο εμφανίζεται. Η μορφή συνδέεται με τη λειτουργία και η Μορφολογία με τη Σύνταξη και αυτές οι δύο είναι οι βασικοί τομείς της γραμματικής.

Σημασία, μορφή, ήχοι και δομές επιλέγονται, δένονται, σχηματίζοντας τα μικρά και τα μεγάλα μας κείμενα, στη σκέψη και στην επικοινωνία μας. Κι έτσι από το λεξικό περνάμε –με τρόπο!– στη γραμματική, χωρίς να το εγκαταλείπουμε 100%, γιατί πάλι εκεί γυρνάμε κάποιες φορές, όπως θα δούμε.

Χαρακτηρισμοί
προτάσεων – Στατικός
εννοιολογικός χάρτης

Η δομή της πρότασης

«Οι λέξεις δεν συνδυάζονται απλώς *γραμματικά* με μια ορισμένη διάταξη για να δημιουργήσουν μια πρόταση με μια συγκεκριμένη σημασία, αλλά *οργανώνονται* σε ευρύτερα συστατικά, τα οποία επίσης συνδυάζονται μεταξύ τους, δημιουργώντας τη λεγόμενη *συστατική δομή της πρότασης* ή τον *μυστικό σκελετό* της».

(Βαρλοκώστα, ανάκτηση 22/1/2024 από το https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PHIL1582/MAΘHMA_1_EAP2022.pdf).

Από το Δημοτικό ξεκινήσαμε να μιλάμε για προτάσεις και τα είδη τους. Είδαμε διάφορους ορισμούς για το τι είναι πρόταση, και εδώ έχουμε την ευκαιρία να δώσουμε έναν ακόμα:

Πρόταση είναι μια συντακτική μονάδα που αποτελείται από τουλάχιστον έναν ρηματικό τύπο, ο οποίος έχει τα χαρακτηριστικά του προσώπου και της έγκλισης.

(Holton κ.ά. 2003: 485)

Ο ορισμός αυτός κάνει το ρήμα κεντρικό συστατικό της πρότασης. Επιπλέον, το είδος και ο αριθμός των πληροφοριών που χρειαζόμαστε για να συμπληρώσουμε την έννοια ενός ρήματος καθορίζει και το πόσα και τι είδους συμπληρώματα έχει το συγκεκριμένο ρήμα κάθε φορά.

Τα συμπληρώματα του ρήματος

Η σημασία του ρήματος καθορίζει τον αριθμό των βασικών συμπληρωμάτων του. Για το ρήμα *διψάω*, επί παραδείγματι, χρειάζεται να γνωρίζω *ποιος/τι*, οπότε ένα όνομα είναι αρκετό.

(1) Ο Πέτρος διψάει.

Η πρόταση (1) συντίθεται από δύο κομμάτια: το ρήμα (*διψάει*) και το ουσιαστικό (*ο Πέτρος*). Θα θυμάστε ότι το όνομα που μαρκάρεται με ονομαστική πτώση το λέμε **Υποκείμενο του ρήματος** και πως αποτελεί μια **Ονοματική Φράση (ΟΦ)**. Το ρήμα συνθέτει μια **Ρηματική Φράση (ΡΦ)** η οποία στην πρόταση (1) αποτελείται μόνο από το ρήμα. Η δομή της πρότασης θα είναι, σε μια απλουστευμένη παρουσίασή της: ΟΦ + ΡΦ.

Μια ΡΦ μπορεί να αποτελείται από ένα ρήμα και ένα όνομα που συμπληρώνει τη σημασία του, όπως στο (2), και λειτουργεί ως **Αντικείμενο του ρήματος**. Σε αυτή την περίπτωση η δομή της πρότασης θα είναι ΟΦ+ΡΦ_{Ρ+ΟΦ}.

(2) Ο Πέτρος θέλει τον χυμό.

Τα ρήματα που δεν έχουν αντικείμενο (παράδειγμα 1) λέγονται **αμετάβατα**. Αντίθετα, τα ρήματα με αντικείμενο λέγονται **μεταβατικά**. Τα μεταβατικά ρήματα με ένα αντικείμενο (2) λέγονται **μονόπρωτα**, ενώ υπάρχουν και αυτά που έχουν δύο αντικείμενα (3) και ονομάζονται **δίπρωτα**. Το ένα αντικείμενο των ρημάτων αυτών είναι το άμεσο αντικείμενο και μαρκάρεται με αιτιατική. Το δεύτερο αντικείμενο είναι σε γενική πτώση ή μία προθετική φράση. Δίπρωτο είναι το ρήμα *δίνω*, για το οποίο πρέπει να γνωρίζω τρία ονόματα: ποιος/τι (Υποκείμενο σε Ονομαστική), ποιον/τι (Αντικείμενο σε Αιτιατική) και σε ποιον (Αντικείμενο σε γενική ή προθετική φράση). Η πρόταση (3) περιγράφεται δομικά: ΟΦ+ΡΦ_{Ρ+ΟΦ+ΟΦ/ΠΦ}.

(3) Η διευθύντρια δίνει το πρόγραμμα του καθηγητή/στον καθηγητή.

Μια φράση παίρνει το όνομά της από το μέρος του λόγου που είναι το βασικό συστατικό της, η **κεφαλή** της φράσης, από την οποία εξαρτώνται οι υπόλοιπες λέξεις της φράσης αυτής. Μπορούμε να προσθέσουμε επίθετα σε μια ΟΦ ή επιρρήματα σε μια ΡΦ, μεγαλώνοντας τις προτάσεις μας προκειμένου να κάνουμε πιο σαφές, ή απλώς ευχάριστο, το μήνυμά μας. Η κεφαλή κάθε φράσης είναι «υπεύθυνη» για την επιλογή των λέξεων που θα τη συμπληρώσουν.

Η σειρά των όρων της πρότασης⁷

Η σειρά με την οποία εμφανίζονται οι φράσεις σε μια πρόταση έχει και αυτή τη σημασία της.

Τα παραδείγματα (4)-(8) αναφέρονται στο ίδιο γεγονός, αλλά δεν εκφέρονται με τον ίδιο τρόπο, επειδή κάποιες λέξεις τονίζονται περισσότερο ή λιγότερο ανάλογα με τη θέση τους στην πρόταση, κάνοντας πιο εξέχουσα τη σημασία τους. Μπορείτε να συζητήσετε αν οι προτάσεις (2), (4)-(8) σάς ακούγονται το ίδιο φυσικές και αποδεκτές, δηλαδή αν πρόκειται για προτάσεις που θα λέγατε κάποια στιγμή σε κάποια επικοινωνιακή περίσταση.

(4) Τον χυμό θέλει ο Πέτρος.

(5) Ο Πέτρος τον χυμό θέλει.

(6) Θέλει τον χυμό ο Πέτρος.

(7) Θέλει ο Πέτρος τον χυμό.

(8) Τον χυμό ο Πέτρος θέλει.

Ίσως να συμφωνήσατε πως κάποιες από τις παραπάνω δομές να μας αρέσουν περισσότερο ή λιγότερο, χωρίς να συμφωνείτε για το ποια θεωρείτε χειρότερη. Μπορεί επίσης η διαίθησή μας να μας λέει πως κάποιες είναι περισσότερο αποδεκτές από τις άλλες, ανάλογα με τα πιθανά κειμενικά περιβάλλοντα. Το σίγουρο είναι πως στα ελληνικά η σειρά των όρων της πρότασης (Ρήμα, Υποκείμενο, Αντικείμενο) ποικίλει ανάλογα με το ρήμα και τη λεξική κατηγορία των συμπληρω-

7. Το κείμενο στηρίζεται στο Holton κ.ά. (2003: 402-3, 404-417).

μάτων του. Συγκρίνετε τις προτάσεις (2)-(8) με τις προτάσεις (9)-(13). Τι παρατηρείτε; Αλλάζει κάτι στις αξιολογήσεις σας;

- (9) Όλοι θέλουν κάτι.
- (10) Κάτι θέλουν όλοι.
- (11) Θέλουν κάτι όλοι.
- (12) Θέλουν όλοι κάτι.
- (13) Όλοι κάτι θέλουν.
- (14) Κάτι όλοι θέλουν.

Θα παρατηρήσετε ίσως ότι η φωνή σας δεν «ανεβοκατεβαίνει» με τον ίδιο τρόπο σε κάθε πρόταση. Ο **επιτονισμός**, δηλαδή η μελωδία της πρότασης, αλλάζει μαζί με τις αλλαγές στις θέσεις των συστατικών της. Κάποιες φορές τονίζατε κάποια φράση, δίνοντας έμφαση σε αυτό το κομμάτι του μηνύματος.

Η επιλογή μίας σειράς αντί των άλλων εξαρτάται κυρίως από το αν η πρόταση παρουσιάζεται εξολοκλήρου ως νέα πληροφορία ή αν κάποια από τις φράσεις της έχει ήδη παρουσιαστεί προηγουμένως. Συγκεκριμένα, το υποκείμενο γενικά τείνει να τοποθετείται στην αρχή της πρότασης όταν αποτελεί μέρος της προϋπάρχουσας γνώσης των συνομιλητών. Όσον αφορά τη σειρά **Υποκείμενο-Ρήμα-Αντικείμενο (ΥΡΑ)**, εμφανίζεται συχνά με ουδέτερο επιτονισμό (χωρίς να τονίζεται κάποιο συστατικό) όταν το ρήμα είναι μεταβατικό και το υποκείμενό του μια έμφυχη οντότητα (άνθρωπος, ζώο) γνωστή στους συνομιλητές, ενώ το αντικείμενο μπορεί να είναι οριστικό ή αόριστο (παράδειγμα 2). Η σειρά αυτή μεταφέρει μια νέα, απρόβλεπτη πληροφορία και είναι καταλληλότερη σαν απάντηση σε μια ερώτηση του τύπου *τα 'μαθες τα νέα*; – όταν τόσο το γεγονός όσο και οι συμμετέχοντες παρουσιάζονται ως καινούρια στοιχεία.

Η σειρά **Ρήμα-Υποκείμενο-Αντικείμενο (ΡΥΑ)** για αρκετούς γλωσσολόγους θεωρείται η βασική σειρά της ελληνικής γλώσσας. Στον λόγο χρησιμοποιείται συχνότερα με τα αμετάβατα ρήματα, ενώ απαντούν και με τα μεταβατικά όταν το αντικείμενό τους είναι μια πλήρης ΟΦ.

- (15) Ξαφνικά αρπάζει ο Γιάννης το παλτό του και φεύγει.

Στο παραπάνω παράδειγμα, το ρήμα τοποθετήθηκε πριν από τις ονοματικές φράσεις γιατί η πρόταση παρουσιάζει μια απρόβλεπτη, νέα πληροφορία.

Στα αμετάβατα ρήματα, το υποκείμενο εμφανίζεται μετά το ρήμα όταν είναι αόριστο και μη ειδικό, δηλαδή μια ΟΦ με αόριστο ή μηδενικό άρθρο ή την αντωνυμία *κάτι*, ή αόριστες αντωνυμίες σε μη ερωτηματικές και μη αρνητικές προτάσεις.

- (16) Κυκλοφορούν (κάτι) φήμες/διάφορες φήμες τώρα τελευταία.
- (17) Ίσως να έρθει *κάποιος/ κανένας/ κανείς* να με ζητήσει.

Το υποκείμενο εμφανίζεται μετά τα ρήματα που εκφράζουν εμφάνιση, είσοδο, έναρξη, ερχομό, κτλ. ή όταν υπάρχει άλλο συστατικό στην αρχή της πρότασης.

- (18) Δεν μου παρουσιάζονται συχνά τέτοιες ευκαιρίες.
- (19) Άρχισαν χτες τα γυρίσματα της νέας ταινίας του Τζέιμς Μποντ.
- (20) Πίσω από τα παρασκήνια ακούστηκε το κλάμα της.

Θέμα και Εστία⁸

Το θέμα της πρότασης είναι το στοιχείο για το οποίο γίνεται λόγος στην πρόταση. Πρόκειται ωστόσο για μια έννοια που περνά τα όρια της πρότασης και την εντάσσει σε ένα κείμενο, καθώς αναφέρεται σε κάποια οντότητα η οποία έχει ήδη εισαχθεί στον λόγο μας. Το υπόλοιπο κομμάτι της πρότασης είναι το **σχόλιο**, δηλαδή η νέα πληροφορία σχετικά με το θέμα. Το σχόλιο μιας

8. Το κείμενο στηρίζεται στο (Holton κ.ά. 2003: 402-403, 404-417).

πρότασης μπορεί να γίνει το θέμα κάποιας επόμενης ή της επόμενης πρότασης, συμβάλλοντας με αυτή την αλυσιδωτή δομή στη συνοχή του κειμένου.

Το θέμα είναι συνήθως μια οριστική ΟΦ και πολύ συχνά συμπίπτει με το υποκείμενο του ρήματος, το οποίο χαρακτηρίζει τη συντακτική λειτουργία της ΟΦ (παράδειγμα 2). Αυτός είναι ένας ακόμα λόγος που κάνει τη σειρά ΥΡΑ πιο συχνή από τις άλλες. Το θέμα, ωστόσο, δεν πρέπει να ταυτίζεται με το υποκείμενο. Θέμα μπορεί να είναι το αντικείμενο, με την προϋπόθεση να προστεθεί και ο ασθενής τύπος της προσωπικής αντωνυμίας. Ως θέμα χρησιμοποιούνται επίσης επιρρήματα και προθετικές φράσεις.

(21) Τον Γιάννη τον διόρισαν στην τράπεζα.

(22) Εμένα δεν με θέλει καθόλου.

(23) Σήμερα θα πάμε στη δουλειά, αλλά αύριο έχουμε αργία.

(24) Με τον αδερφό της πηγαίνει συχνά στο θέατρο.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό του θέματος είναι, λοιπόν, ότι τοποθετείται στην αρχή της πρότασης. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι το θέμα δεν φέρει τον κύριο τόνο της πρότασης, δηλαδή δεν λέμε «ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ τον διόρισαν στην τράπεζα».

Αντίθετα, μέσα στο σχόλιο, το τμήμα της νέας πληροφορίας, μπορεί να υπάρχει μία λέξη ή φράση που φέρει τον κύριο τόνο της πρότασης. Το στοιχείο αυτό, που αποτελεί το πιο εξέχον κομμάτι της νέας πληροφορίας, ονομάζεται **εστία** και βρίσκεται συχνά στο τέλος της πρότασης. Μπορεί να είναι ένα στοιχείο που προσδίδει και έμφαση, για να δηλώσει αντίθεση, έκπληξη, θαυμασμό, κτλ. Γενικά, όλα τα στοιχεία μπορούν να γίνουν η εστία της πρότασης, εκτός από τα συντακτικώς ασθενή στοιχεία όπως είναι οι ασθενείς τύποι των αντωνυμιών που αναφέραμε προηγούμενα. Μόρια όπως το *δεν* και το *μην* μπορούν να γίνουν εστιακά, με emphaticό τονισμό. Ο emphaticός τονισμός μπορεί να διατηρηθεί και όταν η εστία μετακινηθεί στην αρχή της πρότασης. Στη σειρά ΑΡΥ το αντικείμενο είναι κατά κανόνα η εστία της πρότασης. Η σειρά αυτή είναι πολύ συχνή στον δημοσιογραφικό λόγο, όπου κρίνεται σκόπιμο να προταθεί η νέα πληροφορία.

(25) Τον πρωθυπουργό συνάντησε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας.

Μια πρόταση μπορεί να περιέχει το θέμα σε πρώτη θέση και την εστία αμέσως μετά, για να τονιστεί ακόμα περισσότερο το νέο στοιχείο. Στον γραπτό λόγο υπάρχει κόμμα μετά από το θέμα, ενώ στον προφορικό μια πτώση του επιτονισμού.

(26) Η Ελένη, το συμφέρον της κοιτάζει.

Στις τυπικές επιφωνηματικές δομές, οι οποίες χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν ευχαρίστηση, θαυμασμό και τα αντίθετά τους, η εστία της πρότασης βρίσκεται μετά από την ερωτηματική λέξη, συνήθως το *τι*.

(27) Τι *ωραία* που μιλάει αυτός ο άνθρωπος!

(28) Τι *πολυλογάς* αυτός ο φίλος σου!

Σύνδεση προτάσεων

Ως τώρα ασχοληθήκαμε με τις κύριες (ανεξάρτητες) προτάσεις, προτάσεις που παρουσιάζονται μόνες τους στον λόγο. Σε ένα κείμενο, οι προτάσεις συνδέονται βάσει των νοημάτων τους και μέσω της γραμματικής. Θα γνωρίζετε ήδη τους δύο διαφορετικούς τρόπους σύνδεσης. Ας τους θυμηθούμε εδώ:

Ένα σύνολο από προτάσεις, που είναι σχετικές μεταξύ τους ως προς το νόημα, μπορούν:

- είτε να παρατίθενται απλώς η μία κοντά στην άλλη χωρίς συνδετικές λέξεις (σχήμα ασύνδετο)

- είτε να παρατάσσονται η μία μετά την άλλη ως ισότιμα στοιχεία του λόγου και να συνδέονται με τους παρατακτικούς συνδέσμους (παρατακτική σύνδεση)
- είτε να συνδέονται με πιο περίπλοκο τρόπο, καθώς κάποιες προτάσεις μεταβάλλονται σε μέρη μιας άλλης πρότασης και συνδέονται με αυτήν με διάφορες συνδετικές λέξεις, π.χ. συνδέσμους, αναφορικές λέξεις, ερωτηματικές αντωνυμίες και μόρια — υποτακτική σύνδεση.

Η υποτακτική σύνδεση μπορεί να είναι η πιο κατάλληλη για να εκφράσει σύνθετες λογικές συσχετίσεις και, συνήθως, δίνει την εντύπωση ότι πρόκειται για λόγο περισσότερο οργανωμένο και επεξεργασμένο.

[Κατσαρού κ.ά. 2006, σελ. 16]

Στην υποτακτική σύνδεση υπάρχει τουλάχιστον μία κύρια πρόταση και μία δευτερεύουσα, η οποία εξαρτάται από το ρήμα της κύριας και για τον λόγο αυτό ονομάζεται και **εξαρτημένη**. Οι **δευτερεύουσες προτάσεις** χωρίζονται σε **ονοματικές** και **επιρρηματικές**. Οι πρώτες έχουν τους ίδιους ρόλους που παίρνουν τα ονόματα, δηλαδή λειτουργούν ως συμπληρώματα ρημάτων, ουσιαστικών ή επιθέτων. Οι επιρρηματικές λειτουργούν ως προσδιορισμοί ρημάτων, όπως τα επιρρήματα, δηλώνοντας διάφορες σχέσεις.

Δευτερεύουσες προτάσεις (και οι σύνδεσμοί τους)			
Ονοματικές	Σύνδεσμοι		Επιρρηματικές
Βουλπτικές	να	γιατί, διότι, επειδή, αφού, μια(ς) και	Αιτιολογικές
Ειδικές	ότι, πως, που	(για) να	Τελικές
Ενδοιαστικές	μήπως, μη	ώστε, που	Αποτελεσματικές
Αναφορικές		όταν, μόλις, όποτε, αφού, πριν, ώσπου, μέχρι, καθώς, ενώ	Χρονικές
Πλάγιες ερωτηματικές	αν, μήπως	εάν, αν, άμα	Υποθετικές
Δευτερεύουσες προτάσεις — Δυναμικός εννοιολογικός χάρτης Δευτερεύουσες προτάσεις — Στατικός εννοιολογικός χάρτης 		αν και, ενώ, μολονότι, και/κι ας, και να, και/κι αν	Εναντιωματικές
		σαν	να Παρομοιώσεις Δηλωτικές στέρσης Όρος σύγκρισης
		χωρίς/ δίχως	
		παρά	

Ονοματικές φράσεις και πτώσεις

Η πρόταση αποτελείται από ονοματικές φράσεις που συμπληρώνουν τη σημασία ενός ρήματος: ως υποκείμενο ή κατηγορούμενο υποκειμένου σε ονομαστική πτώση, ως άμεσο αντικείμενο σε γενική ή αιτιατική πτώση, και ως κατηγορούμενο αντικειμένου σε αιτιατική. Οι τύποι σε γενική μπορεί να δηλώνουν επίσης το ενδιαφερόμενο πρόσωπο:

- (1) Εσείς είστε ο ασθενής;
- (2) Έδωσα τα λεφτά του αδερφού σου.
- (3) Έκαναν εσένα αρχηγό;
- (4) Τι μου κάνεις;

Οι τύποι σε **αιτιατική** συνεμφανίζονται με προθέσεις (σε απλές ή σύνθετες προθετικές φράσεις), ή χρησιμοποιούνται επιρρηματικά δηλώνοντας χρόνο, απόσταση, αναλογία (χρόνου ή βάρους), μέτρηση απόστασης, βαθμό απομάκρυνσης, στόχο ή σκοπό.

Ονοματικές φράσεις σε γενική ή δοτική λειτουργούν ως συμπληρώματα προθέσεων που προέρχονται από την καθαρεύουσα. Πρόκειται είτε για στερεότυπες εκφράσεις (*υπέρ το δέον, περί τίνος πρόκειται*;) είτε για δομές που συναντάμε όχι μόνο στον επίσημο, ακαδημαϊκό λόγο, αλλά και στην καθημερινή επικοινωνία (*εκτός Αθηνών, λόγω της βροχής, κατά του πολέμου, μέσω Λονδίνου, νίκη επί του Παναθηναϊκού*).

Γενικά, οι ονοματικές φράσεις σε **γενική** πτώση δεν χρησιμοποιούνται όλες το ίδιο συχνά. Πολλές φορές η επιλογή της εξαρτάται από τη μορφολογία του ονόματος: ο τονισμός στη γενική πτώση δεν είναι σταθερός στα ουσιαστικά, κυρίως στον πληθυντικό αριθμό. Οι κανόνες που καθορίζουν πότε ο τόνος κατεβαίνει προέρχονται από τα αρχαία ελληνικά, όπου τόσο το είδος του τονισμού όσο και η προφορά των φωνηέντων ήταν διαφορετικά. Σιγά σιγά το σύστημα αλλάζει και οι ομιλητές περνούν από ένα στάδιο κατά το οποίο η διαίσθησή τους δεν είναι ξεκάθαρη για το ζήτημα αυτό. Πρέπει να πω *των ταμίων* ή *των ταμιών*; *Των φίλων* ή *των φιλών*; Η στρατηγική της αποφυγής προκρίνεται ως καταλληλότερη λύση, οπότε προτιμούνται προθετικές φράσεις, αναφορικές προτάσεις, συνώνυμες λέξεις με σταθερό τονισμό κτλ.

Ένας άλλος λόγος που κάποιες φορές αποφεύγεται η γενική είναι η αμφισημία που μπορεί να έχει. Όταν λέμε *έδωσα το βιβλίο του Γιάννη*, δεν είναι σαφές αν το βιβλίο ανήκει στον Γιάννη ή αν ο Γιάννης είναι απλώς ο παραλήπτης. Στο επικοινωνιακό πλαίσιο, όταν γνωρίζουμε το θέμα ή την εστία του μηνύματος, η ερμηνεία του εκφωνήματος διευκολύνεται. Προκειμένου να δηλωθεί το έμμεσο αντικείμενο, χρησιμοποιούνται στοιχεία που αίρουν την αμφισημία της γενικής, όπως μία προθετική φράση (*στον Γιάννη*), συνεμφάνιση της προσωπικής αντωνυμίας (*του (το) έδωσα το βιβλίο του Γιάννη/το βιβλίο το έδωσα του Γιάννη*) και ανάλογος επιτονισμός.

Ετερόπρωτοι προσδιορισμοί

Γνωρίζουμε ότι όταν έχουμε δομές όπου μια ΟΦ προσδιορίζει μια άλλη ΟΦ η οποία βρίσκεται σε διαφορετική πτώση κάνουμε λόγο για **ετερόπρωτους προσδιορισμούς**.

Η ΟΦ είναι σε γενική πτώση όταν δηλώνει:

- (α) τον κτήτορα: το σπίτι του Γιάννη = το σπίτι που έχει ο Γιάννης/που ανήκει στον Γιάννη
- (β) συγγένεια: ο αδερφός της φίλης μου
- (γ) τον χρόνο: οι ζωγράφοι της Αναγέννησης
- (δ) ηλικία: τριών μηνών, ενός έτους
- (ε) την ιδιότητα: ξενοδοχείο πολυτελείας
- (στ) τον τόπο: περιοχές της Πελοποννήσου = που βρίσκονται στην Πελοπόννησο
- (ζ) περιεχόμενο: αποθήκη καλλυντικών = με καλλυντικά
- (η) αιτία: η πίκρα του χωρισμού = εξαιτίας του χωρισμού
- (θ) σκοπό: ποτήρι (του) νερού
- (ι) μέτρηση (έκτασης τοπικής ή χρονικής): απόσταση τριών χιλιομέτρων, περίοδος τεσσάρων αιώνων
- (ια) διαίρεση: μεγάλη μερίδα κόσμου.
- (ιβ) το υποκείμενο ή το αντικείμενο ενός ρήματος: η αγάπη της μητέρας.

Στη γενική υποκειμενική ή αντικειμενική, η ΟΦ σε γενική προσδιορίζει ένα ουσιαστικό το οποίο αν μετατρέπεται σε ρήμα, η φράση σε γενική μετατρέπεται σε υποκείμενο ή αντικείμενό του. Όπως καταλαβαίνουμε και από το (ιβ), υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις αμφισημίας. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα δεν γνωρίζουμε εάν η μητέρα αγαπάει ή εάν κάποιος άλλος αγαπάει τη μητέρα. Η αμφισημία προκύπτει από τη σημασία του ρήματος και των συμπληρωμάτων που

παίρνει. Στο (5) η γενική είναι υποκειμενική του ρήματος γελάω που εδώ είναι αμετάβато και έτσι δεν τίθεται θέμα αμφισημίας.

(5) το γέλιο της μητέρας

Σε γενική βρίσκονται και ΟΦ που προσδιορίζουν επίθετα.

(6) είναι άξιοι της μοίρας τους

(7) την θεωρώ κενή περιεχομένου

Ως ετερόπλωτος προσδιορισμός χρησιμοποιείται και η αιτιατική, για κάποιες από τις σημασίες που είδαμε προηγούμενα στα (α)-(ιβ). Η πτώση του προσδιορισμού εξαρτάται από τη δομή της πρότασης/φράσης. Συγκρίνετε για παράδειγμα το (7) και το (8)

(8) έχει τρία μέτρα ύψος

(9) πήδηξε από ύψος τριών μέτρων/από τρία μέτρα ύψος.

Οι δομές στις οποίες εμφανίζεται η γενική απαντούν σε πιο προσεγγμένα κείμενα, γραπτά ή προφορικά. Με τη γενική ο λόγος γίνεται συχνά πιο συμπυκνωμένος, πιο απαιτητικός και οικονομικότερος, όπως θα δούμε και στις επόμενες παραγράφους.

Ονοματοποίηση

Ο μηχανισμός ο οποίος επιτρέπει σε ένα οποιοδήποτε στοιχείο να λειτουργήσει ως ουσιαστικό λέγεται **ονοματοποίηση** (Κλαίρης κ.ά. 2011: 1.141). Η επιλογή μιας λεξικής κατηγορίας έναντι μιας άλλης επηρεάζει τις συντακτικές επιλογές μας: ένα ρήμα συντάσσεται με ΟΦ σε αιτιατική, με προθετική φράση ή με δευτερεύουσα πρόταση (*αρνούμαι να πάρω μέρος/ να συμμετέχω/ τη συμμετοχή*), ενώ ένα ουσιαστικό συντάσσεται είτε με προτασιακά συμπληρώματα είτε με ΟΦ σε γενική (*άρνηση να πάρουν μέρος/ να συμμετέχουν/ συμμετοχής*). Με την επιλογή της δομής «**ουσιαστικό + γενική**» πρώτον αποφεύγεται να δηλωθεί το υποκείμενο του ρήματος, με τους ποικίλους θεματικούς ρόλους που μπορεί να έχει, ενώ τονίζεται η ενέργεια του ρήματος, η πράξη που αποτυπώνεται στο παράγωγο του ουσιαστικού. Επιπρόσθετα, η χρήση γενικής πτώσης κάνει την ανάλυση και επεξεργασία της φράσης πιο δύσκολη για τον δέκτη του μηνύματος, το οποίο παρουσιάζεται πιο συμπυκνωμένο και λιγότερο εύληπτο, σε σύγκριση με την αναλυτικότερη σύνταξη του ρήματος. Έτσι, η ονοματοποίηση κάνει τον λόγο οικονομικότερο, φαινομενικά αντικειμενικότερο, αποστασιοποιημένο και τελικά πιο απρόσωπο. Για όλους αυτούς τους λόγους, η ονοματοποίηση είναι συχνή στα επιστημονικά κείμενα, στον ακαδημαϊκό λόγο, σε δοκίμια, τεχνικές αναφορές, δημοσιογραφικά άρθρα που απευθύνονται σε ειδικό κοινό αλλά και όταν ο πομπός του μηνύματος επιδιώκει να προδώσει κύρος στον λόγο του.

Ομοιόπλωτοι προσδιορισμοί

Οι ομοιόπλωτοι προσδιορισμοί που προσδιορίζουν ονόματα διακρίνονται σε **παράθεση** και **επεξήγηση**. Όταν ένα ουσιαστικό με γενική ή περιληπτική σημασία προσδιορίζει ένα ουσιαστικό με συγκεκριμένη ή πιο εξειδικευμένη σημασία, γίνεται λόγος για παράθεση. Η γενική σημασία της παράθεσης βοηθάει τον ομιλητή να «αναγνωρίσει» το συγκεκριμένο ουσιαστικό ακόμα περισσότερο. Είναι μια γνωστή πληροφορία που εξειδικεύει ακόμα περισσότερο το προσδιοριζόμενο ουσιαστικό.

(10) Η Ελένη, η αδερφή του Γιάννη, με βοήθησε με την εργασία μου.

(11) Κοντά μας έχουμε τον Κώστα Δημητρίου, τον Υπουργό Παιδείας.

Όταν ένα συγκεκριμένο ουσιαστικό προσδιορίζει ένα άλλο με πιο γενική ή περιληπτική έννοια, έχουμε επεξήγηση.

(12) Η αδερφή του, η Ελένη, τον βοήθησε με την εργασία του.

(13) Κοντά μας έχουμε τον Υπουργό Υγείας, Κώστα Δημητρίου.

Αξίζει εδώ να σημειώσουμε πως κάποιες φορές, χρησιμοποιώντας ο ομιλητής το επώνυμο ή το όνομα με το οριστικό άρθρο και μετατρέποντάς το σε επεξηγηματικές ή παραθετικές εκφράσεις, υποδηλώνει μια σχέση οικειότητας που έχει με το πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται.

Ποιες προτάσεις σας φαίνονται πιο επίσημες και ουδέτερες μεταξύ των (12)/(13) και (14)/(15);

(14) Κοντά μας έχουμε τον Υπουργό Υγείας, τον Κώστα τον Δημητρίου.

(15) Ο Κώστας Δημητρίου, ο Υπουργός Υγείας, θα είναι κοντά μας σε λίγο.

(16) Ο Κώστας ο Δημητρίου, ο Υπουργός Υγείας, θα είναι κοντά μας σε λίγο.

Να σημειώσουμε, τέλος, πως η πτώση του προσδιορισμού εξαρτάται ενίοτε από τη δομή της πρότασης/φράσης [δείτε, για παράδειγμα, τις προτάσεις (7) και (9) στη σελίδα 108].

Τα επίθετα ως προσδιοριστικά ονομάτων διακρίνονται σε **επιθετικούς** και **κατηγορηματικούς προσδιορισμούς**. Ο επιθετικός προσδιορισμός παρουσιάζει ένα σχετικά σταθερό χαρακτηριστικό του προσδιοριζόμενου ουσιαστικού, ενώ με τον κατηγορηματικό προσδιορισμό ο ομιλητής εστιάζει σε ένα παροδικό χαρακτηριστικό, που το αφορά. Τα παιδιά στο (16) καταλαβαίνουμε ότι είναι ήσυχα γενικώς, όχι μόνο τη δεδομένη στιγμή. Για τα παιδιά του (17) καταλαβαίνουμε πως αυτή τη στιγμή κάθονται ήσυχα, για κάποιο λόγο, ίσως για να κρύψουν και κάποια σκανταλιά που προηγήθηκε.

(17) Τα ήσυχα παιδιά κάθονταν στις θέσεις τους.

(18) Τα παιδιά κάθονταν στις θέσεις τους ήσυχα.

Ρήματα και προτάσεις

Ενεργητική Σύνταξη — Παθητική Σύνταξη

Είδαμε πως πολλά ρήματα κλίνονται και στις δύο φωνές (σελ. 115). Οι ενεργητικοί και οι παθητικοί τύποι μπορούν να εμφανίζονται τις περισσότερες φορές σε διαφορετικές γραμματικές δομές για να περιγράψουν το ίδιο γεγονός. Αλλάζοντας τη φωνή, αλλάζουμε τη σύνταξη και ταυτόχρονα την οπτική απέναντι στο γεγονός.

Με την Ενεργητική Σύνταξη (ΕΣ) ο πομπός επιθυμεί να τονίσει τον δράστη, τον δημιουργό, τον «υπεύθυνο» της ενέργειας, να προβάλλει δηλαδή το Υποκείμενο του ρήματος. Η ΕΣ θεωρείται η βασική σύνταξη, από την οποία προκύπτει η Παθητική Σύνταξη (ΠΣ). Η ΠΣ επιτρέπει στον πομπό να «κρύψει» αυτόν τον υπεύθυνο, να μιλήσει γενικά και αόριστα, καθώς η παρουσία του ποιητικού αιτίου (του Υποκειμένου της ΕΣ) δεν είναι υποχρεωτική στη δομή αυτή. Ο δράστης στην ΠΣ μπορεί να «εξαφανιστεί» και με τον τρόπο αυτό το εκφώνημα να γίνει πιο αόριστο, χωρίς να «κατηγορείται» κανείς για ένα γεγονός, χωρίς να αναλαμβάνει κανείς την ευθύνη. Η ΠΣ μπορεί να δώσει μια πιο ευγενική χροιά στον λόγο μας, ή να είναι πιο διπλωματική. Επιπρόσθετα, με την ΠΣ τονίζεται το αντικείμενο που δέχεται την ενέργεια, καθώς προάγεται σε υποκείμενο του παθητικού ρήματος.

Εφαρμογή

Συγκρίνετε τα παρακάτω ζευγάρια και εντοπίστε αυτές τις διαφορές.

(1) Έκαψα το φαγητό, θα παραγγείλουμε.

(2) Το φαγητό κάηκε, θα παραγγείλουμε!

(3) Δεν τηλεφώνησες στη Μαρία; Γιατί;

(4) Δεν τηλεφωνηθήκατε με τη Μαρία; Γιατί;

(5) Ο Υπουργός δεν θα απαντήσει στο ερώτημά σας.

(6) Το ερώτημά σας δεν θα απαντηθεί.

(7) Οι από πάνω πουλάνε το σπίτι τους.

(8) Πωλείται οροφδιαμέρισμα 4^{ου} ορόφου.

Για τους λόγους αυτούς, η ΠΣ είναι συχνή στις αγγελίες, στη δημοσιογραφία, στον πολιτικό λόγο, στα επιστημονικά κείμενα. Επιπλέον, το γεγονός ότι αρκετά ρήματα στη παθητική φωνή είναι πιο «δύσκολα» για πολλούς ομιλητές (π.χ. τα ρήματα σε -ούμαι που σιγά σιγά μετατρέπονται σε -ιέμαι, ρήματα από την καθαρεύουσα, ο παρατατικός κυρίως στο γ' ενικό και πληθυντικό πρόσωπο: *απαντιόταν* και *απαντιούνταν*), κάνει την ΠΣ πιο απαιτητική και συχνότερη στο λόγο, ακαδημαϊκό ύφος ή το πιο επιτηδευμένο.

Η ΠΣ είναι χρήσιμη και για τη συνοχή των κειμένων μας, σε συνδυασμό με την προσπάθειά μας να αποφεύγουμε την επανάληψη των ίδιων λέξεων. Εξάλλου, η ποικιλία στη σύνταξη κάνει το κείμενό μας να φαίνεται πιο προσεγμένο, δομικά αρτιότερο. Με λίγη εξάσκηση και πολύ προσεκτική παρατήρηση των δομών αυτών στα κείμενα, προφορικά και γραπτά, με τα οποία ερχόμαστε καθημερινά σε επαφή, θα βρούμε την ισορροπία στη χρήση τους, ως δημιουργοί νέων κειμένων.

Αιτιολογικές - Αποτελεσματικές - Τελικές προτάσεις

Ο ομιλητής μπορεί να δηλώσει την αιτία ή το αποτέλεσμα μιας πράξης με λεξικά μέσα στα όρια μιας κύριας πρότασης. Για τη λεξική δήλωση χρησιμοποιούνται ρήματα, ουσιαστικά ή περιφράσεις (ο λόγος, η αφορμή - τα αίτια - καταλήγω, η κατάληξη είναι, το αποτέλεσμα είναι, κ.ά.), προτασιακά επιρρήματα (γι' αυτόν [τον λόγο] - άρα, επομένως, συνεπώς, κ.ά.) ή με προθετικές φράσεις (με αποτέλεσμα, κατά συνέπεια, κ.ά.).

- (1) Ο πόλεμος είχε ως συνέπεια την ολοκληρωτική καταστροφή της γέφυρας.
- (2) Τα τροχαία ατυχήματα, όμως, δεν συμβαίνουν μόνο την Παρασκευή, το Σάββατο και την Κυριακή. Συμβαίνουν, δυστυχώς, όλες τις μέρες της εβδομάδας και οι συνέπειές τους δεν είναι μόνο οι νεκροί επί τόπου αλλά και οι σοβαρά και οι ελαφρά τραυματισμένοι.
[Πύλη για την Ελληνική γλώσσα (www.greek-language.gr)]
- (3) Τους ειδοποιήσαμε εγκαίρως για τον κίνδυνο που διατρέχουν. Ως εκ τούτου, δεν φέρουμε καμία ευθύνη.

Με τα προτασιακά επιρρήματα συνδέουμε την πρόταση που περιλαμβάνει το επίρρημα με μια άλλη πρόταση ή με το τμήμα του κειμένου που προηγείται, ενδεχομένως με όλη τη συλλογιστική της παραγράφου. Με τη λεξική δήλωση ο ομιλητής δίνει αυτονομία και ανάλογη προβολή στην αιτία ή στο αποτέλεσμα.

Μερικές φορές η αιτιακή σχέση μεταξύ δύο προτάσεων μπορεί να προκύψει από τη σημασιολογική/πραγματολογική συνάφεια των προτάσεων. Σε αυτές τις περιπτώσεις, το ασύνδετο σχήμα επιτρέπει τη μεγαλύτερη εμπλοκή του ακροατή/αναγνώστη στην αποκωδικοποίηση του μηνύματος.

- (4) Χτες το βράδυ έφυγε πιο νωρίς από το γραφείο. Αισθανόταν πολύ άσχημα.

Συχνά στην περίπτωση αυτή η αιτία χρησιμοποιείται ως υποστήριξη ή δικαιολόγηση της άποψης και θα μπορούσε να μετατραπεί σε μια αιτιολογική πρόταση.

- (5) Η κυβέρνηση δεν νίκησε. Μπορεί να μην έδωσε σχεδόν τίποτε. Έχασε όμως πολλά (άποψη). Τώρα θα έχει τους αγρότες απέναντί της (γιατί τώρα θα έχει τους αγρότες απέναντί της). (Δικαιολόγηση).

Με τη **γραμματική δήλωση**, δηλαδή τη χρήση δευτερευουσών προτάσεων, δημιουργούνται σύνθετες προτάσεις και η σχέση γεγονότος και αιτίας ή αποτελέσματος γίνεται στενότερη.

Όταν ο ομιλητής θέλει να προτάξει την **αιτία**, να την προβάλει ως σημαντική και νέα πληροφορία, χρησιμοποιεί τον σύνδεσμο **επειδή** και συχνά προτάσσει την αιτιολογική πρόταση. Ο σύνδεσμος αυτός μπορεί επίσης να λειτουργήσει συνεκτικά στο κείμενο, καθώς συνδέει νοηματικά τις πληροφορίες της αιτιολογικής πρότασης με τα όσα προηγήθηκαν στο κείμενο.

(6) Επειδή οι νέοι αισθάνονται απομονωμένοι, αντιδρούν και απορρίπτουν το σύστημα.

(7) Η βία αυξάνει ανησυχητικά στα σχολεία. Επειδή το πρόβλημα αυτό παίρνει διαστάσεις, συγκροτήθηκε ειδική επιτροπή από ειδικούς για την αντιμετώπισή του.

Οι σύνδεσμοι **γιατί, διότι** (λογιότερος ο δεύτερος) χρησιμοποιούνται για να υποστηρίξει ο ομιλητής μια άποψη ή μια θέση σε συγκεκριμένο θέμα. Η αιτία δικαιολογεί την πράξη τής υποστήριξης και όχι το ίδιο το γεγονός.

(8) Η παραίτησή του αποτελεί πλήγμα για τον πρωθυπουργό, διότι ο ίδιος είχε επιλέξει και είχε επιμείνει για την εκλογή του.

Όταν ο ομιλητής θέλει να προσεγγίσει το γεγονός από την προοπτική του **αποτελέσματος** με υπόταξη και χωρίς να τονίζει την αιτία, χρησιμοποιεί τους συνδέσμους *ώστε, που, ώστε να, που να*. Με τις αποτελεσματικές προτάσεις επισημαίνει τα αποτελέσματα και τις συνέπειες στα οποία οδηγούν τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά ενός γεγονότος και τα οποία λειτουργούν σιωπηρά ως αιτία. Για τον λόγο αυτό, στην κύρια πρόταση χρησιμοποιούνται οι αντωνυμίες *τόσος και τέτοιος*, τα επιρρήματα *τόσο και έτσι* ή άλλες ισοδύναμες εκφράσεις, όπως *σε βαθμό που*.

(9) Τους τα εξήγησε τόσο καθαρά που τα κατάλαβαν όλα.

(10) Το τραπέζι είναι έτσι φτιαγμένο που χωράνε άνετα έξι άτομα.

Συγκρίνετε τώρα τις προτάσεις (9), (10) και (11): όταν επιλέγουμε την αποτελεσματική πρόταση, βλέπουμε ένα γεγονός ως συνέπεια ενός άλλου. Με την αιτιολογική πρόταση, μας ενδιαφέρει να εξηγήσουμε ένα γεγονός με βάση κάποιο άλλο. Και στις δύο περιπτώσεις, είμαστε «εξωτερικοί παρατηρητές» των ενεργειών αυτών. Μπαίνοντας περισσότερο στη θέση του ενεργούντος προσώπου, θα μπορούσαμε να προσεγγίσουμε το γεγονός με βάση τον σκοπό του. Τότε θα επιλέγαμε μια τελική πρόταση (12). Στην περίπτωση αυτή, ωστόσο, δεν είναι σαφές αν πράγματι έγιναν όλα κατανοητά. Η επιθυμία του ομιλητή είναι να προβληθεί η πρόθεση του δράστη.

(11) Τους τα εξήγησε όλα πολύ καθαρά, γι' αυτό τα κατάλαβαν όλα.

(12) Τους τα εξήγησε όλα πολύ καθαρά, για να τα καταλάβουν όλα.

Τόσο οι αιτιολογικές προτάσεις όσο και οι τελικές μπορεί να απαντούν στην ερώτηση *γιατί*. Η διαφορά έγκειται στο κομμάτι της πληροφορίας που παρουσιάζεται ως νέο και σημαντικό. Επίσης, ο σκοπός μπορεί να παρουσιάζεται ως πρόβλημα που επιλύεται από την κύρια πρόταση. Με την πρόταση της τελικής πρότασης ο ομιλητής συχνά δείχνει το κίνητρο **γιατί** λέει κάτι.

(13) Όλο και περισσότεροι νέοι μένουν άνεργοι. Για να αντιμετωπιστεί η ανεργία, πρέπει να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας.

(14) Για να είμαι ειλικρινής, το ήξερα αλλά δεν είπα τίποτα.

Όπως και με τα άλλα είδη προτάσεων, ο σκοπός μιας ενέργειας μπορεί να δηλωθεί και με λεξικά μέσα, όχι μόνο με την υποτακτική σύνδεση.

(15) Τους τα εξήγησε όλα πολύ καθαρά, με σκοπό να τα καταλάβουν όλα.

Σε μία πρόταση/ περίοδο/ παράγραφο η συνύπαρξη των παραπάνω δημιουργεί ένα πλέγμα σχέσεων αιτιών, σκοπών και αποτελεσμάτων που βοηθά τον ακροατή/αναγνώστη να κατανοήσει τη συλλογιστική του ομιλητή και να αναπτύξει τη συλλογιστική του με τρόπο.

Βουλευτικές - Ειδικές - Ενδοιαστικές προτάσεις⁹

Το ρήμα, ανάλογα με τη σημασία του, καθορίζει το είδος της δευτερεύουσας πρότασης που συμπληρώνει το νόημά του. Έτσι:

9. Το κείμενο στηρίζεται στο Θεοφανοπούλου-Κοντού κ.ά. (1998: 44-51).

- Τα λεκτικά, δοξαστικά και συναφή ρήματα συντάσσονται με ειδικές προτάσεις.
- Τα γεγονотικά ρήματα, δηλαδή τα ρήματα που προϋποθέτουν ότι οι συμπληρωματικές τους προτάσεις εκφράζουν ένα γεγονός, ακολουθούνται από προτάσεις που εισάγονται με το *που*.
- Τα ρήματα που εκφράζουν ευχή, σχεδιασμό, επιθυμία, αίτηση, διαταγή, κτλ. συντάσσονται με βουλητικές προτάσεις.
- Τα ρήματα φόβου συμπληρώνονται με προτάσεις που εισάγονται με τα *ότι*, *να* ή *μήπως/μη*.

Το ρήμα *μπορώ* έχει βουλητικές προτάσεις ως αντικείμενο αλλά όχι ειδικές, ενώ το ρήμα *ξέρω* έχει και βουλητικές και ειδικές, με διαφορετική όμως σημασία. Τα ρήματα βούλησης, αίσθησης, κίνησης κτλ. δεν συντάσσονται, όπως γνωρίζετε με τον ίδιο τρόπο. Σε πολλές περιπτώσεις, ο ομιλητής έχει δυνατότητα επιλογής: μπορεί να εκφράσει το ίδιο νόημα και επιλέγοντας διαφορετικό είδος δευτερεύουσας πρότασης.

Συγκεκριμένα, με τις ειδικές προτάσεις (που εισάγονται με τους συνδέσμους *ότι* = *πως*) ο ομιλητής δηλώνει απλώς τα γεγονότα. Φαίνεται πιο αντικειμενικός, με λογική σκέψη, εκθέτοντας τις απόψεις του και εκφράζοντας τη στάση του μεν, με τρόπο αποστασιοποιημένο δε. Το περιεχόμενο της δευτερεύουσας πρότασης μπορεί να χαρακτηριστεί αληθές ή ψευδές, καθώς ο ακροατής έχει τη δυνατότητα να ελέγξει αν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

- (1) Βλέπω ότι η κατάσταση βελτιώνεται.
- (2) Ελπίζω ότι θα βελτιωθεί η κατάσταση.
- (3) Φοβάμαι ότι έχασαν την ευκαιρία.

Αντίθετα, η γραμματική λέξη *να* δείχνει τη σχέση του υποκειμένου του ρήματος εξάρτησης με αυτό που δηλώνει η δευτερεύουσα πρόταση. Η βουλητική πρόταση, έχοντας τον ρόλο του αντικειμένου, «μπαίνει» μέσα στο ρήμα, εμπλέκεται άμεσα με το γεγονός και εκφράζει προσωπικές επιθυμίες, δυνατότητες, συναισθήματα, κτλ. Το μόριο *να* είναι υποκειμενικό και προσδίδει συναισθηματικές αποχρώσεις στον λόγο μας.

- (4) Βλέπω να βελτιώνεται η κατάσταση.
- (5) Ελπίζω να βελτιωθεί η κατάσταση.
- (6) Έχω την αίσθηση/Αισθάνομαι ότι με κοροϊδεύει.

Όταν χρησιμοποιούμε τον σύνδεσμο *ότι* με ρήματα που εκφράζουν ευχή, επιθυμία κτλ. διατυπώνουμε απλώς μια ευχή, ενώ με το μόριο *να* ελπίζουμε αλλά και επιθυμούμε να πραγματοποιηθεί το γεγονός. «Η συμπληρωματική πρόταση στην υποτακτική προσθέτει στο κύριο ρήμα κάποια συναισθηματική φόρτιση και προσδίδει στην ελπίδα μια χροιά επιθυμίας» (Holton κ.ά. 2003, σελ. 430).

- (7) Ελπίζω ότι θα κρατήσει την υπόσχεσή του.
- (8) Ελπίζω να κρατήσει την υπόσχεσή του.

Για τα ρήματα φόβου (που δηλώνουν ανησυχία, φόβο, ταραχή, κτλ.), με το μόριο *να* περνάμε σε ψυχολογικό επίπεδο, καθώς εκφράζονται συναισθήματα που ενδεχομένως δεν έχουν σχέση με τη λογική, φοβίες και προσωπικά άγχη.

- (9) Φοβάμαι να περπατάω μόνος μου στο δάσος.
- (10) Τρέμω μην πάθει τίποτα.
- (11) Ζει με την ανησυχία μην πάθει τίποτα.
- (12) Φοβάμαι μην/μήπως έχασαν την ευκαιρία.

Προκειμένου να δηλωθεί ανησυχία, φόβος, ταραχή με τρόπο υποκειμενικό, ο ομιλητής επιλέγει τις ενδοιαστικές προτάσεις. Το συναισθηματικό είναι πιο έντονο, σαφώς εκπεφρασμένο.

Αξίζει, τέλος, να σημειώσουμε ότι ρήματα που κανονικά συντάσσονται με ειδικές προτάσεις, στις αρνητικές προτάσεις (και ενίοτε σε [ρητορικές] ερωτήσεις) συντάσσονται με βουλητικές. Το

να μειώνει την περίπτωση το γεγονός να είναι αληθινό, ή τουλάχιστον δείχνει πως ο ομιλητής αμφιβάλλει και δεν αισθάνεται βέβαιος για το γεγονός στο οποίο αναφέρεται. Η αποστασιοποίηση που επιτυγχάνεται με το ότι αυξάνει τη βεβαιότητα για την αλήθεια των λεγομένων του.

- (13) *Θυμάμαι ότι έχω έρθει στο σπίτι σου (και όχι *Θυμάμαι να έχω έρθει στο σπίτι σου*).*
- (14) *Θυμάσαι να έχω έρθει στο σπίτι σου;*
- (15) *Δεν θυμάμαι να έχω έρθει στο σπίτι σου.*
- (16) *Ξέρεις ότι κανείς δεν έγινε πλούσιος από τα βιβλία (και όχι *Ξέρεις να μην έγινε κανείς πλούσιος από τα βιβλία*).*
- (17) *Ξέρεις να έγινε κανείς πλούσιος από τα βιβλία;*

Ευθύς λόγος — Πλάγιος λόγος

Η προσωπική, τοπική και χρονική δείξη λειτουργούν ταυτόχρονα στα πλαίσια μιας από τις πιο συνηθισμένες δομικές διακρίσεις στη γραμματική – τη διάκριση μεταξύ ευθέος και πλάγιου λόγου. Όπως περιγράψαμε ήδη (βλ. σελ. 112-113, 117-118, 125-126), οι δεικτικές εκφράσεις για το πρόσωπο («εσύ»), τον τόπο («εδώ») και τον χρόνο («απόψε») μπορούν όλες να ερμηνευθούν με βάση το περιβάλλον του ομιλητή που εκφωνεί το (1):

- (1) *Σκοπεύεις να είσαι εδώ απόψε;*
- (2) *Την ρώτησα αν σκόπευε να είναι εκεί εκείνο το βράδυ.*

Όταν το περιβάλλον μεταβάλλεται, και αντί για ομιλητής που χρησιμοποιεί τον ευθύ λόγο, όπως στο (1), βρίσκομαι στη θέση κάποιου που αναφέρεται σε ένα προηγούμενο εκφώνημα, όπως στο (2), τότε το εκφώνημα αυτό παίρνει τα δεικτικά χαρακτηριστικά του σε σχέση με την περίσταση της ερώτησης. Βλέπουμε ότι οι τύποι εγγύτητας στην (1) αλλάζουν σε αντίστοιχους τύπους απόστασης στην (2). Αυτή η συνηθισμένη διαφοροποίηση στον πλάγιο λόγο παραπέμπει σε μια διάκριση μεταξύ της σημασίας του ευθέος λόγου ως «κοντά στον ομιλητή» και της σημασίας του πλάγιου λόγου ως «μακριά από τον ομιλητή». Οι δεικτικοί τύποι εγγύτητας που βρίσκουμε σε μια αναφορά στον ευθύ λόγο μεταδίδουν, συχνά με δραματικό τρόπο, την αίσθηση ότι βρισκόμαστε στο περιβάλλον όπου παράγεται το εκφώνημα. Αντίθετα, οι δεικτικοί τύποι απόστασης μιας αναφοράς σε πλάγιο λόγο κάνουν το αρχικό επικοινωνιακό γεγονός να φαντάζει ακόμη πιο μακρινό.

ΔΕΙΞΗ (aegean.gr)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ

Στο παράρτημα της κλιτικής μορφολογίας παρουσιάζονται κάποιες λέξεις που η κλίση τους δυσκολεύει τις ομιλήτριες και τους ομιλητές της ελληνικής.

1 Ρήμα

Παρουσιάζονται με τη σειρά πρώτα στην ενεργητική και έπειτα στη μεσοπαθητική φωνή οι χρόνοι: ενεστώτας, παρατατικός, αόριστος, συνοπτικός μέλλοντας, παρακείμενος.

συντομογραφίες

ΕΦ:	ενεργητική φωνή
ΜΠΦ:	μεσοπαθητική φωνή
ΕΧ:	εξακολουθητικοί χρόνοι
ΣΧ:	συνοπτικοί χρόνοι
ΕΝ:	ενεστώτας
ΠΡΤ:	παρατατικός
ΑΟΡ:	αόριστος
ΣΥΝ. ΜΕΛΛ:	συνοπτικός μέλλοντας
ΠΡΚ:	παρακείμενος

αναγγέλλω

ΕΦ: αναγγέλλω • ανάγγελλα • ανάγγελα • θα αναγγείλω • έχω αναγγείλει
Λόγια: (α) στον ΠΡΤ: ανήγγελα, ανήγγελλες, ανήγγελλε, αναγγέλλαμε, αναγγέλλατε, ανήγγελλαν
(β) Στον ΑΟΡ: ανήγγειλα, ανήγγειλες, ανήγγειλε, αναγγείλαμε, αναγγείλατε, ανήγγειλαν
ΜΠΦ: αναγγέλλομαι • αναγγελλόμουν • αναγγέλθηκα • θα αναγγελθώ • έχω αναγγελθεί
Με τον ίδιο τρόπο κλίνεται και το **προαναγγέλλω**.

-άγω (συνήθως ως β' συνθετικό)

ΕΦ: άγω • ήγα • ήγαγα • θα αγάγω • έχω αγάγει
ΜΠΦ: άγομαι • αγόμουν • άχθηκα • θα αχθώ • έχω αχθεί
Λόγια στον ΑΟΡ: ήχην, ήχης, ήχθη, ήχθημεν, ήχθητε, ήχθησαν

παράγω

ΕΦ: ΕΧ: παράγω - παρήγα - θα παράγω
ΣΧ: παρήγαγα - θα παραγάγω - είχα / (θα) έχω παραγάγει
ΜΠΦ: ΕΧ: παράγομαι - παραγόμουν - θα παράγομαι
ΣΧ: παράχθηκα - θα παραχθώ - είχα / (θα) έχω παραχθεί
Με παρόμοιο τρόπο και τα **διεξάγω, εξάγω, συνάγω**, κτλ.

αίρω (και ως β' συνθετικό)

ΕΦ: αίρω • ήρα • ήρα • θα άρω • έχω άρει
ΜΠΦ: αίρομαι • αιρόμουν • άρθηκα • θα αρθώ • έχω αρθεί
Λόγια στον ΠΡΤ το γ' πρόσωπο ενικού & πληθυντικού: ήρετο, ήροντο

εξαίρω

ΕΦ: ΕΧ: εξαίρω - εξήρα - θα εξαίρω
ΣΧ: εξήρα - θα εξάρω - είχα / (θα) έχω εξάρει

ΜΠΦ: ΕΧ: εξαίρομαι - (εξήρετο) - θα εξαίρομαι
ΣΧ: εξάρθηκα - θα εξαρθώ - είχα / (θα) έχω εξαρθεί

ανακτώ

ΕΦ: ανακτώ • ανακτούσα • ανέκτησα (ανάκτησα) • θα ανακτήσω • έχω ανακτήσει
ΜΠΦ: ανακτιέμαι • ανακτιόμουν(α) • ανακτήθηκα • θα ανακτηθώ • έχω ανακτηθεί
Λόγια στον ΕΝ: ανακτώμαι, ανακτάσαι, ανακτάται, ανακτόμαστε, ανακτάστε, ανακτώνται
Με παρόμοιο τρόπο κλίνεται και το **αγανακτώ** (ΕΦ).

απελαύνω

ΕΦ: απελαύνω • απέλαυνα • απέλασα • θα απελάσω • έχω απελάσει
ΜΠΦ: απελαύνομαι • απελαυνόμουν(α) • απελάστηκα • θα απελαστώ • έχω απελαστεί

απευθύνω

ΕΦ: απευθύνω • απεύθυνα • απεύθυνα • θα απευθύνω • έχω απευθύνει
Λόγια στον ΑΟΡ: απηύθυνα, απηύθυνες, απηύθυνε, απευθύναμε, απευθύνετε, απηύθυναν
ΜΠΦ: απευθύνομαι • απευθυνόμουν(α) • απευθύνθηκα • θα απευθυνθώ • έχω απευθυνθεί

αποπειρώμαι

ΜΠΦ: αποπειρώμαι, αποπειράσαι, αποπειράται, αποπειρόμαστε/αποπειρώμεθα,
αποπειρόσαστε/αποπειράσθε, αποπειρώνται • αποπειράτο, αποπειρώντο • αποπειράθηκα
• θα αποπειραθώ • έχω αποπειραθεί

αποτυχαίνω & αποτυχάνω

ΕΦ: αποτυχαίνω • αποτύχαινα • απέτυχα • θα αποτύχω • έχω αποτύχει
Λόγια στον ΕΝ: αποτυχάνω, αποτυχάνεις, αποτυχάνει, αποτυχάνουμε, αποτυχάνετε, αποτυχάνουν
Και στον ΠΡΤ: αποτύγχανα, αποτύγχανες, αποτύγχανε, αποτυχάναμε, αποτυχάνατε, αποτύγχαναν
Με παρόμοιο τρόπο κλίνεται και το **επιτυγχάνω** (πετυχαίνω).

-βαίνω (ως β' συνθετικό)

ΕΦ: βαίνω • έβαινα • έβην (-βήκα, σύνθετα ρήματα) • θα -βω • έχω -βει
ΜΠΦ: -βαίνομαι • -βαινόμουν(α)

επεμβαίνω

ΕΦ: ΕΧ: επεμβαίνω - επενέβαινα - θα επεμβαίνω
ΣΧ: επέμβηκα - θα επέμβω - είχα / (θα) έχω επέμβει
Λόγια στον ΑΟΡ: επενέβην, επενέβης, επενέβη, επενέβημεν, επενέβητε, επενέβησαν
Με παρόμοιο τρόπο κλίνονται και τα: **ανεβαίνω, διαβαίνω, κατεβαίνω.**

Και το απρόσωπο **συμβαίνει**: ΕΧ: συμβαίνει - συνέβαινε - θα συμβαίνει
ΣΧ: συνέβηκε (λόγ.: συνέβη) - θα συμβαίνει - είχε / (θα) έχει συμβεί

βάλλω (και πολύ συχνά ως β' συνθετικό)

ΕΦ: βάλλω • έβαλλα • έβαλα • θα βάλω • έχωβάλει

ΜΠΦ: βάλλομαι • βαλλόμουν(α) • βλήθηκα • θα βληθώ • έχω βληθεί

μεταβάλλω

ΕΦ: ΕΧ: μεταβάλλω - μετέβαλλα - θα μεταβάλλω

ΣΧ: μετέβαλα - θα μεταβάλω - είχα / (θα) έχω μεταβάλει

ΜΠΦ: ΕΧ: μεταβάλλομαι - μεταβαλλόμουν - θα μεταβάλλομαι

ΣΧ: μεταβλήθηκα - θα μεταβληθώ - είχα / (θα) έχω μεταβληθεί

Με τον ίδιο τρόπο κλίνονται και τα: **αμφιβάλλω, αναβάλλω, διαβάλλω, επιβάλλω, προβάλλω, προσβάλλω, καταβάλλω, παραβάλλω, περιβάλλω, συμβάλλω** κ.ά.

διέπω

ΕΦ: διέπω • (διείπα, λόγιος ΠΡΤ)

ΜΠΦ: διέπομαι • διεπόμεν(α)

εγγυώμαι

ΕΝ: εγγυούμαι, εγγυέσαι, εγγυείται, εγγυόμαστε/εγγυούμαστε, εγγυόσαστε, εγγυούνται • ΠΡΤ: εγγυόμουν(α) • εγγυήθηκα • θα εγγυηθώ • έχω εγγυηθεί

Λόγιος ΕΝ: εγγυώμαι, εγγυάσαι, εγγυάται, εγγυώμεθα, εγγυάστε/εγγυάσθε, εγγυώνται

εγκαθίσταμαι

ΜΠΦ: ΕΝ: εγκαθίσταμαι, εγκαθίστασαι, εγκαθίσταται, εγκαθιστάμεθα, εγκαθίστασθε, εγκαθίστανται • ΠΡΤ: εγκαθιστάμην, εγκαθίστασο, εγκαθίστατο, εγκαθιστάμεθα, εγκαθίστασθε, εγκαθίσταντο • ΑΟΡ: εγκαταστάθηκα • ΣΥΝ. ΜΕΛΛ.: θα εγκατασταθώ • ΠΡΚ: έχω εγκατασταθεί

Σύνθετα του ίσταμαι: **ανθίσταμαι, αντικαθίσταμαι, αποκαθίσταμαι, δίσταμαι, ενίσταμαι, εξίσταμαι, καθίσταμαι, παρίσταμαι, προΐσταμαι, συνίσταμαι, υφίσταμαι.**

εκλέγω

ΕΦ: εκλέγω • εξέλεγα • εξέλεξα • θα εκλέξω • έχω εκλέξει

ΜΠΦ: εκλέγομαι • εκλεγόμουν(α) • εκλέχθηκα • θα εκλεγώ • έχω εκλεγεί

Λόγιος ΑΟΡ: εξελέγην, εξελέγης, εξελέγη, εξελέγην, εξελέγητε, εξελέγησαν

εκπλήττω/εκπλήσσω

ΕΦ: εκπλήττω/εκπλήσσω • ΠΡΤ: εξέπληττα, εξέπληττες, εξέπληττε, εκπλήτταμε, εκπλήττατε, εξέπλητταν/εκπλήττανε • ΑΟΡ: εξέπληξα, εξέπληξες, εξέπληξε, εκπλήξαμε, εκπλήξατε, εκπλήξανε/εξέπληξαν • θα εκπλήξω • έχω εκπλήξει

ΜΠΦ: εκπλήσσομαι • εκπλησσόμουν(α) • εκπλάγηκα • θα εκπλαγώ • έχω εκπλαγεί

Λόγιος ΑΟΡ: εξεπλάγην, εξεπλάγης, εξεπλάγη, εξεπλάγην, εξεπλάγητε, εξεπλάγησαν

εκρήγνυμαι

ΜΠΦ: ΕΝ: εκρήγνυμαι, εκρήγνυσαι, εκρήγνυται, εκρηγνύμεθα, εκρήγνυσθε, εκρήγνυνται • ΠΡΤ: εκρήγνυτο (γ' ενικό) • ΑΟΡ: εξερράγην, εξερράγης, εξερράγη, εξερράγην, εξερράγητε, εξερράγησαν • ΣΥΝ. ΜΕΛΛ.: θα εκραγώ • ΠΡΚ: έχω εκραγεί

ενεργώ

ΕΦ: ενεργώ • ενεργούσα • ενέργησα • θα ενεργήσω • έχω ενεργήσει

Λόγιος ΑΟΡ: ενήργησα, ενήργησες, ενήργησε, ενεργήσαμε, ενεργήσατε, ενήργησαν

ΜΠΦ: ενεργούμαι • ενεργούμουν(α) • ενεργήθηκα • θα ενεργηθώ • έχω ενεργηθεί

εφευρίσκω

ΕΦ: εφευρίσκω • εφεύρισκα • εφεύρα • θα εφεύρω • έχω εφεύρει

Λόγιος ΑΟΡ: εφηύρα, εφηύρες, εφηύρε, εφηύραμε, εφηύρατε, εφηύραν

ΜΠΦ: εφευρίσκομαι • εφευρισκόμουν(α) • εφευρέθηκα • θα εφευρεθώ • έχω εφευρεθεί

εφιστώ

ΕΦ: ΕΝ: εφιστώ, εφιστάς, εφιστά, εφιστούμε, εφιστάτε, εφιστούν • ΠΡΤ: εφιστούσα • ΑΟΡ: επέστησα, επέστησες, επέστησε, επιστήσαμε, επιστήσατε, επέστησαν • ΣΥΝ. ΜΕΛΛ: θα επιστήσω • ΠΡΚ: έχω επιστήσει

θέτω — θέτομαι & τίθεμαι

ΕΦ: θέτω • έθετα • έθεσα • θα θέσω • έχω θέσει

ΜΠΦ: θέτομαι • θετόμουν(α) • τέθηκα • θα τεθώ • έχω τεθεί

Λόγιος ΕΝ: τίθεμαι, τίθεσαι, τίθεται, τιθέμεθα, τίθεσθε, τίθενται

ΠΡΤ: ετίθετο, ετίθεντο (γ' πρόσωπο)

κατευθύνω

ΕΦ: κατευθύνω • κατεύθυνα • κατεύθυνα • θα κατευθύνω • έχω κατευθύνει

Λόγιος ΠΡΤ & ΑΟΡ: κατηύθυνα, κατηύθυνες, κατηύθυνε, κατευθύναμε, κατευθύνατε, κατηύθυναν

ΜΠΦ: κατευθύνομαι • κατευθυνόμουν(α) • κατευθύνθηκα • θα κατευθυνθώ • έχω κατευθυνθεί

Παρόμοια κλίνονται και τα: **διευθύνω, -ομαι.**

καθιστώ — καθίσταμαι

ΕΦ: ΕΝ: καθιστώ, καθιστάς, καθιστά, καθιστούμε, καθιστάτε, καθιστούν • ΠΡΤ: καθιστούσα • ΑΟΡ: κατέστησα, κατέστησες, κατέστησε, καταστήσαμε, καταστήσατε, κατέστησαν/καταστήσανε • θα καταστήσω • έχω καταστήσει

ΜΠΦ: ΕΝ: καθίσταμαι, καθίστασαι, καθίσταται, καθιστάμεθα, καθίστασθε, καθίστανται • καθίστατο, καθίσταντο (γ' προσ.) • κατέστην, κατέστης, κατέστη, καταστήσαμε, καταστήσατε, κατέστησαν • θα καταστήσω • έχω καταστεί

Παρόμοια κλίνεται και το **αντικαθιστώ, αντικαθίσταμαι.**

λαμβάνω

ΕΦ: λαμβάνω • λάμβανα • έλαβα • θα λάβω • έχω λάβει

ΜΠΦ: λαμβάνομαι • λαμβανόμουν(α) • λήφθηκα • θα ληφθώ • έχω ληφθεί

εκλαμβάνω

ΕΦ: ΕΧ: εκλαμβάνω - εκλάμβανα - θα εκλαμβάνω

ΣΧ: εξέλαβα - θα εκλάβω - είχα / (θα) έχω εκλάβει

ΜΠΦ: ΕΧ: εκλαμβάνομαι - εκλαμβανόμουν - θα εκλαμβάνομαι

ΣΧ: εκλήφθηκα - θα εκληφθώ - είχα / (θα) έχω εκληφθεί

Παρόμοια κλίνονται τα ρήματα: **αναλαμβάνω, καταλαμβάνω, παραλαμβάνω, προλαμβάνω, προσλαμβάνω, συλλαμβάνω** κτλ.

Προσοχή: **απολαμβάνω** - απολάμβανα - θα απολαμβάνω
απόλαυσα - θα απολαύσω - είχα / (θα) έχω απολαύσει

μειγνύω

ΕΦ: μειγνύω • μειγνυα • έμειξα • θα μείξω • έχω μείξει

ΜΠΦ: μειγνύομαι • μειγνυόμουν(α) • μείχθηκα • θα μειχθώ • έχω μειχθεί

Με παρόμοιο τρόπο και το **αναμειγνύω**.

παρίσταμαι

ΕΝ: παρίσταμαι, παρίστασαι, παρίσταται, παριστάμεθα, παρίστασθε, παρίστανται • ΠΡΤ: παρίστατο, παρίσταντο (γ' προσ.) • ΑΟΡ: παρέστην, παρέστης, παρέστη, παρέστημεν, παρέστητε, παρέστησαν • ΣΥΝ. ΜΕΛΛ: θα παραστώ • ΠΡΚ: έχω παραστεί

συμμετέχω

ΕΦ: συμμετέχω • συμμετείχα • συμμετείχα • θα συμμετάσχω • έχω συμμετάσχει

υφίσταμαι

ΜΠΦ: υφίσταμαι, υφίστασαι, υφίσταται, υφιστάμεθα, υφίστασθε, υφίστανται • υφιστάμην, υφίστασο, υφίστατο, υφιστάμεθα, υφίστασθε, υφίσταντο • υπέστην, υπέστης, υπέστη, υπέστημεν, υπέστητε, υπέστησαν • θα υποστώ • έχω υποστεί

Προσοχή: Εσωτερική αύξηση παίρνουν ΜΟΝΟ ο **ΑΟΡΙΣΤΟΣ** και ο **ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ**!

2 Όνομα

ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ

Αρσενικά

ο μυς, τον μυ, του μυός • οι μυς/μύες, τους μύες, των μυών

ο πρέσβης, τον/του πρέσβη • οι/τους πρέσβεις, των πρέσβεων

ο πρύτανης, τον/του πρύτανη • οι/τους πρυτάνεις, των πρυτάνεων

Θηλυκά σε -ις

η δεσποινίς (η δεσποινίδα), την δεσποινίδα, της δεσποινίδας (της δεσποινίδος) • οι/τις δεσποινίδες, των δεσποινίδων

Έτσι κλίνονται και τα ονόματα σε -ις, π.χ. Άρτεμις, Αθηναΐς.

Θηλυκά σε -ω

Έχουν μόνο ενικό αριθμό και σχηματίζουν τη γενική ενικού σε -ως (π.χ. *Αργυρώ, Καλυψώ, Φρόσω* κτλ.) ή σε -ους (*Ιερίχω, Λητώ, Πειθώ, Φειδώ*). Σε κάποια από αυτά τα ονόματα χρησιμοποιούνται και οι δύο τύποι της γενικής (της Μυρτώς/Μυρτούς). Το θηλυκό Κως έχει μεγαλύτερη ποικιλία: η Κως/Κω την Κω της Κω/Κως

Ουδέτερα που λήγουν σε σύμφωνο

το -ος → τα -η

το λάθος, του λάθους • τα λάθη, των λαθών

το μέγεθος, του μεγέθους • τα μεγέθη, των μεγεθών

το -ος → τα -ότα / το -ως → τα -ώτα

το γεγονός, του γεγονότος • τα γεγονότα, των γεγονότων

το καθεστώς, του καθεστώτος • τα καθεστώτα, των καθεστώτων

το φως, του φωτός • τα φώτα, των φώτων

το -ν → τα -ντα

το φωνήεν, του φωνήεντος • τα φωνήεντα, των φωνηέντων

το παν, του παντός • τα πάντα, των πάντων

το μηδέν, του μηδενός

Αλλά και: το *μηδενικό*, του *μηδενικού*, τα *μηδενικά*, των *μηδενικών*.

3 Επίθετα

συντομογραφίες

ΑΡΣ: αρσενικό

ΘΗΛ: θηλυκό

ΟΥΔ: ουδέτερο

ΟΝ: ονομαστική

ΑΙΤ: αιτιατική

ΓΕΝ: γενική

(λόγ.): λόγιο

πολύς

		αρσενικό	θηλυκό	ουδέτερο
ενικός	ΟΝ	ο πολύς	η πολλή	το πολύ
	ΑΙΤ	τον πολύ	την πολλή	το πολύ
	ΓΕΝ	του πολύ	της πολλής	του πολύ
πληθυντικός	ΟΝ	οι πολλοί	οι πολλές	τα πολλά
	ΑΙΤ	τους πολλούς	τις πολλές	τα πολλά
	ΓΕΝ	των πολλών	των πολλών	των πολλών

Επίθετα σε -ης, -ες

Τα επίθετα αυτά χρησιμοποιούνται τόσο στον καθημερινό όσο και στον επίσημο λόγο. Πολλά από αυτά χρησιμοποιούνται ως ουσιαστικά: οι συγγενείς μου έρχονται αύριο, ο γιατρός εξετάζει τους ασθενείς.

Χωρίς μετακίνηση τόνου: Οξύτονα

ΑΡΣ & ΘΗΛ: **ο/η δημοφιλής** • τον/την δημοφιλή • του/της δημοφιλούς
οι/τους/τις δημοφιλείς • των δημοφιλών

ΟΥΔ: **το δημοφιλές** • του δημοφιλούς • τα δημοφιλή • των δημοφιλών

Με μετακίνηση τόνου: Παροξύτονα

(α) σε όλα τα επίθετα που σχηματίζονται από ουσιαστικά και τελειώνουν σε -ώδης (*μανία* → *μανιώδης*, *στοιχείο* → *στοιχειώδης*) η γενική πληθυντικού είναι οξύτονη.

ΑΡΣ & ΘΗΛ: **ο/η αφρώδης** • τον/την αφρώδη • του/της αφρώδους
οι/τους/τις αφρώδεις • των αφρωδών

ΟΥΔ: **το αφρώδες** • του αφρώδους • τα αφρώδη • των αφρωδών

(β) Σε όλα τα άλλα παροξύτονα, ο τόνος μετακινείται στην παραλήγουσα στους τύπους του ουδέτερου της ΟΝ και ΑΙΤ ενικού αριθμού.

ΑΡΣ & ΘΗΛ: **ο/η συνήθης** • τον/την συνήθη • του/της συνήθους
οι/τους/τις συνήθεις • των συνήθων

ΟΥΔ: **το σύνηθες** • του συνήθους • τα συνήθη • των συνήθων

Με τον ίδιο τρόπο κλίνονται και τα: *αυθάδης, αυτάρκης, επιμήκης, κακοήθης, κλινήρης*. Στα επίθετα *πλήρης, -ες* και *φρενήρης, -ες* ο τόνος δεν μετακινείται.

Συχνά στον προφορικό λόγο, στη γενική του αρσενικού -μόνο- χρησιμοποιείται και η κατάληξη -η αντί για την κατάληξη -ους, π.χ. *του δημοφιλή τραγουδιστή*.

Επίθετα (Μετοχές) σε -ων, -ουσα, -ον

Προέρχονται από κλιτές μετοχές συγκεκριμένων ρημάτων των Αρχαίων Ελληνικών. Χρησιμοποιούνται ιδιαίτερα στη νομική, σε τεχνικά κείμενα και γενικά σε πολύ επίσημο λόγο. Ορισμένα από αυτά, ωστόσο, χρησιμοποιούνται και στην καθημερινή επικοινωνία, π.χ. *ενδιαφέρων άνθρωπος, ενδιαφέρουσα ταινία, ενδιαφέρον βιβλίο*. Το ουδέτερο αυτών των επιθέτων χρησιμοποιείται και ως ουσιαστικό, π.χ. *το περιβάλλον, το συμφέρον*, κτλ.

Χωρίς μετακίνηση τόνου: Οξύτονα

ΑΡΣ: **ο παρών** • τον παρόντα • του παρόντος
οι/τους παρόντες • των παρόντων

ΘΗΛ: **η/την παρούσα** • της παρούσας (παρούσης, λόγ.)
οι/τις παρούσες • των παρουσών

ΟΥΔ: **το παρόν** • του παρόντος • τα παρόντα • των παρόντων

Με μετακίνηση τόνου στη γενική πληθυντικού και στα τρία γένη: Παροξύτονα

ΑΡΣ: **ο ενδιαφέρων** • τον ενδιαφέροντα • του ενδιαφέροντος (ενδιαφέροντα)
οι/τους ενδιαφέροντες • των ενδιαφερόντων

ΘΗΛ: **η/την ενδιαφέρουσα** • της ενδιαφέρουσας
οι/τις ενδιαφέρουσες • των ενδιαφερουσών

ΟΥΔ: **το ενδιαφέρον** • του ενδιαφέροντος • τα ενδιαφέροντα • των ενδιαφερόντων

Επίθετα (Μετοχές) σε -ών, -ούσα, -ούν

ΑΡΣ: **ο ενεργών** • τον ενεργούντα • του ενεργούντος • (τον/του ενεργόντα, προφ.)
 οι/τους ενεργούντες (ενεργόντες) • των ενεργούντων (ενεργόντων)
 ΘΗΛ: **η/την ενεργούσα** • της ενεργούσης (ενεργούσας)
 οι/τις ενεργούσες • των ενεργουσών
 ΟΥΔ: **το ενεργούν** • του ενεργούντος • τα ενεργούντα (ενεργόντα) • των ενεργούντων (ενεργόντων)
 Με παρόμοιο τρόπο και τα: **δηλών, συγκοινωνών** (π.χ. *συγκοινωνούντα δοχεία*).

Επίθετα σε -ων, -ον

Σε αυτή την ομάδα ανήκουν λίγα επίθετα, όπως τα: *γενναιόφρων, δεισιδαίμων, εθνικόφρων, ελάσσω, εμπειρογνώμων, ευγνώμων, μείζων, νοήμων*. Στην ΟΝ στο ΑΡΣ χρησιμοποιείται συχνά και η κατάληξη -ονας: *ειδήμονας* αντί *ειδήμων*, *μετριόφρονας* αντί *μετριόφρων*.

ΑΡΣ & ΘΗΛ: **ο/η ευγνώμων** • τον/την ευγνώμονα • του/της ευγνώμονος
 οι/τους/τις ευγνώμονες • των ευγνωμόνων
 ΟΥΔ: **το ευγνώμον** • του ευγνώμονος • τα ευγνώμονα • των ευγνωμόνων

Επίθετα σε -ύς, -εία, -ύ

ευθύς, ευθεία, ευθύ

ΑΡΣ: **ο ευθύς** • τον ευθύ • του ευθύ (ευθέος) • οι/τους ευθείς • των ευθέων
 ΘΗΛ: **η/την ευθεία** • της ευθείας • οι/τις ευθείες • των ευθειών
 ΟΥΔ: **το ευθύ** • του ευθέος • τα ευθέα • των ευθέων
 Με παρόμοιο τρόπο και τα: **αμβλύς, βραδύς, βραχύς, δριμύς, ευρύς, θρασύς, οξύς**.

Επίθετα σε -ος, -ος, -ο

ΑΡΣ & ΘΗΛ: **ο/η ειδοποιός** • τον/την ειδοποιό • του/της ειδοποιού
 οι ειδοποιοί • τους/τις ειδοποιούς • των ειδοποιών
 ΟΥΔ: **το ειδοποιό** • του ειδοποιού • τα ειδοποιά • των ειδοποιών

Επίθετα σε -ος, -ος/-η, -ο

Χωρίς μετακίνηση τόνου: Οξύτονα

-εργός: συνθετικό επιθέτων όπως **ενεργός, ανενεργός, ραδιενεργός, γενεσιουργός**
 ΑΡΣ: **ο ενεργός** • τον ενεργό • του ενεργού • οι ενεργοί • τους ενεργούς • των ενεργών
 ΘΗΛ: **η ενεργός** & ενεργή, **την ενεργό** & ενεργή • της ενεργού & ενεργής • οι ενεργοί & ενεργές • τις ενεργούς & ενεργές • των ενεργών
 ΟΥΔ: **το ενεργό** • του ενεργού • τα ενεργά • των ενεργών

Με μετακίνηση τόνου: Παροξύτονα

ΑΡΣ: **ο κάθετος** • τον κάθετο • του κάθετου (καθέτου) • οι κάθετοι • τους κάθετους (καθέτους) • των κάθετων (καθέτων)
 ΘΗΛ: **η κάθετη (κάθετος)** • την κάθετη (κάθετο) • της κάθετης (καθέτου) • οι/τις κάθετες • των κάθετων
 ΟΥΔ: **το κάθετο** • του κάθετου (καθέτου) • τα κάθετα • των κάθετων (καθέτων)
 Με παρόμοιο τρόπο και τα: **άπτερος, παράλληλος, κατακόρυφος, φυγόκεντρος, πολυποίκιλος** (που παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία επιλογών, *πολυποίκιλα συμφέροντα*).

Επίθετα σε -ος, -ος/-α, -ο**Χωρίς μετακίνηση τόνου**

ΑΡΣ: ο **κερδοφόρος** • τον κερδοφόρο • του κερδοφόρου • οι κερδοφόροι • τους κερδοφόρους
• των κερδοφόρων

ΘΗΛ: η **κερδοφόρα** (**κερδοφόρος**) • την κερδοφόρα (κερδοφόρο) • της κερδοφόρας (κερδο-
φόρου) • οι/τις κερδοφόρες (κερδοφόροι/κερδοφόρους) • των κερδοφόρων

ΟΥΔ: το **κερδοφόρο** • του κερδοφόρου • τα κερδοφόρα • των κερδοφόρων

Με παρόμοιο τρόπο κλίνεται το **ορθογώνιος** και τα επίθετα που λήγουν σε:

- **-ούχος** (ανθρακούχος, βιταμινούχος)
- **-φόρος** (ανθοφόρος, σημαιοφόρος)
- **-κτόνος, -γόνος** (σκοροκτόνος, ζημιογόνος)
- **-πόρος, -πόλος** (πρωτοπόρος, ονειροπόλος)
- **-βόλος** (κεραυνοβόλος)
- **-λόγος** (συμφεροντολόγος)

Με μετακίνηση τόνου (λογ.)

ΑΡΣ: ο **βόρειος** • τον βόρειο • του βόρειου (βορείου) • οι βόρειοι • τους βόρειους (βορείους)
• των βόρειων (βορείων)

ΘΗΛ: η **βόρεια** (**βόρειος**) • τη βόρεια (βόρειο) • της βόρειας (βορείου) • οι βόρειες (βόρειοι)
• τις βόρειες (βορείους) • των βόρειων (βορείων)

ΟΥΔ: το **βόρειο** • του βόρειου (βορείου) • τα βόρεια • των βόρειων (βορείων)

Με παρόμοιο τρόπο κλίνονται τα επίθετα που λήγουν σε:

- **-γειος** (υδρογειος)
- **-ειος**
- **-ούχος**

και τα: **αχίλλειος, γαμήλιος, δαμόκλειος, διαγώνιος, εγκύκλιος, εθνοσωτήριος, εξόδιος, ευκλείδειος, λεόντειος, νότιος, πύρρειος, υδρόβιος.**

Επίθετα σε -ος, -η/-α, -ο

ΑΡΣ: ο **ερυθρός** • τον ερυθρό • του ερυθρού • οι ερυθροί • τους ερυθρούς • των ερυθρών

ΘΗΛ: η/την **ερυθρή** & **ερυθρά** • της ερυθρής & ερυθράς • οι/τις ερυθρές • των ερυθρών

ΟΥΔ: το **ερυθρό** • του ερυθρού • τα ερυθρά • των ερυθρών

Με παρόμοιο τρόπο και τα: **ενεός, λάβρος, λάνγος, ξηρός, πανάρχαιος, στερεός, φρούδος, ωχρός** κ.ά.

Επίθετα σε -ας, -ου, -άδικο/-ούδικο

ΑΡΣ: ο **υπναράς** • τον/του υπναρά • οι/τους υπναράδες • των υπναράδων

ΘΗΛ: η/την **υπναρού** • της υπναρούς • οι/τις υπναρούδες • των υπναρούδων

ΟΥΔ: το **υπναράδικο/υπναρούδικο** • του υπναράδικου/υπναρούδικου • τα υπναράδικα/υπνα-
ρούδικα • των υπναράδικων/υπναρούδικων

Με παρόμοιο τρόπο κλίνονται και τα επίθετα που λήγουν σε **-αράς** (χορευταράς), **-άς** (φωνακλάς).

Επίθετα με δύο κλίσεις

- **μακρός, -ά, -ό:** που διαρκεί πολύ (γάλα μακράς διάρκειας)
ο **μακρός** • τον μακρό • του μακρού • οι μακροί • τους μακρούς • των μακρών
η/την **μακρά** • της μακράς • οι/τις μακρές • των μακρών
το **μακρό** • του μακρού • τα μακρά
- **μακρύς, -ιά, -ύ:** που έχει μεγάλο μήκος
ΑΡΣ: ο **μακρύς** • τον μακρύ • του μακριού/μακρύ • οι μακριοί/μακρείς • τους μακριούς/μακρείς
• των μακριών
ΘΗΛ: η/την **μακριά** • της μακριάς • οι/τις μακριές • των μακριών
ΟΥΔ: το **μακρύ** • του μακριού • τα μακριά • των μακριών
- **βαθύς, -ιά (και: βαθεία), -ύ** (στην παρένθεση οι λόγιοι τύποι)
ΑΡΣ: ο **βαθύς** • τον βαθύ • του βαθιού/βαθύ (βαθέος) • οι βαθιοί (βαθείς) • τους βαθιούς (βαθείς) • των βαθιών (βαθέων)
ΘΗΛ: η/την **βαθιά** (βαθεία) • της βαθιάς (βαθείας) • οι/τις βαθιές • των βαθιών (βαθειών)
ΟΥΔ: το **βαθύ** • του βαθιού/βαθύ (βαθέος) • τα βαθιά (τα βαθέα) • των βαθιών (βαθέων)
Με παρόμοιο τρόπο και τα: **βαρύς, δασύς, ταχύς, τραχύς.**

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Ποικιλίες ως προς τον ομιλητή

ΕΝΟΤΗΤΑ 4: Ποικιλίες ως προς το πεδίο

ΕΝΟΤΗΤΑ 5: Ποικιλίες ως προς τον τρόπο

Παρ' ότι συχνά θεωρούμε πως κάθε γλωσσική κοινότητα χρησιμοποιεί μια κοινή ομοιογενή γλώσσα, η πραγματικότητα είναι περισσότερο σύνθετη: κάθε χρήστης-ομιλητής μιας φυσικής γλώσσας κάνει τις δικές του επιλογές μέσα από το γλωσσικό σύστημα, ανάλογα με την ταυτότητά του (γεωγραφική και κοινωνική προέλευση) και την περίσταση επικοινωνίας (πεδίο, τόνος, τρόπος), ενώ και μεγαλύτερες ομάδες ομιλητών χαρακτηρίζονται από δικές τους γλωσσικές ποικιλίες. Αν και για τους ομιλητές κάποιες από τις γλωσσικές ποικιλίες (π.χ. η πρότυπη γλώσσα που χρησιμοποιείται στους κρατικούς θεσμούς, την εκπαίδευση, τη δημόσια επικοινωνία κτλ. ως επίσημη γλώσσα του κράτους) διαθέτουν ιδιαίτερο κοινωνικό κύρος, για τη γλωσσολογία οι γλώσσες και οι ποικιλίες τους δεν ιεραρχούνται σε ανώτερες και κατώτερες, αφού καθεμιά έχει τη δυνατότητα να ικανοποιεί με επάρκεια τις επικοινωνιακές ανάγκες της κοινότητας που τη χρησιμοποιεί. Εξίσου αντιεπιστημονικές όμως είναι και οι αξιολογικές ιεραρχήσεις των ιστορικών περιόδων μιας γλώσσας (π.χ. η υπεροχή της αρχαίας έναντι της νέας ελληνικής), καθώς κάθε γλώσσα, ως ζωντανός οργανισμός, εξελίσσεται φυσιολογικά στον χρόνο, αλληλεπιδρώντας με το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιείται.

Στο Β΄ Μέρος του βιβλίου θα μελετήσουμε ποικιλίες της γλώσσας μας ως προς τον ομιλητή και ως προς την περίσταση επικοινωνίας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 3: ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΟΜΙΛΗΤΗ

Οι ομιλητές της γλώσσας ανάλογα με την ηλικία, το φύλο, το επάγγελμα, τη γεωγραφική και κοινωνική καταγωγή κτλ. χρησιμοποιούν συγκεκριμένα στοιχεία από όσα είναι διαθέσιμα σε μια γλώσσα. Το σύνολο αυτών των επιλογών, που καθορίζει το προσωπικό μας ύφος, ονομάζεται **ιδιόλεκτος**.

3.1 Κοινωνικές γλωσσικές ποικιλίες

Η κοινωνία δεν συνιστά ένα ομοιογενές σύνολο, αλλά αποτελείται από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες που ορίζονται με βάση τα ιδιαίτερα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά. Τα χαρακτηριστικά αυτά αναπόφευκτα αντικατοπτρίζονται και στη γλώσσα, δημιουργώντας κοινωνικές ποικιλίες που ονομάζονται **κοινωνιόλεκτοι**. Οι κοινωνιόλεκτοι είναι τρόποι ομιλίας με δικά τους χαρακτηριστικά –στο επίπεδο των φθόγγων, του λεξιλογίου και της γραμματικής δομής– που χρησιμοποιούνται υπό ορισμένες συνθήκες επικοινωνίας και είναι μέρος της γλωσσικής συνείδησης της αντίστοιχης κοινότητας. Οι κοινωνιόλεκτοι συνδέονται με την **κοινωνικο-οικονομική τάξη** (π.χ. η γλώσσα των λαϊκών στρωμάτων / των αστών κτλ.), την **εθνική καταγωγή** (π.χ. η γλώσσα των Μικρασιατών προσφύγων), την **ηλικία** (π.χ. η γλώσσα των νέων), το **επάγγελμα** (π.χ. ειδικές γλώσσες των στρατιωτικών / των γιατρών κτλ.). Πολλές φορές οι «γλώσσες» αυτές έχουν κρυπτική λειτουργία, λειτουργούν δηλαδή ως αναγνώριση των μελών της ομάδας που τις χρησιμοποιούν και αποκλεισμού των μη μελών, ως συνθηματικές γλώσσες.

Το χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα κοινωνιόλεκτου αποτελεί η επονομαζόμενη γλώσσα των νέων, η οποία ορίζεται από τους γλωσσολόγους ως το σύνολο των φαινομένων που χαρακτηρίζουν τη γλωσσική επικοινωνία των νέων στο πλαίσιο της «παρέας». Η γλώσσα αυτή απέχει από την κοινή γλώσσα κυρίως στον χώρο του λεξιλογίου, το οποίο περιλαμβάνει νεολογισμούς, εκφράσεις που αντανakλούν τα ενδιαφέροντα των νέων, στερεότυπες προσφωνήσεις, λέξεις κοινής χρήσης στις οποίες αποδίδουν διαφορετική σημασία, δάνειες λέξεις, εκφράσεις από τη βιομηχανία του θεάματος, υβριστικούς τύπους, τύπους που προέρχονται από γλώσσες που μιλιούνται στον κοινωνικό περίγυρο των νέων κτλ. Παρ' όλα αυτά, η τυποποίησή της είναι περιορισμένη, καθώς παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάλογα με το φύλο, τον τόπο κατοικίας, την κοινωνική τάξη, τα ενδιαφέροντα κάθε νεανικής παρέας.

Η γλώσσα των νέων είναι ένα διαχρονικό φαινόμενο, το οποίο εντείνεται μεταπολεμικά λόγω της αύξησης του πληθυσμού των νέων, της κοινωνικής τους ανεξαρτητοποίησης, της πύκνωσης των επικοινωνιών σε διεθνές επίπεδο κτλ. Μέσα από τη γλώσσα τους οι νέοι και οι νέες διαφοροποιούνται από τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες, εκφράζουν την αντίδρασή τους προς τα κυρίαρχα γλωσσικά και κοινωνικά πρότυπα και διαμορφώνουν τη δική τους κουλτούρα. Και παρ' ότι συχνά θεωρείται υπεύθυνη για τη γλωσσική κρίση, στην πραγματικότητα ανανεώνει την κοινή γλώσσα με νέες λέξεις και νοήματα.

3.2 Γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες

Οι ομιλητές μιας γλώσσας που κατοικούν σε μια γεωγραφική περιοχή ή κατάγονται από αυτή διαφοροποιούνται γλωσσικά από τους υπόλοιπους ομιλητές της γλώσσας. Η γλωσσική ποικιλία που συνδέεται με συγκεκριμένο τόπο και διακρίνεται από την κοινή σε όλα τα επίπεδα (φωνητική, μορφολογία, λεξιλόγιο, σύνταξη) ονομάζεται **διάλεκτος**. Οι διαφορές μιας διαλέκτου από την κοινή γλώσσα είναι μεγάλες, με αποτέλεσμα δύσκολα ένας ομόγλωσσος που δεν είναι ντόπιος να παρακολουθεί το νόημα του λόγου. Στην ελληνική γλώσσα συναντάμε αρκετές διαλέκτους: ποντιακή, καππαδοκική, κατωιταλική, τσακωνική, κυπριακή, κρητική. Όταν, αντίθετα, οι διαφορές (κυρίως φωνητικές και λεξιλογικές) μιας γεωγραφικής ποικιλίας είναι αισθητές, αλλά αυτές δεν εμποδίζουν την κατανόησή της από μη ντόπιους ομιλητές χαρακτηρίζεται ως **ιδίωμα**. Στην ελληνική γλώσσα υπάρχουν τα βόρεια / ημιβόρεια / δωδεκανησιακά / κυκλαδικά / επτανησιακά / μικρασιατικά ιδιώματα, τα ιδιώματα της Μάνης, της Κύμης και της Παλαιάς Αθήνας.

Η διάλεκτος που χρησιμοποιείται στην πρωτεύουσα ενός κράτους (ή μιλιέται από την κοινωνική ομάδα που κατέχει την εξουσία) συνήθως αποκτά μεγάλο κύρος, αναδεικνύεται σε **πρότυπη γλώσσα** (νόρμα) και καθιερώνεται ως η επίσημη γλώσσα του κράτους αυτού. Ανάμεσα στην πρότυπη/ επίσημη γλώσσα και τις υπόλοιπες τοπικές διαλέκτους υπάρχει σχέση γλωσσικής ανισότητας, καθώς για τη μεν πρώτη αναπτύσσονται θετικές γλωσσικές στάσεις, τις οποίες ενισχύει το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας, ενώ για τις δεύτερες συνήθως γλωσσικές προκαταλήψεις και αποκλεισμοί.

Γλωσσάρι –
Γεωγραφικές
ποικιλίες της γλώσσας

3.3 Διαχρονικές γλωσσικές ποικιλίες

Η διάκριση περιόδων σε μια γλώσσα, όπως η Ελληνική, με αδιάκοπη προφορική και γραπτή παράδοση αιώνων, είναι εξαιρετικά δύσκολη και ρευστή. Μπορούμε, ωστόσο, για ερευνητικούς και διδακτικούς στόχους να προσδιορίσουμε τις εξής εξελικτικές φάσεις:

- 1. Μυκηναϊκή Ελληνική** (17ος-14ος αι. π.Χ.): Τυπικά η ιστορία μιας γλώσσας ξεκινά από τη χρονολογία που σώζονται γραπτές μαρτυρίες. Αυτό για την ελληνική γλώσσα σημαίνει πως η ιστορία της ξεκινά με τη Γραμμική Β' που χρησιμοποιήθηκε στη μυκηναϊκή περίοδο.
- 2. Αρχαία Ελληνική** (1400-300 π.Χ.): Στην αρχαϊκή και στην κλασική περίοδο δημιουργούνται στον ελλαδικό χώρο τέσσερις διάλεκτοι: η Ιωνική (Αττική και παράλια της Μικράς Ασίας), η Αιολική (Θεσσαλία και βόρεια παράλια της Μικράς Ασίας) και η Δωρική (Πελοπόννησος και νότια παράλια της Μικράς Ασίας) και η Αρκαδοκυπριακή, που μιλιόταν στην Αρκαδία της Πελοποννήσου και την Κύπρο. Στην Ιωνική διάλεκτο γράφτηκαν τα ομηρικά έπη, ενώ στην Αττική Διάλεκτο (υποκατηγορία της Ιωνικής) έγραψαν τα έργα τους οι συγγραφείς της κλασικής περιόδου (Πλάτωνας, Αριστοτέλης, Θουκυδίδης, Σοφοκλής κ.ά.).
- 3. Ελληνιστική Κοινή** (300 π.Χ.-6ος αι. μ.Χ.): Μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου η Αττική Διάλεκτος έρχεται σε επαφή με ξένες γλώσσες και πολιτισμούς με αποτέλεσμα τη γέννηση της Αλεξανδρινής Κοινής, της «διεθνούς» γλώσσας της εποχής. Στη διάλεκτο αυτή εκδόθηκε η μετάφραση των Εβδομήκοντα, η πρώτη γραπτή μετάφραση της εβραϊκής Βίβλου. Οι αλλαγές όμως που πραγματοποιήθηκαν σε αυτή την περίοδο θεωρήθηκαν από μια μερίδα λο-

γίων ως φθορά, αλλοίωση και παρακμή. Γεννήθηκε έτσι περίπου τον 1^ο αι. π.Χ. το κίνημα του *Αττικισμού* που υποστήριζε τον καθαρισμό της γλώσσας από τις ξενικές επιδράσεις και την επιστροφή στην Αττική διάλεκτο του 5ου-4ου αι. π.Χ., στην οποία γράφτηκαν τα μεγάλα έργα της κλασικής αρχαιότητας. Η υποτίμηση αυτή της ομιλούμενης γλώσσας και η θεώρηση της αρχαίας γλώσσας ως ιδανικού προτύπου δημιούργησε το *γλωσσικό ζήτημα* που συνεχίστηκε ανελλιπώς τους επόμενους αιώνες.

- 4. Μεσαιωνική Ελληνική** (6ος αι.-1453): Στα βυζαντινά χρόνια εντείνεται η διαίρεση της ελληνικής γλώσσας από τη μια στην αρχαϊζουσα με το υψηλό αττικίζον ύφος και τη γραπτή λόγια κοινή, που κυριαρχεί στα ακαδημαϊκά, εκκλησιαστικά και διοικητικά κείμενα, και στη δημώδη με όλες τις γεωγραφικές ποικιλίες της, που χαρακτηρίζει την προφορική επικοινωνία.
- 5. Σύγχρονη Ελληνική** (1453-σήμερα): Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας τα τοπικά ιδιώματα ενισχύονται, ενώ εμφανίζονται και τα πρώτα γραπτά κείμενα στην ομιλούμενη γλώσσα (βλ. *Ερωτόκριτος* του Κορνάρου). Μετά την απελευθέρωση θα κυριαρχήσει ως επίσημη γλώσσα του νέου ελληνικού κράτους η καθαρεύουσα, μια υβριδική ποικιλία που δεν απορρίπτει την ομιλούμενη γλώσσα, αλλά επιβάλλει τον «καθαρισμό» της από τα τουρκικά κυρίως δάνεια. Το γλωσσικό ζήτημα επιλύθηκε οριστικά το 1976, όταν καθιερώθηκε η δημοτική γλώσσα ως η επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4: ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΕΔΙΟ

Το πεδίο αναφέρεται στο «τι συμβαίνει» σε μια περίπτωση επικοινωνίας. Δεν αφορά τόσο το θέμα της επικοινωνίας, όσο την οπτική γωνία από την οποία το θέμα αυτό αντιμετωπίζεται. Για παράδειγμα, το θέμα της οικολογικής καταστροφής αντιμετωπίζεται διαφορετικά σε ένα επιστημονικό κείμενο, που στοχεύει στην αντικειμενική ανάλυση των παραγόντων που την προκαλούν, και διαφορετικά σε ένα πολιτικό κείμενο, που έχει στόχο την ενεργοποίηση των πολιτών για την αντιμετώπισή της. Έτσι, καθένα από τα διαφορετικά πεδία πραγμάτευσης των ιδεών μας για τον κόσμο δημιουργεί μια ξεχωριστή γλωσσική ποικιλία, ένα **κειμενικό είδος** με τις δικές του γλωσσικές και οργανωτικές συμβάσεις. (βλ. Ενότητα 1.2)

4.1

Ο δημοσιογραφικός λόγος

Ο δημοσιογραφικός λόγος αναφέρεται στο σύνολο των επικοινωνιακών πράξεων που πραγματοποιείται μέσω ενός μέσου μαζικής ενημέρωσης, έντυπου ή ηλεκτρονικού. Είναι ένας λόγος **απρόσωπος**, αφενός γιατί τα προϊόντα του, ακόμα και αν προέρχονται (επώνυμα ή ανώνυμα) από ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, ελέγχονται από το επιτελείο του Μέσου και επηρεάζονται από την ιδεολογική του ταυτότητα και παράδοση, αφετέρου γιατί απευθύνεται σε έναν απρόσωπο αναγνώστη / ακροατή / θεατή, ο οποίος (στα «παραδοσιακά» μέσα τουλάχιστον) δεν έχει τη δυνατότητα αλληλεπίδρασης με τον πομπό/συντάκτη.

Γλωσσάρι –
Ο δημοσιογραφικός
λόγος

4.1.1

Τα χαρακτηριστικά του δημοσιογραφικού λόγου

Η πολυπλοκότητα των επικοινωνιακών περιστάσεων μέσα στις οποίες παράγεται και διακινείται πλέον ο δημοσιογραφικός λόγος είναι τέτοια, που η θεώρησή του ως ομοιογενούς συστήματος ή ανεξάρτητης γλωσσικής ποικιλίας εμπεριέχει μεγάλο βαθμό αυθαιρεσίας. Ωστόσο, παρά την ετερογένεια αυτή, μπορούμε να εντοπίσουμε σε αυτόν ορισμένες κανονικότητες, που διατρέχουν όλο το φάσμα των χρήσεων του και του προσδίδουν την ιδιαιτερότητά του.

Ο θεσμικός ρόλος του δημοσιογραφικού λόγου είναι η έγκαιρη, έγκυρη και αντικειμενική ενημέρωση της κοινής γνώμης για ζητήματα που αφορούν τις δημόσιες υποθέσεις. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως πρόκειται για λόγο ιδεολογικά ουδέτερο, καθώς είναι πρακτικά ανέφικτο ο δημοσιογράφος απλώς να καταγράφει τα γεγονότα, χωρίς να εμπλέκεται σε αυτά, να τα σχολιάζει και να τα ερμηνεύει στη βάση μιας υποκειμενικής οπτικής γωνίας. Η φαινομενική αυτή αντίφαση, ανάμεσα στην επιδίωξη της αντικειμενικότητας και την υπόρρητη έκφραση ιδεολογίας, διαμορφώνει τις **γλωσσικές συμβάσεις** που μας επιτρέπουν να αναγνωρίσουμε ένα κείμενο ως δημοσιογραφικό.

- **Τροπικότητα:** Διαφορετικοί βαθμοί επιστημικής και δεοντικής τροπικότητας επιτρέπουν στον συντάκτη να δηλώσει την οπτική του γωνία, την απόλυτη βεβαιότητα του σχολιασμού (π.χ. υποχρέωση: «Η κυβέρνηση οφείλει να αυξήσει τους ελέγχους στην αγορά») ή την ουδετερότητα της ειδησεογραφίας (π.χ. πιθανότητα: «Η παρατεταμένη ύφεση μπορεί να ενισχύσει τον πολιτικό εξτρεμισμό»).
- **Ονοματοποίηση:** Εξασφαλίζεται πυκνότητα πληροφοριών και ουδετερότητα της πληροφόρησης (π.χ. «Η αύξηση των ποσοστών ανεργίας οδηγεί τους νέους στην επιλογή μη επιθυμητών επαγγελματιών και στην εργασιακή μετανάστευση»).

- **Παθητικοποίηση:** Επιτρέπει την εστίαση στα γεγονότα και την απόκρυψη ή την υποβάθμιση των προσώπων που ενεργούν, ενισχύοντας την αντίληψη για αντικειμενική ενημέρωση.
- **Πλάγιος λόγος:** Προσφέρει τη δυνατότητα στον συντάκτη να μεταφέρει την άποψη ενός τρίτου προσώπου, σχολιάζοντάς τη ταυτόχρονα μέσω των ρημάτων εξάρτησης (π.χ. «Ο υπουργός παραδέχτηκε ότι τα στοιχεία που παρουσίασε δεν είναι απολύτως αληθή»).
- **Αξιολογικά επίθετα/επιρρήματα:** Επιτρέπουν τον σχολιασμό της είδησης και την ανάδειξη προσώπων και ενεργειών (π.χ. «Μεγαλειώδη υποδοχή επιφύλαξαν οι κάτοικοι της ακριτικής πόλης στον πρωθυπουργό»).
- **Λόγιο/ειδικό λεξιλόγιο:** Ο λόγος αποκτά εγκυρότητα και επισημότητα (π.χ. «Η πυρκαγιά σκόρπισε τον όλεθρο στο πέρασμά της», «Η παγκοσμιοποίηση απειλεί την πολιτισμική ποικιλότητα»).
- **Μεταφορές και μετωνυμίες:** Ο λόγος αποκτά ένταση και δραματικότητα (π.χ. «Η καρδιά των Ελλήνων βρίσκεται στο πλευρό του δοκιμαζόμενου λαού της Συρίας»).

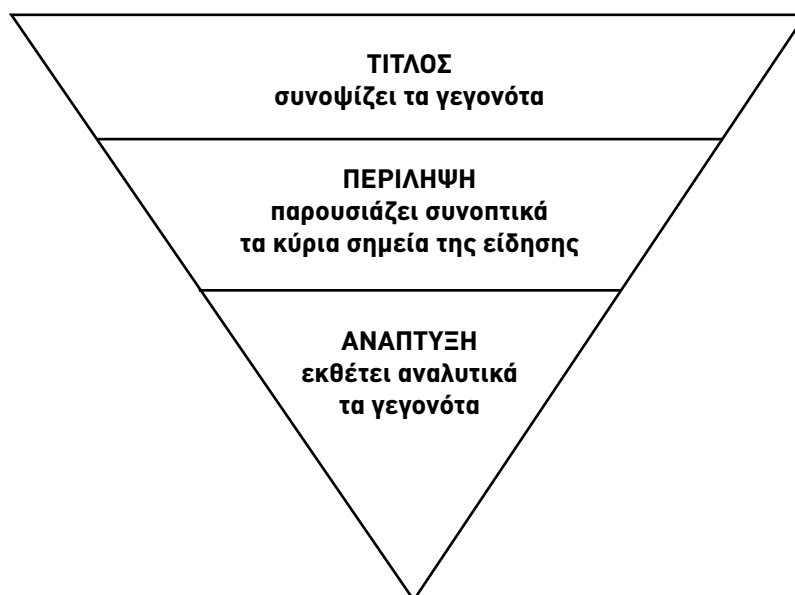
4.1.2 Τα είδη του δημοσιογραφικού λόγου

Παρά την ποικιλομορφία των προϊόντων του δημοσιογραφικού λόγου, μπορούμε αδρομερώς να διακρίνουμε τέσσερις βασικές κατηγορίες του με κριτήριο την επικοινωνιακή περίσταση: τον ειδησεογραφικό λόγο, τον σχολιογραφικό λόγο, τον λόγο της συνέντευξης και τον λόγο του τίτλου.

A. Ο ειδησεογραφικός λόγος

Σκοπός των ειδησεογραφικών κειμένων (ρεπορτάζ, τηλεοπτική είδηση, έντυπο άρθρο, ανθρώπινες ιστορίες κτλ.) είναι η **πληροφόρηση** των πολιτών για γεγονότα της επικαιρότητας που θεωρούνται σημαντικά. Το ύφος τους είναι συνήθως **απρόσωπο** και **ουδέτερο**, προκειμένου να αναδείξει ο πομπός την απόστασή του από τα γεγονότα και να εξασφαλίσει αντικειμενικότητα στην ενημέρωση.

Τα κείμενα του ειδησεογραφικού λόγου οργανώνονται σε τρία επίπεδα: τον τίτλο, την περίληψη και την ανάπτυξη, υπερδομή που ονομάζεται «**ανεστραμμένη πυραμίδα**».

Εικόνα 1: Ανεστραμμένη πυραμίδα

1. **Τίτλος:** (α) Συνοψίζει τα γεγονότα και πληροφορεί τον αναγνώστη για το περιεχόμενο του κειμένου. (β) Αυξάνει την επικοινωνιακή αποτελεσματικότητα του κειμένου, προσελκύοντας το ενδιαφέρον του αναγνώστη για την ανάγνωση ολόκληρου του κειμένου. Στην «έγκριτη» δημοσιογραφία συνήθως κυριαρχεί η πρώτη λειτουργία, ενώ στη «λαϊκή» η δεύτερη (βλ. και «Ο λόγος του τίτλου»).
2. **Περίληψη:** Αποτελεί το εισαγωγικό τμήμα του ειδησεογραφικού κειμένου, στο οποίο παρουσιάζονται το θέμα και η σπουδαιότητά του, καθώς και βασικές πληροφορίες για το προβαλλόμενο γεγονός (π.χ. χρόνος, τόπος, γεγονότα, πρόσωπα κτλ.). Στόχος και της περίληψης είναι η διατήρηση του ενδιαφέροντος του αναγνώστη σε υψηλά επίπεδα.
3. **Ανάπτυξη:** Αναλυτική παρουσίαση των γεγονότων (*ποιος, τι, πού, πότε, πώς, γιατί*). Φυσικά, η είδηση τις περισσότερες φορές διαπλέκεται με σχόλια του συντάκτη ή άλλων προσώπων που εμπλέκονται στην ιστορία (π.χ. αυτόπτες μάρτυρες, «ειδικοί»).

Ειδησεογραφία
– Παράδειγμα
& Δραστηριότητες

B. Ο σχολιογραφικός λόγος

Ο σχολιογραφικός λόγος περιλαμβάνει ενυπόγραφα κείμενα (με εξαίρεση το κύριο άρθρο της εφημερίδας, που είναι ανώνυμο, αλλά αποδίδεται στον διευθυντή σύνταξης), που έχουν στόχο την ανάλυση και τον σχολιασμό της επικαιρότητας με ύφος προσωπικό και έντονα επιχειρηματολογικό χαρακτήρα. Μερικά από τα προϊόντα του είναι:

B.1 Κύριο άρθρο

Σύντομο κείμενο χαλαρής επιχειρηματολογίας πάνω σε ένα ζήτημα της επικαιρότητας που απηχεί την ιδεολογική «γραμμή» του εντύπου.

Κύριο άρθρο –
Κείμενα
& Δραστηριότητες

B.2 Ανάλυση

Εκτενές κείμενο «τεχνικού» χαρακτήρα (πολιτικού, επιστημονικού, καλλιτεχνικού κτλ.) με εξαντλητική τεκμηρίωση και επιχειρηματολογία.

Ανάλυση – Κείμενα
& Δραστηριότητες

B.3 Γνώμη/σχόλιο

Κείμενο που συνδυάζει τη χαλαρή επιχειρηματολογία με τις προσωπικές αξιολογήσεις.

Άρθρο γνώμης –
Κείμενα
& Δραστηριότητες

B.4 Επιφυλλίδα

Θεωρείται ως δημοσιογραφικό δοκίμιο λόγω των ομοιοτήτων της με αυτό το κειμενικό είδος. Πρόκειται για ένα κείμενο μέσης έκτασης, γραμμένο από έναν εξωτερικό συνεργάτη του εντύπου, αναγνωρισμένου κύρους, που στοχεύει στην κριτική προσέγγιση ενός ζωτικού ζητήματος της δημόσιας ζωής (κοινωνικού, πολιτισμικού κτλ.). Δημοσιεύεται συνήθως σε εβδομαδιαία βάση και τα θέματά της αντλούνται από την επικαιρότητα, χωρίς ωστόσο να την παρακολουθεί στενά.

Επιφυλλίδα – Κείμενα
& Δραστηριότητες

B.5 Χρονογράφημα

Κείμενο με λογοτεχνική χροιά που έχει στόχο τον σχολιασμό με τρόπο χιουμοριστικό, δηκτικό, συμβουλευτικό κτλ.

Χρονογράφημα
– Κείμενα
& Δραστηριότητες

Β.6 Παρουσίαση & Κριτική

Δημοσιογραφικό κείμενο που παρουσιάζει και αξιολογεί έργα πολιτισμού (βιβλία, κινηματογραφικές ταινίες, θεατρικές παραστάσεις κτλ.). Πρόκειται στην πραγματικότητα για δύο διαφορετικά κειμενικά είδη (π.χ. βιβλιοπαρουσίαση και βιβλιοκριτική), το πρώτο πληροφοριακό (περιγράφει για να ενημερώσει το ακροατήριο για ένα έργο) και το δεύτερο κατευθυντικό (επιχειρηματολογεί για να καθοδηγήσει το ακροατήριο να αποδεχθεί ή να απορρίψει ένα έργο). Βέβαια, η διάκριση ανάμεσα στην παρουσίαση και την κριτική δεν είναι πάντοτε εύκολη, καθώς δεν απουσιάζει πάντοτε ο σχολιασμός από τις βιβλιοπαρουσιάσεις ούτε είναι πλήρης μια κριτική που δεν παρουσιάζει, έστω και συνοπτικά, το αντικείμενό της. Και στις δύο περιπτώσεις πάντως η γλώσσα χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη αξιολογικών τροποποιήτων (επιθέτων και επιρρημάτων), καθώς και διαφορετικών βαθμών επισημικής τροπικότητας.

Παρουσίαση & Κριτική
– Κείμενα
& Δραστηριότητες

Γ. Ο λόγος της συνέντευξης

Η συνέντευξη αποτελεί ένα κειμενικό είδος που κινείται ανάμεσα στον ειδησεογραφικό και τον σχολιογραφικό λόγο. Στόχος είναι η διατύπωση ερωτήσεων και η λήψη απαντήσεων από πρόσωπα αυξημένου κύρους ή ειδικών σε ένα θέμα που άπτεται της επικαιρότητας. Το κείμενο συνήθως ξεκινά από την παρουσίαση της ταυτότητας του συνεντευξιζόμενου. Τα προϊόντα του (έντυπη συνέντευξη, τηλεοπτικός διάλογος, τηλεμαχία κτλ.), κείμενα συνομιλιακού ή συνεχούς λόγου, παρουσιάζουν ορισμένα κοινά γλωσσικά χαρακτηριστικά, όπως οι δομές εναλλαγής ερωταποκρίσεων των δύο συνομιλητών, τα στοιχεία προφορικότητας, όπως ο ελλειπτικός λόγος, οι παύσεις, οι αναδιατυπώσεις, τα μόρια δισταγμού κτλ., οι φατικές ερωτήσεις, που έχουν στόχο την εδραίωση κλίματος οικειότητας, οι φράσεις γλωσσικής ευγένειας, ο ευθύς λόγος, οι μεταδιατυπώσεις και οι μηχανισμοί παράφρασης ή πύκνωσης, όταν πρόκειται για συνέντευξη σε συνεχή λόγο.

Συνέντευξη – Κείμενα
& Δραστηριότητες

Δ. Ο λόγος του τίτλου

Ο τίτλος του δημοσιογραφικού κειμένου λειτουργεί **αποφαντικά** (πληροφόρηση για το περιεχόμενο του κειμένου) και **κατευθυντικά** (προσέλκυση του ενδιαφέροντος του αναγνώστη, ευαισθητοποίηση κτλ.) στη σχολιογραφία. Το ποια από τις δύο αυτές «ανταγωνιστικές» λειτουργίες επικρατεί κάθε φορά εξαρτάται από την επικοινωνιακή περίσταση: το είδος του άρθρου και το περιεχόμενό του, την ιδιότητα του αρθρογράφου και το ακροατήριο στο οποίο απευθύνεται, το έντυπο στο οποίο δημοσιεύεται κτλ. Για παράδειγμα, μια επιφυλλίδα για την ευθανασία, που δημοσιεύεται σε ένα «ιστορικό» κυριακάτικο φύλλο από έναν καθηγητή φιλοσοφίας, θα διέφερε ως προς το ύφος του τίτλου από ένα σχόλιο με θέμα τα ευτράπελα της σχολικής εκδρομής γραμμένο από τον πρόεδρο ενός 15μελούς στο μαθητικό blog.

Πάντως για την επιτυχία των στόχων αυτών οι παραγωγοί του διαφημιστικού λόγου προβαίνουν σε ορισμένες «δημιουργικές» γλωσσικές επιλογές:

- Ελλειπτικές προτάσεις (π.χ. «Τιμές-φωτιά στα καύσιμα»), συνήθως στη «λαϊκή» ειδησεογραφία, για να μιμηθεί την αμεσότητα του προφορικού λόγου.
- Κυριαρχία του ενεστώτα χρόνου και της ενεργητικής φωνής (π.χ. «Στο Παρίσι μεταβαίνει αύριο ο πρωθυπουργός»), συνήθως στη «λαϊκή» ειδησεογραφία, προκειμένου να αποκτήσει ο λόγος αμεσότητα.
- Ονοματοποίηση (π.χ. «Έλλειψη φαρμάκων στην αγορά») και παθητικοποίηση (π.χ. «Διενεργούνται εκτεταμένοι έλεγχοι από την εφορία στα νησιά»), ως στρατηγικές υψηλού ύφους (τυπικού, επίσημου, απρόσωπου) συνήθως στην «έγκριτη» ειδησεογραφία.

- Αποκλίνουσα σύνταξη (π.χ. «Στο Λονδίνο μεταβαίνει αύριο ο πρωθυπουργός»), για να προταχθεί η νέα πληροφορία.
- Φραστικά σύνθετα (π.χ. «Τιμές-φωτιά στα καύσιμα»), που προσδίδουν θεατρικότητα στον τίτλο.
- Φράσεις-κλισέ («π.χ. «Ραγδαία επιδείνωση του καιρού αναμένεται τις επόμενες ώρες»).
- Ρητορική χρήση της στίξης (π.χ. «Νέα πρωτιά για την ελληνική κολύμβηση!»).
- Προσλεκτικές πράξεις, όπως ερωτήσεις (π.χ. «Τι ζητάμε τελικά από την Ευρώπη;»), προτροπές (π.χ. «Να κάνουμε την επανάσταση του αυτονόητου»), αναφωνήσεις (π.χ. «Μπράβο στους νέους!») κτλ.
- Καθημερινό και λαϊκό λεξιλόγιο (π.χ. «Στη φόρα τα... άπλυτα της κυβέρνησης»), που δημιουργεί τόνο οικειότητας.
- Εκτεταμένος δανεισμός (π.χ. «Ο πλανήτης εκπέμπει... SOS!»).
- Μεταφορές και μετωνυμίες (π.χ. «Η καρδιά του πρωταθλητή»).
- Λογοπαίγνια (π.χ. «Μέσα Μαζικής... Εξημέρωσης!»).
- Κεφαλαία γράμματα και έντονα στοιχεία (π.χ. «ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΑΤΟΠΗΜΑ»).
- Πολυτροπικότητα (π.χ. συνδυασμός γλώσσας και εικόνας).

Δημοσιογραφικός
Λόγος – Δυναμικός
εννοιολογικός χάρτης

Δημοσιογραφικός
Λόγος – Στατικός
εννοιολογικός χάρτης

4.2

Ο επιστημονικός λόγος

Η έννοια της επιστήμης αναφέρεται στην ορθολογική και μεθοδική έρευνα του επιστητού και στο σύνολο των συστηματοποιημένων γνώσεων που προέρχονται από αυτή. Για την κωδικοποίηση των γνώσεων αυτών, αλλά και για διάδοσή τους στο ευρύ κοινό αναπτύχθηκε ο επιστημονικός λόγος και τα κειμενικά είδη του: η **αναφορά** (= περιγραφικός κειμενικός τύπος των ιδιοτήτων, των λειτουργιών και των χρήσεων ενός αντικειμένου), η **εξήγηση** (= εξηγητικός κειμενικός τύπος των διαδικασιών, αιτίων και αποτελεσμάτων), η **έκθεση** (= επιχειρηματολογικός κειμενικός τύπος για την μιας θέσης). Όλα αυτά τα κειμενικά είδη εμφανίζουν ορισμένα επαναλαμβανόμενα ρητορικά και γλωσσικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την επιστημονική από την κοινή γλώσσα και συχνά την καθιστούν ακατάληπτη για τον «μέσο» άνθρωπο και τη μετατρέπουν σε εξουσιαστικό λόγο γι' αυτούς που την κατέχουν. Τα κυριότερα από αυτά τα χαρακτηριστικά είναι:

- **Ορισμοί και ταξινομήσεις:** Συστηματική κατηγοριοποίηση αντικειμένων, φαινομένων και διαδικασιών σε ιεραρχημένες δομές (ταξινομίες) με κριτήρια την αρχή της υπερωνυμίας (γένος-είδος) και της σύνθεσης (μέρος-όλον). Με τους τρόπους αυτούς η επιστήμη οργανώνει με τρόπο σαφή και οικονομικό την πραγματικότητα, ερμηνεύοντας τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των αντικειμένων και των διαδικασιών που την αποτελούν.
- **Ειδικοί (τεχνικοί/επιστημονικοί) όροι:** Πρόκειται για ονόματα ή ονοματικά σύνολα που δηλώνουν αντικείμενα (π.χ. «δομικά μέρη παραγράφου», «πυκνωτής») ή διαδικασίες (π.χ. «βρασμός», «κοινωνικοποίηση») και εξασφαλίζουν στον λόγο ακρίβεια. Είναι δηλαδή το λεξιλόγιο της επιστήμης.
- **Ονοματοποίηση:** Σε αντίθεση με τον καθημερινό λόγο, στον οποίο κυριαρχούν τα ρήματα (π.χ. «το νερό βράζει όταν φτάσει στους 100°C»), ο λόγος της επιστήμης χαρακτηρίζεται από τις ονοματικές δομές (π.χ. «το σημείο βρασμού του νερού βρίσκεται στους 100°C») που μετατρέπουν τις διαδικασίες σε αντικείμενα, που μπορούν να μελετηθούν ανεξάρτητα από τον χρόνο, την οπτική γωνία των ατόμων κτλ., και εξασφαλίζουν λεξική πυκνότητα και υψηλή πληροφορική.

- **Αντικειμενικότητα:** Η επιδίωξη της αντικειμενικότητας επιτυγχάνεται με την εκτεταμένη χρήση του γ' ρηματικού προσώπου και της παθητικής φωνής, που εστιάζει όχι στο υποκείμενο της πράξης, αλλά στην ενέργειά του, με την εκφραστική λιτότητα (π.χ. αποφυγή μεταφορικού λόγου).
- **Λογική επιχειρηματολογία:** Απόδειξη των ισχυρισμών αφενός με τη χρήση λογικών επιχειρημάτων και αξιόπιστων τεκμηρίων, αφετέρου με την παραπομπή στη βιβλιογραφία και σε επιστημονικές θεωρίες τρίτων (βιβλιογραφικά παραθέματα) προκειμένου να αυξηθεί το κύρος και η αξιοπιστία της επιχειρηματολογίας και να αποφευχθούν κατηγορίες για λογοκλοπή.
- **Αυστηρή οργάνωση:** Το επιστημονικό κείμενο χαρακτηρίζεται από αυστηρή οργανωτική τυποποίηση (τίτλος, περίληψη, εισαγωγή, κύριο θέμα/μεθοδολογία, συμπεράσματα, βιβλιογραφία) που διευκολύνουν την παρακολούθηση της συλλογιστικής πορείας που αναπτύσσεται στο επιστημονικό κείμενο.

Επιστημονικός λόγος –
Κείμενα
& Δραστηριότητες

Γλωσσάρι –
Επιστημονικός λόγος

4.3 Ο πολιτικός λόγος

Ο πολιτικός λόγος αναφέρεται στο σύνολο των κειμένων που παράγονται σε πολιτικά περιβάλλοντα και των στρατηγικών που χρησιμοποιούνται από τους ομιλητές για την απόκτηση και τη διατήρηση της εξουσίας (κοινοβουλευτικές ομιλίες, πολιτικά διαγγέλματα, λόγοι σε κομματικά συνέδρια και πολιτικές συγκεντρώσεις, θεσμικά κείμενα υπερεθνικών οργανισμών, κείμενα προβολής πολιτικών προσώπων, πανό, συνθήματα κτλ.). Κατ' επέκταση, είναι ο λόγος που σχετίζεται με τις κοινές υποθέσεις (οικονομία, δίκαιο, πρόνοια κτλ.) και τη διαχείρισή τους (εκλογές, δημοψηφίσματα κτλ.).

Ο σκοπός του πολιτικού λόγου είναι κατά βάση **κατευθυντικός** και επιτυγχάνεται κυρίως μέσω δύο στρατηγικών:

- **Στρατηγική της πειθούς** (λογική επικοινωνιακή προσέγγιση): Ο λόγος είναι αποδεικτικός, καθώς ο ομιλητής με λογικά επιχειρήματα και αξιόπιστα τεκμήρια επιχειρεί να αποδείξει την ακολουθία λόγων και έργων, τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο οι ιδεολογικές αρχές και οι υποσχέσεις είναι δυνατόν να μετουσιωθούν σε πολιτικές αποφάσεις που θα επιλύσουν τα πραγματικά προβλήματα του ακροατή.
- **Στρατηγική του συνθήματος** (βιωματική-συγκινησιακή προσέγγιση): Ο πολιτικός λόγος είναι ιδεολογικός και γι' αυτό τον λόγο αξιολογικός. Στοχεύει στην έντονη συναισθηματική φόρτιση του ακροατηρίου (φόβος, άγχος, οργή, ενθουσιασμός, υπεροχή, αδικία κτλ.) με ρητορικά μέσα που χαρακτηρίζουν την παθοποιία (περιγραφές, αφηγήσεις κτλ.), στρατηγική που μπορεί να καταλήγει ορισμένες φορές ακόμα και στην κινδυνολογία (= πρόκληση φόβου για επερχόμενους κίνδυνους, υπαρκτούς ή μη). Έχει κατευθυντικό χαρακτήρα και γι' αυτό αναφέρεται στο μέλλον και τον σχεδιασμό του, παραπέμποντας συχνά στην υποσχαιολογία ή τον διδακτισμό.

Οι γλωσσικές επιλογές των ομιλητών χαρακτηρίζονται από δημιουργικότητα. Κυριαρχούν: μεταφορές, υπερβολές, χιούμορ, επαναλήψεις, παρηχήσεις και ομοιοκαταληξίες, αποφθέγματα και συνθήματα, λογοπαίγνια, νεολογισμοί, παροιμίες, ρητορικά ερωτήματα, πολιτική ορολογία κτλ.

Πολιτικός λόγος –
Κείμενα
& Δραστηριότητες

Πολλές φορές οι στρατηγικές που προαναφέρθηκαν χρησιμοποιούνται κακόβουλα από άτομα που ασκούν εξουσία με στόχο να οδηγήσουν το ακροατήριο να πιστέψει κάτι ψευδές. Στις περιπτώσεις αυτές ο πολιτικός λόγος μετατρέπεται σε **προπαγανδιστικό** που στόχο έχει να ελέγξει και να χειραγωγήσει τη σκέψη και τη βούληση των πολιτών. Συνηθισμένες στρατηγικές του προπαγανδιστικού λόγου είναι ο λεκτικός πληθωρισμός, η έντονη συναισθηματική φόρτιση, η συνθηματολογία, η χρήση εννοιών με αναμφισβήτητη ηθική βαρύτητα ο ευφημισμός (ανασημασιοδότηση εννοιών), οι υπεργενικεύσεις και οι υπεραπλουστεύσεις, το πομπώδες και επιθετικό ύφος, η πόλωση κτλ.

Προπαγανδιστικός
λόγος – Κείμενα
& Δραστηριότητες

Γλωσσάρι –
Πολιτικός λόγος

4.4

Ο διαφημιστικός λόγος

Τα διαφημιστικά κείμενα είναι κατευθυντικά, σκοπός τους δηλαδή είναι να πείσουν το ακροατήριο να καταναλώσει τα προϊόντα/υπηρεσίες που διαφημίζουν (καταναλωτικές διαφημίσεις), να εμπιστευτεί μια επιχείρηση (διαφημίσεις γοήτρου) ή να υιοθετήσει τις απόψεις/στάσεις που προωθούνται (ανθρωπιστικές/μη καταναλωτικές διαφημίσεις). Οι σύγχρονες διαφημίσεις αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της μαζικής κουλτούρας, αφού για την προώθηση ενός προϊόντος δεν περιορίζονται στην προβολή του, αλλά κατασκευάζουν πραγματικότητες με τις οποίες καλούν τον υποψήφιο καταναλωτή να ταυτιστεί (ρόλοι, στερεότυπα κτλ.).

Για την επιτυχία των στόχων της η διαφήμιση καταφεύγει σε ένα πλήθος δημιουργικών γλωσσικών επιλογών: προστακτική έγκλιση, ερωτήσεις, λεκτικός πληθωρισμός, ομοιοκαταληξίες, παρηχήσεις, λογοπαίγνια, υπερβολές, διακειμενικές αναφορές, συνθήματα και σλόγκαν, ευφημισμοί, τεχνικοί όροι, ξένες λέξεις, διάλογοι, μονόλογοι, αφηγήσεις, περιγραφές κτλ.

Ο διαφημιστικός λόγος καταφεύγει επίσης σε διάφορες ρητορικές επιλογές:

- **Πάθος:** Διεγείρονται οι επιθυμίες του καταναλωτικού κοινού και του αισθήματος της κτητικότητας. Επιτυγχάνεται μέσω περιγραφών και αφηγήσεων ή με τη χρήση του χιούμορ, τη δημιουργία συνειρμών, με λανθάνοντες αξιολογικούς χαρακτηρισμούς κτλ. Καθώς όμως η συναισθηματική διέγερση αποτελεί το σημαντικότερο κίνητρο για δράση, ο διαφημιστής κατασκευάζει μηνύματα που συνδέονται με τις αξίες και τις πεποιθήσεις του κοινού στο οποίο απευθύνεται.
- **Ήθος:** Το προϊόν ή η εταιρεία που το παράγει προβάλλονται ως ελκυστικά, αξιόπιστα και αναγνωστά κυρίως μέσω της σύνδεσής τους με δημοφιλείς προσωπικότητες ή άτομα που ανήκουν στα ανώτερα στρώματα της επαγγελματικής, κοινωνικής κτλ. ιεραρχίας (επίκληση στην αυθεντία).
- **Λόγος:** Αν και λιγότερο συνηθισμένη, η επιχειρηματολογία της διαφήμισης καταφεύγει σε στατιστικά δεδομένα, οπτικές αποδείξεις, ορισμούς και ταξινομήσεις, συγκρίσεις, αντιθέσεις και αναλογίες κτλ., προκειμένου να αποδείξει ότι η προτεινόμενη πράξη της κατανάλωσης είναι λογικά δικαιολογημένη και κοινωνικά αποδεκτή.

Διαφημιστικός λόγος
– Δραστηριότητες

Γλωσσάρι –
Διαφημιστικός λόγος

4.5 Ο δοκιμιακός λόγος

Το δοκίμιο αποτελεί ένα περιορισμένης έκτασης φιλολογικό, επιστημονικό ή κριτικό κείμενο, που πραγματεύεται ένα συγκεκριμένο θέμα, χωρίς όμως να το εξαντλεί σε πλάτος και σε βάθος. Είναι δηλαδή, όπως αποκαλύπτει και η ετυμολογία της λέξης, μια δοκιμή, μια απόπειρα προσέγγισης και προβληματισμού γύρω από θέματα που απασχολούν τον άνθρωπο και την κοινωνία του. Διακρίνουμε δύο κυρίως είδη δοκιμίου, το στοχαστικό και το αποδεικτικό, χωρίς βέβαια να είναι πάντοτε εφικτή η αυστηρή οριοθέτησή τους, αφού αυτά συχνά συνδυάζονται δημιουργώντας μεικτά/υβριδικά είδη.

Γλωσσάρι –
Ο δοκιμιακός λόγος

4.5.1 Το στοχαστικό δοκίμιο

Αναπτύχθηκε κυρίως από λογοτέχνες και στοχαστές με στόχο τον ελεύθερο στοχασμό γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα (συνήθως της καθημερινότητας ή της ευρύτερης ατομικής και κοινωνικής πραγματικότητας), την έκφραση προσωπικών θέσεων και προβληματισμών, που συνήθως αντλούνται από την πείρα της ζωής και όχι από την επιστημονική παρατήρηση, και τελικά το άνοιγμα ενός προσωπικού διαλόγου με τον αναγνώστη. Ο προσωπικός χαρακτήρας του στοχασμού αναδεικνύεται με γλωσσικές επιλογές (βιωματικό και εξομολογητικό ύφος, τη συγκινησιακή και ποιητική χρήση της γλώσσας κτλ.), αλλά και οργανωτικό πρότυπο (π.χ. συνειρμική γραφή) που προσεγγίζουν αυτά του εκφραστικού λόγου της λογοτεχνίας.

Στοχαστικό δοκίμιο –
Κείμενα
& Δραστηριότητες

4.5.2 Το αποδεικτικό δοκίμιο

Έχει περισσότερο αντικειμενικό χαρακτήρα και προσεγγίζει τα μη λογοτεχνικά είδη λόγου. Σκοπός του δοκιμιογράφου είναι η εκλαΐκευση ή η κρίση θεμάτων ειδικού ενδιαφέροντος (επιστημονικών, καλλιτεχνικών κτλ.), η μετάδοση χρήσιμων για τον αναγνώστη γνώσεων και, τελικά, η πειθώ. Είναι αυστηρότερα οργανωμένο από το στοχαστικό (διάκριση σε νοηματικές ενότητες, συστηματική χρήση μηχανισμών συνοχής, δομημένη επιχειρηματολογία: αποδεικτέα θέση/ισχυρισμός – υποστήριξη/απόδειξη – συμπέρασμα κτλ.), ενώ κυριαρχεί η αναφορική λειτουργία της γλώσσας.

Δοκίμιο – Στατικός
εννοιολογικός χάρτης

Δοκίμιο – Δυναμικός
εννοιολογικός χάρτης

Ακαδημαϊκό δοκίμιο
– Κείμενα
& Δραστηριότητες

4.6

Ο εκφραστικός λόγος

Μια από τις βασικές προθέσεις που υπηρετεί η γλώσσα στο πλαίσιο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης είναι η έκφραση, μια διαδικασία στην οποία κυριαρχεί ο υποκειμενισμός, η προσπάθεια του πομπού να διαμεσολαβήσει προσωπικές σκέψεις και συναισθήματα. Έτσι, ο εκφραστικός λόγος χαρακτηρίζεται από τη συγκινησιακή λειτουργία της γλώσσας, όπου κυριαρχούν οι άφθονες συνυποδηλώσεις, το λεξιλόγιο μιας γεωγραφικής ή κοινωνικής ποικιλίας, το α' ενικό και πληθυντικό πρόσωπο, η υποτακτική έγκλιση κτλ. Στη συνέχεια θα μελετήσουμε ορισμένα από τα χαρακτηριστικότερα προϊόντα του εκφραστικού λόγου.

Γλωσσάρι –
Ο εκφραστικός λόγος

4.6.1

Το ημερολόγιο

Το ημερολόγιο αναφέρεται στη συστηματική καταγραφή από ένα άτομο σημαντικών στιγμών του ιδιωτικού ή δημόσιου βίου, γι' αυτό και συνήθως προηγείται κάθε καταγραφής μια αναφορά στον χώρο και τον χρόνο. Ως κείμενο «αυτοαναφορικό», που έχει δηλαδή μοναδικό αποδέκτη τον ίδιο τον συντάκτη του, χαρακτηρίζεται από ελλειπτικότητα (σε βαθμό κρυπτικότητα ορισμένες φορές), τον έντονο υποκειμενισμό (βιωματικό/εξομολογητικό ύφος), την ευρεία χρήση του α' ενικού προσώπου, τις προσφωνήσεις σε έναν πραγματικό ή φανταστικό αποδέκτη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ημερολόγια δημόσιων προσώπων (πολιτικών, συγγραφέων κ.ά.), τα οποία αποτελούν συχνά πολύτιμες πηγές πληροφοριών όχι μόνο για τα ίδια το άτομα αλλά και για την εποχή στην οποία αυτά έζησαν. Πολλές φορές μάλιστα ημερολόγια μεγάλων συγγραφέων είναι κείμενα σπουδαίας λογοτεχνικής αξίας.

Ημερολόγιο – Κείμενα
& Δραστηριότητες

4.6.2

Η επιστολή

Η επιστολή είναι το είδος του γραπτού λόγου που αναφέρεται στην επικοινωνία με ένα πρόσωπο το οποίο είναι απόν. Ο σκοπός της είναι η προσωπική έκφραση (π.χ. ευχαριστήρια επιστολή), η πληροφόρηση (π.χ. συστατική επιστολή) ή η κατεύθυνση (π.χ. αίτημα ικανοποίησης αιτήματος από φορέα).

Ο τρόπος αυτός επικοινωνίας είναι γνωστός από την αρχαιότητα (π.χ. επιστολές του Δημοσθένη, του Πλάτωνα, του Ισοκράτη κ.ά.), ενώ το είδος αυτό χρησιμοποιήθηκε συχνά και από λογοτέχνες (π.χ. *Η ζωή εν τάφω* του Στράτη Μυριβήλη). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις πληροφορίες (ιστορικές, πολιτικές, φιλοσοφικές, αισθητικές κτλ.) που μας προσφέρουν, έχουν οι επιστολές που αντάλλασσαν μεταξύ τους πρόσωπα των γραμμάτων και των τεχνών (π.χ. Γιώργος Σεφέρης, Οδυσσέας Ελύτης).

Τα είδη της επιστολής

Οι επιστολές, ανάλογα με τους συνομιλιακούς ρόλους που διαμορφώνονται σε μια επικοινωνιακή περίσταση, διακρίνονται σε δύο είδη:

- Οικεία επιστολή: Επιστολή ανάμεσα σε πρόσωπα σε ισότιμη κοινωνική, επαγγελματική, ηλικιακή κτλ. θέση, γνωρίζονται μεταξύ τους και συνδέονται με σχέσεις οικειότητας (συγγενικές, φιλικές κτλ.).
- Τυπική/επίσημη επιστολή: Επιστολή ανάμεσα σε πρόσωπα άνισης κοινωνικής, ηλικιακής κτλ. θέσης, που δε γνωρίζονται παρά έμμεσα, περιστασιακά κτλ.

Ανάλογα με τον τρόπο της επικοινωνιακής περιστασης, οι επιστολές διακρίνονται σε «κλειστές» και «ανοιχτές».

- Κλειστές επιστολές: Απευθύνονται σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, τον εκπρόσωπο ενός φορέα κτλ. και αποστέλλονται σε αυτό μέσω φυσικών (π.χ. ταχυδρομείο) ή ψηφιακών καναλιών (π.χ. email).
- Ανοιχτές επιστολές: Αν και φαινομενικά απευθύνονται σε κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο ή φορέα, στην πραγματικότητα έχουν στόχο να λάβει γνώση του περιεχομένου τους η ευρύτερη κοινή γνώμη, γι' αυτό και δημοσιεύονται στον έντυπο ή τον ηλεκτρονικό Τύπο. Λόγω του ιδιόμορφου αυτού χαρακτήρα της, εκτός από τα τυπικά δομικά χαρακτηριστικά μιας επιστολής συνοδεύεται συχνά από τίτλο.

Το οργανωτικό πρότυπο της επιστολής

Η δομή των επίσημων επιστολών είναι σε μεγάλο βαθμό τυπική. Αντίθετα, στις οικείες υπάρχει μεγαλύτερος βαθμός ελευθερίας και δημιουργικότητας.

- Προσανατολισμός: Πληροφορίες για τον αποστολέα και τον παραλήπτη (όνομα, ιδιότητα, διεύθυνση κτλ.) - Αναφορά στον χώρο και τον χρόνο. Τα στοιχεία αυτά συνήθως παραλείπονται στις οικείες επιστολές.
- Προσφώνηση: Διαφέρει ανάλογα με το είδος της επιστολής (π.χ. «Φίλε Κώστα» - «Αξιότιμε υπουργέ»).
- Επιφώνηση: π.χ. «Φιλικά» - «Με εκτίμηση»
- Υπογραφή: π.χ. «Ο αδερφός σου» - «Γ. Π., Διευθυντής 1ου Λυκείου Αθηνών».

Η γλώσσα της επιστολής

Οι λεξικογραμματικές επιλογές του αποστολέα μιας επιστολής καθορίζονται από την ιδιότητά του (ηλικία, κοινωνικό και μορφωτικό επίπεδο, συναισθηματική κατάσταση κτλ.), τον σκοπό της, τη σχέση με το πρόσωπο στο οποίο απευθύνεται κτλ. Έτσι, το ύφος της μπορεί να κυμαίνεται από τυπικό και επίσημο (π.χ. χρήση γ' ρηματικού προσώπου, λόγιο λεξιλόγιο) έως φιλικό και οικείο (π.χ. χρήση α' και β' ρηματικού προσώπου, λαϊκό λεξιλόγιο).

Επιστολή –
Δραστηριότητες

4.6.3 Η αυτοβιογραφία

Η αυτοβιογραφία είναι ένα κείμενο στο οποίο ένας άνθρωπος αφηγείται (σε α' ενικό πρόσωπο) σε κατοπινό χρόνο (ιστορικός χρόνος ρημάτων) την ιστορία της ζωής του ή κάποιο μέρος της με τη μορφή ενός προσωπικού απολογισμού. Επομένως, τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται είναι πραγματικά, ωστόσο, όπως είναι φυσικό, τα γεγονότα παρουσιάζονται από την υποκειμενική οπτική γωνία του αυτοβιογραφούμενου, διανθισμένα με προσωπικές σκέψεις και προβληματισμούς. Πολλές φορές το ύφος είναι έντονα βιωματικό και εξομολογητικό, αγγίζοντας τα όρια της λογοτεχνίας.

Αυτοβιογραφία
– Δραστηριότητες

4.6.4 Τα απομνημονεύματα

Παρεμφερές με την αυτοβιογραφία κειμενικό είδος αποτελούν τα απομνημονεύματα, κείμενα στα οποία ο συγγραφέας (ο ίδιος ή ένα πρόσωπο που αναλαμβάνει τη συγγραφή εκ μέρους του) αφηγείται σημαντικά γεγονότα (πολιτικά, στρατιωτικά, πολιτιστικά κτλ.) της εποχής του, που ο ίδιος έζησε ως αυτόπτης μάρτυρας και στον οποίων τη διαμόρφωση συνετέλεσε προσωπικά, γι' αυτό και νιώθει την ανάγκη να μοιραστεί τις εμπειρίες του με τους μεταγενέστερους του και, γιατί όχι, να εξασφαλίσει την υστεροφημία του. Τα απομνημονεύματα παρουσιάζουν ενδιαφέρον τόσο ως ιστορική πηγή όσο και συχνά για την αισθητική τους αξία. Κύριο χαρακτηριστικό του είδους είναι ο υποκειμενικός χαρακτήρας (βιωματικό και εξομολογητικό ύφος, χρήση α' ενικού προσώπου κτλ.).

Απομνημονεύματα
– Δραστηριότητες

ΕΝΟΤΗΤΑ 5: ΠΟΙΚΙΛΙΕΣ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ

Ανάλογα με τον σημειωτικό τρόπο που κυριαρχεί σε μια επικοινωνιακή πράξη, μπορούμε να διακρίνουμε τρία είδη γλωσσικών ποικιλιών: τις προφορικές, τις γραπτές και τις πολυτροπικές.

5.1 Ο προφορικός λόγος

Ο προφορικός λόγος ως επικοινωνιακή δραστηριότητα χαρακτηρίζεται από την ταυτόχρονη παρουσία πομπού και δέκτη. Έτσι, ο λόγος συνοδεύεται από πλήθος παραγλωσσικών (ένταση της φωνής, επιτονισμός, ρυθμός κτλ.) αλλά και εξωγλωσσικών στοιχείων (εκφράσεις του προσώπου, κινήσεις του σώματος, βλέμματα, σιωπές κτλ.).

Ταυτόχρονα, ο επιτόπου σχεδιασμός μιας προφορικής συνομιλίας περιορίζει την ικανότητα των συνομιλητών να προβούν στις καλύτερες δυνατές γλωσσικές επιλογές. Έτσι, την προφορικότητα χαρακτηρίζουν το λαϊκό ή καθημερινό λεξιλόγιο (π.χ. λαϊκές εκφράσεις), οι ανολοκλήρωτες ή συντακτικά ατελείς προτάσεις (π.χ. ελλειπτικές), η παρατακτική σύνδεση των προτάσεων ή το ασύνδετο σχήμα, η ενεργητική σύνταξη, οι επαναλήψεις, οι επανεκκινήσεις για τη βελτίωση μιας προηγούμενης διατύπωσης, οι απότομες διακοπές και οι παύσεις, οι γενικευτικοί όροι (π.χ. «πράγμα», «κάποια»), τα μόρια (π.χ. «άραγε», «αφού», «δα», «κιόλας», «μπα», «να», «όχι» κτλ.), μεταγλωσσικές (π.χ. «τι εννοείς;») ή φατικές εκφράσεις (π.χ. «εντάξει, τα λέμε αργότερα»).

Προφορικός λόγος
– Δραστηριότητες

5.2 Ο γραπτός λόγος

Ο γραπτός λόγος χαρακτηρίζεται από την ασύγχρονη παρουσία των συμμετεχόντων στον χώρο και τον χρόνο. Το γεγονός αυτό προσδιορίζει ορισμένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά του: είναι λόγος προσχεδιασμένος, καθώς ο παραγωγός του κειμένου έχει άνεση χρόνου για έλεγχο και βελτιώσεις, γι' αυτό και οι προτάσεις είναι ολοκληρωμένες συντακτικά, ενώ συχνά εμφανίζεται η υποτακτική σύνδεση και η παθητική φωνή, η ονοματοποίηση, το εξειδικευμένο λεξιλόγιο κτλ.

Η διάκριση προφορικού και γραπτού λόγου δεν σημαίνει πως πρόκειται για δύο διαφορετικά είδη λόγου, αφού εύκολα ένα προφορικό κείμενο μπορεί να μεταγραφεί σε γραπτό (βλ. συνέντευξη) και ένα γραπτό σε προφορικό (βλ. ομιλίες, εισηγήσεις κτλ.).

5.3 Ο πολυτροπικός λόγος

Η ταχύτατη εξέλιξη των τεχνολογιών επικοινωνίας –και ειδικά η κυριαρχία της εικόνας– μετέβαλε ριζικά την αντίληψή μας για τα κείμενα, τα οποία δε νοούνται πια ως παράγωγα αποκλειστικά του γραπτού λόγου, αλλά ως επικοινωνιακά γεγονότα όπου διάφοροι σημειωτικοί πόροι διαπλέκονται για την παραγωγή νοήματος: γλωσσικοί (προφορικά και γραπτά κείμενα, διαλογικά ή

μονολογικά), οπτικοί (εικόνες, βίντεο, διαγράμματα κτλ.), ακουστικοί (ήχοι, φωνές, μουσική, θόρυβοι κτλ.), φυσικοί (γλώσσα του σώματος, εκφράσεις, χειρονομίες, αγγίγματα κτλ.), ψηφιακοί (υπερσυνδέσεις, εφαρμογές κτλ.), χωρικοί (τοποθέτηση στον φυσικό και ψηφιακό χώρο) κτλ. Όλοι αυτοί οι διαθέσιμοι πόροι δημιουργούν μια τεράστια ποικιλία κειμενικών ειδών, διαφημίσεις, ψηφιακά άρθρα εφημερίδων, παρουσιάσεις, γελοιογραφίες, κόμικς, γκράφιτι, αφίσες, σελίδες διαδικτύου, βιντεοκλίπ, ταινίες, ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές κτλ.

Η ανάλυση ενός πολυτροπικού κειμένου δεν μπορεί να βασιστεί στην εξέταση του νοήματος κάθε σημειωτικού τρόπου ξεχωριστά, αλλά στη μελέτη των επιλογών που κάνει ο πομπός μέσα από τους διαθέσιμους σε αυτόν πόρους, ώστε να επιτύχει τον σκοπό για τον οποίο παρήγαγε το κείμενό του. Για παράδειγμα, σε μια γελοιογραφία που συνδυάζει γλωσσικούς και οπτικούς πόρους πρέπει να μελετηθεί η σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο γλωσσικό μήνυμα (κυριολεκτικό και συμβολικό) και το οπτικό μήνυμα (κυριολεκτικό και συμβολικό).

Πολυτροπικός λόγος –
Δραστηριότητες

ΜΕΡΟΣ Γ΄:
ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ ΕΚΤΕΤΑΜΕΝΩΝ
ΚΕΙΜΕΝΩΝ

**ΕΝΟΤΗΤΑ 6: Στρατηγικές ανάγνωσης εκτεταμένων
κειμένων**

ΕΝΟΤΗΤΑ 7: Στρατηγικές παραγωγής λόγου

**ΕΝΟΤΗΤΑ 8: Στρατηγικές παραγωγής συνοπτικού
λόγου**

ΕΝΟΤΗΤΑ 6: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΑΝΑΓΝΩΣΗΣ ΕΚΤΕΤΑΜΕΝΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Η θεωρία υποστηρίζει ότι η κατανόηση των κειμένων επιτυγχάνεται μέσω της σύνθεσης δύο συμπληρωματικών διαδικασιών που η μία επιδρά στην άλλη:

- της **ανοδικής** και
- της **καθοδικής** ανάγνωσης.

— Στην πρώτη περίπτωση, ο αναγνώστης επεξεργάζεται τα γλωσσικά στοιχεία και τα δομικά χαρακτηριστικά του κειμένου (λέξεις, φράσεις, εκφωνήματα, στοιχεία συνοχής κ.ά.). Πρόκειται, με άλλα λόγια, για μια προσληπτική ικανότητα στενά εξαρτημένη από τη γλώσσα και την οργάνωση του κειμένου.

— Στη δεύτερη περίπτωση, ο αναγνώστης ανακαλεί τις προϋπάρχουσες γνώσεις του –θεματικές ή κοινωνικοπολιτισμικές– για τον κόσμο, διατυπώνοντας συνεχώς υποθέσεις για το κειμενικό περιεχόμενο.

Επομένως, η ουσιαστική πρόσληψη ενός κειμένου (εκτεταμένου ή μη) είναι μία ενεργητική δραστηριότητα:

- επεξεργασίας νοημάτων
- διαπίστωσης της συνοχής και της συνεκτικότητάς του
- σύνδεσής του με την περίσταση επικοινωνίας
- διερεύνησης των γλωσσικών επιλογών του συγγραφέα και συσχετισμού τους με τους σκοπούς (τις προθέσεις) και τους αποδέκτες του.

Στάδια επεξεργασίας ενός κειμένου

Προαναγνωστικό	Αναγνωστικό	Μεταναγνωστικό
— Ανακαλείτε σχετικές με το θέμα του κειμένου προϋπάρχουσες γνώσεις σας. — Σχολιάζετε τον τίτλο ή και τις σχετικές εικόνες, ώστε να εικάσετε το θέμα του κειμένου. — Κατανοείτε το κοινωνικό, ιστορικό, ιδεολογικό πλαίσιο εντός του οποίου έγινε η παραγωγή του κειμένου (πολύτιμα είναι τα στοιχεία για τη βιογραφία του συγγραφέα και το έντυπο στο οποίο δημοσιεύτηκε). — Ανακαλείτε στη μνήμη σας τις γνώσεις που ήδη διαθέτετε για τις δομικές και τις γλωσσικές συμβάσεις του κειμενικού είδους και του κειμενικού τύπου στον οποίο ανήκει το εξεταζόμενο κείμενο.	— Ανοίγετε, αν χρειαστεί, ένα λεξικό, για να προσπελάσετε γλωσσικά το κείμενο. — Εντοπίζετε το θέμα, τη θέση του πομπού και τους τρόπους πειθούς, ώστε να τους συνδέσετε με την πρόθεση του συγγραφέα και να τους αξιολογήσετε με βάση την επικοινωνιακή κατάσταση. — Μελετάτε την οργάνωση του κειμένου, εντοπίζοντας τα βασικά κειμενικά σχήματα που χρησιμοποιούνται με βάση τη λειτουργία τους. — Σχολιάζετε τις πληροφορίες του κειμένου που ανταποκρίνονται στις προσδοκίες σας αλλά και όσες δεν ευθυγραμμίζονται με αυτές. — Εντοπίζετε και σχολιάζετε διάφορες γλωσσικές επιλογές του πομπού, αξιολογώντας την καταλληλότητά τους με βάση την πρόθεσή του αλλά και το είδος του κειμένου. — Αξιολογείτε τη δράση και τις αντιλήψεις των προσώπων στο πλαίσιο του ευρύτερου πολιτισμικού και ιστορικού πλαισίου της δράσης τους.	Εμπλέκεστε σε διάφορες δημιουργικές δραστηριότητες με αφορμή το κείμενο που μελετήσατε, όπως: — Εξασκείστε σε ποικίλα γλωσσικά φαινόμενα που συναντήσατε στο κείμενο. — Παράγετε (ημι)αυθεντικά κείμενα είτε βιωματικού είτε δοκιμιακού χαρακτήρα είτε στο πλαίσιο δημιουργίας πολυτροπικών κειμένων. — Παράγετε προφορικό λόγο (δράσεις συνομιλίας, αγωγές αντιλογίων, θεατρικό δρώμενο/μίμηση ρόλων) με συμμετοχή όλης της τάξης και με θέμα που συνδέεται με το κείμενο που μελετήσατε. — Επεξεργάζεστε κείμενα με παρόμοιας θεματικής ίδιου ή διαφορετικού κειμενικού είδους, στο πλαίσιο μη διεξοδικής ανάγνωσης και συσχετισμού τους με τις ιδέες του διδασκθέντος εκτεταμένου κειμένου. — Συμμετέχετε σε ποικίλες ακροαστικές ή εικαστικές δραστηριότητες (ταινίες μικρού μήκους, σενάρια, φωτογραφίες, κόμικ κ.ά.)

6.1

Βιογραφία - Διδακτικό Παράδειγμα

Ας υποθέσουμε ότι επιλέγουμε να διαβάσουμε το αυτοβιογραφικό σενάριο, ξαναγραμμένο σε μορφή αφηγήματος, του Κώστα Φέρρη **Η Γέφυρα των Λεμονιών**, την οποία απέδωσε μυθιστορηματικά η συγγραφέας Πέρσα Κουμούτση (εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2023)- μια ιστορία που αποτυπώνει, όχι μόνο τα πρώτα 22 χρόνια (1935-1957) της ζωής του σκηνοθέτη Κώστα Φέρρη, με μυθολογικά στοιχεία, αλλά και όλη την κατάσταση και το κλίμα στο Κάιρο πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η Γέφυρα των Λεμονιών, Κούμπρι ελ Λεμούν στ' αραβικά, Pont Limoun για τους λεβαντίνους, είναι η σιδερένια γέφυρα που περνάει πάνω από τα τρένα του Κεντρικού Σταθμού του Καΐρου (Μπαμπ ελ Χαντίντ), για να συνδέσει το κέντρο της πόλης με τη φτωχογειτονιά της Σούμπα. Εκεί γεννιέται και μεγαλώνει ο Τάκης, χαϊδευτικό όνομα του συγγραφέα που αυτοβιογραφείται μυθολογικά σε αυτή τη νουβέλα. Στα χρόνια του πολέμου, τ' αδέρφια κι ο πατέρας του υπηρετούν στον Αγγλικό στρατό, ενώ ο μικρός ονειρεύεται να ταξιδέψει στην «πατρίδα», την Ελλάδα, με τις ανοικτές θάλασσες.

Η αμέσως επόμενη επιθυμία του, είναι φυσικά να γνωρίσει τον έρωτα, και η τρίτη να γίνει σκηνοθέτης κινηματογράφου. Οι προσωπικές του περιπέτειες, συγχρονίζονται με την Ιστορία της Αιγύπτου (1940-1957), την άνοδο του Νάσερ και την εθνικοποίηση της διώρυγας του Σουέζ. Στην Αμπέτσιο Σκολή όπου σπουδάζει, πηγαиноέρχεται με τα πόδια, διασχίζοντας καθημερινά τη σιδερένια γέφυρα, στοχαζόμενος ξανά και ξανά το μέλλον του. Θα τα καταφέρει στο τέλος να πραγματοποιήσει τα όνειρά του, μετατρέποντας την εμπειρία της Γέφυρας των Λεμονιών σε έργο τέχνης;

η γέφυρα των λεμονιών ΚΩΣΤΑΣ ΦΕΡΡΗΣ ΠΕΡΣΑ ΚΟΥΜΟΥΤΣΗ

1. Προαναγνωστικό στάδιο

- Κρατάτε το βιβλίο στα χέρια σας. Προτού το ανοίξετε, το περιεργάζεστε ως τυπογραφικό προϊόν. Συζητήστε με τους συμμαθητές σας ποια στοιχεία περιλαμβάνει το εξώφυλλο του βιβλίου, ποια το οπισθόφυλλο, ποια τα λεγόμενα «αυτιά» και ποια η ράχη.
- Μιλήστε ξεχωριστά για τις φωτογραφίες που κοσμούν το εξώφυλλο και το οπισθόφυλλο.
- Διαβάζοντας το οπισθόφυλλο του βιβλίου, ποιες πληροφορίες αντλείτε για το είδος του βιβλίου αλλά και την πρόθεση του συγγραφέα; Ποια νομίζετε ότι είναι η προβληματική του βιβλίου που θα διαβάσετε και θα επεξεργαστείτε; Θεωρείτε πετυχημένο και πληροφοριακά ενδιαφέρον το οπισθόφυλλο του βιβλίου;
- Αναζητήστε στο YouTube® (www.youtube.com/watch?v=mlff4vbgPcQ) και παρακολουθήστε βίντεο για το βιβλίο. Συζητήστε με τους συμμαθητές σας, μεταξύ των άλλων, για: την επιλογή των φωτογραφιών, τη συνέντευξη του Κώστα Φέρρη, τις μουσικές επιλογές. Πιστεύετε ότι το βίντεο προωθεί με τρόπο αποτελεσματικό και πειστικό το βιβλίο;
- Σε συνέντευξή του για το αυτοβιογραφικό βιβλίο του *Η Γέφυρα των Λεμονιών*, στην ερώτηση «Τι είναι για σας η Αίγυπτος;» ο Κ. Φέρρης απάντησε: «Είναι η πατρίδα. Η Ελλάδα είναι αγάπη, θαυμασμός, έμπνευση. Η Αίγυπτος είναι χαμόγελο και αισθήσεις. Η όραση χορταίνει με τα παλάτια και τα αρχαία της, η όσφρηση με το κάρδαμο, τα μπαχαρικά, την υγρασία του Νείλου, οι γεύσεις με τα υπέροχα φαγητά της». Να συζητήσετε την απάντησή του αυτή. [Μπορείτε να

διαβάσετε ολόκληρη τη συνέντευξη εδώ: www.kathimerini.gr/culture/562633483/aigypotos-i-patrída-roiy-agapísa

- Επισκεφθείτε τη βάση δεδομένων της BIBLIONET (<https://biblionet.gr>), αναζητήστε το βιβλίο και βρείτε τις κριτικές που έχουν δημοσιευτεί γι' αυτό. Αφού τις διαβάσετε, επιλέξτε ορισμένα αποσπάσματα τα οποία είναι δυνατό να κοσμοούν το οπισθόφυλλο σε μια επανέκδοση του βιβλίου.
- Μία κριτικός γράφει, μεταξύ άλλων, για το βιβλίο:

«Τρυφερή όσο και ποιητική νουβέλα» χαρακτηρίζει η Πέρσα Κουμούτση το αφήγημα *Η γέφυρα των λεμονιών*, το οποίο είναι μια λογοτεχνική, μυθοπλαστική, μεταγραφική του αυτοβιογραφικού σεναρίου του Κώστα Φέρρη, που ποτέ δεν πήρε τη μορφή κινηματογραφικής ταινίας (όπως ήταν η αρχική επιθυμία του σκηνοθέτη), ωστόσο ευτύχησε να πάρει μια έξοχη χάρτινη εκδοχή με την πένα της. Στο αφήγημα αυτό συνυπάρχουν και οι δύο: ο Φέρρης, ως αυθεντικό υλικό αρχικά αλλά και ως μνήμη, ως έντονη αίσθηση νοσταλγίας για την πρώτη του πατρίδα, την αγαπημένη, και η Κουμούτση, ως εύστοχη μεταποίηση του σεναρίου σε μυθιστόρημα (σ' αυτό το είδος περισσότερο ανήκει, ως χρονικό εύρος διαμόρφωσης της πλοκής, από το 1935 μέχρι το 1957, αλλά και ως «χτίσιμο» των χαρακτήρων, τόσο του κεντρικού ήρωα όσο και των δευτερευόντων που τον πλαισιώνουν) διατηρώντας ανόθευτο το ύφος, τη γλώσσα, την ατμόσφαιρα της Αιγύπτου. Καθόλου τυχαίο αυτό το τελευταίο, καθώς και η ίδια είναι Αιγυπτίωτισσα, με τις εικόνες της πατρίδας ζωντανές και στο δικό της έργο, με κοινές ή παρεμφερείς μνήμες, μια που ανήκουν σε διαφορετικές γενιές· ωστόσο λειτουργούν, ακόμη κι έτσι, οι παραστάσεις των παλαιότερων διαμορφώνοντας εικόνες και αναφορές που συνιστούν την πολύτιμη συλλογική μνήμη. Διώνη Δημητριάδου, bookpress.gr

Ποιες προσδοκίες σας δημιουργούν οι εκτιμήσεις αυτές για την ανάγνωση του βιβλίου;

- Διαβάστε το παρακάτω απόσπασμα από το σχολικό βιβλίο της Γ' Λυκείου *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα)*, το οποίο αναφέρεται στην αποαποικιοποίηση του «Τρίτου Κόσμου» και συζητήστε το ιστορικό πλαίσιο της αφήγησης του Κώστα Φέρρη.

Ο Γκαμάλ Αμπνιτέλ Νάσερ, πρόεδρος της Αιγύπτου (1954-1970). Πρωτεργάτης του Κινήματος των Αδελφειών και υπέρμαχος ενός κοσμικού αραβικού εθνικισμού, αντιτάχθηκε στην αγγλο-γαλλική επιρροή στη Μέση Ανατολή, στάση που κορυφώθηκε στην κρίση του Σουέζ το 1956.

Η επόμενη σύγκρουση αφορούσε την περιοχή της Μέσης Ανατολής. Εκεί αναπτυσσόταν ο αραβικός εθνικισμός υπό την ηγεσία του **Γκαμάλ Αμπνιτέλ Νάσερ**, προέδρου της Αιγύπτου από το 1954, ο οποίος προσπάθησε να απαλλάξει τη χώρα του από τη βρετανική επιρροή. Παράλληλα, από το 1954, εξελισσόταν ένας αιματηρός πόλεμος στην Αλγερία εναντίον της γαλλικής αποικιακής εξουσίας.

- Ολοκληρώνοντας την προετοιμασία για την ανάγνωση του βιβλίου, να διαβάσετε **μη διεξοδικά/πληροφοριακά** ολόκληρο το βιβλίο στο σπίτι σας και στη συνέχεια, αφού χωριστείτε σε πέντε ομάδες, να προτείνετε την εξέταση των κεφαλαίων που νομίζετε ότι σας ενδιαφέρουν. Στην ολομέλεια της τάξης κάθε ομάδα ανακοινώνει και αιτιολογεί τις προτάσεις της. Σε συνεργασία με τον/την καθηγητή/ριά σας επιλέγετε ποια κεφάλαια είναι τα πιο αντιπροσωπευ-

τικά του βιβλίου αλλά και κατάλληλα για διεξοδική ανάγνωση και επεξεργασία μέσω συγκεκριμένων αναγνωστικών οδηγιών.

2. Αναγνωστικό στάδιο

Ενδεικτικά, θα παρουσιάσουμε ορισμένες δραστηριότητες από ένα κεφάλαιο του βιβλίου, οι οποίες φυσικά μπορούν να αξιοποιηθούν και για τα υπόλοιπα.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Ο λιλιπούτειος κόσμος του ραδιοφώνου (απόσπασμα)

Ο Τάκης κι ο Σαλάχ, παγιδευμένοι, προσπαθούσαν να βρουν διέξοδο ανάμεσα στο πλήθος που είχε πλημμυρίσει τη Σάρρε Σούμπρα, σε κατάσταση υστερίας. Κάρα φορτωμένα καφάσια και βαλίτσες, τζιπ και φορτηγά του στρατού, πεζοί, οι κάτοικοι του Καΐρου έφευγαν από την πρωτεύουσα κατευθυνόμενοι στον Νότο, στην επαρχία, να γλιτώσουν την επερχόμενη Γερμανική Κατοχή. Ο Ρόμελ είχε φτάσει λίγα χιλιόμετρα έξω από την Αλεξάνδρεια και κανείς δεν ήξερε αν οι Εγγλέζοι με τους Συμμάχους τους θα κατάφερναν να τον σταματήσουν. Στην αυλή τούς περίμενε ανήσυχη η Ουμ Σαλάχ.

«Πού τριγυρνάτε, βρε παιδιά; Είναι επικίνδυνα».

«Μαμά, εμείς δεν θα φύγουμε;» ρώτησε ο Σαλάχ.

«Να πάμε πού, βρε Σαλάχ; Εμείς είμαστε φτωχοί, και δεν έχομε τίποτα να χάσουμε. Εξάλλου, σάμπως είμαστε ελεύθεροι; Τι Εγγλέζοι, τι Γερμανοί...» Και γυρνώντας προς τον Τάκη:

«Τάκη, σε ψάχνει η μητέρα σου. Πήγαινε σπίτι αμέσως».

Στο σπίτι τον περίμενε μια μεγάλη έκπληξη. Σύσσωμη η οικογένεια, μαζί με τα κορίτσια του ατελιέ και τη Λάιλα πίσω από την καλύπτρα της, παρακολουθούσαν με δέος και κατάνυξη τον Λεωνίδα που τοποθετούσε το νέο απόκτημα στο σπίτι. Ήταν ένα μεγάλο ραδιόφωνο-έπιπλο στη μέση του σαλονιού,

μάρκας Zenith. Ο Αλέκος πήρε στην αγκαλιά του τον Τάκη και του έδωσε τις απαραίτητες εξηγήσεις. «Μας το έστειλε από την Αλεξάνδρεια η θεία Κρυστάλλα». Έπειτα τον έβαλε να καθίσει σε μια καρέκλα που μετακίνησε η Λάιλα μπροστά στο καινούριο έπιπλο, προκειμένου να απολαύσει ως «βασίλισσα» τη θέα του ραδιοφώνου. «Τώρα θ' ακούσεις».

Στην αγωνιώδη σιωπή που επικρατεί, ο Λεωνίδας τελειώνει με τα καλώδια και τις πρίζες, γυρίζει το διακόπτη του ραδιοφώνου και ψάχνει για σταθμό. Προσπερνά πολλά παράσιτα και καταλήγει στον κεντρικό σταθμό του Καΐρου. Είναι η ώρα των ειδήσεων. «Χούνα αλ Κάχιρα» (Εδώ Κάιρο). Ακολουθεί όπως πάντα η «Marcia Triumfale» από την Αϊντα του Βέρντι, για το δελτίο ειδήσεων. Όλοι παρακολουθούν άφωνοι, εκστασιασμένοι. Ο Τάκης προσπαθεί ν' αποκρυπτογραφήσει τι είναι αυτό που συμβαίνει μέσα στο ίδιο του το σπίτι και από πού βγαίνει αυτή η μουσική. Πού βρίσκεται η ορχήστρα, τα όργανα, ο μαέστρος; Κουνάει τα χέρια του, σαν να διευθύνει τη φανταστική ορχήστρα που ακούει να παίζει από το ραδιόφωνο, και σιγά-σιγά το βλέμμα του κατεβαίνει προς το μεγάφωνο στη βάση του ραδιοφώνου. Πασχίζει να εξιχνιάσει το μυστήριο. Άραγε, πώς να καταφέρει να περάσει μέσα στο κουτί και ν' ανακαλύψει την κρυμμένη λιλιπούτεια συμφωνική ορχήστρα που παίζει εκεί μέσα; Η κυρία Γλυκερία τούς επαναφέρει όλους πλην του Τάκη στην τάξη, δίνοντας διαταγές. «Εμπρός, τέλος το διάλειμμα. Έχουμε δουλειές!»

Οι μαθητευόμενες ράφτρες της Γλυκερίας επιστρέφουν στις ραπτομηχανές τους, η Λάιλα στην κουζίνα. Η κυρία Γλυκερία κλείνει την πόρτα του ατελιέ, αφήνοντας τον Τάκη μόνο του στο σα-

λόνι, που συνεχίζει να διευθύνει τη φανταστική ορχήστρα του. Μόλις κλείνει η πόρτα πίσω της, εκείνος αποφασίζει να κατέβει στα άδυτα του ραδιοφώνου και να εξερευνήσει τα υπόγεια και άδηλα μυστικά του. Το βλέμμα του ακολουθεί τα σκαλίσματα του επίπλου, παρατηρεί με προσοχή την επιφάνεια για να βρει μια δίοδο για την καταβύθισή του. Τελικά μέσα από ένα μικρό σκίσιμο στο ύφασμα του μεγαφώνου στα δεξιά, εισχωρεί στον άγνωστο και άκρως αινιγματικό κόσμο αυτή της παράξενης συσκευής που μιλά, τραγουδά και εκφωνεί ειδήσεις! Τη "Marcia Triumfale" ακολουθεί το μπαλέτο της δεύτερης πράξης της Αϊντα του Βέρντι.

Κι είναι όντως εκεί, τη βλέπει, αυτή τη λιλιπούτεια συμφωνική ορχήστρα, τους μουσικούς με τα φράκα και τα όργανά τους, τα τσέλα, τα τρομπόνια, τα τύμπανα μαζί με τα άλλα κρουστά και άλλα πολλά όργανα που δεν γνωρίζει, και μπροστά, πλάτη στο πόντιουμ, κουνά τα χέρια νευρικά ο μαέστρος. Διακρίνει όμως κι άλλα μυθικά πρόσωπα που βρίσκονται εκεί μέσα, τα ξεχωρίζει ένα ένα. Η Ασμαχάν με το σκουφάκι της στέκεται στη μια άκρη της ορχήστρας κι η Ουμ Καλσούμ, που μοιάζει πολύ στη Γλυκερία, με το γνωστό μαντίλι στα χέρια, στέκεται στην άλλη. Είναι και η Λάιλα, με την ολόσωμη καλύπτρα της, γυμνή από μέσα, που χορεύει αισθησιακά, κι απέναντί της η Γκλόρια απαγγέλλει το ποιηματάκι της μπροστά από το σκηνικό με τ' αρχαία ερείπια. Να και η σιδερένια γαϊδουρίτσα της αυλής σε σμίκρυνση, και κάπου εκεί κοντά η αφίσα-απεικόνιση της Κούμπρι ελ Λεμόν, της Γέφυρας των Λεμονιών, που είχε δει στο όνειρο. Κι όλα αυτά, με φόντο έναν μαύρο ουρανό, που σκίζουν οι προβολείς και τα τροχιοδεικτικά του πολέμου. (696 λ.)

Δραστηριότητες κατανόησης του κειμένου

- «Όποιος καταπιάνεται να διηγηθεί τη ζωή του, πρέπει να έχει τη γνώμη ότι διηγείται πολύ σημαντικά πράγματα, ή ότι η ζωή και τα έργα του παρουσιάζουν ζωηρό ενδιαφέρον για το κοινό» (Δασκαλόπουλος 1986:48). Πιστεύετε πως αυτή η διαπίστωση ισχύει για το απόσπασμα που διαβάσατε;
- Ποια πρόσωπα εμφανίζονται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο; Ποιον ρόλο παίζει το καθένα στην πλοκή της ιστορίας;
- Είναι αρκετά τα πρόσωπα που περιβάλλουν τον πρωταγωνιστή και διεκδικούν την προσοχή και συχνά τη στοργή του. Ποιο από αυτά πιστεύετε πως σημάδεψε περισσότερο τον Τάκη (Κώστα Φέρρη) και γιατί;
- Στο κεφάλαιο αυτό συνυπάρχει το ρεαλιστικό με το παράδοξο και ονειρικό στοιχείο. Να εντοπίσετε χαρακτηριστικά παραδείγματα και να δικαιολογήσετε τη συνύφανσή τους.
- Διακρίνεις όψεις του εαυτού σου σε κάποιον από τους χαρακτήρες ή τα περιστατικά που απεικονίζονται;
- Βρίσκεις κάτι από σένα στο κείμενο; Ανατρέπει κάτι από όσα μέχρι τώρα πίστευες/ένιωθες και αν ναι, πώς το πετυχαίνει;
- Εάν βασικό μοτίβο της λογοτεχνίας είναι η αναζήτηση ταυτότητας σε μια πορεία προς την ενηλικίωση, πιστεύετε ότι το βιβλίο *Η Γέφυρα των Λεμονιών* μπορεί να διαβαστεί και ως καταγραφή της πορείας ενός νεαρού ατόμου προς την ατομική και συνειδητή του ενσωμάτωση στον κόσμο των ενηλίκων;
- Η πρόθεση του συγγραφέα στη σύνθεση μιας βιογραφίας ή αυτοβιογραφίας είναι έμμεσα διδακτική. Ο συγγραφέας δηλαδή, υποκινημένος από κάποιον θαυμασμό για ένα πρόσωπο ή για κάποιες πράξεις του, έχει την πρόθεση να αφήσει σε σύγχρονους και μεταγενέστερους μαθήματα ζωής.
 - α) Να εντοπίσετε την πρόθεση του συγγραφέα να «διδάξει» (άμεσα ή έμμεσα).
 - β) Ποια είναι τελικά για σας αυτά τα «μαθήματα ζωής»;

- Ο αναγνώστης, από την πλευρά του, γοητεύεται από μια βιογραφία ή αυτοβιογραφία, γιατί: α) αποκρυπτογραφεί μια ανθρώπινη προσωπικότητα, β) αποκτά πραγματολογική γνώση μιας εποχής, διαπιστώνοντας τι έγινε τότε, γ) ικανοποιεί την περιέργειά του, δ) ανακαλύπτει γενικότερα τον συνάνθρωπό του. Ποιους από αυτούς τους λόγους, που γοητεύουν τον αναγνώστη, ανακαλύψατε στο (αυτο)βιογράφημα που διαβάσατε;

Δραστηριότητες-ασκήσεις για τα δομικά και γλωσσικά χαρακτηριστικά του κειμένου

- Κάθε αφηγηματικός κειμενικός τύπος οργανώνεται με βάση τον χρονικό άξονα, δηλ. τη χρονική διάταξη των συμβάντων. Ο χρονικός άξονας της αφήγησης αισθητοποιείται μέσω χρονικών εκφράσεων και προσδιορισμών. Να τους εντοπίσετε.
- Βασικό στοιχείο της αφήγησης είναι ο χρόνος. Διακρίνουμε τον χρόνο του πομπού (τη χρονική στιγμή που στέλνει ο πομπός το μήνυμά του), τον χρόνο του δέκτη (τη χρονική στιγμή κατά την οποία ο δέκτης δέχεται το μήνυμα) και τον χρόνο των γεγονότων (τη χρονική στιγμή κατά την οποία διαδραματίζονται τα γεγονότα της αφήγησης). Να προσδιορίσετε τους εξωτερικούς χρόνους του κεφαλαίου (ή ολόκληρου του βιβλίου) που διαβάσατε.
- Εκτός από τους εξωτερικούς/εξωκειμενικούς σε σχέση με την αφήγηση, υπάρχουν και δύο εσωτερικοί/εσωκειμενικοί χρόνοι, ο χρόνος της ιστορίας (που είναι η φυσική διαδοχή των γεγονότων της αφήγησης) και ο χρόνος της αφήγησης (η ακολουθία δηλαδή των γλωσσικών σημείων που αναπαριστά τα γεγονότα της αφήγησης). Εξετάστε αν ο χρόνος της ιστορίας και ο χρόνος της αφήγησης συμπίπτουν.
- Στο κείμενο υπάρχει αξιολόγηση διάσπαρτη σε διάφορα σημεία, με την οποία ο συγγραφέας-αφηγητής σχολιάζει/εκφράζει την άποψή του, ώστε η αφήγησή του να αποκτήσει το απαραίτητο βάθος. Να επισημάνετε χαρακτηριστικές περιπτώσεις.
- Σε ένα (αυτο)βιογραφικού τύπου κείμενο, ο αφηγητής άλλοτε «βλέπει» πιο ψύχραιμα από την απόσταση της ώριμης ηλικίας (κρίνει και σχολιάζει σαν παντογνώστης αφηγητής) και άλλοτε πιο συναισθηματικά από την οπτική του μικρού παιδιού. Να βρείτε φράσεις που φανερώνουν ότι η εστίαση σε ορισμένα σημεία γίνεται από την προοπτική του μικρού παιδιού και όχι από αυτή του ώριμου αφηγητή. Να σχολιάσετε τις συγκεκριμένες γλωσσικές επιλογές.
- Σε μια αφήγηση πραγματικών ή πλαστών γεγονότων ο αφηγητής για να κρατήσει αμείωτο το ενδιαφέρον του αναγνώστη αποφεύγει να δώσει όλες τις λεπτομέρειες από την αρχή της αφήγησής του, αλλά τις αποκαλύπτει σταδιακά. Ποιες καινούριες πληροφορίες για τα μέλη της οικογένειάς του εισάγει στο κεφάλαιο αυτό ο/η συγγραφέας;
- Σε μια αφήγηση δεν μπορούμε να συμπεριλάβουμε όλα τα γεγονότα που συνέβησαν. Αναγκαστικά γίνεται επιλογή γεγονότων, όπως στην περιγραφή γίνεται επιλογή λεπτομερειών. Η επιλογή αυτή εξαρτάται από την οπτική γωνία του προσώπου που κάνει την αφήγηση, είναι δηλαδή ανάλογη με τη γνώση του για τα γεγονότα (άμεση ή έμμεση), τη συναισθηματική του φόρτιση, τον τρόπο που σκέφτεται, το αποτέλεσμα που επιδιώκει. Μπορείτε να αντιληφθείτε την οπτική γωνία του συγγραφέα στην ενότητα αυτή; Η απάντησή σας να στηριχτεί σε συγκεκριμένες γλωσσικές επιλογές που φανερώνουν την οπτική γωνία.
- Το απόσπασμα αυτό δεν θεωρείται αφηγηματικό αλλά περιγραφικό, παρόλο που η παρουσίαση ακολουθεί τον χρονικό άξονα. Να επισημάνετε μεταξύ άλλων:
 - τους ρηματικούς χρόνους
 - τις λέξεις / φράσεις που δηλώνουν χρόνο
 - το λεξιλόγιο.

Ήταν ένα μεγάλο ραδιόφωνο-έπιπλο στη μέση του σαλονιού, μάρκας Zenith. [...] ο Λεωνίδας τελειώνει με τα καλώδια και τις πρίζες, γυρίζει το διακόπτη του ραδιοφώνου και ψάχνει για σταθμό. Προσπερνά πολλά παράσιτα και καταλήγει στον κεντρικό σταθμό του Καΐρου. Είναι η ώρα των ειδήσεων. «Χού-να αλ Κάχιρα» (Εδώ Κάιρο).

- Ένας τρόπος διαγραφής των χαρακτήρων είναι η *δείξη* και όχι η *δήλωση*. Ο/Η συγγραφέας αποφεύγει τους άμεσους χαρακτηρισμούς προσώπων ή καταστάσεων και με τις κατάλληλες τεχνικές τούς παρουσιάζει («δείχνει») μέσα από τις πράξεις και τις συμπεριφορές τους. Επιβεβαιώνεται η διαπίστωση αυτή στο απόσπασμα που διαβάσατε;
- Παρόλο που η πειθώ και η αφήγηση είναι διακριτές περιοχές λόγου, ενίοτε παρατηρούνται και συγκλίσεις σε διάφορες κειμενικές πραγματώσεις και επικοινωνιακές περιστάσεις. Στοιχεία αφήγησης περιλαμβάνονται σε επιχειρηματολογικά κείμενα ως μέσα πειθούς (π.χ. η εξιστόρηση μιας προσωπικής μαρτυρίας), ενώ επιχειρηματολογικές στοχεύσεις εντοπίζονται σε αφηγηματικά κείμενα, όπως στους μύθους, στα συναξάρια και στα (αυτο)βιογραφικού τύπου κείμενα. Ποια στοιχεία **αφηγηματικής πειθούς** διαθέτει το απόσπασμα που διαβάσατε, με την έννοια ότι μπορεί να επιδράσει σε πεποιθήσεις, στάσεις ή ενέργειες του αναγνώστη;

3. Μεταναγνωστικό στάδιο

Περιλαμβάνει ποικίλες δραστηριότητες οικειοποίησης ολόκληρου του βιβλίου, κυρίως στο επίπεδο παραγωγής κειμένων διαφορετικών από τον τύπο της αφήγησης και του βιογραφικού είδους.

Δραστηριότητες παραγωγής προφορικού, γραπτού και πολυτροπικού λόγου

- Ποιες ήταν οι τρεις επιθυμίες του πρωταγωνιστή; Ποιον ρόλο έπαιξε στη διαδικασία της ενηλικίωσής του η προσπάθεια πραγματοποίησής τους; Ποιες είναι οι δικές σας επιθυμίες/όνειρα; Διοργανώστε μια σχετική συζήτηση στην τάξη σας.
- Γράψτε μια δική σας κριτική για το βιβλίο, η οποία θα δημοσιευτεί στην ηλεκτρονική εφημερίδα του σχολείου σας.
- Βασικός «πρωταγωνιστής» του κεφαλαίου είναι το ραδιόφωνο-έπιπλο. Ποια εντύπωση προκάλεσε στον μικρό Τάκη η ξαφνική εμφάνισή του στο σαλόνι του σπιτιού του; Ποια η δική σας σχέση με το ραδιόφωνο ως μέσο ενημέρωσης και ψυχαγωγίας; Ανταλλάξτε στο πλαίσιο συζήτησης μέσα στην τάξη σας τις προσωπικές εμπειρίες αλλά και αυτές των μελών της οικογένειάς σας.
- Σε έναν αγώνα αντιλογίας που διοργανώνετε στην τάξη σας, κάθε ομάδα υποστηρίζει με πειστικά επιχειρήματα ποιο μέσο –το ραδιόφωνο, τις εφημερίδες, την τηλεόραση ή το διαδίκτυο– προτιμά για την ενημέρωση και την ψυχαγωγία της. Στο τέλος, εξάγονται τα τελικά συμπεράσματα.
- Τα προβλήματα ή θέματα που αναπαρίστανται στα επιλεγμένα κεφάλαια του βιβλίου απηχούν την εμπειρία σας ως περίπου συνομήλικων με τον πρωταγωνιστή; Διαλέξτε ένα από αυτά και παρουσιάστε το προφορικά στην τάξη.
- Το βιβλίο που διαβάσατε παρουσιάζει εικόνες ιδιαίτερης σημασίας από μια πολυπολιτισμική κοινωνία χώρας αποικιοκρατούμενης. Ποιες από τις εικόνες αυτές σας φαίνονται δίκαιες, άδικες ή προβληματικές; Στην ολομέλεια της τάξης, ο εκπρόσωπος κάθε ομάδας κάνει τη δική του πεντάλεπτη ανακοίνωση.
- Να διαβάσετε το απόσπασμα από το δεύτερο εκ των τριών βιβλίων που αποτελούν το μυθιστόρημα *Ακυβέρνητες Πολιτείες* του Στρατή Τσίρκα, με τίτλο «Αριάγνη». Να συγκρίνετε τη στάση των μελών της λαϊκής οικογένειας από το Κάιρο απέναντι στους ντόπιους με τη στάση της οικογένειας του Τάκη. Σε τι συμπεράσματα καταλήγετε;
- Διαλέξτε ένα από τα θέματα του βιβλίου που θα προκαλέσει το ενδιαφέρον της τάξης και θα έχει μαθησιακή αξία, και φτιάξτε μια ψηφιακή αφήγηση. Σε πρώτη φάση δημιουργήστε σε

χειρόγραφο ή στον υπολογιστή τον λεγόμενο οπτικό χάρτη (storyboard), τον οδηγό για την ανάπτυξη της υπόθεσης.

- Να δημιουργήσετε ένα γκράφικ νόβελ με αφορμή το επιλεγμένο κεφάλαιο του βιβλίου.

Δραστηριότητες αναγνωστικής ανταπόκρισης και δημιουργικής έκφρασης

- Για να ζωντανέψει και να δραματοποιήσει περαιτέρω την αφήγηση ο/η συγγραφέας χρησιμοποιεί, εκτός των άλλων και διάλογο. Να τον μετατρέψετε σε τριτοπρόσωπη αφήγηση (πλάγιος λόγος).

Στην αυλή τούς περίμενε ανήσυχη η Ουμ Σαλάχ.

«Πού τριγυρνάτε, βρε παιδιά; Είναι επικίνδυνα».

«Μαμά, εμείς δεν θα φύγουμε;» ρώτησε ο Σαλάχ.

«Να πάμε πού, βρε Σαλάχ; Εμείς είμαστε φτωχοί, και δεν έχουμε τίποτα να χάσουμε. Εξάλλου, σάμπως είμαστε ελεύθεροι;

Τι Εγγλέζοι, τι Γερμανοί...» Και γυρνώντας προς τον Τάκη:

«Τάκη, σε ψάχνει η μητέρα σου. Πήγαινε σπίτι αμέσως».

- Αφού διαβάσετε το απόσπασμα που ακολουθεί, φανταστείτε τι σκέφτεται και τι νιώθει ο μικρός πρωταγωνιστής και αποδώστε τις διεργασίες και τις απορίες που τον βασανίζουν με τον αφηγηματικό τρόπο του εσωτερικού μονολόγου. Στο ίδιο απόσπασμα παρατηρήστε ποιος ρηματικός χρόνος κυριαρχεί. Γιατί επιλέγεται ο συγκεκριμένος χρόνος σε αυτό το σημείο της αφήγησης;

Ο Τάκης προσπαθεί ν' αποκρυπτογραφήσει τι είναι αυτό που συμβαίνει μέσα στο ίδιο του το σπίτι και από πού βγαίνει αυτή η μουσική. Πού βρίσκεται η ορχήστρα, τα όργανα, ο μασέτρος; Κουνάει τα χέρια του, σαν να διευθύνει τη φανταστική ορχήστρα που ακούει να παίζει από το ραδιόφωνο, και σιγά-σιγά το βλέμμα του κατεβαίνει προς το μεγάφωνο στη βάση του ραδιοφώνου. Πασχίζει να εξιχνιάσει το μυστήριο. Άραγε, πώς να καταφέρει να περάσει μέσα στο κουτί και ν' ανακαλύψει την κρυμμένη λιλιπούτεια συμφωνική ορχήστρα που παίζει εκεί μέσα;

- Μία από τις μαθητεύομενες ράφτρες της κυρίας Γλυκερίας, όταν επιστρέφει στο σπίτι της, αφηγείται στην οικογένειά της την έκπληξη που βίωσε εκείνη την ημέρα στο ατελιέ όπου εργαζόταν.
- Το ραδιόφωνο-έπιπλο, παροπλισμένο πια, κοσμεί το γραφείο του Κώστα Φέρρη. Ένα βράδυ αποφασίζει να «μιλήσει» και να πει την ιστορία του.
- Ο πρωταγωνιστής της ιστορίας, που έχει έφεση στον ποιητικό λόγο, γράφει ένα ποίημα-ερωτικό ύμνο (οποιασδήποτε μορφής) για το ραδιόφωνο-έπιπλο και το διαβάζει στην τάξη του.
- Ο ίδιος, πάλι, είναι τόσο ενθουσιασμένος με την έλευση του ραδιοφώνου, ώστε γράφει ένα γράμμα με παραλήπτη την ξαδέρφη του τη Γκλόρια που μένει στην Ελλάδα.
- Η Γλυκερία, η μητέρα του Τάκη, δεν φαίνεται ικανοποιημένη με το δώρο που στέλνει η κουινιάδα της από την Αλεξάνδρεια. Αργά το βράδυ εκφράζει τη δυσαρέσκειά της στον άντρα της. Η αντιπαράθεση κλιμακώνεται και οδηγείται σε σύγκρουση η οποία προοικονομεί τη μελλοντική φυγή του πατέρα από το σπίτι. Δημιουργήστε ένα απόσπασμα από τον διάλογο Γλυκερίας-Αλέκου.
- Η Ρίτα, ο πρώτος μεγάλος έρωτας του Τάκη, στέλνει στον αγαπημένο της ένα γράμμα μετά τη μόνιμη εγκατάστασή της στη μακρινή Αυστραλία.

Δραστηριότητες δραματοποίησης

- Ένα μέλος της ομάδας αναλαμβάνει να υποδυθεί τον ρόλο του πατέρα του πρωταγωνιστή και να σταθεί στο κέντρο της αίθουσας. Η υπόλοιπη ομάδα δίνει πληροφορίες χρησιμοποιώντας τη φαντασία της για το ποια είναι η στάση του ρόλου έχοντας υπόψιν τις συνθήκες μέσα στις οποίες βρίσκεται και στο τέλος όλοι μαζί αποφασίζουν ποια θεωρούν πιο αντιπροσωπευτική.

- Μία ομάδα υποδύεται συλλογικά τον ρόλο του Τάκη. Ο/Η κάθε/καθεμία μαθητής/τρια έχει τη δυνατότητα να μιλήσει ελεύθερα όποτε θεωρεί ότι προσφέρει στον ρόλο, χωρίς να είναι απαραίτητο να υπάρχει συμφωνία ανάμεσα στις απόψεις τους.
- Ένα μέλος της ομάδας κάθεται στην ανακριτική καρέκλα υποδυόμενο τον ρόλο του πρωταγωνιστή και τίθενται ερωτήσεις από τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, έτσι ώστε να φέρει στο φως τα κίνητρα, τις πράξεις, τις αντιλήψεις, τις αξίες του.
- Δραματοποιήστε τον υποθετικό διάλογο της Γλυκερίας με τον άντρα της.
- Η παρουσίαση της ιστορίας στηριζόμενη στον αυτοσχεδιασμό πραγματοποιείται από τους/τις μαθητές/τριες χρησιμοποιώντας την κίνηση και τον λόγο. Ένα μέλος της τάξης αυτοσχεδιάζει τον ρόλο του Τάκη στην παιδική ηλικία και κάποιος/α άλλος/η υποδύεται τον πρωταγωνιστή σε ώριμη ηλικία. Ο ανήλικος και ο ενήλικος εαυτός βρίσκονται ενώπιος ενώπιω.
- Δύο μαθητές/τριες υποδύονται τους δημοσιογράφους και ένας/μία άλλος/η τον Κώστα Φέρρη. Έχοντας διαβάσει το βιβλίο, παίρνετε συνέντευξη από τον σκηνοθέτη για να τη δημοσιεύσετε στη μαθητική σας εφημερίδα.

Τι μάθαμε;

Η βιογραφία/αυτοβιογραφία ως λογοτεχνικό είδος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί με τρόπο αφηγηματικό μάς παρέχει τη δυνατότητα να ανασυνθέσουμε την εικόνα όχι μόνο ενός προσώπου αλλά και μιας ολόκληρης εποχής. Το προτεινόμενο διδακτικό οργανόγραμμα πρέπει να το δείτε ως ενδεικτικό-δυνητικό, που σημαίνει ότι είναι ένας δρόμος από τους πολλούς που μπορούν να υπάρξουν.

6.2

Στοχαστικό δοκίμιο - Διδακτικό παράδειγμα

Ας υποθέσουμε ότι τη φετινή χρονιά το ολοκληρωμένο βιβλίο το οποίο θα διαβάσουμε και θα επεξεργαστούμε στα επόμενα μαθήματά μας είναι η συλλογή «μικροδοκιμίων», όπως ο ίδιος ο συγγραφέας τους τα χαρακτηρίζει, **Η στάση του πελαργού** του Θανάση Χατζόπουλου (εκδ. Στερέωμα, Αθήνα, 2022). Στόχος μας είναι να δοκιμάσουμε την αφομοιωτική και κατανοητική μας ικανότητα, να διερευνήσουμε το σημείο ανταπόκρισης σε ένα εκτενές κείμενο. Παράλληλα, θα εξοικειωθούμε με την εκφραστική του δοκιμιακού λόγου, ώστε να εμπλουτίσουμε τη λεξιλογική και εννοιολογική μας σκευή και ταυτόχρονα να ασκηθούμε στην πρόσληψη και αφομοίωση αφηρημένων νοημάτων. Ας μην ξεχνάμε ότι η παραγωγή απαιτητικών κειμένων στο Λύκειο προϋποθέτει την εξοικείωσή μας με τις υφολογικές ιδιομορφίες που παρουσιάζει ο στοχαστικός τύπος του δοκιμιακού λόγου. Είναι πολύ σημαντικό να μάθουμε να ξεχωρίζουμε μέσα στα ευρύτερης έκτασης κείμενα το κυρίαρχο θεματικό στοιχείο και μετά να επισημαίνουμε τους ελάσσονες πυρήνες που περιβάλλουν, αναδεικνύουν και φωτίζουν το θεματικό κέντρο. Τέλος, η κατανόηση της συλλογιστικής πορείας που παρουσιάζει ένα εκτενές κείμενο δοκιμιακού χαρακτήρα με παράλληλη αναζήτηση των λογικών του επιχειρημάτων θα συμβάλει στην αποτελεσματική οργάνωση των δικών μας αντίστοιχα μικρο- και μακροκειμένων.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ
Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΠΕΛΑΡΓΟΥ
μικροδοκίμια

1. Προαναγνωστικό στάδιο

- Η τάξη (25 παιδιών) μπορεί να χωριστεί σε πέντε ομάδες. Κάθε ομάδα διαβάζει περίπου 12 δοκίμια, καθώς το βιβλίο αποτελείται από 60 μικροδοκίμια.
- Μετά την ανάγνωση, κάθε ομάδα συσκέπτεται και συναποφασίζει ποιο δοκίμιο ξεχώρισε, το οποίο μαζί με τα αντίστοιχα των άλλων ομάδων θα αποτελέσουν το σώμα των υπό επεξεργασία κειμένων από το συγκεκριμένο βιβλίο. Στην ολομέλεια της τάξης κάθε ομάδα, αφού παρουσιάσει συνοπτικά το περιεχόμενο του δοκιμίου, εξηγεί τους λόγους για τους οποίους κατέληξε στην επιλογή του συγκεκριμένου δοκιμίου με βάση τα ενδιαφέροντά της και την εμπλοκή των κειμένων με τους προβληματισμούς των νέων. Στον πίνακα καταγράφονται τα διαφορετικά θέματα τα οποία απασχολούν τον συγγραφέα στο βιβλίο του, για να διαμορφώσει η τάξη μια όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα ολόκληρου του βιβλίου.
- Ως αναγνώστες χρειαζόμαστε στοιχεία, για να κατανοήσουμε τι θα διαβάσουμε; Ποια είναι αυτά τα στοιχεία; Από πού θα τα αντλήσουμε;
- Ποιες προσδοκίες σάς δημιουργεί ο τίτλος του βιβλίου. Βρήκατε ίσως κάποιο απόσπασμα στο βιβλίο το οποίο σας βοηθά να εξηγήσετε τον τίτλο;

Στη συνέχεια θα επικεντρωθούμε στην ενδεικτική προσέγγιση ενός αντιπροσωπευτικού δοκιμίου από το βιβλίο. Ένας/μία μαθητής/τρια αναλαμβάνει την ανάγνωση του κειμένου μέσα στην τάξη.

ΚΕΙΜΕΝΟ

Homo faber ή περιοχές προστατευόμενες από την ανθρώπινη δραστηριότητα

Η κοινή συνείδηση αποτιμά θετικά τον κατασκευαστή άνθρωπο και τον τοποθετεί στην πηγή της ανθρώπινης δραστηριότητας. Και αυτή κρίνεται συνήθως θετικά, σαν να μην υπήρχαν σκοτεινές πλευρές στην ανθρώπινη δημιουργικότητα. Γενικά το επίθετο faber πλάι στον άνθρωπο θεωρείται μια από τις σημαντικότερες ιδιότητες, αν όχι η σημαντικότερη, που αποδίδονται στους ανθρώπους. Ο άνθρωπος τεχνίτης είναι ένας από αυτούς που μας κάνουν περήφανους επειδή ανήκουμε στο ανθρώπινο είδος. Είναι όμως έτσι; Ή ακριβώς ο άνθρωπος ανοίγοντας τον ασκό της γνώσης και των επινοήσεων που προκύπτουν από τις εφαρμογές της χάνει όχι μόνο το μέτρο αλλά χρειάζεται να αντιληφθεί πως αντί να δημιουργεί, καταστρέφει και βρίσκεται σε επαναληπτικές τροχιές καταστροφής;

Αυτό δεν έχει απλώς να κάνει με το γεγονός ότι δημιουργία και καταστροφή πάνε χέρι χέρι και η καταστροφή είναι συχνά προϋπόθεση της δημιουργίας, αλλά με το ότι η δημιουργία, από ένα σημείο και μετά, οδηγεί με σταθερά βήματα στην καταστροφή. Δεν πρόκειται απλώς για τον πίνακα ζωγραφικής που ο δημιουργός της τον καταστρέφει όταν επιμένει να εργάζεται επ' αυτού πέραν ενός ορισμένου σημείου, όπως άλλωστε κι ο ποιητής με το ποίημα. Είναι ότι κάθε δημιουργική ανθρώπινη δραστηριότητα βγαίνοντας έξω από έναν κύκλο μετατρέπεται από αμετροέπεια σε καταστροφή και αυτοκαταστροφή. Κάθε φορά που η ανθρώπινη δραστηριότητα αποικούσε και αποικεί περιοχές του πλανήτη, καταλήγει μοιραία στην καταστροφή και υπονομεύει τον εαυτό της. Γεγονός που επιτρέπει πλέον να κυκλοφορούν σενάρια σχετικά με την αποίκηση νέων πλανητών στην προοπτική καταστροφής της γης, καταστροφή η οποία κατά το πλείστον είναι προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Από την άναρχη αστική ανοικοδόμηση και τη συνεχή οικοδόμηση στα όρια του αστικού ιστού, οι σύγχρονες πόλεις με τα υποβαθμισμένα προάστια και τις παραγκουπόλεις-τέρατα, όλα συλλήβδην μοιάζουν με καρκινώματα στην επιφάνεια της γης. Από την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος, σε μικρή και μεγάλη κλίμακα, τουτέστιν την άλογη εκμετάλλευση της γης με κάθε δυνατή έννοια του όρου, από την οικοδόμηση των νησιών εκεί όπου άλλοτε υπήρχαν μόνο σκίνα ή αμπέλια, μέχρι τα εγκαταλελειμμένα πλέον βιομηχανικά ερείπια που εξακολουθούν να «μολύνουν» τον χώρο, οι άνθρωποι λειτουργούν σαν απόλυτοι άρχοντες που πριονίζουν το κλαδί στο οποίο κάθονται. Σαν να μην υπάρχει πλέον ανθρώπινη δραστηριότητα που να μην αγγίζει και συχνά να υπερβαίνει τα όρια της ύβρεως.

Δεν είναι μόνο οι ερημωμένες πλέον περιοχές όσο οι άλλοτε έρημες αλλά ζωντανές που ο άνθρωπος έχει βαλθεί να τις αποικήσει αγνοώντας οτιδήποτε δεν ακούει στη λέξη «συμφέρον». Μόνο που αγνοεί συγχρόνως και το νόημα της λέξης αυτής. Ούτε το μαζί του «συν» ούτε η φορεία του «φέρω» του επιτρέπουν να συνειδητοποιήσει ότι αυτό που τον φέρει οφείλει να το σεβαστεί και μην το διαλύσει με την περιέργεια του νεοφώτιστου. Από τη Μύκονο και τη Σαντορίνη ή τη Χαλκιδική ως την ασύδοτη εκμετάλλευση της γης και του νερού, με πισίνες πλάι στη θάλασσα και πάνω στα βουνά, και ενός περιβάλλοντος, που για την Ελλάδα είναι εξαιρετικά πλούσιο, η ανθρώπινη δραστηριότητα μετατρέπει τον κόσμο σε προϊόν, αγνοώντας ότι έτσι και η ίδια γίνεται ένα προϊόν προς πώληση: μαζί της οι ίδιοι οι άνθρωποι γίνονται «πραμάτεια», για να θυμηθούμε έναν χαρακτηρισμό του Γιώργου Σεφέρη.

«Ο θαλασσινός αέρας κι η δροσιά της αυγής / υπάρχουν χωρίς να το ζητήσει κανείς.» Ο στίχος αυτός, που τον γράφει ο Σεφέρης στο τέλος της ποιητικής πορείας του, λέει ένα από το αυτονόητα που συνήθως λησμονούμε σχετικά με τις στοιχειώδεις και αφανείς προϋποθέσεις της ύπαρξής μας. Μόνο που ό,τι μέχρι χθες ήταν αυτονόητο φαίνεται ότι δεν θα είναι πλέον. Και

αυτό που δεν το ζήτησε κανείς αλλά είναι η βάση της ζωής μας, απειλείται πια περισσότερο από καθετί και ονομάζεται πλέον κλιματική αλλαγή. Δεν υπάρχει σωτηρία από την καταστροφική ορμή των κατασκευών τού homo faber. Εκτός και αν βρεθούν κάποιοι σόφρονες που θα μπορέσουν να βάλουν έναν φραγμό στον δημιουργικό του οίστρο. Αυτόν που έχει βαλθεί να εξαντλήσει και να εξοντώσει την ίδια τη Γη, με την τρελή φαντασίωση ότι θα μπορέσει να αποικήσει το άδειο σύμπαν γύρω του, σκεδάζοντας χώρο και χρόνο πέρα από κάθε ανθρώπινη δύναμη και δυνατότητα. (653 λ.)

2. Αναγνωστικό στάδιο

Η αναγνωστική φάση περιλαμβάνει τρεις άξονες προσέγγισης, εφόσον το αυθεντικό κείμενο που θα επεξεργαστούμε ανήκει στο δοκιμιακό είδος και μας ενδιαφέρει πώς λειτουργεί σε σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα (ποιες ιδεολογικές θέσεις απηχεί ή τι υπονοεί κτλ.):

α. Το κείμενο και το πλαίσιο επικοινωνίας (δραστηριότητες κατανόησης του περικειμένου: εντοπισμός συγκεκριμένου, πεδίου, τόνου, τρόπου, αποδέκτη, σκοπού)

- Σε κάθε κείμενο εγγράφονται στοιχεία (ιστορικά, κοινωνικά, οικονομικά, πολιτισμικά κ.ά.) της εποχής στην οποία δημιουργήθηκε. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το υπό μελέτη βιβλίο εκδόθηκε το 2022, μπορείτε να αναγνωρίσετε ανάλογα στοιχεία στο δοκίμιο αυτό;
- Ποιο είναι το κεντρικό θέμα που απασχολεί τον συγγραφέα και ποια η πρόθεσή του;
- Σε ποιους αναγνώστες/τριες απευθύνεται ο συγγραφέας; Ποια νομίζετε ότι είναι τα γνωστικά και κοινωνικά τους ενδιαφέροντα;
- Διερευνήστε αν το συγκεκριμένο δοκίμιο του Θ. Χατζόπουλου παίρνει τον προσωπικό τόνο του ημερολογίου ή και το ύφος της ομιλίας, ώστε η φωνή του συγγραφέα να μην ακούγεται ως ηγεμονική και κυρίαρχη. Τεκμηριώστε την απάντησή σας, εντοπίζοντας κάποιες ενδεικτικές γλωσσικές επιλογές (ρηματικά πρόσωπα, επίπεδο ύφους κ.ά.).

β. Το κείμενο ως γλωσσική και νοηματική δομή (δραστηριότητες-ασκήσεις για τα δομικά και γλωσσικά χαρακτηριστικά του κειμένου)

- Να συζητήσετε την πληροφοριακή και επικοινωνιακή λειτουργία που επιτελεί ο τίτλος του δοκιμίου ως προς τη συνεκτικότητα του κειμένου. Σταθείτε περισσότερο στην επιλογή των λέξεων.
- Καθώς ξετυλίγονται οι σκέψεις του συγγραφέα, αναδύεται βαθμιαία η αντίληψή του για τον ρόλο της «προόδου». Προσπαθήστε να παρακολουθήσετε την πορεία του στοχασμού του επισημαίνοντας: α) τις επιμέρους ιδέες που τον απασχολούν και β) τη σχέση ανάμεσα στις ιδέες αυτές και στο κεντρικό θέμα.
- Στην πρώτη παράγραφο ο συγγραφέας διατυπώνει τις απόψεις του με δηλωτικές και ερωτηματικές προτάσεις. Πώς δικαιολογείτε καθεμία από τις επιλογές του;
- Να προσδιορίσετε με ποιους τρόπους εξασφαλίζεται η συνοχή του κειμένου στην πρώτη παράγραφο. Θεωρείτε κατάλληλες τις γλωσσικές επιλογές του συγγραφέα;
- Παρακολουθήστε τη συλλογιστική πορεία του συγγραφέα στη δεύτερη παράγραφο.
- Αναζητήστε στο δοκίμιο μία λέξη (σε κάθε μορφή της) που είναι δηλωτική της οπτικής γωνίας του συγγραφέα. Ποιο ρόλο επιτελεί η επανάληψή της;
- Γράψτε στο τετράδιό σας λέξεις-φράσεις που χρησιμοποιούνται συνυποδηλωτικά. Προσδιορίστε τη σημασία τους και εξετάστε τη λειτουργία τους έναντι της δηλωτικής χρήσης.
- Στο δοκίμιο συναντάμε διάσπαρτες λόγιες λέξεις-φράσεις. Αφού τις συγκεντρώσετε, να φτιάξετε ένα συννεφόλεξο, να αναζητήσετε σε ένα ηλεκτρονικό λεξικό τη σημασία τους και

στη συνέχεια να τις χρησιμοποιήσετε σε μία δική σας παράγραφο με σχετικό θέμα και επίσημο ύφος.

- Ο συγγραφέας δύο φορές εγκιβωτίζει στίχους του Γιώργου Σεφέρη. Αναζητήστε στο διαδίκτυο από ποια ποιήματα προέρχονται οι συγκεκριμένοι στίχοι. Τι πετυχαίνει με την ενσωμάτωσή τους στο δικό του κείμενο;

Υ. Το κείμενο ως κοινωνική πράξη και αντικείμενο αξιολόγησης (αποτίμηση της αποτελεσματικότητας του κειμένου και της επίτευξης του επικοινωνιακού στόχου)

- Λαμβάνοντας υπόψη την πρόθεση του συγγραφέα, πιστεύετε πως πραγματώνει τον σκοπό για τον οποίο το έγραψε;
- Ποιες κοινές αντιλήψεις μοιράζεται ο συγγραφέας με τους αναγνώστες του;
- Λέγεται ότι ένα στοχαστικό δοκίμιο «εγκαινιάζει έναν προσωπικό διάλογο με τον/την αναγνώστη/την αναγνώστρια, προσκαλώντας τον/την να παρακολουθήσει την πορεία της σκέψης του/της». Πιστεύετε πως ο συγγραφέας πετυχαίνει να «ανοίξει» διάλογο με τον αναγνώστη/τρια, χωρίς η φωνή του να ακούγεται σαν κήρυγμα;
- Ποιες σκέψεις του δοκιμίου σας ξάφνιασαν ευχάριστα και σας δημιούργησαν γόνιμο προβληματισμό; Με ποιες απόψεις έχετε επιφυλάξεις ή τις βρίσκετε «ακραίες» ή «μη ενδιαφέρουσες»;
- Ο Γ. Δάλλας έχει επισημάνει πως κύρια λειτουργία του δοκιμίου είναι να βαθαίνει τον προβληματισμό του αναγνώστη. Το συγκεκριμένο δοκίμιο επιτυγχάνει αυτό τον σκοπό;

3. Μεταναγνωστικό στάδιο

Περιλαμβάνει ποικίλες δραστηριότητες οικειοποίησης ολόκληρου του βιβλίου.

Δραστηριότητες παραγωγής προφορικού, γραπτού και πολυτροπικού λόγου

- Παραφράστε τα επιχειρήματα του παρακάτω αποσπάσματος, αλλάζοντας λέξεις/φράσεις και προσαρμόζοντας υφολογικά το αρχικό κείμενο στη δική σας συγγραφική ατμόσφαιρα.

Δεν είναι μόνο οι ερμημένες πλέον περιοχές όσο οι άλλοτε έρημες αλλά ζωντανές που ο άνθρωπος έχει βαλθεί να τις αποικίσει αγνοώντας στιδήποτε δεν ακούει στη λέξη «συμφέρον». Μόνο που αγνοεί συγχρόνως και το νόημα της λέξης αυτής. Ούτε το μαζί του «συν» ούτε η φορεία του «φέρω» του επιτρέπουν να συνειδητοποιήσει ότι αυτό που τον φέρει οφείλει να το σεβαστεί και μην το διαλύσει με την περιέργεια του νεοφώτιστου.

- Διασκευάστε το παρακάτω απόσπασμα προσπαθώντας να αποδώσετε μόνο τις ιδέες του συγγραφέα, ανεξάρτητα από τις λέξεις που χρησιμοποιεί, προσαρμόζοντας τα γραφόμενά του στη δική σας γλώσσα.

Κάθε φορά που η ανθρώπινη δραστηριότητα αποικούσε και αποικεί περιοχές του πλανήτη, καταλήγει μοιραία στην καταστροφή και υπονομεύει τον εαυτό της. Γεγονός που επιτρέπει πλέον να κυκλοφορούν σενάρια σχετικά με την αποίκηση νέων πλανητών στην προοπτική καταστροφής της γης, καταστροφή η οποία κατά το πλείστον είναι προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας.

- Αντιγράψτε το παρακάτω απόσπασμα στο τετράδιό σας και στη συνέχεια προεκτείνετε/συμπληρώστε τις σκέψεις του συγγραφέα.

Δεν υπάρχει σωτηρία από την καταστροφική ορμή των κατασκευών του homo faber. Εκτός και αν...

- Αναδιατυπώστε τη δηλωτική και αποφατική κύρια πρόταση με ερωτηματική πρόταση και συζητήστε τι μεταβάλλεται όχι μόνο υφολογικά αλλά και ως προς την πειστικότητα του κειμένου.

Ούτε το μαζί τού «συν» ούτε η φορεία τού «φέρω» του επιτρέπουν να συνειδητοποιήσει ότι αυτό που τον φέρει οφείλει να το σεβαστεί και μην το διαλύσει με την περιέργεια του νεοφώτιστου.

- «Ο άνθρωπος τεχνίτης είναι ένας από αυτούς που μας κάνουν περήφανους επειδή ανήκουμε στο ανθρώπινο είδος». Συνεχίστε τη σκέψη του συγγραφέα σε μια δική σας παράγραφο, χρησιμοποιώντας κατάλληλα παραδείγματα τα οποία την επαληθεύουν.
- Ο συγγραφέας οδηγείται στα συμπεράσματά του με αφορμή τους στίχους ενός ποιήματος του Σεφέρη. Παραθέτοντας τους στίχους, γεννιούνται στο μυαλό του κάποιες σκέψεις που συνειρμικά οδηγούν στον επίλογο. Με αφορμή αυτούς τους στίχους, προσπαθήστε να καταθέσετε γραπτά σκέψεις και συναισθήματα που συνδέονται λογικά ή συνειρμικά με ένα περιστατικό από τις καλοκαιρινές σας διακοπές που σας προξένησε αρνητική εντύπωση. Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε λογικά ή συνυποδηλωτικά τη γλώσσα, αρκεί να γίνει φανερός ο προβληματισμός σας.
- Η τρίτη παράγραφος του δοκιμίου οργανώνεται με το σχήμα «ειδικό-γενικό». Να το επιβεβαιώσετε και στη συνέχεια να χρησιμοποιήσετε το ίδιο σχήμα σε μια δική σας παράγραφο σχετική με την ύβρη που διαπράττει ο σύγχρονος άνθρωπος απέναντι στο περιβάλλον.
- Ο συγγραφέας στην επιλογική παράγραφο του δοκιμίου του θίγει το πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής και αναπτύσσει τον συλλογισμό του με βάση το σχήμα «πρόβλημα-λύση». Γράψτε μια παράγραφο για την κλιματική αλλαγή την οποία θα αναπτύξετε με τον ίδιο τρόπο.
- Ο συγγραφέας στην τέταρτη παράγραφο, εκτός των άλλων, υποστηρίζει ότι «η ανθρώπινη δράση μετατρέπει τον κόσμο σε προϊόν αγνοώντας ότι έτσι και η ίδια γίνεται ένα προϊόν προς πώληση». Συζητήστε τη διττή σχέση αιτίου-αποτελέσματος και στη συνέχεια αναπτύξτε με τον ίδιο τρόπο το περιεχόμενο αυτής της κρίσης σε μία δική σας παράγραφο 100 λέξεων.
- Ο συγγραφέας εκφράζει τη δυσαρέσκειά του στο ενδεχόμενο αποίκησης νέων πλανητών. Να οργανώσετε σε μία παράγραφο έναν αντιρρητικό λόγο με πειστικά αντεπιχειρήματα.
- Τα λατινικά είναι για πολλούς μια «νεκρή» γλώσσα, όμως αποτελούν την απαρχή για πολλές γλώσσες τις οποίες μιλάμε στη σύγχρονη εποχή. Φράσεις που χρησιμοποιούμε και σήμερα δείχνουν ότι είναι μια γλώσσα ζωντανή, καθώς αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της προφορικής αλλά και γραπτής έκφρασής μας. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί στον τίτλο τη φράση Homo faber. Με τη βοήθεια ενός ηλεκτρονικού λεξικού αναζητήστε και άλλους προσδιορισμούς του homo τους οποίους συναντάμε σε διάφορα κείμενα.
- Κάποιοι/ες από εσάς ενδέχεται να θεωρήσουν μεροληπτική τη ματιά του συγγραφέα όσον αφορά τη σχέση τεχνολογίας και φύσης. Σε ένα δικό σας άρθρο για τη μαθητική σας εφημερίδα, να παρουσιάσετε ορισμένα από τα επιτεύγματα του homo faber που άλλαξαν προς το καλύτερο τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον και συνέβαλαν στην ανάπτυξη του πολιτισμού.
- Τα προβλήματα ή θέματα που αναπαρίστανται στα υπό μελέτη δοκίμια απηχούν την εμπειρία σας; Διαλέξτε ένα από αυτά και παρουσιάστε το προφορικά στην τάξη.
- Ομαδική εργασία:

Διοργανώστε στην τάξη σας έναν αγώνα αντιλογίας με θέμα «**O homo faber δημιουργεί ή καταστρέφει;**». Οι μαθητές χωρίζονται σε δύο (2) ομάδες και με κλήρωση στη μία από αυτές

ανατίθεται ο ρόλος του **Λόγου** («**O homo faber δημιουργεί**») και στην άλλη ο ρόλος του **Αντιλόγου** («**O homo faber καταστρέφει**»). Οι ομάδες αποσύρονται στις δύο γωνιές για 20 λεπτά, προκειμένου να συγκεντρώσουν τα επιχειρήματα και τα τεκμήριά τους. Στη συνέχεια, όλες οι ομάδες συνεδριάζουν για να ενοποιήσουν τις θέσεις τους και να ορίσουν τους δύο ομιλητές που θα τους αντιπροσωπεύσουν. Ορίζονται επίσης δύο πρακτικογράφοι, ένας για κάθε ομάδα. Στο τέλος, πραγματοποιείται για μία διδακτική ώρα ο «αγώνας αντιλογίας». Καθένας από τους ομιλητές των δύο ομάδων (Λ1, Α1) διαθέτει έξι λεπτά για να παρουσιάσει την επιχειρηματολογία της ομάδας του και να αντικρούσει τα επιχειρήματα της άλλης ομάδας. Στο τέλος εξάγονται τα τελικά συμπεράσματα.

- Εάν είχατε τη δυνατότητα να πάρετε μια συνέντευξη από τον συγγραφέα, ποιες ερωτήσεις θα του υποβάλλατε; Καλό είναι να είστε καλά προετοιμασμένοι για τη συνέντευξη, γνωρίζοντας το συγγραφικό –και όχι μόνο έργο– του Θανάση Χατζόπουλου.
- Να κατασκευάσετε ένα σκίτσο για τη μαθητική σας εφημερίδα, το οποίο θα συνομιλεί με το δοκίμιο που επεξεργαστήκατε. Επιλέξτε μια φράση από το δοκίμιο που θα συνοδεύει το σκίτσο.

Τι μάθαμε;

Το στοχαστικό δοκίμιο διαφέρει από το αποδεικτικό-αντικειμενικό. Ο δημιουργός του έχει στόχο τον ελεύθερο στοχασμό γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα, την έκφραση προσωπικών θέσεων και προβληματισμών, που συνήθως αντλούνται από την πείρα της ζωής και όχι από την επιστημονική παρατήρηση, και τελικά το άνοιγμα ενός προσωπικού διαλόγου με τον αναγνώστη. Ο προσωπικός χαρακτήρας του στοχασμού αναδεικνύεται με γλωσσικές επιλογές (βιωματικό και εξομολογητικό ύφος, τη συγκινησιακή και ποιητική χρήση της γλώσσας κτλ.), αλλά και τη συνειρμική γραφή. Το προτεινόμενο διδακτικό οργανόγραμμα πρέπει να το δείτε ως ενδεικτικό-δυνητικό, που σημαίνει ότι είναι ένας δρόμος από τους πολλούς που μπορούν να υπάρξουν.

6.3

Ακαδημαϊκό δοκίμιο – Διδακτικό παράδειγμα

Εξωτερικοί
σύνδεσμοι
για τις Δραστηριότητες

Θα μελετήσουμε εκτεταμένα αποσπάσματα από τη μελέτη της Άννας Φραγκουδάκη (Κοινωνιολόγου της Εκπαίδευσης και ομότιμης καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Αθηνών) με τίτλο *Ορατός και Αόρατος Ρατσισμός τον 21ο αιώνα. Η δυτική μυωπία, η ισχύς του σεξισμού και η άρνηση του αντισημιτισμού* (εκδ. Αλεξάνδρεια, 2022).

«Το βιβλίο αυτό συνδυάζει και παρουσιάζει ένα ευρύτατο φάσμα πτυχών του ρατσισμού: η συγγραφέας παρακολουθεί το φαινόμενο σε βάθος χρόνου και σε πολλές και διαφορετικές του εκφάνσεις. Οδηγεί έτσι σ' ένα μεγάλο ταξίδι τον αναγνώστη: από την αποικιοκρατία και τις επαναστάσεις των χωρών της Αφρικής και της Ασίας για την ανεξαρτησία τους, ως τον πανταχού παρόντα σεξισμό και τη συγκρότηση φεμινιστικού κινήματος ως απάντηση στις προκλήσεις του. Εξετάζει, επίσης, τον αντισημιτισμό στην Ευρώπη (ορατό και "αόρατο") πριν και δυστυχώς και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, σε συνάρτηση και με την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ. Το βλέμμα της συγγραφέως κινείται σε μία παγκόσμια κλίμακα, που περιλαμβάνει από τον Δυτικό κόσμο και τις χώρες της Αφρικής και της Ασίας που υπήρξαν αποικίες τού μέχρι τη Μέση Ανατολή».¹

Σκοπός του αναγνωστικού ταξιδιού μας θα είναι να εξοικειωθείτε με τα χαρακτηριστικά του επιστημονικού λόγου τον οποίο κάποιοι/ες από εσάς θα συναντήσετε ως μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας, καθώς το ακαδημαϊκό δοκίμιο αποτελεί την κλασική μορφή της εργασίας που καλούνται να συντάξουν οι φοιτητές/τριες.

1. Προαναγνωστικό στάδιο

- Ποιες προσδοκίες σάς δημιουργεί τόσο ο τίτλος όσο και ο υπότιτλος του βιβλίου;
- Διαβάζοντας το οπισθόφυλλο του βιβλίου, ποιες πληροφορίες αντλείτε για το είδος του βιβλίου αλλά και για την πρόθεση της συγγραφέως; Θεωρείτε πετυχημένο και πληροφοριακά ενδιαφέρον το οπισθόφυλλο;
- Μιλήστε για την εικόνα του εξωφύλλου.
- Αντλήστε πληροφορίες για τα επιστημονικά ενδιαφέροντα της συγγραφέως διαβάζοντας το λεγόμενο «αυτί» του βιβλίου.
- Διαβάστε τα περιεχόμενα για να αποκτήσετε μια γρήγορη και συνολική εποπεία του βιβλίου.
- Μελετήστε προσεκτικά την εισαγωγή του βιβλίου και συζητήστε στην τάξη τον ρόλο που διαδραματίζει η εισαγωγή που προτάσσει ένας/μία συγγραφέας στην αρχή της μελέτης του/της. Τι σας έκανε περισσότερο εντύπωση στη συγκεκριμένη εισαγωγή; Πώς δικαιολογείται η παρουσία του α' ενικού προσώπου σε ορισμένα σημεία της εισαγωγής; Ποιους επιστημονικούς όρους συναντήσατε ενδεχομένως για πρώτη φορά;
- Διαβάστε την ενδιαφέρουσα συνέντευξη της συγγραφέως. Μοιραστείτε τις εντυπώσεις σας. Ποιες απόψεις σάς ξάφνιασαν;
- Μπορείτε, επίσης, να παρακολουθήσετε το σύντομο απόσπασμα «Τα τρία κορίτσια» από το πολυβραβευμένο ντοκιμαντέρ του Βασίλη Λουλέ Φιλιά εις τα παιδιά, στην οποία πρωταγωνι-

1. Οντέτ Βαρών-Βασάρ (απόσπασμα από την ομιλία της στην παρουσίαση του βιβλίου, 15/3/2023)

στούν πέντε μικρά Εβραίοπουλα στην Ελλάδα της Γερμανικής Κατοχής. Πέντε παιδιά που σώθηκαν από τον θάνατο χάρη σε οικογένειες Χριστιανών, πέντε «κρυμμένα παιδιά» που έζησαν μέσα στην απόλυτη σιωπή, αφηγούνται τις ιστορίες τους. Ιστορίες τρόμου κι αγωνίας αλλά και στιγμές παιδικής ανεμελιάς μέσα στην αγκαλιά των ξένων. Η Ροζίνα, ο Σήφης, η Ευτυχία, η Σέλλυ και ο Μάριος πέρασαν τη ζωή τους κουβαλώντας πάντα μαζί τη μνήμη χιλιάδων παιδιών: εκείνων που δεν πρόλαβαν ποτέ να μεγαλώσουν. Τι σας έκανε πιο πολύ εντύπωση στην αφήγηση που ακούσατε; Οι σκέψεις της αφηγήτριας ποιες απορίες σας προκάλεσαν;

- Ολοκληρώνοντας την προετοιμασία για την ανάγνωση του βιβλίου, να διατρέξετε μη διεξοδικά / πληροφοριακά ολόκληρο το βιβλίο στο σπίτι σας και στη συνέχεια, αφού χωριστείτε σε ομάδες, να προτείνετε την εξέταση ενός κεφαλαίου (περίπου 20 σελίδων) είτε από πρώτο είτε από το δεύτερο μέρος το οποίο νομίζετε ότι σας ενδιαφέρει και αξίζει τον κόπο για διεξοδική ανάγνωση και επεξεργασία.

Το οπισθόφυλλο του βιβλίου

Το κεντρικό θέμα του βιβλίου είναι ο αόρατος ρατσισμός. Μεγάλο ποσοστό στερεοτύπων, που καλλιεργούν ιδέες ρατσιστικές, αντισημιτικές και σεξιστικές, εκπέμπονται από τον λόγο των κοινωνικών θεσμών και τον πολιτικό λόγο, ενώ οι εκφραστές αυτών των ιδεών δεν έχουν καν συνείδηση ότι τις εκφέρουν. Και όχι μόνο αυτό, αλλά οι περισσότεροι αυτοαναγνωρίζονται ως φορείς δημοκρατικών πεποιθήσεων και ιδεολογικοί πολέμιοι όλων των διακρίσεων.

Το ρατσιστικό φαινόμενο χαρακτηρίζουν καταλυτικές αντιφάσεις. Οι έρευνες ευρωπαϊκών και κρατικών θεσμών δείχνουν ότι οι πολίτες των δυτικών χωρών εμφανίζονται σε ψηλά ποσοστά αντίπαλοι των ρατσιστικών ιδεών. Ωστόσο, ο ρατσισμός συνεχίζει να ασκεί ισχυρή επίδραση. Παρά την αναίρεσή του από τις επιστήμες και τη διεθνή πολιτική και ηθική καταδίκη του μετά το 1945, ο ρατσισμός αναβιώνει κατά περιόδους, όπως τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια στην Ευρώπη και ευρύτερα (πρώτη αντίφαση). Παρά την αποδοχή της καταδίκης τους από τους πολίτες, οι διακρίσεις σταδιακά πείθουν αυξανόμενα ποσοστά πολιτών (δεύτερη αντίφαση). Και παρά το γεγονός ότι διαδίδονται από ακροδεξιές ομάδες και κόμματα, ο σεξισμός, ο φυλετισμός, ο αντισημιτισμός, η ξενοφοβία, η μισαλλοδοξία κ.ά. απλώνονται ανησυχητικά στις σύγχρονες δυτικές δημοκρατίες (τρίτη αντίφαση).

Σκοπός του βιβλίου είναι να απαντηθεί το ερώτημα γιατί ιδέες επισημολογημένες, ηθικές και πολιτικές καταδικασμένες πλανώνται ξανά στον 21ο αιώνα πάνω από την ενωμένη Ευρώπη και όλη τη Δύση. Η ανάλυση δείχνει ότι απαντήσεις σε αυτό το «γιατί» κρύβονται στην αθέατη πλευρά του κοινωνικού φαινομένου, στον αόρατο ρατσισμό που διαχέεται στον κόσμο και ειδικότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ελλάδα.

2. Αναγνωστικό στάδιο

Ενδεικτικά, θα δούμε μαζί ορισμένες δραστηριότητες από την ενότητα 1.2 (σελ. 25-27) του βιβλίου (Μέρος 1: Ορατός και αόρατος ρατσισμός τον 21ο αιώνα), τις οποίες φυσικά μπορείτε να αξιοποιήσετε, όπως εσείς επιθυμείτε, και στα υπόλοιπα επιλεγμένα προς επεξεργασία κεφάλαια. Η αναγνωστική φάση περιλαμβάνει τρεις άξονες προσέγγισης, εφόσον το αυθεντικό κείμενο που θα επεξεργαστούμε ανήκει στο είδος του ακαδημαϊκού δοκιμίου και μας ενδιαφέρει πώς λειτουργεί σε σχέση με την κοινωνική πραγματικότητα (ποιες ιδεολογικές θέσεις απηχεί ή τι υπονοεί κτλ.).

Η ιστορική τομή του 1945: αναίρεση και καταδίκη του ρατσισμού

Η ιδεολογία που επί ενάμιση αιώνα στήριξε την αποικιοκρατία υφίσταται, όπως είναι γνωστό, ριζική αμφισβήτηση στα μέσα του 20ού αιώνα. Η ασύγκριτα μεγαλύτερη σφαγή από τον πρώτο «μεγάλο πόλεμο» που επέφερε ο Δεύτερος Παγκόσμιος και οι ιλιγγιώδεις αριθμοί των

θυμάτων θα δημιουργήσουν μια ευρεία πολιτική τάση να ληφθούν διεθνώς μέτρα, ώστε να μην επαναληφθούν οι αγριότητες που κόστισαν τους εκατομμύρια νεκρούς και τις γιγάντιες καταστροφές αυτού του πολέμου. Με πρωτοβουλία των Αμερικανών η τάση αυτή θα καταλήξει το 1945 στην ίδρυση τον ΟΗΕ, με «αποστολή» του «τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης».

Τους ποταμούς αίματος που κόστισε αυτός ο πόλεμος χαρακτηρίζει μια ιδιαιτερότητα, το Ολοκαύτωμα, το αποτρόπαιο φαινόμενο της απόπειρας των ναζί να εξοντώσουν ολοσχερώς την ανθρωπινή ομάδα των Εβραίων εξαφανίζοντάς την όχι μόνο από τη Γερμανία αλλά από το πρόσωπο της γης. Το πρωτοφανές αυτό έγκλημα κατά της ανθρωπότητας προκάλεσε ισχυρό μείγμα σοκ και ενοχής στον δυτικό κόσμο, ιδίως όταν άρχισαν οι στρατιωτικές μονάδες των συμμαχικών δυνάμεων στο τέλος του πολέμου να απελευθερώνουν ένα ένα τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Μπαίνοντας σε αυτά τα στρατόπεδα θανάτου, αξιωματικοί και οπλίτες ξεχνούσαν ξαφνα την εμπειρία της φρίκης από όσα είχαν ζήσει στον απάνθρωπα φονικό πόλεμο, γιατί αυτό που αντίκριζαν ήταν σαν εφιάλτης με εικόνες κατασκευασμένες από τη βαριά αρρωστημένη φαντασία κάποιου σαδιστή δαίμονα.

Η κατάπληξη, ο φόβος και η ενοχή του δυτικού κόσμου στο τέλος του πολέμου επηρέασε πλατιά. Εκπρόσωποι των θεσμών και πολίτες, εμβρόντητοι απέναντι στην τερατική μορφή που πήραν οι πεποιθήσεις των ναζί για την υποτιθέμενη ανωτερότητα της λεγόμενης Αρίας φυλής, συνειδητοποιούν έως ένα βαθμό το μερίδιο ευθύνης και τους κινδύνους που εγκυμονούν αυτές οι πεποιθήσεις για την οικουμένη.

Οι διεθνείς θεσμοί καταδικάζουν πολιτικά και ηθικά τον ρατσισμό και όλες τις διακρίσεις. Θεμελιώδης ανάμεσα στα πολλά σχετικά κείμενα είναι η Χάρτα του ΟΗΕ (1945), η ιδρυτική Διακήρυξη της Ουνέσκο (1945) και η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου τον ΟΗΕ (1948). Η Οικουμενική Διακήρυξη αποδίδει (άρθρο 2) όλα τα δικαιώματα σε «όλους τους ανθρώπους, χωρίς διάκριση κανενός είδους, με βάση τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις πολιτικές ή άλλες απόψεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή άλλο κοινωνικό χαρακτηριστικό». Υπάρχει ακόμα η αρκετά μεταγενέστερη Διεθνής Σύμβαση για την Κατάργηση κάθε μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (1965), καθώς επίσης πολλά άλλα κείμενα έως πρόσφατα.

Τα περισσότερα κείμενα των διεθνών θεσμών αναφέρονται ρητά στο Ολοκαύτωμα για να τεκμηριώσουν την αναγκαιότητα να προστατευτεί στο μέλλον η ανθρωπότητα από τέτοιου είδους αποτρόπαια εγκλήματα, με την εξασφάλιση των προϋποθέσεων να μην είναι αντικειμενικά δυνατό να ξανασυμβούν. Η Χάρτα του ΟΗΕ, για παράδειγμα, τονίζει ότι οι συνέπειες του πολέμου ήταν τόσο φριχτές, που κάνουν αδήριτη την ανάγκη να επιβληθούν παγκόσμια τα ίσα ανθρώπινα δικαιώματα. Αρχίζει με τη φράση: «Οι λαοί των Ηνωμένων Εθνών είναι αποφασισμένοι να σώσουν τις επόμενες γενεές από τη μάστιγα του πολέμου, που δύο φορές στο διάστημα ζωής αυτής της γενιάς επέφερε ανείπωτη θλίψη στην ανθρωπότητα, και να διατρανώσουν την πίστη στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, στην αξιοπρέπεια και αξία του ανθρώπου και στα ίσα δικαιώματα ανδρών και γυναικών καθώς και εθνών μεγάλων και μικρών...».²

Η διεθνής αυτή πολιτική παρέμβαση, στην οποία οδήγησε η συνειδητοποίηση των κινδύνων που εγκυμονεί σε κάθε κοινωνία η διάδοση ρατσιστικών θεωριών, στηρίχτηκε και σε ογκωδέστατο αριθμό ερευνών και μελετών που έγιναν σε πολλών ειδών επιστήμες, όχι βέβαια χωρίς συγκρούσεις και αντιρρήσεις. Από το 1945 πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα δίνουν μεγάλη έμφαση στη μελέτη του αντισημιτισμού και κάθε είδους ρατσισμού. Έτσι, προέκυψαν

2. Στο: <http://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.

πλήθος από έρευνες και μελέτες που έχουν έως σήμερα σωρεύσει εκατοντάδες χιλιάδες σελίδες. Τεκμηριώνουν ότι οι όποιες θεωρίες αποδίδουν γενετικά ή πολιτισμικά καθορισμένες ιδιότητες ανωτερότητας ή κατωτερότητας στις ανθρώπινες ομάδες είναι επιστημονικά ανέγκυρες, πολιτικά αντιδραστικές και ηθικά καταδικαστέες.³

Το συνοπτικό, με άλλα λόγια, συμπέρασμα του τεράστιου σε ποσότητα σχετικού ερευνητικού υλικού είναι τούτο: *ο ρατσισμός είναι αυθαίρετη ταξινόμια, δηλαδή κοινωνική κατασκευή, δεν αντιστοιχεί στην πραγματικότητα, δεν έχει την παραμικρή στήριξη σε καμία επιστήμη, είναι ταξινόμηση ασύστατη και ανέγκυρη.*

Η ισχυρότερη όλων αναίρεση είναι σχετικά πρόσφατη και ανήκει στη βιογενετική επιστήμη. Η αποκωδικοποίηση του DNA, που έγινε την πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα, έχει καταρρίψει οριστικά την πεποίθηση ότι το ανθρώπινο γένος χωρίζεται στις «φυλές» που έβλεπε η παράδοση. Δεν υπάρχουν διαφορές στο DNA ανάμεσα στις ανθρώπινες ομάδες που ονομάστηκαν φυλές. Διαπιστώθηκε μάλιστα ότι είναι περισσότερες οι ομοιότητες ανάμεσα στις ομάδες που ονομάστηκαν φυλές και περισσότερες οι διαφορές ανάμεσα στα μέλη της ίδιας ομάδας. Η επιστημονική αυτή πληροφορία είναι αδιαμφισβήτητη και επαναλαμβάνεται σε πλήθος δημοσιεύματα εκλαϊκευτικά των πορισμάτων της βιογενετικής, καθώς οι βιολόγοι πασχίζουν να τη διαδώσουν.⁴ Επιπλέον, εκλαϊκευτές βιογενετιστές δημοσιεύουν κείμενα για το μεγάλο κοινό καταρρίπτοντας τους μύθους περί κληρονομικότητας.⁵ Τέλος, η αναδυόμενη επιστήμη της παλαιογενετικής, που ερευνά το DNA ανθρώπινων σκελετών του μακρύτερου παρελθόντος, έχει και αυτή ήδη δείξει ότι η «λευκή φυλή» είναι επιστημονικά τελείως ανύπαρκτη. Η σύγχρονη γενετική επιστήμη με τα συνεχή της άλματα έχει ήδη μετατρέψει τη «φυλετική καθαρότητα» σε προκατάληψη τόσο ανόητη όσο να πιστεύει κανείς σήμερα ότι ο Ήλιος γυρίζει γύρω από τη Γη.

1ος άξονας: Το κείμενο και το πλαίσιο επικοινωνίας (δραστηριότητες κατανόησης της περίπτωσης επικοινωνίας)

- Ποιο είναι το επίμαχο θέμα που απασχολεί τη συγγραφέα και ποια η πρόθεσή της;
- Ανταποκρίνεται το ύφος στο επίπεδο του ακαδημαϊκού (επιστημονικού) λόγου;
- Πιστεύετε ότι η απόσταση πομπού (συγγραφέως) και αναγνωστών/τριών (μαθητών/τριών) είναι μεγάλη ή η συγγραφέας φροντίζει να επικοινωνήσει αποτελεσματικά με το αναγνωστικό κοινό δημιουργώντας μεταξύ τους μια «γέφυρα επικοινωνίας»; Να εντοπίσετε κάποια μέσα τα οποία χρησιμοποιεί η συγγραφέας, για να γίνει πιο σαφής και κατανοητή.

3. Η βιβλιογραφία της ιστορίας επιστημονικής αναίρεσης του ρατσισμού είναι εκτενέστατη. Σημαντικό, διάσημο και προσιτό στο ευρύ κοινό είναι το βιβλίο του Αμερικανού παλαιοντολόγου-βιολόγου Stephen-Jay Gould, 1981, *The Mismeasure of Man*, Norton, Νέα Υόρκη, από όπου είναι και τα περισσότερα από τα παραπάνω. Αξίζει ακόμα να αναφερθεί ένα σύγχρονο, επίσης για ευρύ κοινό βιβλίο, του Αμερικανού ανθρωπολόγου Robert Wald Sussman, 2014, *The Myth of Race: The Troubling Persistence of an Unscientific Idea*, Harvard University Press, που αφηγείται την ιστορία του ρατσισμού αναδεικνύοντας την ταξινόμια ως κοινωνική κατασκευή, με αίτια τον καταμερισμό οικονομικών αγαθών, προνομίων και εξουσίας.

4. Για παράδειγμα, δύο βιολόγοι ασχολούμενοι με τρέχουσα διεθνή έρευνα με στόχο την αποκωδικοποίηση του ανθρώπινου γονιδιώματος για τον εντοπισμό κληρονομικών ασθενειών διευκρινίζουν ότι οι διαφορές του γονιδιώματος σε επίπεδο DNA είναι ανάμεσα στους ανθρώπους απολύτως ασήμαντες. Η έρευνα για αυτές τις ασήμαντες διαφορές βοηθά την ιατρική να εμποδίσει ορισμένες κληρονομικές ασθένειες και προσθέτουν εισαγωγικά ότι η έρευνά τους δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να στηρίξει φυλετικές θεωρίες. [...]

5. B. Carl Zimmer, 2018, *She Has Her Mother's Laugh: The Powers, Perversions and Potential of Heredity*, Picador, Λονδίνο, αναφέρεται από τη βιβλιοπαρουσίαση: Meehan Crist, 2018, Race doesn't come into it, *London Review of Books*, 40/20, 25 Οκτωβρίου.

2ος άξονας: Το κείμενο ως γλωσσική και νοηματική δομή (δραστηριότητες – ασκήσεις για τα δομικά και γλωσσικά χαρακτηριστικά του κειμένου)

- Ο χαρακτήρας του επιστημονικού λόγου είναι: *περιγραφικός, ερμηνευτικός, αποδεικτικός*. Αυτό σημαίνει ότι τον χρησιμοποιεί το επιστημονικό υποκείμενο στην προσπάθειά του να περιγράψει, να ερμηνεύσει, να πείσει· στην προσπάθειά του, δηλαδή, να αναφερθεί στα πράγματα ή στην αντίληψη που έχουμε γι' αυτά. Από την άποψη αυτή, ο επιστημονικός λόγος οφείλει να είναι *απρόσωπος και αντικειμενικός*. Να βρείτε ένα χωρίο από το κείμενο για καθένα από αυτά τα πέντε (5) χαρακτηριστικά.
- Παρακολουθήστε τη συλλογιστική πορεία του κειμένου (συνοχή και συνεκτικότητα) που πιστοποιεί την αυστηρή λογική οργάνωση που διαθέτει (τα ακαδημαϊκά δοκίμια συνήθως λαμβάνουν τη μορφή ενός επιχειρήματος, με μια σύντομη εισαγωγή, μια σειρά από σημεία που εξετάζουν την ερώτηση και σχηματίζουν ένα λογικό επιχειρήμα και ένα συμπέρασμα για να συνδέσουν το περιεχόμενο της εργασίας. Επιπλέον, κάθε τμήμα ενός ακαδημαϊκού δοκιμίου πρέπει να είναι σκόπιμο, είτε να αναφέρεται στην ερώτηση που τέθηκε στην αρχή είτε να υποστηρίζει ένα σημείο που το αντιμετωπίζει).⁶
- Με ποιες επιμέρους γλωσσικές επιλογές η συγγραφέας επιτυγχάνει μια υφολογική ποικιλία, ώστε να καταστήσει πιο ενδιαφέρουσα την παράθεση των απόψεών της;
- Να καταγράψετε στο τετράδιό σας ορισμένους επιστημονικούς όρους. Να ανατρέξετε σε ένα ηλεκτρονικό λεξικό και να αναζητήσετε τη σημασία τους.
- Στην εισαγωγική παράγραφο («Η ιδεολογία ... ειρήνης») εναλλάσσεται η ενεργητική με την παθητική σύνταξη. Αφού καταγράψετε αντίστοιχες περιπτώσεις, να συζητήσετε σε τι αποσκοπεί κάθε σύνταξη.
- Στις παραγράφους 3 και 4 («Η κατάπληξη [...] πρόσφατα») συναντάμε τη χρήση του ενεστώτα. Σε τι αποβλέπει η συγκεκριμένη επιλογή;

3ος άξονας: Το κείμενο ως κοινωνική πράξη και αντικείμενο αξιολόγησης (αποτίμηση της αποτελεσματικότητας του κειμένου και της επίτευξης του επικοινωνιακού στόχου)

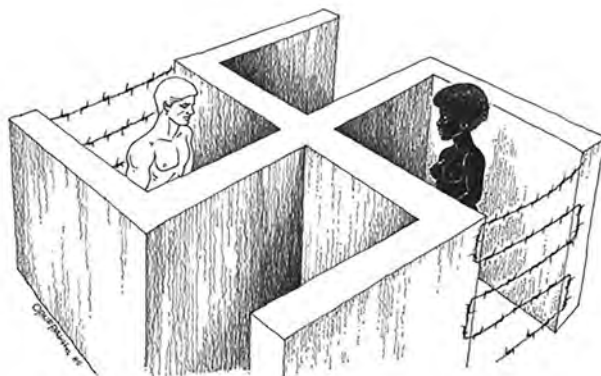
- Λαμβάνοντας υπόψη την πρόθεση της συγγραφέως, πιστεύετε πως το δοκίμιο τελικά πραγματώνει τον σκοπό για τον οποίο το έγραψε;
- Έδωσε ικανοποιητική απάντηση το ακαδημαϊκό δοκίμιο που διαβάσατε στο βασικό ερώτημα της εργασίας; (βλ. τον τίτλο)
- Πόσο ισχυρά είναι τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται;
- Πιστεύετε ότι διαθέτει πρωτοτυπία; (Αναφέρεται και υποστηρίζεται επαρκώς άποψη που δεν έχει προταθεί ξανά από την επιστημονική κοινότητα;)
- Ένα άλλο βασικό στοιχείο σε ένα ακαδημαϊκό δοκίμιο είναι οι παραπομπές. Τα ακαδημαϊκά δοκίμια προορίζονται να μεταδώσουν την εξουσία στο θέμα και αυτό γίνεται πιο αποτελεσματικά όταν ο συγγραφέας παρουσιάζει βασική έρευνα για να ενισχύσει τα επιχειρήματά του. Η παράθεση σεβαστών μελετητών βοηθά στη νομιμοποίηση ενός επιχειρήματος. Η συγγραφέας νομίζετε ότι πέτυχε αυτό τον στόχο;
- Ποιες κοινές αντιλήψεις μοιράζεται η συγγραφέας με το αναγνωστικό κοινό;
- Ποιες σκέψεις του δοκιμίου σας ξάφνιασαν ευχάριστα και σας δημιούργησαν γόνιμο προβληματισμό; Με ποιες απόψεις έχετε επιφυλάξεις ή τις βρίσκετε «ακραίες» ή «μη ενδιαφέρουσες»;

6. Καθεμιά από τις παραγράφους σε ένα ακαδημαϊκό δοκίμιο πρέπει να μεταβαίνει ομαλά στην επόμενη και να συνεργάζεται για τη δημιουργία ενός επιχειρήματος.

3. Μεταναγνωστικό στάδιο

Διαθεματικές δραστηριότητες & Δραστηριότητες παραγωγής προφορικού, γραπτού και πολυτροπικού λόγου

- Ποιο διαχρονικό φαινόμενο θίγει ο σκιτσογράφος Σπύρος Ορνεράκης και ποια η οπτική του γωνία; Το θεωρείτε επίκαιρο και στην εποχή μας; Τι άραγε σκέφτονται τα δύο πρόσωπα; Πώς εξηγείτε, με βάση όσα διαβάσατε στο βιβλίο της Φραγκουδάκη, την ανθεκτικότητα αυτού του φαινομένου στην εποχή μας; Συζητήστε στην τάξη το θέμα αυτό, ανταλλάσσοντας εμπειρίες αλλά και επιχειρήματα.

- Ακούστε τη μουσική σύνθεση του Μίκη Θεοδωράκη με τίτλο *Μαουτχάουζεν* (The Balad of Mauthausen), η οποία αποτελεί μελοποίηση, κατά κύριο λόγο, του αφηγηματικού έργου *Μαουτχάουζεν* του Ιάκωβου Καμπανέλλη, στο οποίο περιγράφεται ο έρωτας δύο κρατουμένων στο ομώνυμο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Συζητήστε στην τάξη σας το βιωματικό υπόστρωμα των συγκεκριμένων τραγουδιών.
- Στο οπισθόφυλλο του βιβλίου του Ιάκωβου Καμπανέλλη διαβάζουμε:

Στις 5 του Μάη, λίγο πριν απ' το μεσημέρι, ένα θεόρατο αμερικάνικο τανκ, καπνισμένο και σημαδεμένο απ' τον πόλεμο, γκρέμισε την πύλη του Μαουτχάουζεν και μπήκε στον περίβολο. Κι αυτό το θεόσταλτο άρμα της ελευθερίας ήταν, λέει, ένα από τα αμέτρητα και ακατανίκητα της ενδέκατης ταξιαρχίας αρμάτων της τρίτης αμερικανικής στρατιάς, που διοικούσε κάποιος σπουδαίος στρατηγός ονόματι Τζορτζ Πάττον! [...] Τι ωραία λόγια, τι ουράνιες ειδήσεις [...] Οι πολεμιστές μας κοίταζαν σαστισμένοι, περήφανοι, περίλυποι [...] Καλά που κάνανε και μείνανε εκεί ψηλά, στη ράχη του τανκ. Γλιτώσανε από τόσες μάχες. Απ' τη χαρά μας δεν θα γλιτώνανε. Ουρλιάζαμε, ξεσκίζαμε τα ρούχα μας, ταρακουνιόμαστε σαν δαιμονισμένοι. Στριμωχνόμαστε, ποδοπατιόμαστε, για να φτάσουμε κοντά στο τανκ. Πολλοί πέφτανε πάνω και φιλούσαν τα καπνισμένα σιδηρικά και άλλοι χτυπούσαν πάνω τα κεφάλια τους και κλαίγανε.

Με ποιο απόσπασμα από το βιβλίο της Φραγκουδάκη μπορείτε να συσχετίσετε την αφήγηση του Ιάκωβου Καμπανέλλη; Φανταστείτε ότι είστε ο μικρός Ιάκωβος (ο αριθμός 174518) και βρίσκεστε μέσα στο τρένο για το Μαουτχάουζεν, μαζί με τον φίλο σας τον Αντώνη. Γράψτε μία σελίδα ημερολογίου του Ιάκωβου.

- Παρατηρήστε προσεκτικά τον πίνακα του Νταβίντ Ολέρ⁷ με τίτλο *Inaptés au travail* /Ακατάλλη-

7. Δείτε τον πίνακα σε παρουσίαση με τίτλο «Η σπαρακτική ζωγραφική του Ολοκαυτώματος» (σελ. 64-69) που είναι αναρτημένη στο Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο:

<http://users.sch.gr/achrono/wordpress/wp-content/uploads/2021/02/Shoa-Painting.pdf>

λοι ή *Ανίκανοι για εργασία* (1950),⁸ που πρόκειται για ένα έργο μνήμης πάνω στον τρόπο των στρατοπέδων συγκέντρωσης, και ασχοληθείτε με τα εξής:

- Ποια πρόσωπα απεικονίζονται σε πρώτο πλάνο;
- Τι συμβαίνει σε δεύτερο πλάνο;
- Ποιον διάσημο πίνακα σάς φέρνουν στο μυαλό τα χρώματα του ουρανού;
- Μπορείτε να φανταστείτε τα στοιχεία της δράσης (χρόνος, τόπος);
- Πώς παρουσιάζονται τα πρόσωπα; Τι άραγε αισθάνονται; Τι σκέφτονται;
- Τι συμβολίζει το πτώμα που αιωρείται στον ουρανό;
- Ποιο σχήμα σχηματίζει ο καπνός από τα φουγάρα; Τι θέλει να δηλώσει με αυτό ο δημιουργός;

8. Ο Νταβίντ Ολέρ (1902-1985), Πολωνογάλλος Εβραίος ζωγράφος, συνελήφθη τον Φεβρουάριο του 1943 από τη γαλική αστυνομία και στάλθηκε αρχικά στο στρατόπεδο Ντρανσύ και λίγο αργότερα στο Άουσβιτς μαζί με άλλους 1.000 Εβραίους. Πήρε τον αριθμό 106144 και τοποθετήθηκε στο τάγμα εργασίας Sonderkommando στο Μπιρκενάου, που αποτελούνταν από κρατούμενους οι οποίοι υποχρεώνονταν να αδειάζουν τους θαλάμους αερίων, να μαζεύουν τα πτώματα, να αφαιρούν τα δόντια κ.λπ.), καταδικασμένοι κι αυτοί εντέλει σε θάνατο. Επειδή ήταν πολύγλωσσος (μιλούσε Πολωνικά, Ρωσικά, Εβραϊκά, Γαλλικά, Αγγλικά, Γερμανικά), οι Γερμανοί τον χρησιμοποιούσαν και ως διερμηνέα (μετέφραζε τις ειδήσεις του BBC), ενώ τον χρησιμοποιούσαν και ως ζωγράφο και καλλιγράφο, που έγραφε και διακοσμούσε τα γράμματα των SS. Ξεκίνησε να ζωγραφίζει στο Άουσβιτς στη διάρκεια των τελευταίων ημερών του στρατοπέδου, όταν οι SS έγιναν λιγότερο προσεκτικοί. Η δουλειά του έχει ιδιαίτερη αξία και ως ντοκουμέντο, καθώς δεν υπάρχουν φωτογραφίες από όσα λάμβαναν χώρα στους θαλάμους αερίων και στα κρεματόρια και ο Ολέρ ήταν ο μόνος ζωγράφος που είχε δουλέψει σ' αυτούς τους χώρους ως μέλος των Sonderkommando και επέζησε. Ήταν ο πρώτος μάρτυρας που έκανε σχέδια για να εξηγήσει πώς δούλευαν τα κρεματόρια. Τα έργα του χρησιμοποιήθηκαν ως πειστήρια της ύπαρξης των θαλάμων αερίων σε δίκες ναζιστών. Ο Ολέρ αισθάνθηκε υποχρεωμένος να απεικονίσει ό,τι έγινε στο Άουσβιτς. Εξέθεσε τη δουλειά του στις ΗΠΑ και το Παρίσι. Σταμάτησε να ζωγραφίζει το 1962 (είχε ολοκληρώσει την αποστολή του) και πέθανε το 1985.

- Παρατηρήστε την παρακάτω προπαγανδιστική αφίσα υπέρ της φυλετικής ευγονικής που κυκλοφορούσε κατά την περίοδο της ναζιστικής Γερμανίας. Ποιος νομίζετε ότι είναι ο αποδέκτης του μηνύματος; Ποια η πρόθεση του δημιουργού της; Τι είδους εικόνες και σύμβολα χρησιμοποιούνται για τον σκοπό αυτό; Μπορείτε να εκτιμήσετε τον αντίκτυπο και την επιρροή που άσκησαν παρόμοιες αφίσες στους ανθρώπους προς τους οποίους απευθύνονταν;

Τι μάθαμε;

Το ακαδημαϊκό δοκίμιο, με τον αντιδιδασκτικό του χαρακτήρα, τον διαλεκτικό προβληματισμό του, την τεχνική αλλά και την τέχνη του, μπορεί να συμβάλει αποτελεσματικά στην εξοικείωση των μαθητών/τριών και αυριανών ακαδημαϊκών πολιτών με τον επιστημονικό λόγο, καθώς προϋποθέτει και αναδεικνύει ένα μεγάλο εύρος δεξιοτήτων των μαθητών/τριών σε πολλούς διαφορετικούς τομείς. Η αναγνωστική προσπάθεια ακαδημαϊκών δοκιμίων είναι μια απαιτητική, διανοητική, διερευνητική διαδικασία, μέσω της οποίας οι αυριανοί ακαδημαϊκοί πολίτες επιλέγουν να εμβαθύνουν σε ένα πεδίο θεωρητικής γνώσης που τους ενδιαφέρει προσωπικά και να δώσουν τις δικές τους πρωτότυπες απαντήσεις στα ερωτήματα που αναφέρονται.

ΕΝΟΤΗΤΑ 7: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΛΟΓΟΥ

Η παραγωγή κάθε κειμένου συνιστά, εκτός των άλλων, νοητική και συγγραφική δραστηριότητα σχεδιασμού της παραγωγικής δράσης:

- συλλογής και ταξινόμησης ιδεών μέσω ανάκλησης σχετικών γνώσεων και διερεύνησης νέων δεδομένων,
- συγγραφής της πρώτης κειμενικής εκδοχής και
- αναθεώρησης της πρώτης κειμενικής εκδοχής μέσω διαδικασιών αυτο/ετερο-αξιολόγησης μέχρι την κατάληξη στο ανασχεδιασμένο και παραδοτέο κείμενο.

Σύμφωνα με το **διαδικαστικό πρότυπο**, η διαδικασία της παραγωγής κειμένων συντελείται σε τρία στάδια: το προσυγγραφικό, το κυρίως συγγραφικό και το μετασυγγραφικό. Ας τα δούμε τώρα πιο αναλυτικά.

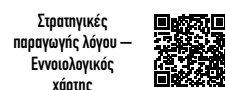
Α. Προσυγγραφικό στάδιο

Αφορά τον σχεδιασμό της συγγραφής του κειμένου. Περιλαμβάνει τις ακόλουθες φάσεις:

1. Κατανόηση του επικοινωνιακού πλαισίου της συγγραφής

- Περίσταση επικοινωνίας:
 - το θέμα του κειμένου· ποια τα δεδομένα και ποια τα ζητούμενα
 - ο επικοινωνιακός σκοπός/η πρόθεση της κειμενικής συγγραφής
 - οι συνομιλιακοί ρόλοι (η ιδιότητα του πομπού και το κοινό στο οποίο απευθύνεται)
 - ο τρόπος παρουσίασης του κειμένου (άρθρο, επιστολή, προσχεδιασμένος προφορικός λόγος, εικονογραφημένη ιστορία, παραμύθι, αφήγηση περιστατικού, είδηση).
- Ο κειμενικός τύπος στον οποίο ανήκει το κείμενο και οι ανάλογες οργανωτικές/δομικές και γλωσσικές/υφολογικές συμβάσεις που ταιριάζουν με αυτόν.

Είναι σαφές από τη συγκεκριμένη συγγραφική διαδικασία ότι οι μαθητές/τριες παράγουν κείμενα αυθεντικού ή ημιαυθεντικού χαρακτήρα, εφόσον καλούνται να συνθέσουν κείμενα που ανήκουν σε συγκεκριμένο κειμενικό είδος (άρθρο, ομιλία, δοκίμιο, συζήτηση) το οποίο πρέπει να συνδεθεί με συγκεκριμένο κειμενικό τύπο (π.χ. περιγραφή, αφήγηση, επιχειρηματολογία), έχουν σαφή προθετικότητα (π.χ. να ενημερώσουν, να πληροφορήσουν, να ευαισθητοποιήσουν, να προβληματίσουν, να πείσουν κ.ά.), ενώ απευθύνονται σε συγκεκριμένους αποδέκτες (π.χ. συμμαθητές /τριες, καθηγητές /τριες, γονείς, συνδημότες κ.ά.).

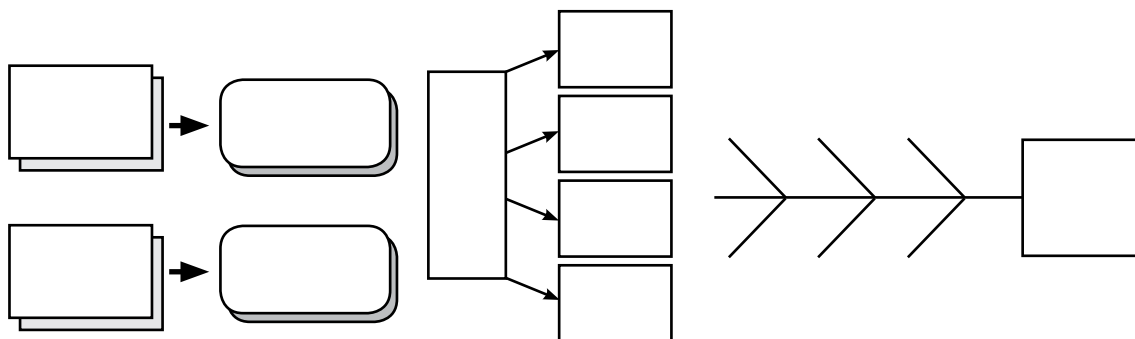

2. Η συλλογή των ιδεών και η ταξινόμησή τους

Βοηθητικές στρατηγικές, προκειμένου να συλλέξετε αλλά και να ταξινομήσετε το αναγκαίο πληροφοριακό υλικό μπορεί να είναι οι ακόλουθες:

- α. Η δημιουργική αξιοποίηση ιδεών από ποικίλα κείμενα αναφοράς (γραπτά ή ψηφιακά) καθώς και η αναπλαισίωση στοιχείων του υλικού αυτού στο μαθητικό κείμενο. Τα κείμενα αναφοράς λειτουργούν ως «γεννήτριες» ιδεών, άρα καλό είναι να αποφεύγεται η αντιγραφή των ιδεών που υπάρχουν σε αυτά. Επομένως, καταγράφουμε μόνο τις προσωπικές σκέψεις που αναδύονται από την ανάγνωσή τους. Συλλέγουμε και αξιοποιούμε πληροφορίες από πηγές, με τρόπους όπως οι ακόλουθοι:
 - **Αντιγραφή:** εισαγωγή λέξη προς λέξη πληροφοριών των κειμενικών πηγών.
 - **Παράφραση πληροφοριών:** παράλειψη μίας ή δύο λέξεων από την αντίστοιχη πρόταση της κειμενικής πηγής, χωρίς να αλλάζει το νόημα της πρότασης.
 - **Τροποποίηση πληροφοριών:** χρήση λεξιλογίου τέτοιου που δηλώνει λεξιλογικές αλλαγές, χωρίς να αλλάζει το νόημα της πρότασης.

- **Μετασχηματισμός ή αναδιαμόρφωση των πληροφοριών:** αναδιαμόρφωση ή ανασύνθεση πληροφοριών, διατηρώντας το σημασιολογικό τους περιεχόμενο και απόδοσή τους με τρόπο που να επιτυγχάνεται η σύνδεση με προηγούμενα ή επόμενα μέρη του κειμένου.
 - **Γενίκευση:** Σύνοψη πληροφοριών ενός θέματος σε μία πρόταση που αποδίδει το νόημα του εν λόγω θέματος.
 - **Επινόηση:** Δημιουργία περιεχομένου που προέρχεται από τη συσχέτιση κεκτημένων γνώσεων του/της μαθητή/τριας με περιεχόμενο από τα κείμενα που έτυχαν μελέτης, επεξεργασίας, διερεύνησης.
- β.** Επεξεργαζόμαστε και μελετάμε το ερωτηματολόγιο που διανέμεται στην τάξη.
- γ.** Ιδεοθύελλα και γρήγορη καταγραφή ιδεών: η αυθόρμητη διατύπωση των σκέψεων με αφορμή συγκεκριμένο ερώτημα, σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο, ώστε η κοινοποίηση των σκέψεων στη συνέχεια να λειτουργήσει ως ερέθισμα για περαιτέρω προβληματισμό όλης της τάξης. Η ιδεοθύελλα μπορεί, κατά περίπτωση, να πάρει τη μορφή επίσημης και ανεπίσημης αντιπαράθεσης πάνω σε τρέχοντα θέματα. Ακολουθεί συλλογή, επιλογή και παρουσίαση σχετικών πληροφοριών/επιχειρημάτων. Τέλος, γίνεται αναστοχασμός για το ποια ήταν τα καλύτερα επιχειρήματα και γιατί.
- δ.** Εννοιολογικός χάρτης. Η ιδεοθύελλα, η ταχεία καταγραφή ιδεών, καταλήγει στη δημιουργία εννοιολογικού χάρτη στον συμβατικό ή στον διαδραστικό πίνακα, διαδικασία η οποία προσφέροντας οπτικά ερεθίσματα συνδράμει στη δημιουργία ιδεών, συμβάλλει ταυτόχρονα τόσο στην ταξινόμηση των ιδεών σε ενότητες όσο και στην ανάπτυξη θεματικού λεξιλογίου, εφόσον μία λέξη ή φράση διασυνδέεται με άλλες λέξεις ή φράσεις, εικόνες και συναισθήματα.

- ε.** Λέξεις οι οποίες λειτουργούν ως ερεθίσματα, ώστε να ανακαλύψουμε αποτελεσματικότερα ιδέες για το περιεχόμενο του κειμένου μας.
- στ.** Κατασκευάζουμε ένα σχέδιο ανάπτυξης του θέματος με βάση την προηγηθείσα συζήτηση της τάξης, το οποίο συμπεριλαμβάνει τόσο τους βασικούς θεματικούς άξονες (το πληροφοριακό υλικό του κειμένου) όσο και τη δομή/ταξινόμηση των ιδεών.

3. Οργάνωση ιδεών

- Αξιολόγηση της ποσότητας των ιδεών που συγκεντρώθηκαν. Απαλοιφή των άσχετων με το θέμα ή των λιγότερο σημαντικών.
- Ομαδοποίηση των ομοειδών ιδεών.
- Οργάνωση των ιδεών με βάση το οργανωτικό πρότυπο του κειμενικού τύπου και του τρόπου παρουσίασης (π.χ. ομιλία, επιστολή, άρθρο).

Β. Κυρίως συγγραφικό στάδιο

Συνιστά το στάδιο της ατομικής συγγραφής της *πρώτης εκδοχής του κειμένου*, με άλλα λόγια η μετατροπή και σύνθεση των ιδεών του προηγούμενου σταδίου σε ενιαίο κείμενο με ισχυρή συνοχή και συνεκτικότητα, χωρίς ωστόσο επιδίωξη της εκφραστικής ακρίβειας, η οποία θα επιδιωχθεί στο τρίτο στάδιο, το μετασυγγραφικό που έχει ανατροφοδοτικό χαρακτήρα.

Γ. Μετασυγγραφικό στάδιο / Αναθεώρηση και βελτίωση του κειμένου

- Μετά τη συγγραφή της πρώτης εκδοχής του κειμένου, ακολουθεί η αυτοανατροφοδοτικού χαρακτήρα προσεκτική εξέτασή του, με στόχο τον εντοπισμό ποικίλων σφαλμάτων, αβλεψιών, αστοχιών και αδυναμιών σε όλα τα επίπεδα:
 - δομικό/οργανωτικό
 - εκφραστικό
 - πληροφοριακό.
- Πρόκειται, με άλλα λόγια, για την απαραίτητη φάση της αναθεώρησης του κειμένου, ως οργανικού τμήματος της ατομικής παραγωγής λόγου. Διακρίνεται σε δύο επιμέρους στάδια:
 - Αναθεώρηση της δομής και του περιεχομένου του κειμένου (επίπεδο μακρο-δομής)
 - Διόρθωση των μορφοσυντακτικών και λεξιλογικών σφαλμάτων (επίπεδο μικρο-δομής), με στόχο την ακρίβεια λόγου.
- Βασική στρατηγική αυτο/ετερο-αξιολόγησης είναι ο πίνακας ελέγχου, ο οποίος περιλαμβάνει, με τη μορφή ερωτημάτων, έναν κατάλογο κριτηρίων διόρθωσης του κειμένου.

1. Κειμενικός τύπος και κειμενικό είδος:

- **Γλώσσα:** Ανταποκρίνεται το κείμενό σου στις γλωσσικές συμβάσεις του κειμενικού είδους που έχεις επιλέξει;
- **Δομή:** Ανταποκρίνεται το κείμενό σου στις οργανωτικές συμβάσεις του κειμενικού είδους που έχεις επιλέξει;
- **Ρητορική:** Ανταποκρίνεται το κείμενό σου στις ρητορικές στρατηγικές του κειμενικού είδους που έχεις επιλέξει;

2. Περίσταση επικοινωνίας:

- **Θέμα:** Ανταποκρίνεται το κείμενό σου σε όλες τις απαιτήσεις του θέματος; Περιέχει πρωτότυπες ιδέες που ξαφνιάζουν ευχάριστα τον αναγνώστη; Αξιοποίησες πληροφορίες από τα κείμενα αναφοράς;
- **Συνομιλιακοί ρόλοι:** Ανταποκρίνεται το κείμενό σου στους περιορισμούς που θέτει το κοινό (αναγνωστικό ή ακροατήριο) στο οποίο απευθύνεται;
- **Τρόπος:** Ανταποκρίνεται το κείμενό σου στις γλωσσικές συμβάσεις του κειμενικού είδους που ορίζει το θέμα;
- **Ύφος:** Ανταποκρίνεται το κείμενό σου στο πραγματολογικά κατάλληλο ύφος που ορίζει η περίσταση επικοινωνίας;

3. Χρήση της γλώσσας:

- **Λεξιλόγιο:** Είναι κατάλληλες οι λεξιλογικές επιλογές που έχεις κάνει για το κειμενικό είδος και την περίσταση επικοινωνίας;
- **Γραμματική:** Ακολουθεί το κείμενό σου τους κανόνες της γραμματικής, της ορθογραφίας και της στίξης;
- **Συνοχή:** Εξασφαλίζεται η συνεκτικότητα του κειμένου σου από τη χρήση διαφορετικών τρόπων συνοχής εντός του καθορισμένου ορίου λέξεων;

- **Παρουσίαση:** Είναι ευανάγνωστο και καλαίσθητο το κείμενο; Γίνεται σαφής διάκριση παραγράφων;

Τι μάθαμε;

- Η παραγωγή λόγου συνιστά μία σύνθετη διαδικασία που απαιτεί από τον/τη μαθητή/τρια να διερευνήσει το πλαίσιο και, ως εκ τούτου, τον σκοπό της παραγωγής του κειμένου, και να σχεδιάσει «τι θα γράψει και πώς θα το γράψει», έτσι ώστε να ανταποκριθεί στις ανάγκες του αποδέκτη σε συγκεκριμένες συνθήκες επικοινωνίας, με στόχο την επίτευξη ακρίβειας λόγου.
- Η οργάνωση της δουλειάς μας σε προσυγγραφικό, συγγραφικό και μετασυγγραφικό στάδιο, ενεργοποιεί τόσο τη σχηματική γνώση (γνώση του κόσμου, του θέματος, του γλωσσικού συστήματος και της κειμενικής γραμματικής) όσο και τη διαδικαστική γνώση (ταξινόμηση των ιδεών σε οργανωμένο κείμενο που διέπεται από συνοχή και συνεκτικότητα και ανήκει σε συγκεκριμένο κειμενικό είδος και καθορισμένο κειμενικό τύπο).
- Με αυτόν τον τρόπο καθίσταται εφικτή η διαδικασία συνεχούς αυτοδιόρθωσης των κειμενικών εκδοχών έως την τελική εκδοχή του κειμένου.

Διαδικαστικό μοντέλο
παραγωγής λόγου

Στρατηγικές
παραγωγής λόγου –
Δραστηριότητες
με σώματα κειμένων

8.1

Εισαγωγή

Ο συνοπτικός λόγος βρίσκει πλήθος εφαρμογών στην καθημερινή ζωή. Από την αναμετάδοση ενός ποδοσφαιρικού αγώνα και τις σημειώσεις με το διάγραμμα ενός κεφαλαίου Ιστορίας που δίνει ένας καθηγητής στους μαθητές του έως την ανταπόκριση από συνέντευξη Τύπου που ετοιμάζει ενός πολιτικός συντάκτης βάσει των σημειώσεών του και τη βιβλιοκριτική, η πύκνωση του περιεχομένου ενός προϋπάρχοντος κειμένου αποτελεί σημαντική δεξιότητα που συνδέεται τόσο με την ανάγνωση-κατανόηση όσο και με την παραγωγή αυθεντικού λόγου. Η πρακτική χρησιμότητα λοιπόν του συνοπτικού λόγου ως προϊόντος, αλλά κυρίως οι δεξιότητες που αναπτύσσει, έκαναν τη συγγραφή της περίληψης ενός κειμένου συστατικό στοιχείο της γλωσσικής διδασκαλίας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και σε διεθνές επίπεδο. Συγκεκριμένα, ως εξ ορισμού διφυής δραστηριότητα ανάγνωσης και γραφής, η περίληψη προϋποθέτει και ενεργοποιεί δεξιότητες **γνωστικές και μεταγνωστικές** των μαθητών (παρατήρηση, ανάλυση, ταξινόμηση και ιεράρχηση δεδομένων, σύνθεση πληροφοριών, διάκριση μοτίβων, αξιολόγηση απόψεων και τεκμηρίων κτλ.), αλλά και **γλωσσικές και μεταγλωσσικές** (επεξεργασία και κατανόηση πληροφοριών, παράφραση, αναδιατύπωση και μετασχηματισμός εκφωνημάτων, γνώση των κειμενικών ειδών κτλ.).

8.2

Η τυπολογία του συνοπτικού λόγου

Στο Λύκειο η διαδικασία της συνοπτικής απόδοσης του νοήματος ενός κειμένου συνιστά αντικείμενο συστηματικής διδασκαλίας αλλά και κριτήριο αξιολόγησης στα διαγωνίσματα τετραμήνου, τις Προαγωγικές και τις Πανελλήνιες Εξετάσεις. Συγκεκριμένα, διδάσκονται τρία είδη περίληψης (Μιχάλης & Λεουτσάκος 2023: σ.σ. 565-566):

- 1. Απλή πύκνωση:** Πρόκειται για τον βασικό τύπο της σχολικής περίληψης, ένα κείμενο με το οποίο αποδίδεται πιστά το περιεχόμενο ορισμένων πληροφοριών ή αποσπασμάτων του αρχικού κειμένου (επιλεκτική/εστιασμένη περίληψη) και οι οργανωτικές επιλογές του συντάκτη (μετακείμενο). Στην περίπτωση αυτή ο συντάκτης της περίληψης ταυτίζεται με τον συντάκτη του κειμένου αναφοράς, επομένως δεν αναφέρεται με μεταδιατυπώσεις ούτε σε αυτόν (π.χ. «ο συντάκτης εξηγεί...») ούτε στο κείμενο (π.χ. «στο κείμενο εξηγείται...»).
- 2. Περιγραφική/Πληροφοριακή περίληψη:** Πρόκειται για ένα κείμενο στο οποίο, εκτός από το περιεχόμενο του κειμένου αναφοράς, παρουσιάζονται με τη χρήση μεταδιατυπώσεων και οι λεκτικές πράξεις που επιτελεί ο συντάκτης (Πασσάς 2021: 180-181). Στην περίπτωση αυτή ο συντάκτης της περίληψης θεωρείται διαφορετικό πρόσωπο από τον συντάκτη του πρωτότυπου κειμένου και η περίληψη προορίζεται για την πληροφόρηση ενός τρίτου. Είναι απαιτητικότερο είδος σχολικής περίληψης, καθώς προϋποθέτει και καλλιιεργεί προσληπτικές ικανότητες ανώτερου επιπέδου (αναγνώριση των προθέσεων του πομπού, του ακροατηρίου στο οποίο απευθύνεται, του κειμενικού είδους κτλ.).

ΛΕΚΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ	ΜΕΤΑΔΙΑΤΥΠΩΣΗ
Απόφανση	αναφέρει, παρατηρεί, απαριθμεί, παρουσιάζει, υποστηρίζει, ισχυρίζεται, μνημονεύει, ασχολείται (με), διαπιστώνει, αποφαινεται, σημειώνει, επισημαίνει, πραγματεύεται, αναλύει, αναπτύσσει, εξετάζει, θίγει κτλ.
Έμφαση/ τονισμός	τονίζει, υπογραμμίζει, δηλώνει εμφατικά, βεβαιώνει κτλ.
Προσθήκη	συμπληρώνει, προσθέτει κτλ.
Ορισμός	ορίζει, προσδιορίζει, καθορίζει, ονομάζει, αποκαλεί, χαρακτηρίζει κτλ.
Επεξήγηση	αποσαφηνίζει, διευκρινίζει, επεξηγεί, ειδικεύει, συγκεκριμενοποιεί κτλ.
Διαίρεση/ ταξινόμηση	διαιρεί, διακρίνει, κατηγοριοποιεί, ταξινομεί, κατατάσσει κτλ.
Εξήγηση	εξηγεί, ερμηνεύει, αιτιολογεί, παραθέτει ως αποτέλεσμα κτλ.
Σύγκριση- αντίθεση	συγκρίνει, αντιθέτει, αντιπαραβάλλει, αντιπαραθέτει, παρομοιάζει κτλ.
Επιχειρηματολογία	αποδεικνύει, αντικρούει, αντιτείνει, ανασκευάζει, τεκμηριώνει, στηρίζει την άποψή του, επιχειρηματολογεί (υπέρ ή κατά), συμπεραίνει κτλ.
Αξιολόγηση	σχολιάζει, κρίνει, αξιολογεί, εκτιμά, αποτιμά, αγανακτεί, εξεγείρεται, εκφράζει την έκπληξή του κτλ.
Συμφωνία/ διαφωνία	συμφωνεί, ταυτίζεται (με), δικαιολογεί, επιδοκιμάζει, υπερασπίζεται, συνηγορεί, απολογείται, απορρίπτει, αποδοκιμάζει, αποσιωπά κτλ.
Περιγραφή	περιγράφει, απεικονίζει κτλ.
Αφήγηση	αφηγείται, διηγείται κτλ.
Απορία	ρωτά, αναρωτιέται, απορεί, διερωτάται κτλ.
Οδηγίες	υποδεικνύει, προτείνει, αντιπροτείνει, συμβουλεύει, συστήνει, εύχεται κτλ.
Χρονική ακολουθία	αρχίζει, συνεχίζει, μεταβαίνει (σε άλλο θέμα), παρεκβαίνει, τελειώνει, καταλήγει, συμπεραίνει, ανακεφαλαιώνει κτλ.
Διακειμενικότητα	παραπέμπει, επικαλείται, δίνει τον λόγο κτλ.

3. Περίληψη ως αυτόνομο κειμενικό είδος: Πρόκειται για τη σύνοψη ενός κειμένου που ανήκει σε συγκεκριμένο κειμενικό είδος (π.χ. βιβλιοπαρουσίαση). Στην περίπτωση αυτή η περίληψη ακολουθεί το οργανωτικό πρότυπο του συγκεκριμένου είδους (π.χ. στη βιβλιοπαρουσίαση: γενική αξιολόγηση του βιβλίου > σύνοψη του περιεχομένου > σχόλια και παρατηρήσεις).

8.3

Στρατηγικές παραγωγής συνοπτικού λόγου

Η παραγωγή συνοπτικού λόγου, σύμφωνα με το διαδικαστικό μοντέλο, αναπτύσσεται σε τρία στάδια: προ-συγγραφικό, συγγραφικό και μετα-συγγραφικό.

8.3.1

Προ-συγγραφικό στάδιο

Το προ-συγγραφικό στάδιο διακρίνεται σε τρεις επιμέρους φάσεις: καθορισμός του είδους της κειμενικής σύνοψης, επεξεργασία του αρχικού κειμένου και δημιουργία του εννοιολογικού του δικτύου.

Α. Καθορισμός του είδους της κειμενικής σύνοψης

Επιλέγω το είδος του συνοπτικού κειμένου που καλούμαι να γράψω (απλή πύκνωση, πληροφοριακή περίληψη, περίληψη ως αυτόνομο κειμενικό είδος), σύμφωνα με τη δραστηριότητα που μου έχει δοθεί.

Β. Επεξεργασία του κειμένου

Στόχος της διαδικασίας αυτής είναι η κατανόηση/ερμηνεία του κειμένου και η διάκριση των ουσιωδών από τις επουσιώδεις πληροφορίες του. Ο στόχος επιτυγχάνεται μέσα από δύο αλληπάληλες αναγνώσεις του κειμένου αναφοράς, μία γρήγορη και μία λεπτομερή.

Β.1 Γρήγορη/Διαγώνια ανάγνωση

Πριν ξεκινήσω την κύρια ανάγνωση, **παρτηρώ** το κείμενο: τον τίτλο, τις εικόνες ή τα διαγράμματα που το συνοδεύουν, το εισαγωγικό σημείωμα, τις υπογραμμισμένες λέξεις, τις λέξεις με έντονα ή πλάγια γράμματα, την εισαγωγική και καταληκτική παράγραφο, τις θεματικές προτάσεις, τις βιβλιογραφικές αναφορές κτλ. Οι πληροφορίες που θα συλλέξω από αυτή την «προεπισκόπηση» θα με βοηθήσουν να σχηματίσω στον νου μου τον **βασικό νοηματικό ιστό** του κειμένου, **να ανακαλέσω προηγούμενες γνώσεις μου** σχετικές με το περιεχόμενο και τη μορφή του, **να κάνω υποθέσεις** και **να αναπτύξω προσδοκίες** που θα διευκολύνουν την κύρια ανάγνωση. Για παράδειγμα:

- Από τον τίτλο και τις εικόνες που συνοδεύουν το κείμενο, θα μπορέσω να εντοπίσω τον θεματικό άξονα στον οποίο εντάσσεται και να ανακαλέσω τις προηγούμενες γνώσεις που διαθέτω γι' αυτόν.
- Από το εισαγωγικό σημείωμα και τις βιβλιογραφικές αναφορές θα αντλήσω πληροφορίες για τη βιογραφία του συγγραφέα (ιδιότητα, ηλικία, φύλο κτλ.), για το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργήθηκε το κείμενο (ιστορικό πλαίσιο, αξίες, ιδεολογίες, στερεότυπα κτλ.), για το ακροατήριο στο οποίο απευθύνεται και τον σκοπό που θέλει να υπηρετήσει, για το είδος στο οποίο ανήκει (οργανωτικές και γλωσσικές συμβάσεις).
- Από την εισαγωγική και την καταληκτική παράγραφο, καθώς και από τις θεματικές προτάσεις μπορώ να υποθέσω το θέμα του κειμένου και τους βασικούς άξονες της ανάλυσής του.

Β.2 Λεπτομερής/Εστιασμένη ανάγνωση

Η εστιασμένη ανάγνωση είναι συνήθως **παλίνδρομη** (μπρος-πίσω) και επικεντρώνεται στην αναζήτηση **συγκεκριμένων πληροφοριών** στο κείμενο αναφοράς, σύμφωνα με τον σκοπό που θέτει η δραστηριότητα που μου έχει δοθεί.

Συγκεκριμένα, διαβάζω τις προτάσεις του κειμένου μία μία διαδοχικά ώστε να εντοπίσω τη **σημασία** της καθεμιάς και κυρίως τις **σημασιολογικές σχέσεις** που αναπτύσσονται μεταξύ τους (θέση – αίτιο, αίτιο – αποτέλεσμα, φαινόμενο – επεξήγηση, γενικό – ειδικό, σύγκριση, αντίθεση, αναλογία κτλ.). Το ίδιο κάνω και για τα μεγαλύτερα τμήματα του κειμένου, για παράδειγμα, τις παραγράφους. Για την αναγνώριση των σημασιολογικών σχέσεων μπορώ να αξιοποιήσω τους **συνοχικούς δεσμούς** του κειμένου (βλ. 1.3.1 Συνοχή).

Κατά τη διάρκεια της εστιασμένης ανάγνωσης διαπιστώνω πως ορισμένες από τις προτάσεις του κειμένου συνδέονται στενά με τον βασικό νοηματικό του ιστό και αναδεικνύουν τα ουσιώδη νοήματά του, ενώ άλλες περιέχουν δευτερεύουσες πληροφορίες, καθώς σχετίζονται αποκλειστικά με κάποια προηγούμενη πρόταση, αναπτύσσοντας μαζί της σχέσεις επεξήγησης, επιβεβαίωσης, έμφασης κτλ. Κρατώ λοιπόν **σημειώσεις** πάνω στο κείμενο αναφοράς: Στις προτάσεις της πρώτης κατηγορίας **επιλέγω** λέξεις-κλειδιά και τις **υπογραμμίζω/χρωματίζω**, ενώ **διαγράφω** τις προτάσεις της δεύτερης κατηγορίας. Συχνά βέβαια οι λέξεις-κλειδιά που εντόπισα σε μια πρόταση είναι πολλές, επομένως θα χρειαστεί να τις **γενικεύσω**, γράφοντας στο περιθώριο του κειμένου μια φράση/πρόταση που να αποδίδει το κοινό τους νόημα. Άλλες φορές πάλι ακόμα και οι διαγραμμένες πληροφορίες μπορεί να περιέχουν νοήματα χρήσιμα για την κατανόηση του κειμένου, μπορώ λοιπόν να **δομήσω** στο περιθώριο μια νέα πρόταση που τις αντικαθιστά.

Φυσικά η περίληψη είναι πάνω απ' όλα μια διαδικασία κατανόησης του αρχικού κειμένου, επομένως παράλληλα με την επεξεργασία του προχωρά και η **ερμηνεία** των βασικών πληροφοριών του μέσω της σύνδεσης των νοημάτων και των γλωσσικών επιλογών που γίνονται σε αυτό με τις προηγούμενες γνώσεις μου για το θέμα, αλλά και για το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο (κειμενικό είδος, προθέσεις συντάκτη κτλ.) μέσα στο οποίο γράφτηκε και διαβάζεται.

Στρατηγικές
πύκνωσης –
Εννοιολογικός χάρτης

Γ. Εννοιολογική χαρτογράφηση

Μετά την ολοκλήρωση της επεξεργασίας και κατανόησης των βασικών πληροφοριών του κειμένου μπορώ να κατασκευάσω σε ένα ξεχωριστό φύλλο έναν **γραφικό οργανωτή**, ένα σχεδιάγραμμα που απεικονίζει τις βασικές ιδέες και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους. Με αυτή την οπτική αναπαράσταση θα σχηματίσω καλύτερα στον νου μου το περίγραμμα της περίληψης που θα γράψω.

8.3.2

Συγγραφικό στάδιο

Με βάση τον εννοιολογικό χάρτη που έχω κατασκευάσει στην τρίτη φάση του προ-συγγραφικού σταδίου προχωρώ στη σύνθεση του συνοπτικού κειμένου, λαμβάνοντας υπόψη το είδος της σύνοψης που ζητείται (βλ. 8.2 Η τυπολογία της σχολικής περίληψης). Στο στάδιο αυτό η προσοχή μου εστιάζεται στην **παράφραση** των ιδεών του αρχικού κειμένου και στην καταλληλότητα των **γλωσσικών επιλογών** με τις οποίες θα τις αποδώσω συνοπτικά.

Για την εκφραστική συμπύκνωση του κειμένου αναφοράς μπορώ να αξιοποιήσω στρατηγικές παράφρασης οι οποίες διακρίνονται σε τρεις κύριες κατηγορίες:

- 1. Σημασιολογική παράφραση:** [α] Συνωνυμία (π.χ. «η μεταρρύθμιση αποσκοπεί...» > αποβλέπει). [β] Διασαφήνιση (π.χ. «η επιλογή δημοφιλών επαγγελματιών» > κοινωνικά καταξιωμένων).
- 2. Γραμματική παράφραση:** [α] Μεταβολή γραμματικής κατηγορίας (π.χ. «επιλέγω» > επιλογή). [β] Ονοματοποίηση (π.χ. «οι μαθητές υποβαθμίζουν τη σημασία του μαθήματος Ιστορίας» > απαξίωση).
- 3. Οργανωτική παράφραση:** [α] Αναδιάταξη (π.χ. «Η απουσία σχολικού επαγγελματικού προσανατολισμού οδηγεί σε λανθασμένες επαγγελματικές επιλογές» > Τα λάθη στην επιλογή επαγγέλματος οφείλονται στην απουσία επαγγελματικού προσανατολισμού στα σχολεία). [β] Μεταβολή συντακτικής δομής (π.χ. ενεργητική σύνταξη >< παθητική σύνταξη, κατάφαση >< άρνηση, απλές προτάσεις >< σύνθετες προτάσεις). [γ] Μεταβολή μηχανισμών συνοχής (π.χ. επανάληψη > έλλειψη).

Όσον αφορά τις γλωσσικές επιλογές, πρέπει να θυμάμαι πως αυτές εξαρτώνται από το είδος της σύνοψης που πρόκειται να γράψω. Για παράδειγμα, η απλή πύκνωση και η πληροφοριακή περίληψη ως «μετακείμενα» έχουν καθαρά πληροφοριακό σκοπό, επομένως το επίπεδο ύφους που θα επιλέξω θα είναι ουδέτερο και η λειτουργία της γλώσσας αναφορική. Αντίθετα, σε μια περίληψη που ανήκει σε ένα αυτόνομο κειμενικό είδος (π.χ. βιβλιοπαρουσίαση) μπορώ να διαφοροποιήσω ανάλογα το επίπεδο ύφους και τη λειτουργία της γλώσσας. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η γλώσσα του κειμένου μου πρέπει να χαρακτηρίζεται από ακρίβεια και σαφήνεια.

Στρατηγικές
παράφρασης –
Εννοιολογικός χάρτης

8.3.3

Μετα-συγγραφικό στάδιο

Μετά την ολοκλήρωση της συγγραφής του συνοπτικού κειμένου, το **ελέγχω** με βάση ορισμένα κριτήρια αξιολόγησης τα σημαντικότερα από τα οποία είναι:

- Διάκριση των ουσιαστών από τις επουσιώδεις ιδέες.
- Κατανόηση των σημασιολογικών σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των ιδεών του κειμένου αναφοράς.
- Νοηματική πύκνωση χωρίς την απώλεια της πληροφοριακής πληρότητας.
- Εκφραστική συμπύκνωση μέσω τεχνικών παράφρασης.
- Καταλληλότητα του ύφους, εκφραστική ακρίβεια και σαφήνεια.
- Συνοχή και συνεκτικότητα του συνοπτικού κειμένου.
- Τήρηση του ορίου λέξεων.

Παραγωγή
συνοπτικού λόγου
– Εννοιολογικός
χάρτης

Το συγγραφικό στάδιο
της περίληψης –
Εννοιολογικός χάρτης

8.4

Διδακτικό παράδειγμα

Για την καλύτερη κατανόηση των στρατηγικών παραγωγής συνοπτικού λόγου θα εφαρμόσουμε αυτές που αφορούν το προ-συγγραφικό στάδιο στο κείμενο «Γιατί να μαθαίνουμε ιστορία» που δόθηκε στους υποψηφίους των Πανελλαδικών Εξετάσεων Ημερήσιων και Εσπερινών Λυκείων του 2022. Το Θέμα Α ανέφερε: «Να αποδώσετε συνοπτικά τους λόγους για τους οποίους, σύμφωνα με τον συγγραφέα του κειμένου (§2-§4), είναι σημαντικό να μαθαίνουμε ιστορία (70 έως 80 λέξεις)».

Γιατί να μαθαίνουμε ιστορία

[§1] Γιατί δεν αγαπάνε οι μαθητές την ιστορία; Οι απαντήσεις είναι γνωστές. Γιατί συνήθως πρέπει να τη μάθουν παπαγαλία, γιατί συνήθως μαθαίνουν για προσωπικότητες και όχι για την κοινωνία, γιατί μαθαίνουν κυρίως για την παλαιότερη ιστορία και όχι τη νεότερη. Ο σημαντικότερος όμως λόγος που η ιστορία είναι απωθητική για τους μαθητές, είναι ότι το σχολείο δεν καταφέρνει να συνδέσει τη ζωή των μαθητών με το παρελθόν. Δεν καταλαβαίνουν γιατί να πρέπει να τα μάθουν όλα αυτά. Όπως μου έλεγαν κάποιοι φοιτητές μου: «Γιατί, κύριε, να πρέπει να μαθαίνουμε ιστορία; Εμείς κοιτάμε μπροστά. Κοιτάμε στο μέλλον».

[§2] Αυτό που δεν καταλάβαιναν οι φοιτητές μου και δεν καταλαβαίνουν όσοι δεν εκτιμούν την αξία της γνώσης του παρελθόντος, είναι ότι τελικά όλοι μας είμαστε προϊόντα της ιστορίας. Ό,τι έχουμε στο μυαλό μας έρχεται από τους προηγούμενους από εμάς. Ακόμη και οι λέξεις που χρησιμοποιώ για να γράψω αυτές τις γραμμές, δεν είναι δικές μου. Έρχονται από τους προηγούμενους από μένα. Και βέβαια το πιο σημαντικό δεν είναι οι λέξεις. Είναι οι πεποιθήσεις, οι αξίες, οι γνώσεις ακόμη και οι κανόνες. Εμείς αποφασίζουμε για τους κανόνες που ρυθμίζουν τη ζωή μας; Όχι βέβαια. Οι προηγούμενοι από εμάς αποφασίζουν. Εμείς γεννιόμαστε μέσα σε έναν πολιτισμό, σε ένα κοινωνικό περιβάλλον που όλα αυτά έχουν ήδη διαμορφωθεί. Είναι τόσο μεγάλο το βάρος του παρελθόντος πάνω στο παρόν, που ένας ιστορικός έχει ισχυριστεί κάτι που όταν το είχα πρωτακούσει είχα εντυπωσιαστεί: «Οι νεκροί μάς κυβερνούν». Βαριά κουβέντα. Δεν συμφωνώ εντελώς όμως, καθώς και εμείς επιδρούμε στον τρόπο που εξελίσσεται η ιστορία και έχουμε ευθύνη απέναντι στις μελλοντικές γενιές ως μελλοντικοί νεκροί που αναπόφευκτα είμαστε όλοι μας.

[§3] Αξίζει να μαθαίνουμε για αυτούς τους νεκρούς. Αξίζει να γνωρίζουμε τι έκαναν, πώς σκέφτονταν, πώς ζούσαν. Αξίζει γιατί αυτοί είναι που διαμόρφωσαν τον κόσμο που μας περιβάλλει. Η γνώση του παρελθόντος είναι απαραίτητη για την κατανόηση του παρόντος. Ή, για να το πούμε με άλλα λόγια, δεν μπορούμε να καταλάβουμε το σήμερα αν δεν ξέρουμε σε βάθος το χθες. Η ιστορία είναι μια πράξη αυτογνωσίας, μια πράξη γνώσης για τον συλλογικό μας εαυτό, απαραίτητη για να καταλάβουμε τον πολιτισμό μας.

[§4] Δεν μαθαίνουμε ιστορία για χάρη των προηγούμενων. Όντως αυτοί έφυγαν και δεν έχει πια καμία σημασία για αυτούς. Μαθαίνουμε ιστορία για εμάς, για να μάθουμε από τα λάθη των προηγούμενων, να δούμε τι λειτουργήσε καλύτερα για εκείνους και τι όχι. Μαθαίνουμε ιστορία για να καταλάβουμε ποιοι είμαστε και να σκεφτούμε πού θέλουμε να πάμε. [...] (Ραϋμόνδος Αλβανός, Ο ελληνικός εμφύλιος. Μνήμες σε πόλεμο και σύγχρονες πολιτικές ταυτότητες, εκδόσεις Επίκεντρο, 2022)

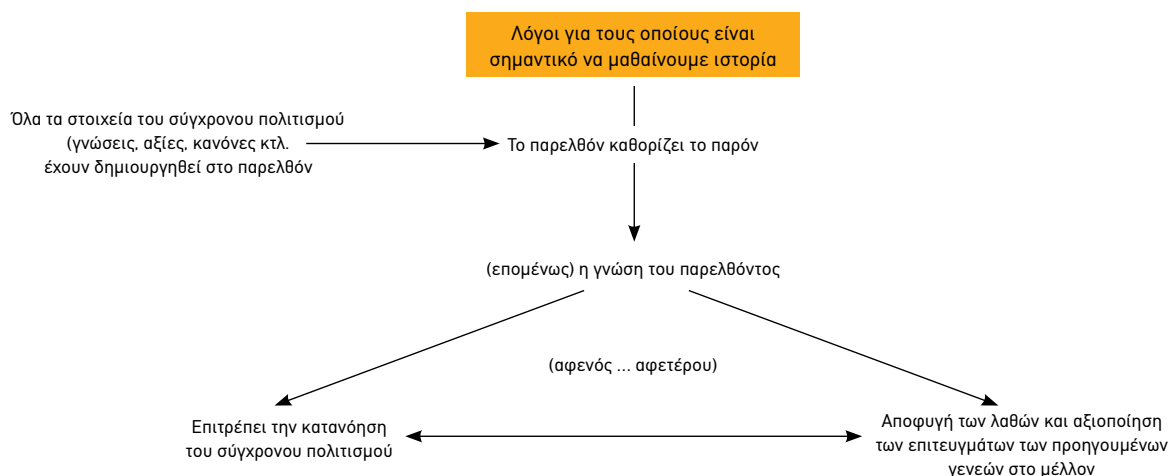
Καθορισμός του είδους της κειμενικής σύνοψης: Το θέμα ζητά τη συνοπτική απόδοση των λόγων για τους οποίους είναι σημαντικό να μαθαίνουμε ιστορία οι οποίοι αναφέρονται στις §2 - §4 του κειμένου αναφοράς. Επομένως, θα επιλέξω να συντάξω μια απλή πύκνωση στην οποία ως συντάκτης θα ταυτιστώ με τον συντάκτη του αρχικού κειμένου, ενώ το ύφος θα είναι ουδέτερο (πληροφοριακό) και η λειτουργία της γλώσσας αναφορική.

Γρήγορη ανάγνωση: Από τον τίτλο του κειμένου μπορώ να υποθέσω πως το κείμενο αναφέρεται στους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι μελετούν (ή πρέπει να μελετούν) την ιστορία. Από την εισαγωγική παράγραφο (§1) μπορώ να προβλέψω πως το κείμενο ανήκει στον επιχειρηματολογικό κειμενικό τύπο, καθώς εκεί παρουσιάζονται απόψεις φοιτητών που ισχυρίζονται πως

η διδασκαλία της ιστορίας δεν έχει χρησιμότητα. Η πρόβλεψη αυτή επιβεβαιώνεται από τις εισαγωγικές προτάσεις των υπόλοιπων παραγράφων του κειμένου στις οποίες παρατηρώ φράσεις όπως «αξία της γνώσης του παρελθόντος» (§2), «Αξίζει να μαθαίνουμε για αυτούς του νεκρούς» (§3), «Δε μαθαίνουμε ιστορία για χάρη...» (§4). Από τη βιβλιογραφική αναφορά στο τέλος του κειμένου υποθέτω πως πρόκειται για ένα ακαδημαϊκό κείμενο και μάλιστα πολιτικού χαρακτήρα, με ανάλογες λεξικογραμματικές επιλογές και ύφος.

Λεπτομερής ανάγνωση: Το θέμα Α εστιάζει στη συνοπτική απόδοση των λόγων για τους οποίους είναι σημαντικό να μαθαίνουμε ιστορία στις τρεις τελευταίες παραγράφους του κειμένου. Η §2 ξεκινά (πρόταση 1) με τη γενική διαπίστωση πως «όλοι μας είμαστε προϊόντα της ιστορίας». Η επόμενη πρόταση (2) επεξηγεί τη διαπίστωση αυτή, ενώ οι επόμενες (3-5) επεξηγούν την αντωνυμία «Ό,τι»: «ακόμα και οι λέξεις», «οι πεποιθήσεις, οι αξίες, οι γνώσεις ακόμη και οι κανόνες». Στο δεύτερο μέρος της παραγράφου (προτάσεις 6-9) ο συντάκτης εξηγεί γιατί είμαστε «προϊόντα της ιστορίας»: «Εμείς γεννιόμαστε μέσα σε έναν πολιτισμό, σε ένα κοινωνικό περιβάλλον που όλα αυτά έχουν ήδη διαμορφωθεί». Στο τρίτο μέρος (προτάσεις 10-12) ο συντάκτης τεκμηριώνει τον αρχικό ισχυρισμό με τη μαρτυρία ενός ιστορικού, την οποία στο τέλος σχολιάζει. Οι προτάσεις αυτές δεν ανήκουν στον βασικό νοηματικό ιστό του κειμένου. Η §3 ξεκινά (προτάσεις 1-3) με την ανακεφαλαίωση του συλλογισμού που προηγήθηκε και ακολουθεί (πρόταση 4) το συμπέρασμά του: «Η γνώση του παρελθόντος είναι απαραίτητη για την κατανόηση του παρόντος». Η πρόταση αυτή αποτελεί, επομένως, τον πρώτο λόγο για τον οποίο είναι σημαντικό να μαθαίνουμε ιστορία. Οι επόμενες τρεις προτάσεις (5-7) επεξηγούν το συμπέρασμα. Στην αρχή της §4 (προτάσεις 1-3) προστίθεται ο δεύτερος λόγος για τον οποίο πρέπει να μάθουμε ιστορία: «για να μάθουμε από τα λάθη των προηγούμενων, να δούμε τι λειτουργήσει καλύτερα για εκείνους και τι όχι», ενώ η τελευταία πρόταση (4) εξηγεί το αποτέλεσμα του: «Μαθαίνουμε ιστορία για να [...] σκεφτούμε πού θέλουμε να πάμε».

Εννοιολογική χαρτογράφηση:

Βιβλιογραφία

Α. Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αρχάκης, Α. 2023. *Γλωσσική διδασκαλία και σύσταση των κειμένων*. Πατάκης.
- Γούτσος, Δ. 2012. *Γλώσσα. Κείμενο, ποικιλία, σύστημα*. Κριτική.
- Δασκαλόπουλος, Δ. 1986. «Αυτοβιογραφικά κείμενα Ελλήνων λογοτεχνών. Ένα ανθολόγιο». *Διαβάζω* 155, 48-56.
- Θεοφανοπούλου-Κοντού, Δ. 2007. Λάθη στη χρήση της γλώσσας: Αλήθεια και μύθος. Στο Γ. Η. Χάρης, (επιμ.), *Δέκα Μύθοι για την Ελληνική Γλώσσα*. Πατάκης, 53-62.
- Θεοφανοπούλου-Κοντού, Δ., Κατσιμαλή, Γ., Μόζερ, Α., Νικηφορίδου, Β. & Χειλά-Μαρκοπούλου, Δ. 1998. *Θέματα νεοελληνικής σύνταξης: θεωρία – Ασκήσεις. Διατμηματικό πρόγραμμα διδασκαλίας της Ελληνικής ως ξένης γλώσσας*, ΕΚΠΑ.
- Θώμου, Π. 2019. «Διδασκαλία λεξιλογίου υπό το πρίσμα της Γνωσιακής γλωσσολογίας: Η περίπτωση της πολυσημίας». Στο Βασιλάκη, Ε., Καλμπένη, Σ., Κίτσιου, Ρ. (επιμ.), *Πρώτη γλώσσα & πολυγλωσσία. Εκπαιδευτικές & κοινωνικοπολιτισμικές προσεγγίσεις. Πρακτικά συνεδρίου Τζαρτζάνεια 2015. (Τύρναβος, 6-8 Νοεμβρίου 2015)*: 147-158. https://www.researchgate.net/publication/337857770_Didaskalia_lexilogiou_ypou_to_prisma_tes_Gnosiakes_Glossologias_E_periptose_tes_polysemias
- Holton, D., Mackridge, P. & Φιλιππάκη-Warburton, E. 2003. *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας*. (Μτφρ: Β. Σπυρόπουλος). Πατάκης.
- Ιακώβου, Μ. 2009. «Εκμάθηση και διδασκαλία του λεξιλογίου στην ελληνική ως δεύτερη γλώσσα». Στο *Παρουσία* 76. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/12141877/ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ_ΚΑΙ_ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ_ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ_ΣΤΗΝ_ΕΛΛΗΝΙΚΗ_ΩΣ_ΔΕΥΤΕΡΗ_ΓΛΩΣΣΑ
- Καμηλάκη, Μ. 2020. *Λέξεις που πληγώνουν, λέξεις που χαμογελούν. Βιωματικό εργαστήριο για τον λεκτικό εκφοβισμό στο σχολικό περιβάλλον. Οδηγός για εκπαιδευτικούς*. Βιβλιοθήκη της Βουλής.
- Κατσαρού, Ε., Μαγγανά, Α., Σκιά, Αι. & Τσέλιου Β. 2006. *Νεοελληνική γλώσσα. Γ' Γυμνασίου*. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.
- Κιοσσές, Σπ & Χατζημαυρουδή, Ε. 2020. *Η λογοτεχνία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Κριτική.
- Μιχάλης, Α. & Λεουτσάκος, Σ. 2023. «Διδασκαλία της περίληψης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: Μετάβαση από παραδοσιακές σε κειμενοκεντρικές θεωρήσεις». *Selected papers on theoretical and applied linguistics* 24, 563-581.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 2002. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων*. Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- Νάκας, Α. 1987. *Τα επιρρηματικά της νέας ελληνικής*. Διδακτορική Διατριβή. ΕΚΠΑ.
- Πασσάς, Γ.Ι. 2021. *Νεοελληνική γλώσσα & Λογοτεχνία Γ' Λυκείου, Η γραμματική των κειμένων*. Πατάκης.
- Χατζησαββίδης, Σ. & Χατζησαββίδου, Α. 2021. *Γραμματική της νέας ελληνικής γλώσσας. Α', Β', Γ' Γυμνασίου*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ».
- Χριστίδης, Α.-Φ. 2005. *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Β. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Booij, G. 2013. *The Grammar of Words. An Introduction to Linguistic Morphology*. Oxford University Press.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. Longman.
- Halliday, M.A.K. 1978. *Language as Social Semiotics*. Arnold.
- Sebba, M. 2007. *Spelling and Society: The Culture and Politics of Orthography around the World*. Cambridge University Press.

Χρήσιμοι σύνδεσμοι

www.greek-language.gr/digitalResources/modern_greek/tools/lexica/glossology_edu/
www.komvos.edu.gr/
www.greek-language.gr

Για τα παραδείγματα χρησιμοποιήθηκαν και τα Σώματα Κειμένων της Πύλης για την Ελληνική Γλώσσα:
https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/corpora/index.html

